

TEORIJA

IN PRAKSA

5/1998

DRUŽBOSLOVNA REVUJA

101	102
103	104
105	106
107	108
109	110
111	112
113	114
115	116
117	118
119	120
121	122
123	124
125	126
127	128
129	130
131	132
133	134
135	136
137	138
139	140
141	142
143	144
145	146
147	148
149	150
151	152
153	154
155	156
157	158
159	160
161	162
163	164
165	166
167	168
169	170
171	172
173	174
175	176
177	178
179	180
181	182
183	184
185	186
187	188
189	190
191	192
193	194
195	196
197	198
199	200

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXV, št. 5, str. 777-984

Ljubljana, september - oktober 1998

ČLANKI

- Andrej ULE: Struktura prenosa znanja od znanosti v tehnologije 783
 Peter STANKOVIČ: Rave subkultura in zagonetna devetdeseta 800

POLICY OMREŽJA

- Danica FINK-HAFNER: Raziskovanje policy omrežij 816
 Danica FINK-HAFNER: (Pre)oblikovanje policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda – slovenski primer 830
 Samo KROPIVNIK: Tipi interesnih skupin glede na pogostost izvajanja izbranih aktivnosti 850
 Marko LAH: Ekonomski vidiki policy omrežij 861
 Andrej LUKŠIČ: Okoljske nevladne organizacije v Sloveniji 877
 Srna MANDIČ: Stanovanjska politika in policy-omrežje 895
 Srna MANDIČ: Spreminjajoča se vloga mest in centralne države pri oblikovanju nacionalnih sektorskih politik 918

POLEMIKA

- Matevž KRIVIC: Ustavno sojenje in politika 929

PREVOD

- Vladimir WAKOUNIG: Vpeti v lastnem rasizmu 942
 Richard RORTY: Komunistični manifest 150 let pozneje 950

STROKOVNA SREČANJA

- Tanja Oblak, Andrej Pinter: CATaC '98: Prvi koraki interdisciplinarnega raziskovanja ICT 956

PRIKAZI, RECENZIJE

- Franc Grad: Volitve in volilni sistem (Bojan Bugarič) 959
 Lev Kreft: Zjeban od Absolutnega (Mirsad Begić) 963
 Milica G. Antič: Ženske v parlamentu (Sonja Lokar) 967
 Gosta Esping-Andersen (ur.): Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies (Borut Rončević) 970

AUTHOR'S SYNOPSES

973

ARTICLES

- Andrej ULE: Structure of Knowledge Transfer from Science to Technology 783
Peter STANKOVIČ: Rave Sub-culture and the Enigmatic '90s 800

POLICY NETWORKS

- Danica FINK-HAFNER: Policy Networks Research 816
Danica FINK-HAFNER: Changing Policy Networks in the Context of Democratic Transition - the Case of Slovenia 830
Samo KROPIVNIK: Types of Interest Groups Regarding the Frequency of Performing Selected Activities 850
Marko LAH: Economic Aspects of Policy Networks 861
Andrej LUKŠIČ: Ecological Non-governmental Organisations in Slovenia: the First Portraying 877
Srna MANDIČ: Housing Policy and Policy Networks 895
Srna MANDIČ: The Changing Role of Local and Central Governments at Making National Sectorial Policies 918

POLEMIC

- Matevž KRIVIC: Constitutional Judgement and Politics 929

TRANSLATION

- Vladimir WAKOUNIG: Caught in the Own Racism 942
Richard RORTY: Communist Manifesto 150 Years Later 950

EXPERT MEETINGS

- Tanja Oblak, Andrej Pinter: CATaC '98: The First Steps Toward Interdisciplinary ICT Research 956

PRESENTATION AND REVIEWS

- Franc Grad: Elections and Electoral system (Bojan Bugarič) 959
Lev Kreft: Fucked up by the Asolute (Mirsad Begić) 963
Milica G. Antič: Women in Parliament (Sonja Lokar) 967
Gosta Esping-Andersen (edit.): Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies (Borut Rončević) 970

AUTHORS' SYNOPSES

973

SLOVO OD DR. IDE HOJNIK ZUPANC (1957-1998)*

Poslavljamo se od naše bivše sodelavke Ide Hojnik-Zupanc, ki je skoraj dve desetletji delovala z nami na Fakulteti in še posebej v okviru Centra za prostorsko sociologijo. Kot diplomirana psihologinja se je tiho vključila v naše delo in tako je spet odšla in se vrnila v Sevnico, svoj domači kraj. Tisti, ki smo jo bolje spoznali, pa smo v njej prepoznavali izjemno delovno vnemo in gorečnost, na podlagi katere nas je še zlasti v zadnjih letih presenečala s svojimi dosežki v slovenskem in mednarodnem merilu.

Njena vsebinska delovna usmeritev ji je bila že v izhodišču povsem jasna. Kot mlada raziskovalka se je posvetila – mogoče tudi zaradi navezanosti na starega očeta, potem ko je že zgodaj izgubila svoje starše - predvsem preučevanju problematike ostarelih ljudi. Pri tem ji je uspelo, da je s svojimi deli najbolj celovito zasnovala sociološka izhodišča socialno-gerontološkega raziskovanja na Slovenskem.

Z izjemnim naporom in energijo je svojo znanstveno kariero uveljavljala hkrati s svojo materinsko in družinsko vlogo. Ravno v času, ko je na podlagi doktorata znanosti dosegla svojo habilitacijo na naši Univerzi, pa jo je bolezen zauzavila na njeni življenjski poti.

Če vsaj okvirno nekoliko поблиže osvetlim njeno dejavnost, pred nami izstopi široko zasnovana angažiranost tako na znanstveno-raziskovalnem, strokovno-aplikativnem, kot tudi pedagoško-izobraževalnem področju. Samostojno ali v sodelovanju z drugimi družboslovci, psihologi, zdravniki, socialnimi delavci in tehniki je preučevala in prispevala k pojasnjevanju in praktičnemu reševanju številnih tem s področja socialne gerontologije, urbane oz. prostorske sociologije, socialnega razvoja, socialne politike, urbanizma idr. Spremljala je tehnološke novosti na pragu informacijske dobe in preučevala možnosti uvajanja tehnoloških inovacij (npr. t. im. alarmni sistem "Life-line"), s katerimi naj bi povečali možnosti ostarelih za čim bolj samostojno življenje v njihovem dotodanjem bivalnem okolju. Pri tem je razkrivala tako teoretski kot praktični pomen zblíževanja posameznika in sistema oz. institucij v smislu nudenja "pomoči za samopomoč". To je še posebej preučevala z vidika vključevanja ostarelih v različna omrežja, ki nudijo človeku bodisi predvsem čustveno oporo ali pa so bolj instrumentalnega, funkcionalnega značaja z vidika vsakdanjih življenjskih potreb. Tako v svoji magistrski nalogi kot v doktorski disertaciji je razkrivala možnosti, da bi zmanjšali odvisnost ostarelih in prispevali k deinstitucionalizaciji njihovega bivanja.

Preučevala je svetovne izkušnje in jih pionirsko vnašala v naš prostor. Svoje izsledke pri nas pa je osebno in skupinsko predstavljala v mednarodnem merilu. Pri tem je v okviru programa COST pri Evropski uniji prevzemala celo vodilno oz. koordinativno vlogo v komparativnem raziskovanju iz njenega predmetnega področja.

* Poslovilna beseda prof. Zdravka Mlinarja na komemoraciji na Fakulteti za družbene vede 15. septembra 1998.

Njeno doktorsko delo "Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu" predstavlja temeljno prostorsko-sociološko študijo za uveljavljanje socialne gerontologije pri nas.

Kot njen mentor pa v njej nisem prepoznaval le profesionalnih kvalitiet, temveč me je večkrat presenetila, ko je pri vsakdanjih podrobnostih razkrivala svoje moralne vrline, npr. v pozornosti do sočloveka, svojo skromnost in poštenost.

Že pred dolgimi leti mi je zaupala, da je umiranje in smrt tista tema, ki jo kot psihologa in sociologa notranje močno prevzema. Žal je usoda hotela tako, da to ni postala tema njenega preučevanja, temveč grenkoba njenega slovesa.

Čeprav se danes sicer poslavljamo od nje bo s svojimi deli in plemenitostjo ostala z nami.

Prof. Zdravko Mlinar

*Andrej ULE**IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK**STRUKTURA PRENOSA ZNANJA
OD ZNANOSTI V TEHNOLOGIJE**

Povzetek: Predstavim nekaj osnovnih značilnosti znanstvenega in tehniškega znanja. Zavračam misel, da je tehniško znanje zgolj aplikacija znanstvenega znanja, čeprav priznavam, da je v kognitivni strukturi procesa znanstvenih in tehničnih odkritij veliko skupnih potez. Opišem nekaj značilnosti tehniških paradig in jih primerjam z znanstvenimi paradigmi. Podam oris strukturalno-teorijskega modela tehniškega znanja. Tehniško znanje vsebuje inferenčna pravila, ki omogočajo povezovanje med različnimi vrstami referenčnih znanj. Tehniško znanje upošteva specifične zahteve po korektnih tehniških rešitvah problemov. To presega domet "aplikacij" znanstvenih dosežkov v tehniki in spreminja tehniko v posebno družbeno organizirano obliko znanja. Zato je uveljavljanje tehnološkega sistema tudi družbeno dejanje, ki terja ponotranjanje sistema v naziranj ljudi.

Ključni pojmi: znanost, tehnika, tehniško znanje, ciljna struktura, logika odkritja, inferenčna pravila, aplikacija znanosti, struktura modelov

Ali je tehnika le aplikacija znanosti?

Splošno reklo je, da znanstvena spoznanja postajajo družbena moč skozi njihovo tehnično implementacijo in uporabo v proizvodnji. Vendar je le malo znane o tem, kako se ta implementacija znanosti dogaja in sicer tako v primeru individualnih odkritij v tehniki kot tudi na ravni njihove družbene uporabe v različnih oblikah proizvodnje. Poleg tega to podoba bremeni vtis o linearnosti in monokavzalnosti, namreč vtis o tem, da je prehod od znanstvenih spoznanj k njihovi tehniški implementaciji premočrten, nekako tako kot je uporaba kakega splošnega pravila ali zakona v posebnih primerih. Drug soroden vtis je o tem, da je tehniški razvoj povsem odvisen od razvoja znanosti, da je razvoj znanosti avtonomen in primaren družbeni kognitivni razvoj, medtem ko razvoj tehnike nima svoje kognitivne logike razvoja in ne vpliva bistveno na razvoj znanosti. Oba vtisa sta seveda napačna. Čeprav zlasti sodobna tehnika resnično v osnovi gradi na znanstvenih spoznanjih, pa je razvoj kakega novega tehniškega orodja oz. kake nove tehnologi-

* Dr. Andrej Ule, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

je vse kaj drugega, kot le aplikacija poznanih znanstvenih spoznanj v omejenem primeru, ki ga ponuja kak tehniški problem.¹

Več dejstev govori zoper prvi vtis o tem, da je tehniška invencija zgolj aplikacija znanstvenih spoznanj na posebna področja uporabe znanosti. Tehnični strokovnjak mora upoštevati še celo vrsto zahtev, ki izhajajo iz posebnosti tehnološkega procesa ali sistema, katerega sestavni del naj bi bilo iskano tehnično orodje ali tehnična rešitev. Mora upoštevati na primer zahteve ekonomičnosti, varnosti, odpornosti zoper poškodbe, upoštevati mora razne tehnične in druge standarde itd. Da bi ustregel tem zahtevam, mora tehnični strokovnjak spretno kombinirati vrsto dejavnikov, tako idealnih (miselnih) kot konkretnih in ob pomoči nujno potrebnih znanstvenih spoznanj ustvariti določeno tehniško rešitev. Zato tehnični strokovnjak posebuje tehnično iznajdljivost in inventivnost, ki ni zgolj varianta znanstvene iznajdljivosti in inventivnosti.

Je tudi več razlogov, ki govorijo zoper vtis o linearnosti in monokavzalnosti razvoja tehnike glede na razvoj znanosti. Zgodovinarji tehnike ugotavljajo, da sta se znanost in tehnika dolgo časa razvijali relativno samostojno. Znanost se je razvijala prvenstveno v kognitivnem mediju, na ravni teoretičnega spoznanja sveta, tehnika in tehnologija pa sta se razvijali v mediju obrti, kmetijstva, medicine, skratka t.i. praktičnih vedenj. Do resnejšega plodnega stika je prišlo šele v novem veku, točneje od konca osemnajstega stoletja dalje, t.j. v obdobju industrijske revolucije. A industrijska revolucija sama je veliko širši in kompleksnejši proces kot zgolj aplikacija znanosti v industriji. Prej bi lahko rekli, da je to družbeni proces, ki je omogočil znanosti in tehniki, ki sta poprej stopali vsaksebi, zblížati se in se medsebojno oplajati. Renesančni urarji so npr. izdelovali izvrstne ure (za svoj čas), ne da bi kaj dosti vedeli o mehaniki oz. so imeli o tem zelo neizdelane nazore. Tudi sodobni inženirji velikokrat "pozabijo" teorijo in jo imajo le za dodatno oporo svojemu tehniškemu znanju in izkustvu. Pogosto je razvoj znanosti sledil razvoju kake nove tehnologije. Tako je bilo npr. ob izumu parnih strojev, ko je ta razvoj vzbudil razvoj termodinamike, razvoj letalskih priprav pa je razvil teorijo letenja in sploh aerodinamiko. Tudi razvoj kibernetike je nekaj časa capljal za razvojem računalništva.

¹ V tem tekstu bom razlikoval med tehniko in tehnologijo. Tehnika mi predstavlja načrten postopek za reševanje problemov pri obvladovanju zunanjega sveta, tehnologija pa mi predstavlja sistem med seboj povezanih tehnik, ki se opirajo na utrjeno in preverjeno izkušnjo in znanje (danes je to največkrat znanstveno znanje). Mnogi teoretiki ne delajo teh razlik ali prav nasprotno razlikujejo oba pojma. Zlasti v aglosaškem svetu sta termina tehnika in tehnologija pogosto sinonimna.

To seveda ne pomeni, da zavračam obstoj tesne medsebojne povezave med znanostjo in tehniko.² Pač pa zavračam poenostavljene predstave o teh povezavah, ki nas silijo v takšno ali drugačno redukcijo. Od 18. stol. dalje nedvomno lahko opazamo progresivno integriranje kognitivnih map in kognitivnih metod znanstvenikov in tehnikov, pri čemer predstavljata "metodična hipotetičnost" zasnutkov in rastoča ostrina testiranja teh zasnutkov osrednjo skupno potezo znanstvene in tehniške produkcije. V znanosti je to potezo jasno izpostavil in sistematično opisal K. Popper v svojih delih, predvsem v "Logiki znanstvenega odkritja" (1959, 1968). V teoriji tehničnega mišljenja in odkritij je ta misel manj prisotna, vendar pa je metoda hipotetičnih konstrukcij in njihovega potencialnega zavračanja močno prisotna tudi tam. Pomislimo le na številne osnutke, delne načrte, testne modele in podobne tehnične konstrukte, ki služijo za preverjanje tehničnih rešitev. Osnutki, modeli itd. služijo kot nekakšne poskusne hipoteze, na njihovi podlagi pa se kasneje zgradi dejanski projekt rešitve tehničnega problema. Pa tudi kasneje, ko je kak tehnični proizvod že vpeljan v proizvodni proces, se ga stalno preverja in dopolnjuje. V kolikor ne zadošča zastavljenim normam in pričakovanjem, ga zvržemo oz. modificiramo. Res pa je, da merilo teh preverjanj ni "narava", temveč sam tehnološki proces in njegova uspešnost glede na zastavljene smotre.

Preden lahko kaj natančnejšega povem o odnosu med znanstvenim in tehničkim znanjem, si oglejmo nekaj značilnosti kognitivnega procesa znanstvenega in tehničnega odkritja kot ga uspeva dešifrirati sodobna kognitivna znanost. Pri tem se bom v glavnem naslonil na delo S. Dasgupte "Ustvarjalnost v izumih in (tehničnem) oblikovanju" (1994), ki je poskus računalniškega modela miselnega procesa, ki vodi do tehničnih odkritij.

Strukturalna ujemanja v kognitivnem procesu znanstvenih in tehničnih odkritij

Proces tehničnega odkritja je po Dasgupti ciljno usmerjena dejavnost, ki ga formalno lahko predstavimo kot t.i. usmerjeni graf, t.j. mreža vozlišč, ki so medsebojno povezana z usmerjenimi vezmi. Vsako vozlišče predstavlja kak pojem, predstavo, pravilo, ki nastopa v kognitivni mapi posameznika, povezave med vozlišči pa predstavljajo različne asociacije teh pojmov, predstav, pravil, tako da dobimo nove

² Kot povsod v tem članku, sem prisiljen govoriti v hudo splošnih in abstraktnih terminih, ki prikrivajo notranjo diferenciacijo in strukturo pojmov, na katere se nanašajo. Tako npr. govorim o "znanosti" in "tehniko", kot da bi bila dva uniformna "objekta", čeprav sta v resnici strukturi znanj in dispozicij, individualnih in kolektivnih, ki se jih ne da zvesti na enostavne definicije. Tako "znanost" kot "tehniko" predstavlja družinska (ali še bolje, rodbinska) pojma, ki bi ju bilo treba dalje specializirati in opisati v ustreznih mrežnih strukturah. Za pojem znanosti gl. poskus takšne opredelitve v Ule, 1992, str. 11-17. Sicer pa bom pod "znanostjo" v tem spisu v glavnem menil naravnoslovno-tehniške znanosti, pod "tehniko" pa industrijsko uporabne tehniške discipline. Paradigmi "znanosti" v zgornjem smislu sta npr. matematika in fizika, pradtigni tehnike pa npr. strojništvo in elektronika. A to zožitev pojmov sem sprejel predvsem zaradi večje enostavnosti in preglednosti predstavitve, nikakor pa ne zaradi kake redukcije vseh znanosti na naravnoslovnotehniške vede ali vse tehnike na strojništvo in industrijsko tehniko v ožjem smislu.

pojme ali njihova uprimerjenja oz. uporabe pravil. Začetna struktura takšnega grafa je struktura ciljev, pri čemer končni cilj predstavlja vozlišče, h kateremu se stekajo vsi ostali podcilji, t.j. naloge, ki morajo biti opravljene, da bi se končno lahko realiziral končni cilj. T.j. delni cilji predstavljajo nekakšna sredstva na poti do glavnega cilja, npr. rešitve kakega problema. Splošna struktura miselnih dejanj na poti do odkritja torej sledi logiki "praktičnega delovanja", kjer ob pomoči ciljev in ustreznih sredstev "sklepamo" na dejanja, ki naj privedejo do realizacije cilja. Seveda pa nastopajo v konkretnem odkritju številni drugi miselni koraki, ki jih je Dasgupta skrbno zabeležil.³ Zaradi bistvene vloge ciljev v tej mreži, imenuje Dasgupta ustvarjalni proces *teleološki* proces. Ustvarjalnost kakega kreatorja se kaže v tem, kako razvija svojo miselno matriko, kako jo širi, a obenem ne izgublja iz vida osnovni cilj, t.j. rešitev kakega tehničnega (ali znanstvenega) problema. V splošnem oziru ta postopek ni različen od drugih znanih postopkov reševanja problemov, ki jih deloma že uspešno modeliramo s sredstvi umetne inteligence. Vendar ima proces znanstvenega ali tehničnega odkritja svoje posebnosti.

Po Dasgupti karakterizira matriko ciljev in sredstev relativno majhno število podrejenih ciljev, ki pripadajo kakemu določenemu cilju v mreži. Obratno je tudi vsak cilj "podcilj" le omejenega, manjšega števila nadrejenih ciljev. Seveda bi bila idealna struktura povsem linearni usmerjeni graf, kjer bi vsak cilj "podedoval" le en podcilj in le en način povezave med podciljem in nadrejenim ciljem. Vendar je takšna struktura največkrat zgolj idealizacija, ki zanemarja številne konkretne podrobnosti, ki spreminjajo dejansko mentalno mrežo v bolj zapleteno mrežo ciljev. Seveda preveč razvejane mreže tudi niso zaželeno, saj takšne mreže preprosto ni mogoče mentalno obvladati (niti zavestno niti nezavedno).⁴

Ustvarjalec se pri razvijanju ciljno usmerjene mentalne mreže naslanja na obstoječe znanje, ki ga ima in to na obstoječe skupno znanje relevantne znanstvene oz. tehnične skupine, ki ji pripada in na svoje lastno znanje (imenujmo ga situacijsko znanje). To znanje ostaja večidel latentno (nezavedno) in implicitno prisotno v času mentalne obdelave problema, vendar odločilno pripomore k rešitvi problema. Dasgupta poudarja *hipotetski* značaj kognitivne strukture, po kateri se usmerja ustvarjalec. Cilji, podcilji, podpodcilji kot tudi povezave med njimi so po večini podani kot delovne hipoteze, so provizornega značaja. To pomeni, da jih ustvarjalec lahko zamenjuje in spreminja, če tako pokažejo rezultati uporabe teh hipotez. Zato lahko služijo napredku v reševanju problema. Seveda teh delovnih hipotez ne sme biti veliko. Idealno je, če je le ena sama takšna hipoteza, vendar se to običajno zgodi šele ob koncu ustvarjalnega procesa, ko je ustvarjalec blizu pravi rešitvi.

³ Za primer analize si je izbral znamenito odkritje mikroročanja, ki je postavilo temelje sodobnega računalništva. Gre za M. V. Wilkesovo odkritje posebne računalniške enote, v katero se vpisuje program, ki naj se izvede in ki tudi izvaja zabeleženi program. To je takorekoč računalnik v računalniku. Wilkes je nalogo rešil s pomočjo posebne matrične povezave diod (kasneje so jih seveda nadomestili tranzistorji in še kasneje mikrovezja, vgrajena v silicijeve ploščice).

⁴ Prav tu se kaže velika korist umetne inteligence, ki lahko razvije programska orodja, ki simulirajo zelo zapleteno in miselno nepregledno mrežo ciljev in povezav med njimi. Tako lahko pomaga ustvarjalcem pri oblikovanju delovnih hipotez, pri čemer hitro "izračuna" različne možnosti za realizacijo glavnega cilja.

Dasgupta je s svojim natančnim računalniško podprtim modelom kognitivnega procesa odkritja pokazal, da je vtis o hipnem značaju odkritja (ki ga spremlja značilno "Aha" ali "Evreka" doživetje) po večini napačen. Mnogi teoretiki ustvarjalnosti so poudarjali pomen te "hipnosti" oz. kvalitativnega preloma, ki vsaj v duševnosti ustvarjalca pomeni preskok od latentne faze analize in raziskovanja alternativnih rešitev k uvidu v rešitev problema (t.i. stopnja iluminacije).⁵ Pokaže se, da tudi izkušnje hipnosti odkritja, evreka doživljaji ipd. temeljijo na mešanici zavestnih in nezavednih dejavnikov kognitivne vrste, ki se razvijajo postopno. Navidezno veliki "skoki" po mreži ciljev so posredovani v množico vmesnih "mikroskokov", ki jih posreduje množica delovnih hipotez. Dasgupta meni, da igra glavno vlogo v teh procesih postopek asociacije predstav in pojmov, ki se včasih približa shemam sklepanja dedukcije ali abdukcije. Nasloni se na Koestlerjevo zamisel o "bisociaciji" idej. Po Koestlerju, ki je napisal obsežno delo o ustvarjalnosti, kjer je zbral ogromno zanimivega gradiva, ustvarjalne osebnosti zmorejo povezovati različne ravni (matrike) konceptov. Medtem ko ljudje običajno mislimo v okviru ene konceptualne matrike, pa ustvarjalci zmorejo medsebojno povezovati več različnih konceptualnih matrik (Koestler 1964). Ta Koestlerjeva hipoteza se je delno potrdila tudi v Dasguptovi analizi Wilkesovega odkritja mikroračunanja. Wilkes je namreč uspel plodno povezati dve bistveno pomembni, pred tem nepovezani zamisli, namreč uporabo t.i. diodskih matrik zato, da bi dosegel pravilno urejenost elektronskih sestavin računalnika in zamisel o shranjenem programu, ki omogoča fleksibilnost in spremenljivost v zaporedju t.i. kontrolnih signalov računalnika (Dasgupta 1994, 196). Rezultat "bisociacije" teh dveh zamisli je bila zamisel o programirani kontrolni entiti.

Dasgupta je pokazal, kako tovrstna bisociacija izhaja iz množice manj opaznih kognitivnih prehodov, namreč zaporednih "pogonov" posameznih primerkov (tokenov) "objektov" v konceptualni mreži ustvarjalca in inferenčnih (sklepalnih) operacij med temi objekti. Rezultati takšnih operacij so bili novi cilji, nova pravila ali spoznana dejstva. Ti rezultati nato zopet nastopajo kot sestavine kognitivne mreže ustvarjalca, torej so izvori za nove kognitivne operacije itd.

Tako se znova pokaže plodna zamisel o t.i. *logiki odkritja*. Znano je, da so Popper in drugi teoretiki znanosti ostro zavračali zamisel o kaki logiki znanstvene ustvarjalnosti. Logika je po Popperju primerna le za analizo posledic odkritij, ne pa za doseganje odkritij (Popper 1998, 27-29). Vendar pa so Dasgupta in drugi avtorji računalniških modelov procesa znanstvenega in tehničnega ustvarjanja pokazali, da med ustvarjanjem in preverjanjem ustvarjenega ni tako velika razlika, kot se je zdela do sedaj. Langley s sodelavci je npr. v več računalniških modelnih predstavitev (zaporedje programov tipa Bacon) posameznih znanstvenih odkritij "računalniško rekonstruiral" določena znanstvena odkritja (npr. odkritje tretjega

⁵ Po Hadamardu naj bi v psihološkem procesu ustvarjanja razlikovali štiri faze: pripravljalno fazo (obdobje študija, raziskovanja, analize problema), obdobje inkubacije (problem se iz zavestne ravni pomakne v nezavedno, posameznik ne razmišlja več zavestno o njem, pač pa prevladujejo nezavedne asociacije), obdobje iluminacije (še vedno na nezavedni ravni, vendar pa se porodi zasnutek rešitve problema, ki se vtisne v zavest posameznika), obdobje verifikacije, kjer posameznik znova zavestno preverja rešitev (Hadamard 1945).

Keplerjevega zakona, Boylevega plinskega zakona, Ohmovega zakona, Coulombovega in Arhimedovega zakona, zakona o odboju svetlobe, zakona o ohranitvi gibalne količine in celo Newtonovega zakona težnosti (Langley idr., 1987). Podobno so dosegli z nekoliko drugačnimi modeli Thagard (1988) idr. avtorji. Seveda to ne pomeni, da imamo sedaj na voljo nekak avtomatski proces odkritja ali shemo eksplicitnih pravil, ki avtorja vodijo k odkritju. Pač pa je znanih nekaj pravil razmišljanja, ki so pomembna za ustvarjalni proces. Gre predvsem za vrsto splošnih inferenčnih pravil, ki omogočajo najdenje novih pravil ali novih dejstev.

Dasgupta navaja štiri vrste takšnih splošnih pravil, ki se tipično pojavljajo v miselnem ustvarjalnem procesu: pravila vstavitve, pravila logičnega sklepanja (dedukcije), pravilo abdukcije in pravila posplošitve. *Pravila vstavitve* omogočajo partikularizacijo (oposebljanje) kakega splošnega pravila v določenem kontekstu uporabe, *logična pravila* omogočajo prenos resnice od premis k zaključkom, *pravilo abdukcije* omogoča oblikovanje novih hipotez, *pravila posplošitve* pa omogočajo oblikovanje splošnejših hipotez, če imamo na voljo spoznanje o regularnosti določenih procesov (Dasgupta 1994, 200). Dasgupta meni, da so ta pravila tako splošna, da jih vsaj v neki meri posedujemo vsi ljudje, vendar pa jih znanstveno izobraženi ljudje upoštevajo veliko pogosteje in bolj sistematično, kot znanstveno neizobražene osebe. Poleg teh splošnih pravil ustvarjalci razvijajo specifična pravila, ki so vezana na konkretno območje raziskovanja.⁶ Zato je seveda potrebno še več specifičnega znanja.⁷ Če govorimo o "logiki ustvarjanja", potem seveda ne gre za deduktivno logiko, čeprav je dedukcija eden od elementov te logike. Po Dasgupti njena pravila niso bistveno različna od pravil vsakdanjega razmišljanja, pač pa so uporabljena bolj sistematično in medsebojno povezano kot je to primer v običajnem življenju.

Zanimiva je tudi Dasguptina ugotovitev, da je Wilkes v svojem procesu odkritja relativno malo uporabljal formalne metode, npr. matematične metode, čeprav je bil izvrsten logik in matematik. Veliko pomembnejše so bile kvalitativne komponente spoznavnega procesa. To pomeni, da je bilo vsaj v tem primeru kvalitativno razmišljanje in spoznanje pomebnije od kvantitativnega, kalkulatoričnega mišljenja oz. spoznanja. Pač pa formalno mišljenje, npr. izračuni, postaja pomembno po odkritju, v obdobju preverjanja in detajliranja odkritja in v dobi njegove javne predstavitve strokovni javnosti. Pomembno je tudi, da ustvarjalec ni kako popolno racionalno bitje, nasprotno, razpolaga le z omejeno racionalnostjo (npr. ne more izvesti poljubno dolgih sklepov, ne more upoštevati prevelikega števila podatkov naenkrat, lahko se zmoti v sklepanju itd.). Kljub temu je miselni ustvarjalni proces tako močan, da premaga tudi te ovire. Vsekakor pa mora slediti *osnovni normi racionalnosti*, t.j. da izbira za uresničenje svojih zamisli takšna sredstva, ki so po njegovem prepričanju najprimernejša. Za Wilkesa je bilo značilno tudi veliko strokovno znanje iz svojega področja raziskovanja. Le visoko strokovno

⁶ Wilkes je npr. pogosto uporabil analizo ciljev in sredstev, ugotavljal in izločal napačne hipoteze, kar so že bolj specifična znanstvena pravila razmišljanja.

⁷ Zanimivo je, da abdukcija ne nastopa tako pogosto, kot so to domnevali razni teoretiki od Petreceja dalje, ki so jo priglašali za osnovno znanstveno metodo. Po Dasgupti je Wilkes uporabil abdukcijo le v dveh od petindvajsetih ključnih inferencah. Druga pravila je uporabil precej pogosteje.

znanje mu je omogočilo "odprti um", namreč relativno prosto prehajanje med različnimi konceptualnimi matrikami ter povezovanje navidezno zelo različnih ciljev ali dejstev.

Na podlagi svoje raziskave Wilkesovega odkritja, je Dasgupta postavil osem domnev o znanstvenem in tehničnem ustvarjalnem procesu:

1. Izum – t.j. ustvarjanje originalnih umetnih oblik – je ciljno usmerjena oz. teleološka dejavnost. Je posebna oblika procesa iskanja rešitev;
2. Ustvarjanje je (vsaj v domeni znanosti in tehnike) po svoji naravi oportunistično (cilji so provizorične in poskusne narave, so delovne hipoteze, ki se lahko hitro zavržejo), ni garanta uspeha oz. pravilnosti rešitve;
3. Pomembni in široki uvidi sestojijo iz morda zamotane mreže opisljivih malih korakov. Ustvarjalna dejanja so postopkovna in stopenjska;
4. Kombinacija oz. bisociacija zamisli temelji na precej vsakdanjih sklepalnih pravilih (t.j. takšnih, ki jih uporabljamo tudi v vsakdanjem reševanju problemov);
5. Procesi ustvarjanja so procesi razmišljanja v tem smislu, ker vsebujejo pravila sklepanja (deduktivnega in ne-deduktivnega) in druga pravila, s katerimi se pridobijo nova pravila, ugotovijo nova dejstva in porajajo novi delni cilji;
6. Ustvarjalni procesi, vsaj tisti v naravoslovju in tehniki, so epistemsko intenzivni. Terjajo stalen dostop do širokega spektruma znanj, od povsem specifičnih znanj iz posebnih območij vednosti do abstraktnejših, celo filozofskih postavk;
7. Ustvarjalna oseba ni zgolj polna znanja, temveč je sposobna za prosto in asociacijsko potovanje skozi prostore znanj in zmožna uporabljati različna spoznanja in podatke, zato da bi proizvedla določen cilj (Dasgupta 1994, 209).

Dasgupta posebej poudarja pomen zadnjih dveh točk, ki po njegovem mnenju najbolj odlikujeta ustvarjalni miselni proces in ustvarjalne osebnosti od njihovih neustvarjalnih "sorodnikov". Dejstvo, da lahko teh sedem značilnosti ustvarjalnega mišljenja lahko najdemo tako v znanostih kot v tehniki nam pove, da je ustvarjalni proces v obeh disciplinah kognitivno soroden. Seveda se razlikujejo cilji ustvarjanja v znanostih in tehniki, prav tako se razlikuje metodologija dela. Kljub temu pa je veliko sorodnosti. Dasgupta zato brani domnevo o "tehničnem odkritju kot znanstvenem odkritju" (design-as-scientific-discovery, DSD hipoteza).

Če ta hipoteza drži, potem se lahko vprašamo, ali ima tehnično mišljenje še kake druge skupne poteze z znanstvenim mišljenjem, kot pa je podobnost v kognitivnih procesih odkritja. Tu mislim predvsem na nadindividualne oz. bolje intersubjektivne sestavine tehničnega znanja v primerjavi z intersubjektivnimi sestavinami znanstvega znanja. Kot rečeno, Dasgupta odkriva globoko vpletenost bazičnega strokovnega znanja v ustvarjalnem tehničnem mišljenju. Toda v tem znanju imajo znanstvene sestavine nedvomno glavno vlogo. Poleg tega obstajajo tehniške strokovne skupnosti (npr. skupnost strojnikov, elektrotehnikov, računalnikarjev, strokovnjakov na raznih strokovnih področjih). Nedvomno te skupine delijo določene vrste skupnega znanja, ki se razvija po svoji dinamiki, ki ni zgolj seštevek individualnih znanj.

Zato se legitimno zastavlja vprašanje, ali in v kolikšni meri lahko tudi v razvoju tehnike govorimo o *tehniških paradigmah*, ki bi bile primerljive z znanstvenimi paradigmi. Ali je razvoj tehnike v tem smislu primerljiv z razvojem znanosti.

Zanesljivo tehniški strokovnjaki sledijo razvoju znanosti in v tem smislu nanje vpliva morebitna sprememba znanstvenih paradigem. Vendar to ni dovolj za pojasnitev dinamike tehničnega znanja. Tehnično znanje je specifično organizirano in ima posebne cilje, kar ga razlikuje od znanstvenega znanja, ne glede na podobnost v miselnem ustvarjalnem procesu, ki jo je izpostavil Dasgupta.

Tehniške in znanstvene paradigme in revolucije

Podobno kot ponujajo znanstvene paradigme znanstveni skupnosti določene teorijske vzore in vzorce "reševanja problemov", lahko domnevamo, da določene tehniške/tehnološke paradigme povezujejo tiste posameznike, ki obvladajo določeno tehniko, jim omogoča in narekuje razpoznavanje smiselnih problemov, iskanje primernih postopkov oz. rešitev problemov (tehnološka hevrstika) ter vrednotenje (preverjanje) rezultatov. Lahko domnevamo, da zgodovinska in sistemska povezanost ljudi, ki se ukvarjajo s podobnimi problemi, ki uporabljajo podobne hevrstike in podobna merila vrednotenja rešitev problemov, ustvarja določeno strokovno skupnost, ki ji rečem *tehnološka skupnost*, podobno z *znanstveno skupnostjo* v znanstveni dejavnosti. Takšna skupnost razvije lahko kognitivno-praktične strukture, ki so podobne znanstvenim paradigmam in dajejo tem skupnostim notranjo homogenost in enotnost.

Podobne teze je branila R. Laudanova v sestavku "Kognitivna sprememba v tehnologiji in znanosti" (1984). Po njenem mnenju so tehniki razpeti med obstoječimi tehničnimi vzorci in vzori reševanja problemov in iskanjem novih rešitev. Če bi tehniki predolgo vztrajali pri starih tehnologijah, bi to lahko povsem zavrla reševanje problemov, kar bi privedlo do nazadovanja dane tehniške skupnosti in proizvodnje sploh. A če bi se prehitro odpovedali dotedanjim vzorcem in vzorom reševanja problemov, bi jim grozila neuspešnost in poslabšanje položaja.

Po mnenju Laudanove je tehniška/tehnološka paradigma tisti vzor, ki določa "normalno tehnologijo" v določenem obdobju. Normalna tehnologija oz. njena paradigma določa meje relevantnih problemov, t.j. tistih, ki jih je mogoče reševati v njenem okviru. Omogoča tudi kopičenje tehničnega znanja in napredek tehnologije. Vsaka inovacija v okviru dane paradigme se pokaže kot nadgradnja preteklih rešitev. Laudanova je razlikovala tri stopnje tehničnega/tehnološkega znanja: individualne tehnike, tehnološke komplekse in tehnološke sisteme (povezave kompleksov). *Tehnološki kompleksi* proizvajajo zapletene končne produkte, medtem ko posamezne *tehnik*e največkrat proizvajajo le sestavine za končne produkte. Tehnološki kompleksi vsebujejo dolgožive tehnologije in so relativno stabilni v daljšem časovnem obdobju. Za tehnološke komplekse je najpomembnejše vzdrževanje ravnovesja med dobro integracijo posameznih tehnik in spremembami, ki nujno nastajajo zaradi občasnega pomanjkanja integracije, ki jo sprožajo novi tehnični/tehnološki izzivi.

Najobsežnejše tehnološke celote po Laudanovi so *tehnološki sistemi*, ki povezujejo več tehnoloških kompleksov med seboj. Posameznik le težko spozna in dojame zapleteno zgradbo tehnološkega sistema (npr. tehnološki sistemi energe-

tike, elektronike, gradbeništva). Posamezne tehnike ustrezajo nekako posameznim področnim teorijam v znanosti, tehnološki kompleksi ustrezajo povezanim superteorijam, tehnološki sistemi pa posameznim znanostim v celoti. Iz zgodovine civilizacije je znano, da so nekatere obsežne tehnološke spremembe povzročile prave tehnološke revolucije, ki so zajele celotne tehnološke sisteme. Te spremembe so podobne znanstvenim revolucijam. Tako je npr. sistemu, za katerega je bila značilna trojica les-veter-voda sledil sistem železo-premog-para. Temu sistemu pa je sledil sistem električna-atomika-sintetika.

Včasih lahko določena neintegritetnost med posameznimi kompleksi, ki sprožajo kak tehnološki sistem, sproži globalno tehnološko spremembo, vendar praktični tehniki le redko vidijo celoto sistema in se ne zavedajo neuravnovešenosti med sestavinami sistema. Šele za nazaj, ko se spremembe v sistemu že zgodijo, se ljudje zavedo globine in obsežnosti sprememb. To je podobno poteku znanstvenih revolucij, kot jih je opisoval T. Kuhn (1970). Znanstveniki se namreč tudi redko takoj zavedo pomena paradigmatičnih sprememb za znanost.

Po Laudanovi pogosto spremembe v okolju silijo tehnike k novih tehničnim rešitvam, te silijo tehnike k novim tehnološkim kompleksom in ti zopet k novim tehnološkim sistemom. Primer teh sprememb so npr. spremembe v Angliji v 17. in 18. stol., npr. množično izsekavanje gozdov, kar je napotilo tehnike v iskanje novih pogonskih sredstev in virov, rezultat pa je bil izum parnega stroja. Laudanova poudarja tudi velik pomen vzročnih primerov uporabe paradigmatičnega tehniškega znanja. Po njenem mnenju so vzorčne rešitve v tehniki še pomembnejše kot v znanostih. Znanstvena paradigma poleg vodilne teorije vsebuje posebne vzorčne primere rešitev problemov (ki obenem zarisujejo mrežo podobnosti med relevantnimi primeri in izločajo neprimerne primere uporabe paradigme). Podobno kot v znanostih tudi v tehniki/tehnologiji posamezne rešitve postanejo standardi, ki so obvezni v posamezni stroki. Skupno s teorijskim tehnološkim znanjem sestavljajo vzorčne rešitve problemov "normalne tehnologije" v določenem obdobju. Podobno kot znanstvene revolucije spremenijo teorijo in prakso kake znanosti, s tem, ko nove teorije uvajajo tudi nove vzorce za izbiro in rešitev znanstvenih problemov, tudi tehnološke revolucije spremenijo teorijo in prakso posamezne tehnologije oz. tehnološkega kompleksa.

Kako sedaj razumeti tehnološke revolucije? Ali gre tudi tu za nagle kvalitativne zamenjave paradigem, ki ne dopuščajo racionalne odločitve o tem, katera paradigma je boljša, kot se po Kuhnu dogaja v znanostih? Ali se tudi tu merila za primerjavo razvijajo šele po prevladi nove paradigme? Laudanova se le delno strinja s tem mnenjem. Npr. uvedba parnega stroja je povsem spremenila tehnično reševanje problema strojnega pogona. V tedanjem času res ni bilo zadostnih meril za primerjavo starih in novih sistemov. Zato se je tedaj pojavljala za nas nesmiselna razprava o prednostih in nevarnostih parnih strojev (takšne razprave so ponovno zavrele v času uvajanja železnic). Šele ko se je uveljavila nova mera za moč stroja (konjska sila), so ljudje dobili neko merilo za primerjanje novih in starih (vodnih, vetrnih idr.) pogonskih strojev. Vendar je velika uspešnost nove tehnologije hitro "dokazala" svojo vrednost. Podobno se je zgodilo še nejkakrat ob

uvajanju novih tehničnih izumov v proizvodnjo in v vsakdanje življenje. Merila primerjave so se razvila šele po izumu.

Kljub tem podobnostim med razvojem tehnike in znanosti pa ne moremo povsem slediti primerjavi s Kuhnovim pojmom znanstvene revolucije. V tehniški praksi ima namreč navezovanje na preteklo znanje in izkušnje drug pomen kot v znanostih. V tehniki se namreč veliko sklicujemo na specifična tehniška znanja in sposobnosti, ki niso derivat znanstvenega znanja, temveč so lastna prav določeni tehniški skupnosti. Zato predajanje tehniškega znanja ne tiči primarno na kaki skupni teoriji ali skupnem pogledu na svet, kot je to primer v znanostih, temveč na množici spretnosti, praktičnih in teorijskih znanj, ki se "dedujejo" iz generacije v generacijo in ob tem spreminjajo. Razne teorije so le del tega izkustva, ki predstavlja referenčno bazo tehniškega znanja. Uporaba nove tehnike kmalu pokaže njene prednosti ali slabosti, celo če ne vemo, kako sploh deluje (primer tega je npr. teorija toplotnih strojev, ki je nastala šele za izumom parnega stroja, aerodinamika šele po izumu letal, optika po izumu leč).

Danes je ključno merilo za večjo uspešnost nove tehnične rešitve njen uspeh v industrijski proizvodnji. Ko se je pojavil parni stroj, je bila industrija in sploh uporaba znanosti zunaj znanosti malo razvita. Zato sprva ni bilo jasno, ali gre za tehnični napredek ali ne. A prav nov izum je spodbudil razvoj industrije in to je bil odločilen dokaz premoči nove tehnike. Česa podobnega ne poznamo v znanosti, kajti tu se mora novo znanstveno odkritje potrditi v sami znanosti, ne pa zunaj nje. S tem pa ni rečeno, da novi tehnični izumi ne povzročajo velikih in globokih prelomov med starim in novim, kjer lahko zmanjka meril za primerjavo. Tudi v razvoju tehnike se morajo strokovnjaki pogosto odločati za "novo" ob pomanjkanju zadostnih argumentov in informacij in nekaj časa pogumno vztrajati pri svoji odločitvi, da se izkaže pomen inovacije. Največje prelome, ki jih povzročajo uvajanje kake nove tehnologije, moramo iskati predvsem v širših učinkih nove tehnologije na proizvodnjo in na življenje ljudi kot pa v čistih tehnoloških spremembah. Tehnologije so namreč bistveno vezane na svoj "zunanji" uspeh, npr. v industrijski proizvodnji, medtem ko znanosti vsaj v načelu lahko živijo "za sebe", t.j. imajo svoj samosmoter.

Zato se znanstvene revolucije odsevajo predvsem skozi razlike znanstvenih paradig in v znanstveni skupnosti, tehnološke revolucije pa odsevajo tako v tehniškem izkustvu/znanju kot v učinkih zunaj ožje tehnike. V zgodovini tehnike je velikokrat šele povratni učinek na tehnologijo s strani industrije pglavitna spodbuda za nadaljni razvoj kake tehnične rešitve (npr. odkritje tranzistorja je spodbudilo industrijo, da ga uporabi, to pa je vplivalo na tehniko (in znanost), da raziskujejo stvar dalje). Seveda pa je tudi znanost sama ena od območij uporabe tehniškega znanja. Zato moramo upoštevati tudi možnost, da kak tehnični izum sproži znanstveno revolucijo (to se je zgodilo npr. z odkritjem brušenega stekla v leče, kar je privedlo Galileja do odkritja daljnogleda in do potrditve Kopernikove teorije). Tehnično odkritje lahko izzove celo nastanek nove znanosti. Tak je bil primer z računalniki, ki so sprožili nastanek kibernetike in informacijskih znanosti, ali s tehnikami za izolacijo genov, ki so privedle do biotehnologije). Te znano-

sti se tipično uvrščajo med čiste in inženirske znanosti, navadno so interdisciplinarne in se zelo hitro razvijajo.

Nasproten primer je, kadar znanstveno odkritje, nova tehnologija, nova teorija ipd. sproži revolucijo v tehnologiji. Toda nikoli se ne zgodi neposreden prenos znanstvenega odkritja v tehnologijo. Tehnologija mora pred tem prevzeti metode eksperimentalne znanosti in jih preoblikovati v splošno uporabo. To pa je zapleten proces, ker je eksperimentalna praksa zavezana mikropogojem znanstvenega preverjanja hipotez, tehniška praksa pa makropogojem mogoče splošne uporabe odkritja (npr. v industriji). Zato je govorjenje o neposredni tehnični aplikaciji znanstvenih dognanj ali celo o tem, da so znanstvene teorije le miselni koncentrični krogi, mogočih tehničnih rešitev vsaj nekorektno, če ne nesmiselno. Zares celovito in globoko učinkujejo predvsem celotni tehnološki kompleksi ali sistemi, ne pa posamezne tehnične inovacije. Takšni sistemi spreminjajo strukturo in način proizvodnje, vnašajo nove potrebe in motivirajo ljudi k novemu "videnju stvari". Prav zaradi te globalne spreminjevalne vloge je tudi za znanstvene paradigme bistveno, da se navežejo na razvoj novih tehnoloških sistemov in šele s tem dosega-jo res "drugačno" gledanje na svet tako med znanstveniki kot med laiki. Tako je npr. uporaba električne energije šele kot celoten tehnološki sistem spremenila življenje in delo ljudi 20. stoletja. Novejši primer je informatika, računalništvo.

Strukturalnih učinkov računalniške tehnologije oz. informatike v družbi ne povzroča množica posameznih uporab računalnikov, temveč njihova sistematska in sistemska uporaba. Zato ne prinaša družbenih sprememb le uporaba znanosti/tehnologije v industrijski proizvodnji, kot se to včasih poenostavljeno razlaga, temveč šele razvoj in utrditve celotnega tehnološkega sistema v družbi. Tehnološki sistem je več kot le uporaba neke celovite tehnične rešitve v praksi. Je tehniška/tehnološka rešitev, ki je prežela vse oblike in sfere družbe in življenje ljudi. Je tudi družbeno in osebno "ponotranjena" tehnika (vsaj posredno, skozi vsakdanjo rabo naprav, ki so zasnovane na določeni tehniki). Družba, ki si želi prisvojiti kako novo tehnologijo, ki sproža tehnološko revolucijo, ne more te tehnologije sprejeti zgolj v industrijsko proizvodnjo ali v drugih omejenih oblikah uporabe tehničnih sredstev, temveč mora biti pripravljena uvesti ves tehnološki sistem. Ljudje v tej družbi si morajo hkrati s tem prisvojiti tisti odnos do sveta, do dela in življenja, ki ga prinaša s seboj novi tehnološki sistem. To pa je navadno dolgotrajen proces.

Na podlagi prej opisane modela kognitivnega procesa tehničnega (oz. tudi znanstvenega) odkritja in primerjave znanstvenih in tehniških paradigem/revolucij podajam oris strukturalnega modela tehnične aplikacije znanstvenega znanja. Ta oris se naslanja na t.i. strukturalno teorijo znanosti, ki jo je začel J. D. Sneed v sedemdesetih letih. Prvotno je bila razvita za teorijo fizikalnih znanosti, kasneje pa so jo Sneed in drugi avtorji strukturalne teorije znanosti razširili tudi na druge naravoslovne, družbene in humanistične znanosti in praktične discipline. Seveda se tu ne morem spuščati v podrobnejši oris te teorije, podal bom le osnovne poteze

modela.⁸ Strukturalna teorija znanosti sodi v vrsto t.i. modelskoteorijskih pristopov k znanostim (sem sodi npr. še Suppesova in v. Fraassenova teorija znanosti).

Oris strukturalno-teorijskega modela tehniškega znanja

Osnovo strukturalno-teorijskega pristopa h kateremukoli segmentu človekovega znanja predstavlja *struktura modelov* teorij. V prvi vrsti razlikujemo štiri vrste modelov znanja: potencialni modeli, delni potencialni modeli, (dejanski) modeli in intendirani modeli.

V kolikor imamo opravka z zrelo znanstveno teorijo, predstavljajo *potencialni modeli* takšne strukture dejanskih ali zamišljenih (možnih) predmetov in njihovih lastnosti ter relacij, ki vsebujejo vse za kako teorijo značilne funkcije in količine, vendar še niso podane dejanske vrednosti in popolne matematične oz. formalne oblike teh funkcij. V posebnem to pomeni, da "opremimo" določeno ontološko območje tako s potencialnimi empirijskimi kot teorijskimi "vrednostmi". *Teorijske vrednosti (količine)* so tiste, ki so centralne s *stališča določene teorije* in jih lahko določimo le tako, da predpostavimo veljavnost dane teorije v kakem drugem modelu uporabe teorije (t.i. T-teorijski pojmi).

Delni potencialni modeli predstavljajo zgolj empirijske segmente potencialnih modelov teorije, t.j. strukturo predmetov, ki jih določajo zgolj tiste vrednosti, količine ali funkcije, ki s *stališča določene teorije* predstavljajo empirijske količine ali funkcije.⁹ Delne teorijske modele imenujemo tudi *podatkovne strukture*.

Dejanski modeli so "dopolnjeni" potencialni modeli teorije in sicer tako, da izračunamo oz. kako drugače dobimo dejanske vrednosti vseh zahtevanih empirijskih in teorijskih funkcij, ki predstavljajo rešitev kakega problema.

Intendirani model pa je vsak tak delni potencialni model, ki smo ga ali ga bomo dejansko uporabili v določeni teoriji. Ni namreč nujno, da vsako empirijsko situacijo, ki načelno sodi v območje dane teorije, razvijemo do dejanskega modela, čeprav načelno vemo, da obstaja "rešitev" zanj v okviru teorije. V strukturalni teoriji znanosti so vsi ti modeli natančno logično definirani, tako da je v načelu možna tudi računalniška predstavitev delovanja kake teorije.

Navedene razlike med modeli teorije si lahko predstavimo s postopkom reševanja kake fizikalne naloge, npr. določiti hitrost, ki jo ima nihajoče telo (v

⁸ V strukturalni teoriji je velik poudarek na celostni, holistični naravi znanstvenih teorij. "Teorijski del" kake empirijske znanstvene teorije predstavlja vse tiste termine in stavke teorije, ki jih lahko apliciramo na stvarnost le tako, da predpostavimo veljavo te iste teorije, tj. ne moremo iziti iz nje. Govorimo o ti. T-teorijskih pojmi. V fizikalnih teorijah so teorijski pojmi npr. pojem mase in sile v Newtonovi teoriji, pojem entropije, entalpije in energije v teoriji toplote, pojem elektromagnetnega polja v teoriji elektromagnetizma, pojem štiridimenzionalnega prostora-časa v posebni in v splošni relativnostni teoriji, pojem valovne funkcije v kvantni teoriji itd. V genetiki je tak pojem gen, v kognitivnih psiholoških teorijah pojem kognicije, v psihoanalizi pojem nezavednega itd. Termini oz. pojmi, ki jim lahko določimo pomen (vrednost, vsebino) neodvisno od dane teorije, so glede na to teorijo ne-teorijski oz. empirijski. Seveda pa se lahko zgodi, da je kak pojem T-teorijski glede na teorijo T, a je empirijski glede na kako drugo, višjo teorijo. Ali obratno, kak empirijski pojem glede na teorijo T je teorijski glede na kako "nižjo" teorijo, ki predstavlja temelj za gradnjo določene teorije.

fizikalnem nihalu) v določeni legi nihala. Dolžina nihala in skrajni odmik nihala od ravnotežne lege predstavljata začetna podatka naloge in sta povsem empirijska (opazovalna) podatka. Predstavljata torej delni potencialni model za teorijo nihala (oz. še bolje, za klasično mehaniko, ki jo "specializiramo" na področje nihanja). Seveda je to tudi intendirani model za teorijo nihala. Potencialni model je nihalo, kot ga zremo s stališča mehanike, t.j. "opremimo" ga z vsemi silami, ki delujejo na (točkasto) telo z določeno maso, pripeto na nit določene dolžine. Med drugim moramo vedeti za silo težnosti v kraju nihanja. Dejanski model rešitve predstavlja izračun, ki nam v skladu z zakoni mehanike poda zaželjene končne vrednosti, t.j. hitrost nihajočega telesa v določeni točki nihanja (podani npr. s kotom odmika nihala od ravnotežne lege).

Poleg navedenih tipov modelov, po strukturalni teoriji znanosti določeno znanstveno teorijo označujejo še nekatere druge strukturalne sestavine. Zlasti pomembni so t.i. *križni pogoji* (ti "constrainsi"), ki povezujejo različne modele iste teorije med seboj v smiselne celote (npr. zahteve po konstantnosti določenih količin, zahteve po aditivnosti količin ipd.) in t.i. *specializacije*. Slednje so podmnožice množice dejanskih modelov prvotne teorije, ki so "uposebljeni" na določena ožja predmetna območja uporabe teorije. Zanje so značilni dodatni zakoni, ki opredeljujejo ta območja (v fiziki to opredelimo npr. s posebnimi zakoni sil, npr. z zakoni težnosti, Hookovim zakonom, Coulombovim zakonom itd.).

Strukturalni teoretiki običajno navajajo še dve vrsti modelov, pravzaprav podvrsti, namreč *vzorčne primere aplikacij* kake teorije in *aproximacije* (približke). Vzorčni primeri aplikacij so izbrani intendirani primeri teorije, t.j. izbrani primeri reševanja problemov, ki karakterizirajo velike razrede sorodnih problemov. Glede na njih se izbirajo realni delni potencialni modeli, ki se razvijajo do intendiranih modelov teorije. V Newtonovi mehaniki so bili vzorčni primeri npr. prosti pad, gibanje po klancu, kroženje teles, nihanje in valovanje. S tem, ko je Newton podal splošna načela za reševanje tovrstnih problemov, je podal tudi osnovne vzorce za reševanje neštevilnih fizikalnih problemov v mehaniki, pa naj so to čisto znanstveni problemi ali problemi tehniške vrste (npr. konstrukcija strojev). Obstoj vzorčnih modelov rešitev problemov je nujen zato, da se kaka znanstvena teorija sploh lahko uporabi, da najde stik s stvarnostjo. Na njihov pomen je opozoril že T. Kuhn in jih je imel za "paradigme znotraj paradigem", za tisto sestavino znanstvenih paradigem, ki dejansko dela iz njih "vzorce" za znanstveno delo (Kuhn 1970, 187-191; 1977, 306-308). Aproximacije so prav tako nujno potrebno sredstvo za to, da lahko uporabimo kako teorijo na določenem intendiranem primeru uporabe. Zakoni se namreč le približno pokrivajo s podatki (in obratno), z zakoni tudi ni podana stopnja možnega odstopanja podatkov od zakonov. Zato potrebujemo poseben "aparatus približkov", ki določa, kaj je ustrezen približek, odmik ali podobnost oz. mera signifikantnosti določenih podatkov oz. izmerjenih količin (Balzer 1997, 52). Aproximacije lahko prav tako kot ostale množice modelov opredelimo kot posebne množice modelov, ki ustrezajo določenim zahtevam.

Zaradi večje enostavnosti in preglednosti lahko zanemarimo razliko med intendiranimi in delno potencialnimi modeli in upoštevamo kot "začetni" korak teorije le množico intendiranih modelov njene uporabe. Te modele najprej pretvo-

rimo v potencialne modele teorije in le te nato ob uporabi splošnih in posebnih zakonov teorije v dejanske modele teorije. Pri tem upoštevamo še navzkrižne povezave med modeli in stopnje približnosti rešitev. Prav v ta "postopek" se vmeščajo tudi vsi kognitivni procesi posameznih znanstvenikov, ki rešujejo kak znanstveni problem. Podobno se dogaja v tehniških vedah oz. praksah. Specifično za tehniško znanje je, da med seboj največkrat "križa" uporabo različnih teorij. Npr. za kako tehnično rešitev moramo uporabiti mehaniko, ekektrodinamiko, termodinamiko, kemijo itd. To pomeni, da tehnik vzporedno uporablja več teorijskih struktur, to pa pomeni tudi več modelskih struktur.

Recimo, da mora uporabiti vsaj dve različni teoriji T in T' , ki ju strukturalno podamo z množicami modelov in dodatnih omejitev.

$T = (I, M_p, M, C, Ap)$, $T' = (I', M'_p, M', C', Ap')$, pri čemer I oz. I' označuje ustrezni množici intendiranih aplikacij, M_p oz. M'_p ustrezni množici potencialnih modelov teorij, M oz. M' ustrezni množici (dejanskih) modelov, C in C' ustrezni množici križnih pogojev in Ap ter Ap' ustrezni množici aproksimacijskih pravil za uporabo obeh teorij. Pri tem zaradi večje enostavnosti množici M, M' dejanskih modelov vnaprej "zožimo" tako, da ustrezata morebitnim posebnim zakonom in določilom kakega izbranega območja uporabe teorije.

"Uporabnik" obeh teorij naj ima opraviti z danim problemom Pr . Začetno obliko tega problema lahko predstavimo kot par primerov intendiranih aplikacij i in i' , pri čemer i sodi v okvir množice I teorije T , i' pa v okvir množice I' teorije T' . Par (i, i') označimo z i_0 . Pri tem avtor rešitve poskuša reševati problem tako, da "dopolni" oba intendirana modela teorije do dejanskih modelov teorij, torej v splošnem doseže par modelov m in m' , ki ustrezata vsem specialnim zakonom, križnim pogojem in aproksimacijskim pravilom. Skupni model $m_0 = (m, m')$ predstavlja torej neko "navzkrižno modelsko strukturo", ki jo ni lahko predstaviti, a za začetek jo oprelelimo kar s parom modelov (m, m') .

Za tehniške vede je tipično, da to ni dovolj, kajti dejanska tehnična rešitev mora ustrezati začetnemu problemu ter posebnim standardom, ki jih predpisuje npr. določena tehnologija, industrijska raba, zakonski predpisi in tehnični standardi in vzorčnim primerom tehničnih rešitev. Vsa ta določila nalagajo modelom m in m' dodatne zahteve, ki jih ne moremo preprosto porazdeliti na oba modela, temveč moramo iz njiju zgraditi *nov, skupen "model" rešitve*, to je *tehniški model*. To pa pomeni, da mora tehnik običajno že od vsega začetka kombinirati obe teorijski strukturi na ustrezen način, to je tako, da presega običajno unijo zakonov in pravil obeh teorij, da ju zna povezati v novo konceptualno mrežo. To ravnanje je zlasti pogost primer v ustvarjalnih rešitvah, kot je to pokazal Dasgupta s svojo analizo in modelom tehničnega okritja. Ključno vlogo igra množica premostitvenih pravil, ki jih lahko podamo v obliki inferenčnih pravil, ki povezujejo "cilje" oz. objekte različnih konceptualnih matrik. V našem primeru gre za konceptualne matrike, ki ustrezajo obema referenčnima teorijama, podanima v strukturalni obliki. Konkretno to pomeni, da mora avtor ustvarjalne tehnične rešitve razviti mrežo inferenčnih pravil, ki omogočajo "premostitev" razlik med T in T' in to na ta način, da predstavljena rešitev ustreza dodatnim tehničnim standardom in predpisom, ki jih formalno združimo v množico tehnično specifiziranih modelov TM .

Opravljanje imamo torej z (v prvem približku) naslednjo strukturalno-modelsko strukturo tehničnih rešitev problemov (določene vrste). V našem primeru gre za rešitve, ki izhajajo iz kombinacije dveh teorij T in T' . Označimo to modelsko strukturo s $TRP(T, T')$ (tehnične rešitve problemov na bazi teorij T in T'):

$TRP(T, T') = (I \times I', M_p \times M'_p, M \times M', C \times C', A_p \times A'_p, TM)$, kjer "x" predstavlja operacijo kartezijskega produkta množic, v našem primeru množice urejenih parov elementov množic, ki jih povezuje ta operacija.¹⁰

Ključna stvar v tej strukturi se "dogaja" v prehodu od modelov tipa M oz. M' , ki ustrezajo teorijama T in T' k tehnično relevantnim modelom iz množice TM . Za konkreten primer kake tehnične rešitve to pomeni razvitje inferenčnih pravil, ki omogočajo dodatno specializacijo modela $m_0 = (m, m')$, katerega komponenti sta modela m in m' v *nov sintetični model* m_{pr} , ki predstavlja model rešitve problema Pr tako, da ustreza vsem tehničnim zahtevam in predpisom. m_{pr} seveda sodi v množico TM . Oblikovanje modela m_0 sodi še v "aplikacijo" znanosti, t.j. teorij T in T' na določena posebna območja njihove uporabe, medtem ko oblikovanje modela m_{pr} predstavlja specifičen tehnični vidik rešitve, ki presega raven neposredne aplikacije znanstvenih teorij. Če lahko model m_0 še lahko predstavimo kot dvokomponentni model (m, m') , pa je m_{pr} več od tega. Je tudi več od kakršnekoli množičnoteorijske povezave obeh modelskih struktur. Je tehnično specifična sinteza znanstvenih modelov v nov, tehnično relevanten model rešitve. Wilkes je npr. to dosegel tedaj, ko je podal model svoje diodne matrice, ki implementira mikro-računanje, t.j. hrani v sebi računalniški program in ga postopoma izvaja na bitih informacij, ki vstopajo kot podatki v to matriko. Seveda je moral pri tem upoštevati znanje elektronike, fizike, logike itd., vendar je bila podana rešitev več od kakršnekoli unije, preseka ali kake druge množice fizikalnih, elektrotehniških in logičkih rešitev problema.

Podana formalna struktura "tehničnih modelov" seveda velja tako za posamezne rešitve kot za množice rešitev. To pomeni, da velja tudi za skupinsko delo več avtorjev, ki delajo na kakem skupnem projektu. Ključne naloge so, kako natančneje opredeliti posamezne komponente modelov, ki ustrezajo posameznim delnim znanjem, ter kako od tod preiti k sintezi rešitve, ki predstavlja enotno rešitev, ki ustreza tudi vsem tehničnim zahtevam. Tu gre za poseben prenos znanja, ki terja poznavanje ali iznajdenje posebnih inferenčnih pravil, ki premoščajo razlike med posameznimi konceptualnimi mrežami, v splošnem primeru pa premoščajo razlike med posameznimi komponentami modela rešitve in jih medsebojno uskladijo v rešitvenem modelu. To pa tudi pomeni, da bo kak posameznik ali skupina, ki skuša rešiti določen tehnični problem, to dosegla toliko hitreje, kolikor bolj bo samo delovno okolje in struktura znanj, ki jih posedujejo, orga-

¹⁰ Npr. $I \times I'$ pomeni množico vseh urejenih parov (i, i') , kjer je i kaka intendirana uporaba teorije T , i' pa intendirana uporaba teorije T' . Kartezijski produkt množic je na nek način najšibkejša povezava elementov dveh množic, saj ne gre niti za unijo v novo množico, niti za presek obeh množic, temveč preprosto za "paraleliziranje" dveh množic. Dejansko to pomeni, da (i, i') pomeni razbitje kake aplikacije obeh teorij na dve komponenti, na tisto, ki pripada teoriji T in ono, ki pripada teoriji T' . Podobno velja za druge navedene kartezijske produkte. Vsi predstavljajo množice nekakšnih "dvokomponentnih" elementov, usaka od komponent pripada teoriji T ali teoriji T' .

nizirano v skladu z zahtevami problema. T.j. tako, da bodo ustvarjalcem na voljo vse tiste informacije, ki lahko prispevajo k oblikovanju inferenčnih pravil in mreže nadrejenih in podrejenih ciljev. V tej točki igrajo ključno vlogo sodobna informacijska sredstva, ki nudijo hiter dostop do različnih baz podatkov in oporo za odkrivanje latentnih inferenčnih pravil (sredstva umetne inteligence, računalniško modeliranje in testiranje hipotez). Pomemben sklep, ki izhaja iz teh ugotovitev je, da je pretok znanosti v tehniko in v proizvodnjo toliko boljši in uspešnejši, kolikor bolj okolja, v katerih se dogaja ta prehod, ustrezajo kognitivni organizaciji znanstvenih in tehničnih odkritij. To pomeni, da bo kak posameznik ali skupina, ki razvija nov tehnični proizvod toliko uspešnejši, kolikor bolj bo struktura njihovega okolja vsebovala dejavnike, ki se navezujejo na ključne kognitivne dejavnike znanstveno-tehničnega spoznanja in odkritja. Če sledim svoji domnevi o formalni strukturi tehniškega znanja, potem bi morala biti glavna vozlišča v razvoju znanstvenotehniškega znanja v:

- oblikovanju takšnih komponent kompleksnih intendiranih aplikacij teorij, ki ustrezajo zaželenim rešitvam problemov (npr. oblikovanje komponent i in i' intendirane aplikacije i_0 v našem dvokomponentnem primeru)
- oblikovanju komponent kompleksnih potencialnih modelov teorij (v našem primeru oblikovanje komponent m_0 , m'_0 potencialnega modela m_0 , ki ustreza zadani intendirani aplikaciji glede na teoriji T oz. T')
- oblikovanju komponent kompleksnih dejanskih modelov teorij (v našem primeru oblikovanje komponent m , m' dejanskega modela m_0)
- ta model bi moral ustrezati vsem specialnim zakonom, križnim pogojem in aproksimacijskim zahtevam za uporabo delnih teorij (v našem primeru zahtevam C in C' ter Ap in Ap')
- oblikovanju inferenčnih pravil in strukture delnih ciljev, ki privede do sinteze rešitve, ki povzame in preseže vse delne komponente modelov tako, da ustreza tehničnim zahtevam in predstavlja rešitev tehničnega problema.

Na vsaki stopnji procesa rešitve problema bi se morala oblikovati nova struktura individualnega ali skupinskega znanja, ki povzame in preseže dosežke prejšnje stopnje. Seveda se lahko v konkretnem primeru posamezne faze rešitev združijo v en korak, toda pomembno je vedeti za načelne stopnje v tem procesu. Seveda sem s tem presegel običajni domet strukturalne teorije znanosti, predvsem s tem, da sem abstraktno strukturo modelov teorije tolmačil kot dinamično konceptualno dogajanje, kot zaporedje korakov k rešitvi kakega problema. Od tu dalje pa sledi naslednji, težji del naloge, ki terjajo izdelavo formalno natančnejšega in računalniško podprtega modela prenosa in modifikacije znanstvenega znanja v tehniško znanje.

LITERATURA

- Balzer, W. Moulines, C. U., Sneed, J. D. 1987. An Architectonic for Science. Reidel, Dordrecht
 Balzer, W. 1997. Die Wissenschaft und ihre Methoden. Alber Verl., München
 Dasgupta, S. 1994. Creativity in Invention and Design. Cambridge Univ. Press, Cambridge

- Hadamard, J. 1945. *Psychology of Invention in the Mathematical Field*. Princeton Univ. Press, Princeton
- Langley, P., Simon, H., Bradshaw, G. L., Zytkow, J. M. 1987. *Scientific Discovery*. MIT Press, Cambridge/M
- Laudan, R. 1984. *Cognitive Change in Technology and Science*. V R. Laudan (izd.), *The Nature of Technological Knowledge*, Reidel, Dordrecht
- Koestler, A. 1964. *The Act of Creation*. Hutchinson, London
- Kuhn, T. S. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. The Univ. of Chicago Press, Chicago
- Kuhn, T. S. 1977. *Second Thoughts on Paradigms*. V T. S. Kuhn, *The Essential Tension*. Univ. of Chicago Press, Chicago
- Popper, K. R. 1959, 1968. *The Logic of Scientific Discovery*. Hutchinson, London (slov. prevod Logika znanstvenega odkritja, SH, Ljubljana 1998)
- Sneed, J. D. 1991. *The Logical Structure of Mathematical Physics*. Reidel, Dordrecht
- Stegmüller, W. 1976. *The Structure and Dynamics of Theories*. Springer, New York, Heidelberg
- Thagard, P. 1988. *Computational Philosophy of Science*. MIT Press, Cambridge/M
- Ule, A. 1992. *Sodobne teorije znanosti*. ZPS, Ljubljana
- Ule, A. 1995. *Znanje, znanje in stvarnost*. ZPS, Ljubljana

RAVE SUBKULTURA IN ZAGONETNA
DEVETDESETA

Povzetek. Rave gibanje je za družboslovce, ki jih zanimajo fenomeni popularne kulture, zanimivo vsaj iz dveh razlogov. Prvič, pojavilo se je v trenutku, ko se je zdelo, da je velikih subkulturnih zgodb za vselej konec in s tem postavilo na glavo številna razmišljanja o sami naravi subkulturnih dogajanj, in drugič, rave kot pojav, vezan na mlado, s preteklostjo neobremenjeno, generacijo odpira zanimive možnosti za uvid v nekatere morda bistvene značilnosti sodobnega sveta, ki se nam v toku naših vsakdanjih življenj morda ne kažejo zelo jasno. Avtor poskuša v članku razmišljati v obeh nakazanih smereh. Najprej umestiti rave kulturo v tradicijo preučevanja mladinskih subkultur, kjer opozori, da bi bilo plodneje poskušati razumeti kritičnost subkulturnih vsebin skozi perspektivo Webrovega svarila o "iracionalnosti racionalizacije", kot vztrajati na angleški (neo)marksistični poziciji z njenim enostranskim poudarkom na problemu emancipacije podrejenih. Temu sledi pregleden opis fenomena rave zabave in glasbe same, svoje pisanje pa avtor zaokroži s kritičnim razmišljanjem o vprašanju, kaj nam lahko pove rave o svetu v katerem živimo.

Ključni pojmi: Rave, subkultura, mladina, glasba, ples, droge, devetdeseta leta, Dick Hebdige, Sarah Thornton, užitek, zabava, Max Weber, racionalizacija, Georges Bataille.

Uvod: nekaj misli o pomenu rave subkulture za družboslovno raziskovanje

Družboslovci v svojem razmišljanju nenehno poskušamo osmisлити svet okoli sebe. Zaradi kompleksnosti družbenega sveta ta naloga že sama po sebi ni enostavna, še posebej pa se zdi zahtevna danes, ko smo v sodobnem, pluralističnem svetu priča celi seriji novih trendov, pojavov, mod, stilov, sekt, kriz in disputov, ki vznikajo vzporedno, pogosto eden nasproti drugega ali še več, eden mimo drugega. Še pred kakršnim koli resnim razmišljanjem o nekem konkretnem pojavu ali procesu moramo najprej sploh dobro premisliti njegovo relativno pomembnost. Ali preučevani pojav predstavlja nek indikativen primer, ki nam lahko veliko pove o našem času ali pa gre le za nek naključen, trenutni preblisk duhovne mode?

¹ Dr. Peter Stankovič, asistent na Fakulteti za družbene vede.

Na to vprašanje odgovarja vsak raziskovalec sam po svoji najboljši vesti. Sam bi rad opozoril na fenomen, ki se mi zdi v tem kontekstu še posebej zanimiv, na fenomen rave² subkulture. Iz dneva v dan namreč postaja bolj jasno, da bosta verjetno ravno rave subkultura in spremljajoča jo techno glasba odločilno zaznamovali duh dobe, ki ji pravimo "devetdeseta". Ne samo da nas uničujoči in brezdušni tuc - tuc ritmi spremljajo praktično povsod kamor gremo, na avtobusih, zabavah, v barih, še doma se jim se moremo izogniti, če ne drugega nas sosedov mulc zjutraj zbudi z venčkom udarnih, ki si jih zavrti za dobro jutro, predno se odpravi preživet dolgočasno dopoldne v šoli.

Ampak rave je seveda dosti več kot zgolj nam neposvečenim nekoliko neprijetna glasbena kulisa. Je ključna mladinska subkultura, ki se je pojavila v devetdesetih letih in kot takšna odraža spekter bistvenih vrednot tistega dela populacije, ki je zaradi svoje mladosti in neobremenjenosti najbolj odprt in hkrati tudi najbolj kritičen do značilnosti svojega časa. Svet mladinske subkulture torej razumem med drugim tudi kot neke vrste "lakmusov papir", ki zaradi senzibilnosti njenih članov razkriva spekter morda osrednjih značilnosti našega sveta. V tem smislu sem prepričan, da analiza fenomena rave gibanja ne odpira učinkovito zgolj vrat širšemu razumevanju značilnosti sveta okoli nas, ampak tudi nakazuje na vsaj nekatere dileme s katerimi bomo imeli opravka v prihodnjosti. Spomnimo se samo na primer implikacij subkulture punka konec sedemdesetih let: s svojim metaforičnim opozarjanjem na odtujenost, hladnost, oportunističnost, materializem, ekscesno potrošništvo in podobno je punk nakazal serijo značilnosti sodobnega sveta, ki so do polne veljave prišle šele v naslednjem desetletju, v "yuppiejevskih osemdesetih".

Zgodovina in pomen analize mladinskih subkultur

Analiza mladinskih subkultur izhaja iz določenega teoretskega obrata, ki se je zgodil v Birminghamski šoli kulturologije konec šestdesetih let. Skupina levičarskih teoretikov, ki se je v skladu s svojo politično orientacijo zanimala za "avtentično" delavsko kulturo, je v tem času pričela opažati, da to avtentično, "grass-roots" kulturo vedno intenzivneje uničuje množična, neavtentična, umetna *popularna kultura*, ki izdatno pomaga (z izpostavljanjem lažnih, banalnih dilem) pri tem, da se ljudje prostovoljno sprijaznijo z nepravilnostjo v družbi.

Avtorji kot Stuart Hall, Richard Hoggart in Paul Willis so se pri iskanju mehanizmov, s katerimi popularna kultura odvrta pripadnike delavskega razreda od spoznanja "objektivnih" značilnosti kapitalističnega družbenega reda (nepravilnost, izkoriščanje), pričeli zatekati k v tistem času zelo vplivni francoski strukturalistični šoli, oziroma predvsem njeni *semiotični analizi*. Simon During je pokazal na primeru reklame za cigarete Marlboro, kako so spoznanja francoskih teoretikov pomagala zgodnjim britanskim kulturologom pojasniti "hegemonske" učinke popularne kulture. Zelo razširjeno kajenje med delavci v tem smislu ni

² Beri: "reju".

zgotj neka navada kot taka, ampak tudi označevalec, ki ga proizvedejo podobe kot je na primer "Marlboro man" (slika osamljenega jezdeca z Divjega zahoda), ki nosi konotacije moškosti, svobode in preseganja monotonije morečega vsakdanjega delavskega življenja. Semiotška analiza torej pokaže, kako izdelki popularne kulture na nekih zelo globokih, subtilnih nivojih ustvarjajo lažne občutke svobode in s tem usmerjajo ljudi k poslušnosti in strinjanju (During 1995, 5).

Toda, ko so britanski kulturologi enkrat sprejeli pomen semiotike, se niso mogli izogniti novejšim spoznanjem te šole, ki so v precejšnji meri postavila na glavo njihova razmišljanja o popularni kulturi. Tu velja predvsem omeniti koncept *polisemije*, ki je "tehnični izraz v semiotiki in pomeni, da *ima določen označevalec vedno več kot zgotj en pomen*, kajti ta je učinek serije razlik znotraj večjega sistema" (During 1995, 6). Simon During opozarja, kako je to spoznanje izredno pomembno za analizo kulture: pokaže se, da imajo lahko različni kulturni produkti v različnih kontekstih zelo različne pomene. Na primer: Marlboro man je lahko tudi spremenjen v tipično postmoderno skulpturo Jeffa Koonsa, izrgan iz revije in obešen na steno nekje v Aziji je lahko simbol zahodnjaškega blagostanja, dobrega standarda, lahko je kot ovitek na zgoščenki parodija na kič popularne kulture itd. (Ibid, 7).

Koncept polisemije je torej odprl vrata nekemu povsem novemu pogledu, ki opozarja, da pomeni niso nekaj v naprej določenega s strani producentov določenih kulturnih artefaktov, kajti v procesu potrošnje ljudje kot kreativna bitja tem proizvodom aktivno podeljujejo nove pomene. Pokaže se torej, da ljudje niso nujno zgotj *cultural dupes* (kulturni bebci), ki nekritično konzumirajo vse kar se jim na trgu ponuja, ampak je njihova dejavnost lahko dosti bolj kreativna in so skozi to kreativnost lahko tudi učinkoviti uporniki proti hegemoniji.

Tovrstna spoznanja so v kulturologiji dolgoročno pripeljala do tega, da je pomemben del teoretikov pričel gledati na popularno kulturo iz diametralno drugačnega zornega kota kot so jo videli avtorji v šestdesetih letih. Popularna kultura za nekatere avtorje (najpomembnejši je verjetno John Fiske) tako ni več sredstvo za manipulacijo z množicami, ampak polje avtentičnega boja in neuklanjanja množic povampirjeni logiki kapitalističnega sveta. Ampak pred tem radikalnim obratom, ki se je zgodil nekje na začetku osemdesetih let, so kulturologi implikacije polisemije uporabljali pri svoji analizi veliko bolj previdno.

V skladu s spoznanjem kreativnih potencialov ljudi, so pričeli avtorji druge generacije Birminghamske šole preučevati različne (predvsem mladinske) *subkulture*. Tukaj je ključno vlogo nedvomno odigral Dick Hebdige, ki je v knjigi *Subculture: the Meaning of Style* s konceptom bricolagea pokazal na primeru punka, kako mladci in mladenke prevzemajo različne produkte popularne kulture (wc verige, plastika, erotično perilo, varnostne zaponke, kravate, šminka, barve za laseš) in jim z lucidnim sprevračanjem podelijo nov pomen (glej: Hebdige 1996). Kljub določenemu romantiziranju subkultur, ki stoji v ozadju Hebdigeovega pisanja, da so subkulture s kreativnimi akterji v bistvu najavtentičnejši izraz pristne delavske kulture, ki se upira postvarelemu kapitalizmu, pa velja opozoriti, da je Hebdige utrl pot zelo odmevnim novim spoznanjem. Teoretske inovacije, ki so jih nakazali z analizo subkultur Dick Hebdige in ostali člani Birminghamske šole,

namreč pripeljejo do pomembnega tektonskega premika v obravnavanju popularne kulture: *jasno postane, da ima lahko pop tudi pozitivne funkcije*. Apriorno zavračanje popularne kulture v kontekstu polisemije izgubi svojo racionalno podstat.

Številni kulturologi so torej, izhajajoč iz teh spoznanj, pričeli obravnavati fenomen popularne kulture dosti bolj selektivno. Jasno je postalo, da je tovrstna produkcija del kompleksnega družbenega sveta in kot takšna ne more imeti enoznačnih (zgolj negativnih) učinkov, še več, v določenih kontekstih (recimo v primeru subkulture) ima lahko tudi pozitivne, emancipatorne konotacije.

Ampak ravno nekje v trenutku, ko so se družboslovci zavedli pomena mladinskih subkulturnih gibanj, je prišlo do izrazitega usihanja subkulturnega doganjanja v svetu mladih. Osemdeseta leta namreč pomenijo konec "velikih subkulturnih zgodb", kajti na mesto svoje čase vplivnih in vsebinsko nabitih subkultur iz preteklosti (hipijevska kultura, punk, heavy metal, rasta) stopi množica manjših, marginalnih subkultur, brez kakšnega odločilnejšega vpliva na svet večine mladih (dark, hard core punk, različne frakcije novega metala, indie, grunge itd.). Vsa ta subkulturna gibanja so bila zaradi svoje marginalnosti in zaradi očitne odsotnosti kakršnih koli stičnih točk med njimi, nezanimiv predmet raziskovanja za družboslovce. Ko se je na začetku devetdestih let pojavila še množica revivalov preteklih stilov (neo-hipiji, rokabiliji, neo-punkerji itd.), se je zdelo, da so velike romantične subkulture dokončno stvar preteklosti in da jih je zamenjal nek neskončen postmodernistični pluralizem različnih stilov in mod (glej na primer: Stankovič 1994).

Ampak svet mladih je pripravil presenečenje. To, kar se je na začetku dozdevalo kot le še ena od številnih mod, ki vzniknejo za kratek čas, *acid house*, se je počasi razvilo v izredno vplivno, množično in koherentno subkulturno gibanje, ki vlada zadnjemu desetletju drugega milenija. *Rave*, kakor so akterji plesno kulturo acid housea preimenovali zaradi moralnih panik, ki so jih zagnali predvsem angleški tabloidi okoli LSDja (acid), ki naj bi držal to subkulturo pokonci, je dokazal, da je pripadnost nekemu subkulturnemu gibanju za pomemben del mladih še vedno prav toliko privlačna, kot je bila za generacijo njihovih staršev.

Kolektivni trans

Na tem mestu bi bilo nesmiselno se spuščati v zelo podroben opis fenomena ravea, prvič zaradi prostorske omejenosti članka in drugič, ker domnevam, da večina tistih, ki bodo brali tale tekst ve, vsaj na osnovnem, fenomenološkem nivoju, za kaj pri raveu gre. Glede na to se bom omejil na nek splošen, povsem impresijski oris tega pojava.

Za kulturo ravea je bistven dogodek sam, "rave", srečanje mladih z osnovnim namenom kolektivnega doživetja ob dolgotrajnem, ekstatičnem plesu. Ob glasni, razvlečeni in izrazito plesni glasbi (poudarjeni basi) se množica raverjev ob vstrajnem plesu poskuša povzdigniti v neke vrste kolektivni trans, ekstatično doživetje skupnosti, ljubezni in užitka. Središčno vlogo pri tem igra D. J., oseba, ki s svojim

izborom glasbe in s fizično prisotnostjo svoje (kultne) osebnosti vodi duhovno doživetje množice, ki se je zbrala. D. J., ta novodobni mag, pa ne oblikuje dogodka zgolj z izbiro glasbe, ampak tudi s svojimi kreativnimi posegi v predvajane zvočne zapise. S pomočjo nekaterih sodobnih tehničnih pripomočkov (npr. sampler) in s svojo ročno spretnostjo (miksanje, "scratchanje") jo pogosto med predvajanjem s svojimi posegi modificira, spreminja in razvija.

Prizorišča teh dogodkov se pogosto menjajo. Ker so rave zabave v nekaterih zahodnoevropskih državah na meji legalnosti in ker je med akterji zelo pogosto uživanje nekaterih (prepovedanih) drog, ki pomagajo doseči omenjene ekstatične občutke skupnosti, organizatorji pogosto izbirajo nove prostore (klube, zapuščena skladišča, ambiente v naravi) z namenom, da bi zagotovili nemoteno in nenadzorovano uživanje ob dogodku. Po drugi strani pa je Sarah Thornton pokazala, da je pri rave subkulturi, prav tako kot pri vsaki drugi subkulturi, prisoten določen elitizem, ekskluzivizem. "Pravi" raverji ohranjajo svoj prestižni *subkulturni kapital* (Thorntonova tukaj lucidno razvija odmevne teze francoskega sociologa Pierra Bourdieuja) med drugim tudi tako, da v trenutku, ko postane nek prostor toliko popularen, da pričnejo tja zahajati tudi neposvečeni "kmetje", poiščejo novo zbirališče, za katerega ve le peščica izbrancev (Thornton 1996, 11-14). Na ta način ohranjajo svoj status edinih pravih "fac" na sceni.

Rave je subkultura, katero na najsplošnejšem nivoju določata verjetno predvsem dve značilnosti, nekaj kar bom imenoval *new age duhovnost* in nekaj, kar bi lahko označili kot *hi-tech futurizem*. Očitno sta ta dva izraza precej nerodna, ampak težko bi našli kaj bistveno boljšega za označitev tako pisane palete stališč, občutij in vrednot, ki so sestavine teh dveh kategorij. Poglejmo.

New age duhovnost tukaj označuje, bolj kot neko novodobno pravovernost, določeno fasciniranost oziroma simpatiziranje s svetom bolj ali manj duhovnih vrednot, ki jih poznamo pod skupnim imenom *new age* (nova doba). *New age* predstavlja čas nove dobe, ki bo nastopila ob koncu drugega tisočletja, ko bomo po astroloških napovedih stopili v dobo vodnarja, za katero naj bi bilo značilno, v nasprotju z našo materialistično preteklostjo, predvsem zanimanje za duhovnost. *New age* v tem smislu predstavlja skupni naziv za množico najrazličnejših gibanj, sekt, krožkov in skupin, ki z optimizmom pričakujejo prihodnost, prepričanih, da bo ta prinesla človeštvu veliko koristi. V skladu s tem ta gibanja že sedaj intenzivno delujejo na najrazličnejših področjih kot so na primer alternativna medicina, ezoterika, preučevanje vzhodnjaških religij in filozofij, ekologija, potepuštvost (travelersi), joga, homeopatija itd. Zdi se, da rave kot kultura v precejšnji meri odraža ta *new age* sentiment, kljub temu, da njeni akterji v glavnem ne sodelujejo v tovrstnih projektih, vsaj ne zelo intenzivno. Rave je tako precej optimističen in evforičen, ljudje so (hočejo biti) prijazni, odprti, vse je "pozitivno", vsaj načelno je na raveih velik poudarek na duhovnem iskustvu, rave estetika v precejšnji meri črpa iz hipijevske kulture konca šestdesetih, ki je na nek način predhodnica *new agea*, potem je tu še glasba na rave zabavah, ki se po številnih svojih značilnostih približuje duhovni glasbi različnih neevropskih kultur...

Obenem pa je za rave subkulturo značilen neke vrste *hi-tech futurizem*, torej nekaj, kar je po svoje v nasprotju z omenjeno simpatijo do *new agea*. Ampak to ni

prvič in verjetno tudi ne zadnjič, da je za neko mladinsko subkulturo značilna neke vrste kontradiktornost, paradoksalnost³. Ne samo, da je za delanje techno glasbe potrebna izredno sofisticirana najsodobnejša oprema (synthesizerji, samplerji, računalniki, skvencerji itd.), celotna estetika gibanja je v veliki meri futuristična. Zabave v velikih, zapuščenih industrijskih kompleksih, izreden light show, laserji, znanstveno-fantastične obleke, naslovi plošč (Future Shock, Tactical Neural Implant, Future Now itd.), futuristično oblikovanje ovitkov plošč, nove, kemične droge, veliko plastike in sintetike v oblačenju, veliko srebrne barve, vse to in še marsikaj drugega nakazuje na neke vrste supersonični futurizem tukaj in zdaj.

Seveda ne moremo trditi, da sta new age duhovnost in hi-tech futurizem dve značilnosti, ki popolnoma označujeta rave gibanje. V tej subkulturi lahko nedvomno prepoznamo vsaj še nekaj splošnih potez, kot so hedonizem, družabnost, drogiranje, aktivizem, po katerih pa se rave ne loči bistveno od drugih mladinskih subkultur. Pred koncem tega bolj opisnega poglavja pa vendarle velja omeniti še eno precejšnjo specifičnost rave subkulture – *glasbo*.

Glasbo, ki se vrti na rave dogodkih, bom tukaj imenoval *techno glasba*. To je sicer nekoliko neroden termin, saj je techno v bistvu zgolj ena od več podzvrsti elektronske glasbe, ki je tu prisotna (house, jungle, drum'n'bass, acid, ambiental, progressive house, electronica, trans, hardcore, goa, da omenim samo nekaj najznačilnejših), ampak v odsotnosti boljšega bom ostal pri tem, precej razširjenemu terminu. Pri tem bi rad poudaril, da elektronskost, oziroma "sintetičnost" ni edini moment, ki določuje techno glasbo, konec koncev je velik del sodobne konvencionalne, "mainstream" pop glasbe narejene s pomočjo računalnikov, samplerjev in synthesizerjev. Bolj pomembna je verjetno tista njena značilnost, ki jo oddaljuje od samega bistva strukture evropske (tako klasične kot pop) glasbe.

Techno glasba namreč, v svojih številnih različicah, uveljavlja vsaj dva principa, ki nakazujeta razbijanje okvirov samoumevnosti zahodnjaške percepcije glasbe. Prvi je vezan na že omenjeno poudarjeno plesnost. Če je za vso evropsko glasbo značilen predvsem izjemen poudarek na melodiki (od kompleksnih harmonij in kontrapunktov klasične glasbe, do spevnih melodij popa), je za techno značilen predvsem *ritem*. Ta "umazani" ritem je sicer bil značilnost že mnogih starejših popularnoglasbenih zvrsti⁴, toda zdi se, da je pri techno glasbi prišlo do logičnega zaključka dolgega trenda vračanja ritma v tradicijo visoko sublimirane evropske glasbe. Techno glasba pa ne samo, da ima poudarjen ritem, njena ključna značilnost je ravno v tem, da izven ritma ni ničesar. Glasbeni dodatki, sampli, melodične pasaje, kratke dodane fraze, vsi ti okraski se v osnovi izgublajo v demonični tuc-tuc sinkopi elektronskega bas bobna in stop-činele, ki jo običajno spremlja ponavljajoča se, magično privlačna kratka fraza na basu. Ravno ta, poudarjeni, ponavljajoči se ritem je tista sila, ki v osnovi popelje plesalce do evforičnega, ekstatičnega

³ Hipiji so bili na primer razpeti med duhovni eskapizem in politično angažiranost, punkerji so izkazovali prezir do sodobnega sveta, obenem pa uživali v njegovih produktih (električne kitare, kasetarji, fotokopirani časopisi, umazane ulice itd.).

⁴ Spomnimo se samo histerije okoli "živalskega" jazza, pa "zamorskega" ritma rock'n'roll glasbe v petdesetih letih, poudarjenega ritma v rocku, soulu, funku in discu.

občutka v ritualu, ki ne skriva svojega navdušenja nad magičnimi plesi številnih arhaičnih skupnosti širom nerazvitega sveta.

To spoznanje pa je pomembno za razumevanje subverzivnosti rave subkulture. Če je ena ključnih značilnosti vsake mladinske subkulture ravno njena opozicijska drža nasproti konvencionalnemu svetu, je morda to nasprotovanje pri raveu najznačilnejše ravno v točki, ko se glasbeno doživetje dokončno transformira iz osredotočenega, intelektualno rlativno zahtevnega poslušanja, v nekaj povsem *čutnega*. Techno glasba in rave kultura s tem zaključita dolg proces, ki v pomembni meri označuje popularnoglasbeno dogajanje 20. stoletja, proces, ko se v glasbo vrne telesni užitek, ki ga je v prejšnjih stoletjih dokaj uspešno pregnala krščanska etika. Vrednota glasbe tako ni več njena vsebina, sporočilo ali odlična izvedba, ampak čisto čutno ugodje v samopozabi plesa do onemoglosti. To pa je, kakor opozarja Susan McClary, subverzivnost, ki sega dosti globlje od (še vedno) predvsem intelektualnega, *diskurzivnega* uporništva kakšne folk ali punk glasbe (McClary 1994). Menim, da nam šele razmišljanje v tej smeri pomaga premostiti predsodke do rave gibanja, ki jih zaradi njegove plesnosti, sumljivo podobne osovraženi disco glasbi, širijo preroki rockovskega fundamentalizma.

Druga značilnost techno glasbe, ki razbija okove klasične evropske percepcije glasbe, pa je sama struktura skladb. Po eni strani lahko rečemo, da je za evropsko glasbeno tradicijo značilna določena strukturna *napetost* znotraj skladbe, ki se izraža na različne načine. V evropski klasični glasbi se izraža na primer skozi organizacijo stavkov (na primer trije stavki koncerta so variacija na temo hitro - počasi - hitro) in harmonske napetosti med temami skladbe, v popularni glasbi pa predvsem skozi dinamično razmerje med kitico z naraščajočo napetostjo in refrenom, kjer skladba doseže svoj klimaks. Po drugi strani pa se zdi, da je ravno ta moment v techno glasbi odsoten. Dolge skladbe, ujete v magičen ritem navadno nimajo nobenega glasbenega razvoja, obrata ali viška, različne glasbene sekvence (melodije, prehodi, obogateni ritmi itd.) se nalagajo na osnovo brez neke zelo globoke glasbene logike. To seveda ne pomeni, da je takšna glasba slaba, nasprotno, za res dobro skladbo je potrebno tu ravno toliko glasbenega znanja in talenta kot pri kateri koli drugi glasbeni zvrsti, pomembno je le, da razumemo princip komponiranja, ki se oddaljuje od evropske tradicije, temelječe na harmonskem razvoju. Techno glasba v tem smislu kaže precejšno zanimanje za nekatere neevropske glasbene prakse, kot so na primer afriška glasba s svojim magičnim ritmom ali pa glasba indijskega podkontinenta, kjer se strukturna napetost v skladbi umika neskončnemu zasanjanemu melodičnemu variranju.

Pri tem naj opozorim na zanimivo razmišljanje Simona Reynoldsa, ki v svojem razmišljanju o fenomenu ravea opaža v rave zabavah "Bataillovski kult žrtvovanja, porabe brez povračila, veličastno zapravljanje energije v prazen nič" (Reynolds 199, 106), obenem pa vidi v rave glasbi nekaj, kar imenuje *bistvo zena*. S svojo neskončno repitativnostjo rave glasba po Reynoldsovem mnenju oblikuje podobno izkustvo izpraznjenja pomena kot zenovska mantra. Poleg tega rave - prav tako kot tantra (zenovska seksualna magija) - ukinja tradicionalno seksualno zgodbo (vzburljenje/klimaks/sprostitev) v korist neskončne predorgazmične povzdignjenosti, med katero akterji zapadajo v mistična in halucinatorna stanja. Verjetno igra

tukaj veliko vlogo tudi *ectasy*, droga, ki je, kljub svojemu učinku ljubezni, odprtosti in prijateljstva, predvsem *anti-afrodiziak* (Reynolds 1997, 106).

Subkulture kot generacijski upor ekscesu racionalnosti

Kot sem že nakazal v uvodu tega članka, me na tem mestu zanima predvsem, kaj nam lahko pove rave o našem času, o teh kontradiktornih, pluralističnih ("anything goes") in neortodoksnih devetdesetih letih. Prepričan sem namreč, da nam kot artikuliran življenski stil velikega dela sodobne urbane mladine nedvomno v precej izkristalizirani obliki nakazuje duh zadnjega desetletja pred tretjim tisočletjem. V skladu s tem bom izhajal iz postavke, da je rave subkultura, podobno kot druge subkulture, kritičen generacijski odziv mladih na svet okoli njih, kot takšen pa nam lahko odpre vrata zanimivim uvidom v značilnosti našega časa kot takega.

Mladinske subkulture so zanimale britanske kulturologe predvsem zaradi tega, ker so domnevali, da te predstavljajo neke vrste "ostanek" avtentične, opozicijske delavske kulture. S svojo subverzivno estetiko in dejavnostjo naj bi subkulturna gibanja predstavljala pomembno sfero nasprotovanja *hegemonskim*⁵ prizadevanjem države, ki želi pacifizirati civilno družbo do te mere, da se bo ljudem zdelo samoumevno, da živijo v svetu, kjer so izkoriščani. Vendar pa v zadnjih letih postaja vedno bolj jasno, da so tovrstna neomarksistična naziranja pretirano idealizirala mladinske subkulture in da so jim pripisovala serijo pomenov, ki jih te verjetno nikoli niso imele. In še več, Sarah Thornton je pokazala, da so si številni teoretiki v svoji gorečnosti po odkrivanju emancipatornih potencialov subkultur celo pogosto v nasprotju. Nekateri namreč vidijo subkulture kot izraz opozicijske študentske kulture (Frith, Evans), drugi kot del delavske subkulture (Hebdige in drugi avtorji birminghamske tradicije), oboji vidijo subkulture kot nekaj kar nasprotuje "mainstream" kulturi, ampak spet, nekateri vidijo "mainstream" kot dominantno kulturo meščanstva, drugi pa kot množično kulturo delavstva (Thornton 1997, 96).

Thorntonova je prepričana, da bi veljalo namesto tovrstnih idealiziranih in enostranskih pojasnjevalnih modelov uporabiti bolj diferenciran pristop k analizi subkultur. Po njenem mnenju nekateri teoretiki danes že delujejo v tej smeri. Lawrence Grossberg tako na primer izhaja iz predpostavke, da je meja med subkulturami in "mainstreamom" nekaj zelo fluidnega, pač stvar različnih meril in situiranih sodb (Thornton 1997, 97). In ne samo to: novejša britanska raziskava kažejo, da sam "mainstream" kot množica najstniških potrošnikov pop kulture ne obstaja več, kajti nadomestila ga je visoko diverzificirana mešanica najrazličnejših subkultur (Ibid, 97-98).

Tem kritičnim besedam bi prav gotovo veljalo pritegniti. Vendar je pa po drugi strani potrebno opozoriti, da Thorntonova ne ponuja nekega koherentnega alternativnega pojasnjevalnega modela. V svoji študiji primera rave subkulture sicer pokaže, kako vsaj ta, če že ne tudi druge, starejše subkulture, ni nekaj tako zelo

⁵ Termin "hegemonija" in njegov pomen so kulturologi prevzeli od italijanskega marksista Antonia Gramscija, ki je z njim poskušal pojasniti, zakaj ljudje sprejemajo kapitalistični družbeni red, kljub temu, da so v njem izkoriščani.

alternativnega, kot si bi njeni akterji želeli. Tako na primer nazorno pokaže na dejstvo, da rave gibanje ni nekaj, kar bi nastalo v osnovi *nasproti* dominantnim množičnim medijem in njihovim neupravičenim natolcevanjem in moralnim panikam, ampak šele *skozi* tovrstne dejavnosti medijev (Thornton 1997, 116-137). Šele ko je nek pojav označen za problematičnega namreč postane za sodobno mladino zanimiv. Thorntonova tudi lepo prikaže, kako na subkulturni sceni, kljub vsej retoriki o nepomembnosti razrednih, rasnih in drugih razlik, nastaja nov princip diferenciranja pripadnikov v skladu z različnimi količinami *subkulturnega kapitala*, ki ga akterji posedujejo (Ibid, 11-14). Ampak kljub vsem tem, nedvomno zelo lucidnim uvidom v subkulturno dogajanje, Thorntonova ne ponudi neke zelo uporabne izhodiščne točke za analizo subkultur. Predvsem seveda ostane neodgovorjeno ključno vprašanje, to je, *kaj potem* (če zavržemo naziranja kulturologov druge generacije o subkulturah kot avtentični, opozicijski delavski/študentski kulturi) *subkulture sploh so?*

Glede na to, da je postalo jasno, da (neo)marksistični teoretski instrumentarij s svojim enostranskim poudarkom na ekonomskih razmerjih napravi vsaj toliko škode kot koristi pri razumevanju mladinskih gibanj, bi verjetno veljalo razmisliti o drugačnem teoretskem okviru, s pomočjo katerega bi razmišljali o tovrstnih pojavih. Osebnost tako menim, da bi bilo plodno uporabiti nekatere implikacije dela nemškega sociologa *Maxa Webera*, kajti določena njegova spoznanja, morda ravno zaradi svoje neekskluzivnosti in širine, ponujajo še vedno izredno aktualen referenčni okvir za analizo sodobnega sveta.

V kontekstu, ki nas zanima tukaj, je nedvomno najpomembnejša Webrova razlaga modernosti. Ne da bi se izgubljali v podrobnostih njegovih znanih trditev, lahko na kratko rečemo, da je Weber izpostavil *racionalizacijo* kot tisti ključni proces, ki označuje *differentio specifico* sodobnega sveta v primerjavi z tradicionalnimi družbami. Po Weberu živimo v svetu, ki je vedno bolj organiziran po pravilih *formalne* racionalnosti, kjer je edini kriterij po katerem oblikujemo svoje delovanje *izbira najbolj učinkovitih sredstev za dosego določenih ciljev*. V tem smislu so v moderni družbi drugi tipi delovanja (temelječi na vrednotah, tradiciji ali čustvih) vedno manj prisotni, kar pa je zanj sporno. Weber je namreč opozarjal, da se je evropska kultura skozi proces modernizacije zaprla v "železno kletko" racionalizma, kjer vodi nesorazmerno visoka stopnja (hladne) formalne racionalnosti v svoje nasprotje, *iracionalnost*. Na najočitnejši primer takšne "iracionalnosti racionalizma" je pokazal Zygmunt Bauman skozi analizo holokavsta, ko je nemška birokracija s svojim formalno racionalnim delovanjem (in neupoštevanjem vrednotnih zadržkov) pripomogla k strahotno *učinkovitemu* iztrebljanju židov med vladavino nacistov (Ritzer 1996, 446-447). Ali povedano drugače: etnični pogromi niso v človeški zgodovini žal nič novega, vendar še nikoli niso bili tako zelo grozljivo učinkoviti kot v času hladnih, formalno racionalnih postopkov.

Toda za razumevanje subkulturnih gibanj je verjetno pomembnejše neko drugo branje Webra. Tukaj namreč mislim na zanimivo prisvojitve Webrovih uvidov francoskega misleca Georges-a Batailla. Bataille je namreč opozoril, kako je enostranski racionalizem še *pred* svojimi (možnimi) katastrofalnimi družbenimi posledicami (holokavst, ekološka katastrofa itd.) sporen na povsem individualnem

(psihološkem) nivoju. V sodobnih družbah, ki so usmerjene na akumulacijo dobrin (za razliko od tradicionalnih, ki so usmerjene v potrošnjo vsega proizvedenega), je namreč posameznik prisiljen nenehno odlagati trenutek užitka v neko nedoločljivo prihodnost (glej: Richardson 1994). Ujet v imperativ želje po akumulaciji čim večje količine materialnih dobrin po eni strani in v takšen ali drugačen derivat (protestantske) kapitalistične delovne etike po drugi, je torej posameznik našega časa po Bataillu že na psihološkem nivoju zapisan nekemu v osnovi neprijetnemu življenju. Namreč kljub temu, da si je v življenju nabral kup dobrin, ki jih ljudje tradicionalnih skupnosti nimajo, je njegovo življenje neudobno in naporno, kajti časa za uživanje enostavno ni.

Ljudje sodobnosti smo tako ujetniki neke vrste paradoksa, ki bi ga bilo morda primerno imenovati po Jamesu Bondu: prav tako kot znameniti filmski lik nikoli nima časa, da bi užival v vsem bogastvu, ki mu je na razpolago, in se zabaval s številnimi ženskami, ki kot po tekočem traku podlegajo njegovemu angleškemu šarmu (kajti vedno ga kliče dolžnost), se tudi navadni smrtniki redko izkopljemo iz Bataillovskega imperativa neskončne akumulacije, ki od nas zahteva nenehno pehanje za denarjem in s tem prelaganje užitka nekam v prihodnost.

Ta Bataillov nastavek je odlično izhodišče za razumevanje mladinskih subkultur. Kajti, kaj bi lahko bila ta številna mladinska gibanja širom razvitega sveta drugega kot ravno odpor mlade generacije "iracionalnemu racionalizmu" sveta svojih staršev? Namesto brezkompromisne delovne etike svojih staršev ta del mladih vodijo vrednote, ki so diametralno nasprotno: zabava, užitek, zapravljanje, druženje, glasba, pijača, droga, seks itd. Takšno vedenje sicer lahko elegantno odpravimo kot zgolj mladostno nezrelost, toda menim, da velja iti v razmišljanju globlje. Dejstvo, da svet mladinskih subkultur ni prvo in edino tovrstno zavračanje življenske usode, ki jo ponuja sodobni svet, ki ne zapada v regresivni tradicionalizem ali fundamentalizem (omenimo še tradicijo umetniške boheme, estetičističnega dandyizma, karnevala in študentskega veseljaštva (Sloterdijk 1992, 122-125), po mojem mnenju nosi pomembne implikacije, ki pa jih na tem mestu ne bomo mogli razdelati v podrobnosti. Relativna razširjenost tovrstnih življenskih stilov namreč verjetno nakazuje na to, da modernizacija ni enosmerni proces progresivne diferenciacije vrednostnih sfer, ampak je to proces poln odklonov, konfliktov in lukenj. Svet mladinskih subkultur v tem smislu torej razumem kot eno od takšnih "lukenj v modernosti", ki s svojim brezskrbnim hedonizmom, uživaštvom in parodiranjem predstavlja, vsaj na nekem simbolnem nivoju, kritičen odnos do sveta pretirane formalne racionalnosti.

Kot rečeno, na tem mestu ni prostora za podrobnejšo razpravo o implikacijah takšnega razumevanja subkulturnih gibanj. Nekoliko groba skica, ki sem jo ravnokar podal, naj kot okvir razmišljanja o rave kulturi na tem mestu zadošča. V sklepnem delu pričujočega teksta bi namreč rad podal nekaj neobveznih razmišljanj o vprašanju, ki sem si ga postavil že v uvodu: kaj nam lahko rave subkultura pove o našem času, o tej pisani paleti dogajanj, ki jo imenujemo devetdeseta leta?

Menim, da mnogo. Kajti poleg ravnokar predstavljenih značilnosti subkulturnih gibanj (zavračanje življenskega stila, ki ga vsilujeta modernost in racionalni-

zacija) te življenjske stile označuje še nekaj: njihova *generacijska* specifičnost. Ravno pojav mladinskih subkultur v drugi polovici dvajsetega stoletja med nekaterimi drugimi premiki⁶ nakazuje, da različne starostne skupine vse intenzivneje oblikujejo svoje specifične kulture. To dejstvo pa po mojem mnenju omogoča zanimive uvide v značilnosti sveta okoli nas ravno skozi analizo subkultur.

Velja pa opozoriti, da starost tukaj ne vpliva zelo mehansko, ampak bolj kot neka simbolna kategorija. To nam pomaga pojasniti številne odklone od omejenega vzorca oblikovanja generacijsko specifičnih kultur, na primer pri mladih, ki v svojih najstniških letih razmišljajo in delujejo že kot odrasli ali pa pri tistih starejših ljudeh, ki kljub svojim letom ohranjajo zavezanost mladinski estetiki.

Diši po devetdesetih

V trenutku, ko spoznamo pomen *generacijske specifičnosti* subkulturnih gibanj, se odpre zanimiva možnost: skozi razumevanje subkulturnih estetik in njihovih simbolnih sporočilnosti, lahko sklepamo na pomembne značilnosti sodobnega družbenega sveta. Ko se sodobna, urbana mladina s svojo kulturo zoperstavlja starejšim generacijam, to počne ravno s tem, da izpostavlja to, kar je najbolj njeno: sedanjost, trenutek tukaj in zdaj. V iskanju svojega mesta v svetu si mladi *enostavno prisvojijo tisto nišo v kulturi, ki je še prosta, to pa je več ali manj sodobna popularna kultura*. Ker pa so ljudje tudi kreativna bitja, mladina ne prevzame vedno vsega, kar ji svet popa ponuja. Iz širokega spektra produktov na trgu si mladi prisvojijo le del, navadno tisti del, za katerega povsem subjektivno čutijo, da je najbližji njihovemu sentimentu večnega zdaj. Temu potem navadno dodajo še cel spekter različnih (simbolnih, materialnih itd.) elementov, ki jih poberejo iz svoje okolice in so do njih bodisi kritični (z uporabo jih parodirajo⁷) bodisi spoštljivi. Iz tega pa lahko izvedemo za nas pomemben zaključek: *subkulturno estetiko v vseh naštetih primerih intenzivno označuje simbolika vezana na sedanji trenutek*. Kajti drugače niti ne more biti: tisti del mladih, ki se sploh želi vspostaviti kot nekaj posebenega⁸, zaradi svoje mladosti niti ne more poznati veliko več kot zgolj sveta neposredno (časovno in prostorsko) okoli njih. To pa pomeni, *da mladi zaradi svoje neobremenjenosti s preteklostjo mladi, sploh pa njihove subkulture, kot prostor njihove izrazite kreativnosti, verjetno predstavljajo tisti del našega sveta, ki najbolj neposredno kaže na dileme sedanjosti*.

Poglejmo torej na primeru rave kulture, kaj bi nam skozi to prizmo njena estetika lahko povedala o svetu okoli nas.

⁶ Na primer združenja in stranke upokojujencev, specifični življenjski stil generacije srednjih let...

⁷ lep primer je pankovska estetika pri nas: cela serija gesel, znakov in predmetov vezanih na vlada-jočo komunistično partijo je s pankovsko prisvojitvijo postala način zasmehovanja

⁸ Pomemben del mladine je bolj ali manj konvencionalen in se ne želi vspostavljati kot neka posebna celota. Vprašanje zakaj se nekateri mladi vpletajo v subkulturno dogajanje drugi pa ne, je zelo zanimivo, vendar pa tu ni prostora za takšen ekskurz. Tovrstna analiza bi zahtevala kompleksno premisleitev cele vrste različnih psiholoških in socialnih dejavnikov, to pa je delo, ki še čaka.

Mileniaristični hedonizem

Na samem začetku bi veljalo izpostaviti, da rave kot dogodek ekstatičnega plesa v zadrogirani zamaknjenosti predstavlja dionizično uživaštvo par excellence. V tem smislu pomeni rave nadaljevanje dolge tradicije evropske urbane boheme, ki sega prek kulture dandyjev in boemov 19. stoletja vse do srednjeveškega karnevala in razpuščenega, veseljaškega študentskega življenja (na primer v srednjeveški Latinski četrti) (glej: Sloterdijk 1992, 122-125). Nakazuje pa tudi na določeno eksistencialno stisko človeka ob koncu drugega tisočletja, kajti kaj pa bi lahko drugega nastalo v svetu, kjer je "bog mrtev" (Nietzsche) in kjer so se "končale vse velike zgodbe" (Lyotard)? Po desetletju jalovega gnanja za denar (osemdeseta) se ljudje obračajo k vratolomni mešanici duhovnosti, droge, energije in histeričnega pred-apokaliptičnega hedonizma.

Negotovi optimizem glede prihodnosti

Za opazovalca, ki je rastel ob zvokih apokaliptičnega pesimizma hardcore punka, utemeljenega na prepričanju, da bo v kratkem šel svet, po svoji očitni notranji logiki, v maloro⁹, je precej presenetljivo videti dosti manj paranoično vizijo prihodnosti pri mladinski subkulturi, ki se je pojavila konec osemdesetih let. Čeprav se sicer raverji v glavnem ne prepuščajo nekemu evforičnemu navdušenju nad (domnevno) prihajajočo novo dobo, je njihov odnos do prihodnosti dosti manj razdražen kot je bil za nas, otroke zadnjega desetletja hladne vojne. Ne samo, da raverji vsaj na nekem zunanem, površinskem nivoju povzemajo določene elemente new age retorike, njihova znanstveno-fantastična estetika (oblačenje, zvoki, laserji itd.) nakazuje na neko precej iskreno, če že ne navdušenje, pa vsaj fasciniranost nad hi-tech svetom prihodnosti. Toda po drugi strani je videti, kakor da se pripadniki te kulture zavedajo številnih negotovosti, ki označujejo čas, ki nas še čaka (ekološke težave, nevarnost jedrskega uničenja, odtujenost, hladnostš), kar je verjetno eden izmed razlogov za skorajda eksczesno obsedenost z zabavo tukaj in zdaj, brez konca. Celonočnim plesom sledijo zjutraj še *afterhours*, ki se potem lahko razvlečejo čez cel naslednji dan in še naprej. V tem smislu je verjetno mogoče zaključiti, da rave gibanje odraža nek precej tipičen sentiment našega časa: zavedanje številnih nevarnosti, ki jih prinaša sodobnost, zaradi katerih pa se v interesu lastnega zdravja ni najbolje preveč sekirati. Bolje se je zabavati, dokler se še da.

Nova duhovnost

Kljub temu, da raverji sicer niso preveč dosledni in zavzeti pri svojem prevzemanju tako ideoloških kot estetskih elementov new age duhovnosti, pa je vseeno smiselno opozoriti na dejstvo, da se ta del mladine očitno vsaj posredno zaveda svoje (zahodne) civilizacije kot enostranskega ekscesa materializma. Čeprav se bolj resni preroki nove dobe verjetno ne bi strinjali, da je izhod iz slepe ulice materializma zabava, droga in ples, raverji vsaj na nekem simboljem nivoju s svojim nekoliko površnim navdušenjem nad neevropskimi duhovnimi praksami, izkazu-

⁹ Za primer te pesimistične in kritične estetike naj navedem naslov plošče vplivne angleške skupine *The Exploited: Let's Start a War (Said Maggie One Day)*.

jejo določeno kritičnost do ekscesnega materializma. In spet: ravno v tej svoji površnosti in nedoslednosti pri zanimanju za drugačne duhovne izkušnje, so raverji otroci svojega časa. Ravno tovrstno evforično, a hitro minljivo navdušenje nad eksotičnimi religijami, alternativnimi medicinami, prerokbami in obljubami sreče, mnoge ljudi danes vodi k temu, da se priključujejo različnim mističnim in religioznim sektam, skupinam za samozdravljenje, da kupujejo na desetine knjig z ezoterično vsebino in da nekritično sledijo prerokom, zdravilcem, prevarantom in modrecem vseh možnih vrst.

Če pa si privoščimo še malo več vratolomne spekulativne akrobacije, pa ne moremo mimo presenetljive podobnosti z nečim *že videnim*. Eksplozija zanimanja za različne duhovne tradicije, sekte in misterije, ki v pomembni meri označuje konec drugega tisočletja, zelo spominja na čas drugega in tretjega stoletja našega štetja. V Rimskem imperiju, ki je takrat pričel pokati po vseh svojih šivih, se je namreč pričela širiti med prebivalstvom evforična obsedenost z najrazličnejšimi eksotičnimi kulti, filozofijami, duhovnimi šolami in religijami (tu se začenja vzpon krščanstva). Podobnost je pretresljiva. Ne samo, da je ta obrat tako v Rimu nekoč kot na Zahodu pred kratkim sledil dolgemu vzponu dveh vojaško, gospodarsko in tehnično izredno uspešnih civilizacij, sam izvor misterijev, ki so se jim ljudje obrnili, je isti. Tako v Rimu pred slabima dvema tisočletjema kot na Zahodu danes, se ljudje obračajo predvsem k različnim *vzhodnjaškim* duhovnim tradicijam. Vse kar lahko Evropejci na pragu tretjega tisočletja upamo je, da ta obrat k duhovnosti ne bo predstavljal začetek konca naše civilizacije kot na primer v Rimu. Ampak po drugi strani tako pogosto slišimo izreke o stari in utrujeni Evropi...¹⁰

Nostalgija za izgubljeno skupnostjo

Pri razmišljanju o rave gibanju je potrebno vedeti, da ta v veliki meri temelji na občutku skupnosti, skorajda plemenske zavezanosti pripadnikov drug drugemu. Rave zabave so veliki, kolektivni dogodki, kjer, po eni strani pod vplivom drog¹¹, po drugi strani pa v skladu z tribalistično simbolno retoriko ravea, v ekstatičnem plesu padajo bariere med posamezniki. Množica na plesišču tako postane skupnost, kjer so razlike med posamezniki potopljene v evforično *skupinsko* doživetje.

Na prvi pogled je to nedvomno izredno fascinanten premik: v času konca drugega tisočletja, katerega skupni imenovalc je, če sploh kaj, ravno *ekscenčni individualizem*, se pojavi vplivno mladinsko gibanje, ki prisega na občutek skupnosti in pripadnosti. Rave se tako postavlja kot vez med v odtujenih urbanih metropolih izgubljenimi posamezniki, torej kot gibanje, ki temelji na občutku vzajemnosti, solidarnosti in ljubezni.

Na kaj ti kolektivistični premiki kažejo? Na začetek (newagerskega) zavračanja brezkompromisnega individualizma, na hrepenenje po celostnem življenju mimo sodobne razcepljenosti posameznika v skladu s specializiranimi funkcijami, ki jih opravlja, na sodelovanje, prijateljstvo?

¹⁰ V tem kontekstu je zanimivo dejstvo, da se rave gibanje v ZDA, najvitalnejšem izrastku evropske kulture, ne širi tako zelo hitro kot v Evropi.

¹¹ Za "ecstasy", raversko drogo par excellence, je znano, da spodbuja občutke odprtosti, prijateljstva in evforične vzajemne simpatije.

Ali pa vseeno morda, v manj optimističnem scenariju, na hiperspecializirano družbo odtujenih posameznikov, katerim je v boju za kariero in promocijo sočlovek zgolj le še potencialni tekmelec in ki glede na to potrebuje vsaj občasno emocionalno kompenzacijo v ekstazi ljubeče skupnosti? Na čustveno polnjenje akumulatorjev ob koncu tedna, da potem lahko zdržimo naslednjih šest dni v komolčarskem boju za uspeh?

Bojim se da slednje. Rave se, v nasprotju s svojim deklariranim tribalizmom, prijateljstvom in skupinskostjo, v osnovi hrani z najbolj ekstremnim individualizmom, ki ga lahko ponudi naš čas, torej z natanko tistim individualizmom, ki je v osnovi največji sovražnik kakršne koli kolektivitete, ki je karkoli več kot zgolj seštevek posameznikov. Rave zabave s svojimi številnimi kottički, različnimi glasbenimi ambientii, šanki, chill-out zonami, raznolikimi drogami, ki te lahko odpeljejo v najrazličnejše svetove, torej z vso svojo šaro tipa supermarket, pihajo na dušo tistemu najbolj nečimernemu delu naših jazov, ki v naši želji po vedno večjem udobju podlegajo neskončni individualni kapricioznosti, povsem mimo soljudi. Izredno pestra ponudba privlačno zapakiranih vzdušij, ambientov, glasb, drog in pijač tako sili posameznika, da se v vsakem trenutku odloča v skladu s *svojim* okusom, kaj *njemu* v določenem trenutku paše, s tem pa ga dela za sužnja *njegovega* lastnega okusa in notranjega sveta, mimo in nasproti ljudem okoli njega. Iz te perspektive se rave kultura kaže zunanjemu opazovalcu dosti prej manifestacija hiperpotrošniškega duha našega časa, kot vračanje pomena skupnosti. Kajti ljudje, ki lahko doživijo prijateljstvo in odprtost do drugih le ob masovnih, napol anonimnih srečanjih in s pomočjo drog, plačujejo davek s svojim pasjim odnosom do drugih ljudi med tednom. Kajti, kar droga da, to kasneje tudi vzame.

Vročica sobotne noči

Dejstvo, da se rave zabave po pravilu dogajajo *konec tedna* odpira novo serijo vprašanj. Kot je pokazal Simon Reynolds (1997, 110), se vsaj od časov modsov v šestdesetih let ni nič spremenilo, kljub temu da so Easybeats v svoji modsovski himni "Friday on my Mind" že leta 1967 zatrjevali, "... Hey, I'll change that scene one day". Rave subkultura tako nakazuje, da se mladinska gibanja, kljub vsem prizadevanjem, niso uspela izviti iz svoje ujetosti v logiko kapitalistične produkcije in na ta način ostajajo zgolj zabava ob koncu tedna, kjer si nabiramo moči za nove delovne naloge v ponedeljek. Rave subkultura sicer vsebinsko ni tako radikalna kot nekatere starejše subkulture, ki so temeljile, če že ne na zahtevi po spremembi celotne družbe, vsaj na viziji lastnega, drugačnega, neobremenjenega življenjskega stila, ampak se kljub temu zdi, da s svojim fetišističnim poudarkom na zabavah ob koncih tedna simbolizira konec subkulturnega projekta pobega iz neskončnega produktivizma.

S tem premikom je sicer rave verjetno zgolj postavil subkulture tja, kjer so za večino akterjev verjetno tudi bile, v polje (fantovske? (glej: Frith in McRobbie 1996)) zabave konec tedna, toda pri tem jih je oropal za tisto njihovo značilnost, ki je bila tako zelo privlačna, za vizijo neke drugačne prihodnosti. Izhajajoč iz tega lahko rečemo, da rave na nek način nakazuje na konec velikih utopičnih modernističnih sanj po boljši družbi, katerih del so bile verjetno tudi nekatere starejše

mladinske subkulture (hipijevska, pankovska, rastafarjanska itd.), na njihovo mesto pa postavlja pragmatičen kompromis med neko nejasno vizijo drugačnega in ujetostjo v kapitalistično delovno etiko. S tem pa nam razkriva naš čas kot svet produktivizma brez alternative, svet kjer tako posamezniku kot širšim družbenim skupinam ne preostane drugega, kakor da se spustijo v prizadevanje za čim večjo uspešnost znotraj obstoječih parametrov učinka, denarja in prestiža.

Po mnenju mnogih lahko začetek mladinskih subkultur lociramo v drugo polovico štiridesetih let, ko so se beatniki odpovedovali karieram, ki so jih kot študente čakale v bližnji prihodnosti, in so se raje podali na potepanje po neskončnih avtocestah Združenih držav, oboroženi zgolj s kakšno knjigo o indijski filozofiji. Zanimale so jih poezija, jazz in duhovnost in ničesar niso bolj prezirali kot konvencionalnega življenja¹². Slabega pol stoletja kasneje se zdi, da med svetom konvencionalnosti in svetom subkultur ni več tako zelo intenzivnega nasprotovanja. Še več, zdi se, da se zelo lepo dopolnjujeta.

Zaključek

Pomen subkulturnih gibanj seveda nikakor ni izčrpan skozi analizo njihovih implikacij za razumevanje časa in prostora v katerega so vpeta. Je pa to morda lahko zanimiv način opozorjanja širše akademske javnosti na pomen preučevanja subkultur, saj takšen pristop ne ostaja zaprt v hermetične diskusije poznavalcev, ampak nakazuje na stvari, ki zadevajo vsakega posameznika pri njegovem vsakodnevem spopadanju s kompleksnostjo sveta okoli njega.

Pričujoča razmišljanja o fenomenu ravea izhajajo iz opazovanja nekoga od zunaj. Povsem dopuščam možnost, da se stvar aktivnim udeležencem kaže drugače. Konec koncev je tudi rave neka kulturna forma, ki je, kot vse druge, nekaj, kar si lahko posameznik prisvoji in napolni z nekimi lastnimi pomeni, ali pa tudi ne. V tem smislu imamo nedvomno opravka z neko precejšnjo stopnjo kontingentnosti, kjer je vse odvisno od posameznikov. Nekaterim bo rave verjetno zgolj prva stopnička v žalostni narkomanski karieri, drugim pa morda začetek plodnega, kreativnega življenja, vir, iz katerega bodo še dolgo črpali inspiracije za svoje različne ustvarjalne dejavnosti, če omenim samo dva ekstremna primera. Glede na to je naloga analitikov določena previdnost pri (ob)sodbah preučevanih pojavov, ki pa ne pomeni odsotnost neke kritične distance do predmeta preučevanja v korist evforičnega slavljenja vsega obstoječega. Upam, da bo bralec članek razumel na ta način.

LITERATURA

During, Simon. 1995. "Introduction". V S. During (ur.), *The Cultural Studies Reader*. London in New York: Routledge.

¹² Spomnimo se samo na primer knjig Jacka Keruaca, kjer tako zelo prepričljivo opisuje občutja te generacije: *On the Road*, *Dharma Bums*, *Satori in Paris*...

- Dyer, Richard. 1996. "In Defence of Disco". V Frith, S. in Goodwin, A. (ur.), *On Record*. London in New York: Routledge.
- Frith, Simon in Goodwin, Andrew. 1996. "From Subcultural to Cultural Studies". V Frith, S. in Goodwin, A. (ur.), *On Record*. London in New York: Routledge.
- Frith, Simon in McRobbie, Angela. 1996. "Rock and Sexuality". V Frith, S. in Goodwin, A. (ur.), *On Record*. London in New York: Routledge.
- Goodwin, Andrew. 1996. "Sample and Hold: Pop Music in the Digital Age of Reproduction." V Frith, S. in Goodwin, A. (ur.), *On Record*. London in New York: Routledge.
- Halsam, Dave. 1997. "DJ Culture". V Redhead, S., Wynne, D. in O'Connor, J. (ur.), *The Clubcultures Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Hebdige, Dick. 1996. *Subculture: The Meaning of Style*. London in New York: Routledge.
- McClary, Susan. 1994. "Same as it Ever Was: Youth Culture and Music". V Ross, A. in Rose, T. (ur.), *Microphone Fiends: Youth Music and Youth Culture*. New York in London: Routledge.
- Reynolds, Simon. 1997. "Rave Culture: Living Dream or Living Death?". V Redhead, S., Wynne, D. in O'Connor, J. (ur.), *The Clubcultures Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Richradson, Michael. 1994. *Georges Bataille*. London in New York: Routledge
- Ritzer, George. 1996. *Modern Sociological Theory (Fourth edition)*. The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Sloterdijk, Peter. 1992. *Kritika ciničkog uma*. Zagreb: Globus.
- Stanković, Peter. 1994. "Nov pristop k preučevanju subkultur". *Teorija in praksa*, št. 5-6, letnik XXXI. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- The ClubCultures Reader. 1997. Redhead, S., Wynne, D. in O'Connor, J. (ur.). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Thornton, Sarah. 1994. "Moral panic, the Media and British Rave Culture". V Ross, A. in Rose, T. (ur.), *Microphone Fiends: Youth Music and Youth Culture*. New York in London: Routledge.
- Thornton, Sarah. 1996. *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Cambridge in Oxford: Polity Press.

RAZISKOVANJE POLICY OMREŽIJ²

Povzetek. V prispevku je razvoj koncepta policy omrežij umeščen v sodobna sociološka in politološka raziskovalna prizadevanja na področju analize omrežij. Avtorica v prispevku zagovarja tezo, da je analizo omrežij mogoče smiselno povezati s preučevanjem socialnega in političnega kapitala v določeni družbi. Študije sodelavcev v okviru projekta 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' so prikazani kot ilustracija raznolikih možnosti uporabe koncepta policy omrežij, in sicer: a) v preučevanju razvoja interesno-skupinskega sistema in njegovega delovanja v kontekstu demokratičnega prehoda; b) v analizi notranje strukture in značilnosti razmerij, v katere vstopajo interesne skupine in odločevalci v procesu oblikovanja politik; c) pri preučevanju metod in strategij lobiranja; d) pri preučevanju razmerij med centralno in lokalno vlado v procesu oblikovanja politik; e) pri spremljanju dinamike razmerij med (so)oblikovalci politik; f) analizi povezanosti med prakso policy omrežij in učinkovitosti ekonomskega sistema ter g) v razvoju policy svetovanja vladnim in nevladnim akterjem.

Ključni pojmi: analiza omrežij, policy omrežje, socialni kapital, politični kapital, Slovenija

Razvoj 'omrežnih' raziskovalnih pristopov

Raziskovanje družbenih in političnih aktivnosti s pomočjo analize omrežij je eden od najobetavnejših usmeritev v sodobni sociologiji in politologiji. Čeprav pojem 'analiza omrežij' vzbuja vtis o relativno homogenem raziskovalnem pristopu pa gre v resnici za konstelacijo raznolikih raziskovalnih strategij (Emirbayer and Goodwin 1994). Raziskovalci jih uporabljajo za razlago vzorcev razmerij, v katere so vpleteni družbeni akterji v procesu uveljavljanja svojih interesov. Pojem družbeni akterji na tem pestrem področju raziskovanja zajema različne enote analize. Na nekaterih segmentih lahko govorimo o medosebnih razmerjih. Izvorna sociološka definicija socialnega omrežja tako zajema povezave znotraj določene kroga oseb (Vaughn 1972, 37). Na drugih segmentih pojem omrežja zajema

¹ Dr. Danica Fink-Hafner, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede.

² Članek je nastal v okviru raziskave 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji', Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede, Ljubljana. Raziskavo so podprli: Ministrstvo RS za znanost in tehnologijo, Državni zbor in Gospodarska zbornica Slovenije.

med-organizacijska razmerja / omrežja. Na področju politološkega raziskovanja pa se pojem omrežja nanaša na razmerja med policy akterji, t.j. akterji, ki sodelujejo v procesih oblikovanja in izvajanja javnih politik. Policy akterji so lahko tako vplivni posamezniki kot tudi različne organizacije, interesne skupine in državne oziroma paradržavne ustanove.

Kombinacija funkcionalnih, strukturalnih in relacijskih analiz omrežij vključuje tudi spoznavanje obnašanj, zaznav in stališč vpletenih akterjev. Zato naj bi po mnenju Emirbayerja in Goodwina (1994, 1418, 1419) analize omrežij ne ponujale le opise načinov, na katere so akterji v družbi med seboj povezani, temveč naj bi omogočale tudi vpogled v bolj kompleksne vzročne mehanizme, ki oblikujejo razmerja med akterji v družbenem sistemu. Čeprav torej 'omrežni' koncept velja za 'meso-koncept', lahko prispeva k razumevanju socialno-političnih sprememb, seveda ob upoštevanju kontekstualnih variabel, ki vplivajo na (pre)oblikovanje omrežij in njihovo notranjo dinamiko.

V okviru raziskovalnega projekta *Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji* se naslanjamo predvsem na prenos 'omrežnega' pristopa na področje raziskovanja političnih razmerij, še posebej razmerij, ki se oblikujejo v procesu oblikovanja in izvajanja javnih politik. Pri tem je raziskovalna skupina poskušala ustvarjalno uporabiti politološka dognanja glede uporabe 'omrežnega' koncepta. Sistematična dognanja na tem področju so relativno nova (npr. Jordan and Schubert, eds. 1992). Politološko neposredno relevantni prispevki, zasnovani na 'omrežnem' pristopu, so namreč začeli v pomembnejši meri vznikati šele v drugi polovici osemdesetih let.

Poleg razvoja koncepta 'policy omrežja' z nekaterimi njegovimi predhodniki, se zdi vedno bolj koristen tudi politološki razvoj koncepta socialnega kapitala. Koncept socialnega kapitala (social capital) je Coleman (1988) opredelil kot nekakšno vzporednico konceptu omrežij. Colemanov koncept zajema razmerja med osebami (relations among persons). Ta razmerja obravnava kot samostojno spremenljivko oz. kot dejavnik delovanja družbe. To spremenljivko tudi vrednoti, in sicer na izrazito pozitiven način - kot 'javno dobro' (public good). Socialni kapital gre razumeti predvsem kot pojem, ki združuje značilnosti socialne organizacije (značilnosti kot so zaupanje, norme in omrežja). Te značilnosti po mnenju zastopnikov koncepta socialnega kapitala lahko izboljšajo učinkovitost družbe s pospeševanjem koordiniranih akcij. Vaughn (1972) je v takrat še precej pionirskem raziskovanju omrežij na ravni Evropske skupnosti odkril, da omrežja sama po sebi delujejo kot samostojne variable in tako vplivajo na obnašanje posameznih članov omrežja. Tudi Coleman, izvirni avtor koncepta, socialni kapital opredeljuje kot vir za akcijo, kot dejavnik izboljševanja ekonomske učinkovitosti družbe, učinkovitega oblikovanja politik ter kot dejavnik izboljševanja učinkovitosti političnega sistema nasploh (Whiteley and Seyd 1996, 1). Za politologe je zanimiv novejši razvoj koncepta socialnega kapitala v smeri razlikovanja med socialnim in političnim kapitalom. Whiteley and Seyd (1996) pojmujeta politični kapital kot poseben primer socialnega kapitala. Politični kapital je opredeljen predvsem z zaupanjem ljudi v ustanove političnega sistema ter s spoštovanjem teh ustanov. Če državljani visoko cenijo državne ustanove, če zaupajo, da te ustanove dobro delujejo in

oblikujejo učinkovite politike, potem država po mnenju Whiteleya in Seyda poseduje visoko stopnjo političnega kapitala. V Sloveniji, kjer je korporativna tradicija zelo bogata (o tem npr. Lukšič I. 1997), je politični kapital do neke mere rezultat civilno družbene in državne strani (neo)korporativnih omrežij. Zato najbrž ni slučaj, da raziskave Slovenskega javnega mnenja (Toš, longitudinalni projekt) kažejo, da sindikati, pomemben segment neokorporativnih razmerij v novem slovenskem političnem sistemu, participirajo na podobno nizkem političnem kapitalu kot državne strukture.

Tako koncept (policy) omrežij kot koncept socialnega (oz. političnega) kapitala sta združljiva z nekaterimi splošnimi ugotovitvami literature o demokratičnih prehodih. V zadnjem času tako vse več 'tranzitologov' poudarja, da sta razvoja interesno skupinskega sistema in posvetovalne politike nujna, čeprav ne tudi zadostna pogoja uspešne konsolidacije demokracije v državah še aktualnega demokratičnega prehoda (o tem Fink-Hafner, 1998b). Ta dva pogoja pa se praktično izražata ravno v vzpostavljanju policy omrežij, ki poleg državnih akterjev, političnih strank, vključujeta v krog relevantnih so-odločevalcev tudi civilno-družbene akterje. V raziskavi 'Razvoj policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' smo poskušali ustvarjalno uporabiti ravno zgoraj omenjene stične točke med preučevanjem demokratičnega prehoda ter spreminjanja meso-ravni politike v Sloveniji na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta.

Razvoj koncepta policy omrežij (policy networks)

Koncept policy omrežij je izredno dragocen v empiričnem raziskovanju koncept glede kritičnih sprememb v političnem vladanju modernih demokracij. Politologi vidijo njegovo posebno vrednost prav v zmožnosti razkrivanja bogatih variacij v svetu razmerij med družbo in državo (Atkinson and Coleman 1992). Poleg tega omogoča vpogled v razmerja in procese, ki so pogosto javnosti oz. 'navadnim državljanom' prikriti. Vpogled v policy omrežja in njihove povezave s stabilnejšimi, globlje strukturno opredeljenimi političnimi omrežji pa šele omogoča razkrivanje praktično delujočih mehanizmov političnega odločanja.

V sodobnih družbah tako državljanji kot družboslovci ugotavljajo dvojnost normativne opredelitve procesov političnega odločanja na eni strani ter dejanskih procesov političnega odločanja. Zlasti na nekaterih sektorjih javnih politik, kot npr. na področju obrambnih politik pa tudi t.i. notranjih zadev sodobne družbe, poznajo tudi redukcijo političnega odločanja na procese, ki so zaprti za sodelovanje civilno-družbenih akterjev ali pa so celo tajni. Glede na to, da družboslovci lahko raziskujemo le na podlagi dostopnih podatkov, je prav slednji segment političnega najslabše raziskan. In vendar je v družboslovju v zadnjem desetletju opaziti razvoj raziskovalnega interesa, metodoloških pristopov oz. konceptov, ki omogočajo nekoliko globlji vpogled v realne procese političnega odločanja vsaj v za državo manj občutljivih segmentih, kot to velja za upravljanje podsistemov represivnih aparatov države.

Še do nedavna so policy analitiki in politologi poskušali razkrivati formalno in neformalno v procesih političnega odločanja predvsem v okviru pluralističnega pristopa in z uporabo klasičnih družboslovnih raziskovalnih metod - še zlasti intervjujev in študijev primerov (npr. Dahl, Richardson). Tak raziskovalni pristop je bil notranje precej nestrukturiran, kritiki pa so neredko opozarjali na neustreznost posploševanja raziskovalnih ugotovitev na podlagi študijev primerov ali pa preveliko fragmentarnost raziskovalnih ugotovitev in pomanjkanje razvoja teorije na tem raziskovalnem področju. Pomembno metodološko inovacijo pomeni oblikovanje koncepta policy omrežij, ki se intenzivno razvija v devetdesetih letih na temelju dveh pomembnih izhodišč: 1. na natančni opredelitivi strukturnih, relacijskih in komunikacijskih elementov znotraj segmenta akterjev, ki sodelujejo v procesu oblikovanja in izvajanja določenih politik ter 2. na podlagi ustvarjalne sinteze metodoloških prizadevanj na področju politologije, sociologije, organizacijskih ved (npr. Nohria and Eccles 1992; Knoke, Pappi, Broadbent, Tsujinaka 1996) in na povezovanju ekonomskega in sociološkega toka raziskav na področju preučevanja družbene akcije (npr. Colemanov koncept socialnega kapitala, 1988) pa tudi metodoloških prispevkov etnometodologije.

Očitno je, da govorimo o navezavi razvoja koncepta policy omrežij na razvoj sorodnih raziskovalnih pristopov oz. metod na področju različnih družboslovnih znanstvenih disciplin. Njihov skupni imenovalac je težnja k celostnemu raziskovalnemu pristopu, ki bo vključeval funkcionalni aspekt. Zlasti pluralisti vidijo omrežja predvsem kot model interesnega posredovanja prek interesnih skupin (Marsh), strukturalisti (npr. Knoke 1990) pa se posvečajo relacijskim aspektom sodelovanja različnih akterjev, ki so med seboj povezani z angažiranjem ob določeni tematiki. Celo kritiki koncepta policy omrežij (npr. Dowding 1995) priznavajo, da potencial uporabe tega koncepta sega prek meso ravnih in da obstajajo možnosti za razvoj teorije omrežij. Kot pomemben predpogoj razvoja tovrstne politološke teorije, pa npr. Dowding vidi v uporabi sociološke tradicije raziskovanja omrežij vključno z ustreznimi raziskovalnimi instrumenti in tehnikami.

Glede na to, da je koncept omrežij osredotočen na mikro raven, družboslovci opozarjajo na problem prepada med mikro in makro raziskovanjem. V empiričnem raziskovanju mnogi raziskovalci policy omrežij poskušajo odpravljati ta prepad z navezovanjem na različne teorije. Knoke, Pappi, Broadbent, Tsujinaka (1996) npr. gradijo na teoriji izmenjav (exchange theory), avtorji kot sta Jordan, Richardson na pluralizmu, Marsh D. pa se npr. nagiba k neo-marksizmu. Očitno je koncept policy omrežij možno uspešno uporabiti tudi v okviru teorije demokratičnih prehodov (Fink-Hafner 1998a) ali katere od teorij evropskih integracijskih procesov (Fink-Hafner 1998b; Vaughn 1972). Predvidevamo, da je še precej drugih možnosti 'poročanja' koncepta policy omrežij z različnimi teoretskimi pristopi. Očitno se raziskovalci odločajo za kombinacije koncepta z določeno teorijo na podlagi več dejavnikov. Med njimi so verjetno pomembni naslednji: ključne socialno-politične značilnosti družbenega oz. političnega konteksta, znotraj katerega raziskujejo policy omrežja; matično znanstveno področje, kjer so se primarno usposobili za družboslovno raziskovanje; raven, na katero se osredotočajo v svojem empiričnem raziskovanju (npr. medosebni odnosi, medorgani-

zacijski odnosi); aspekt, na katerega se osredotočajo (npr. komunikacijski, strukturni, interesni). Verjetno vsaj do neke mere vpliva na izbor teorije tudi osebna vrednotna opredeljenost raziskovalca, ki pa naj ne bi zmanjševala metodološko pojmovane objektivnosti.

Določnice policy omrežij: funkcijske, strukturne, relacijske, kulturne, identitetne, historične

Pluralisti so po mnenju nekaterih avtorjev speljali politološko pozornost od strukture države k interesno skupinski politiki. Novejša težnja raziskovalcev k preučevanju razmerij med civilno družbo in državo in prinaša postopno vračanje k institucijam in strukturi vlade oz. države (Atkinson and Coleman 1992, 155), vendar upoštevajoč civilno-družbeni segment so-oblikovalcev in so-izvajalcev javnih politik. Emirbayer in Goodwin (1994) opozarjata, da ta novi raziskovalni tok ne more razložiti oblikovanja, obnavljanja in transformiranja omrežij, če ne upošteva historičnih, identitetnih in kulturnih aspektov policy omrežij. Še več, le *historični* pogled naj bi omogočal sintezo socialno strukturalne analize, kulturalne analize ter analize dinamike omrežij.

Z razvojem koncepta policy omrežij se tako množijo zahteve po vključevanju dodatnih variabel v analizo. Na sedanji stopnji razvoja koncept policy omrežij že zajema bogat kompleks elementov, ki pa se ne pojavljajo vsi hkrati pri vseh avtorjih na tem področju. Hecló, Wildavsky in Rhodes tako štejejo elemente mikro-ravni (omrežja kot med-osebna razmerja med policy akterji) za zelo pomembne. Emirbayer in Goodwin (1994, 1414) poleg mikro in makro ravni in njune vzajemne interkcije, omenjata še 'objektivne, supra-individualne vzorce družbenih razmerij'. Rhodes posebej poudarja *strukturne* elemente policy omrežij, pa naj gre pri tem za medorganizacijska ali interpersonalna omrežja. Iz pregleda analiz omrežij, Emirbayer in Goodwin (1994) pa so razvidni še mnogi drugi elementi in dimenzije, kot npr. avtonomija *kulturnih struktur (okvirov) kot 'konkretnih socialnih entitet'*, kulturnih idiomov, 'kulturnih leč' in diskurzivnih dejavnikov. Po mnenju nekaterih avtorjev (pregled v Emirbayer and Goodwin 1994, 1436-1442; Coleman 1988; Whiteley in Seyd 1996) je zelo pomembna tudi *konceptualizacija identitete*, ki zajema normativno evalvacijo (npr. zavzemanje pozicije ob simboličnem polariziranju družbene in metafizične realnosti v antitetične kategorije "čisto-onesnaženo", "pravično in krivično", "sveto in posvetno"). V takih okoliščinah so določene identitete, interesi in smeri akcije vrednotene bolj kot druge. Lahko pride celo do skrajnosti, ko so posamezniki oz. skupine prej pripravljene žrtvovati materialne interese kot pa privrženost določenim identitetam, interesom in smerem akcije.

Doslej smo našli nekaj bolj abstraktno opredeljenih elementov za raziskovanje (policy) omrežij. V empiričnem raziskovanju pa je seveda potrebno variable oz. njihove indikatorje opredeliti tako natančno, da se jih da meriti. Doslej najbolj nazoren pregled empiričnega raziskovanja policy omrežij je zbornik prispevkov v tematski številki *European Journal of Political Research - EJPR* (1992, 1-2). Tu avtor-

ji predlagajo nekaj metodoloških konkretizacij empiričnega raziskovanja značilnosti policy omrežij. Variable oz. indikatorje, ki predstavljajo ključne značilnosti policy omrežij, bi lahko po Vaghnu v grobem razdelili na dva segmenta - na morfologijo ter na interakcijo - katera pa pri operacionalizaciji ni mogoče vedno jasno razločiti.

Avtorji EJPR (1992, št.1-2) predlagajo raziskovanje policy omrežij s pomočjo merjenja naslednjih tipičnih značilnosti omrežij: empirična opredelitev enot v omrežju (njihovo število, izvorno okolje: civilna družba, država; širina in stabilnost tematike, okrog katere se omrežje oblikuje; stabilnost omrežja; kanali komuniciranja oziroma povezovanja med civilno-družbenimi akterji in državnimi akterji; razmerja med civilno-družbenimi akterji (tekmovalnost-sodelovanje; ne-reprezentativnost posameznih akterjev vis a vis državi); meje, notranja struktura in prevladujoča razmerja v omrežju (še posebej stopnja centralnosti države v omrežju, razmerja konflikt/sodelovanje); razporeditev moči znotraj omrežja; konvencije v notranjih komunikacijah; stopnja institucionalizacije; funkcije omrežja (kanaliziranje dostopa, posvetovanje, pogajanja, usklajevanja, sodelovanje v oblikovanju politik, sodelovanje v izvajanju politik, posredovanje javne avtoritete).

Raziskovalne metode in tehnike

Raziskovalna metoda, ki je bila sprva uporabljena za analizo policy omrežij, je bila v zgodnji fazi predvsem študij primera, kasneje pa so raziskovalci pričeli uporabljati v večji meri standardizirani intervju in anketo (Schneider 1992, 128; Grant 1992, 66; Emirbayer and Goodwin 1994, 1416). Emirbayer and Goodwin (1994, 1422) omenjata tudi pozicijsko analizo (npr. analizo sorodstvenih vezi in patron-client razmerij, ki skupaj povezujejo akterje znotraj sveta določene elite ali npr. analizo ekonomskih, političnih, osebnih vezi in porok kot opis slike socialne strukture Firenc v času vladavine Medičejcev). Enote raziskovanja so bile doslej raznovrstne: posameznik, skupina, organizacija ali celo družba (teritorialno opredeljeno omrežje družbenih odnosov). Novejše raziskovanje omrežij pa zajema tudi kombinacijo več nivojev in s tem omogoča povezovanje mikro- in makro- analize.

Tudi na področju tehnik je izbor možnosti kar pester, vendar pa tudi tu poznamo stranpoti. Tako Emirbayer in Goodwin (1994, 1446) gledata na matematično sofisticirane analize, ki ne vključujejo analize konteksta in historičnega vpogleda, kot na 'slepo ulico'. Dowding 1995 govori o različnih tehnikah (npr. oblikovanje zemljevidov in grafov omrežij, matrike sodelovanja v omrežju v nizu relevantnih dogodkov, tridimenzionalni zemljevidi komunikacijskih omrežij ipd.). Vaughn (1972) predstavlja diagram omrežja in poudarja smiselnost povezovanja analize omrežij s teorijo grafov. Za politološko raziskovanje je še posebej pomembno kombiniranje analize formalnih in neformalnih omrežij. Doslej je bilo nekaj politoloških poskusov v tej smeri, kot npr. grafični prikazi izbranih omrežnih struktur v dvo- in trodimenzionalnem prostoru (Schneider 1992).

Metodologija in študije v okviru projekta Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji³

Projekt je v veliki meri usmerjen v preučevanje (pre)oblikovanja policy omrežij v demokratičnem prehodu v Sloveniji. Raziskovalci policy omrežij so v devetdesetih letih pričeli ugotavljati, da procesov spreminjanja policy omrežij ni mogoče ustrezno raziskati in razložiti le z ozko političnega zornega kota. Do sprememb v policy omrežjih namreč pogosto prihaja zaradi prevajanja družbenih, ekonomskih in drugih sprememb v polje političnega. Prav zaradi kompleksnosti predmeta preučevanja, je bila raziskovalna skupina pri projektu 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' sestavljena interdisciplinarno. V njem so sodelovali politologi, sociologinja in ekonomist. Poleg splošnega vprašanja o dinamiki in variacijah policy omrežij skozi čas (v procesu globoke politično-sistemske spremembe) smo se posvetili še vrsti drugih relevantnih aspektov preučevanja.

Raziskovalna pozornost je bila usmerjena tako v analizo tematskih področij kot tudi strukture nastajajočih ali preoblikujočih se policy omrežij, prevladujoče narave odnosov znotraj omrežij (konflikt/sodelovanje), notranjih razmerij moči v omrežjih, organizacijskih in drugih virov vpletenih interesnih organizacij, razmerij in značilnosti komuniciranja med civilno-družbenimi in državnimi akterji v policy omrežjih, vpliva mednarodnega povezovanja civilno-družbenih organizacij na delovanje 'slovenskih' policy omrežij. Deloma smo v raziskavo vključili tudi dinamični element - primerjalno oceno policy omrežij na istih področjih javnih politik v starem in novem sistemu, variacije v devetdesetih letih (npr. v povezavi s spremembami v vladi in razvojem interesno skupinskega sistema).

V raziskavi smo želeli pridobiti vpogled v dogajanja na meso-politični ravni, t.j. na ravni oblikovanja konkretnih političnih odločitev, ki zadevajo upravljanje različnih družbenih segmentov. Glede na to, da pojem policy omrežja predstavlja do neke mere novost v slovenskem družboslovju in glede na to, da se politični akterji v Sloveniji v veliki meri šele seznanjajo s terminologijo, ki je sicer v modernih in postmodernih demokracijah normalna sestavina političnega govora, smo v raziskavi želeli ugotoviti, ali sodelujoči v raziskavi v svojih političnih aktivnostih sploh zaznavajo elemente in procese, značilne za vzpostavljanje in delovanje policy omrežij. Ker je šlo za prvo tovrstno raziskavo v Sloveniji, smo se usmerili predvsem v eksplorativno razsežnost raziskave. Za zbiranje podatkov smo uporabili anketo, ki je vključevala standardizirana anketna vprašanja kot tudi vprašanja, primerna za standardizirani intervju. Upoštevali smo tudi rezultate že opravljenih anket med poslanci Državnega zbora (Zajc et. al 1992 in 1994), opravili pa smo še dodatno anketo med vodji delovnih teles državnega zbora (Fink-Hafner, januar 1996). Poleg tega so posamezni raziskovalci opravili nekatere dodatne intervjuje ter uporabili podatke, zbrane z drugimi raziskavami na istih področjih sektorskih politik (npr. okoljevarstvene, stanovanjske ipd.). Tako v projektu združujemo dva raziskovalna cilja - a) s čez-sektorskim pristopom pridobiti eksplorativni

³ Raziskovalni projekt (januar 1996 - junij 1998) izvaja skupina Fink-Hafner Danica (nosilka projekta). Samo Kropivnik, Marko Lah, Igor Lukšič, Andrej Lukšič, Srna Mandič, Mirjam Kotar v okviru Centra za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Ljubljana.

vpogled v procese (pre)oblikovanja policy omrežij v demokratičnem prehodu ter b) s sektorskim ali celo tematskim pristopom podrobneje razkriti konkretna policy omrežja in njihovo dinamiko skozi čas.

Na podlagi do sedaj opravljenega dela pri zbiranju, obdelavi in interpretaciji empiričnih podatkov, so bili pripravljene avtorski prispevki članov raziskovalne skupine. V nadaljevanju predstavljamo posamezne aspekte (pre)oblikovanja policy omrežij v demokratičnem prehodu v Sloveniji kot so jih člani raziskovalne skupine predstavili v prispevkih za tematsko številko Teorije in prakse.

Prispevek o (pre)oblikovanju policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda v Sloveniji (Fink-Hafner D.) kaže na uporabnost koncepta policy omrežij pri preučevanju dinamičnih razmerij med interesnimi skupinami in vlado (v smislu government) v procesu oblikovanja in izvajanja politik v različnih socialno-političnih kontekstih - torej tudi v 'slovenskem'. Raziskavo po eni strani umešča v dosedanje specializirano raziskovanje specifičnih zvrsti policy omrežij na nekaterih izbranih področjih sektorskih politik (zlasti neo-korporativizma) in orisuje splošna dognanja o tem, kaj se je zgodilo s policy omrežji starega političnega sistema ter kako se (re)konstituirajo policy omrežja v novem političnem sistemu. Spreminjanje slovenske politične arhitekture je proces, ki ga interesne skupine dobro zaznavajo prek lastnih izkušenj o tem, kdo odloča, o čem, kako in na čigav račun. Tako kot rezultati rezikav med poslanci državnega zbora (Zajc et.al. 1992, 1994; Fink-Hafner 1996) tudi raziskava med sedemdesetimi interesnimi skupinami (anketa v okviru projekta, junij 1996) kaže, da politično odločanje zaenkrat še vedno obvladujejo politične stranke in državni akterji v ožjem smislu - država kot izvršna oblast oz. njene personifikacije v konkretnih procesih političnega odločanja. Kljub temu rezultati raziskave govorijo v prid hipotezi, da je vsaj embrio posvetovalne politike v Sloveniji že zaživel, čeprav se zdi, da v opazni meri le tam, kjer je civilna družba zastopana z relativno močnimi ekonomskimi interesnimi skupinami. Zanimivo je, da so anketirani predstavniki interesnih skupin pomemben politični vpliv pripisali množičnim medijem. V nasprotju z na zahodu oblikovanim konceptom policy omrežij, se torej v slovenskem kontekstu zdi, da množični mediji vsaj v določenih tematskih omrežjih igrajo vlogo policy akterja ali pa vsaj pomagajo odpirati vrata interesnim skupinam pri iskanju stikov z vplivnimi odločevalci in tako so-oblikujejo policy omrežja.

Eden od raziskovalnih interesov v projektu je bil usmerjen na analizo *notranje strukture in značilnosti policy omrežij*. Koncept policy omrežij tu zahteva predvsem opis značilnosti vpletenih akterjev in njihovo tipologijo (pri tem je ključno razlikovanje med državnimi in civilno družbenimi akterji), njihovih virov, izoblikovanosti policy omrežja, tipologije interesov in ključnih interesnih konfliktov znotraj omrežja. Ta aspekt preučevanja policy omrežij je poudarila Srna Mandič v prispevku, ki analizira spreminjanje policy omrežij na področju stanovanjskih politik.

Samo Kropivnik se v svojem prispevku posveča predvsem nekaterim aspektom *komunikacij znotraj policy omrežij*. Predmet njegovega preučevanja so strategije in prevladujoča praksa vplivanja interesnih skupin na odločevalce znotraj omrežij. Na podlagi analize načinov vplivanja interesnih skupin na oblikovanje in

izvajanje politik, Kropivnik prepoznava specifične lastnosti civilno družbenih akterjev v policy omrežjih. Glede na pogostost izvajanja različnih aktivnosti znotraj policy omrežja (v raziskavi jih je upoštevanih štirinajst), avtor prepoznava štiri tipe interesnih skupin, in sicer: a) najaktivnejši tip - interesne skupine, ki so zelo aktivne in nadpovprečno pogosto uporabljajo vse aktivnosti razen pogajanj (tu izrazito prevladujejo ekonomske interesne skupine); (b) pogajalski tip - skupine, ki so precej aktivne v različnih pogledih, posebej pa se od drugih razlikujejo po vključenosti v kolektivna pogajanja (tu spet prevladujejo ekonomske interesne skupine); c) interesne skupine, ki prakticirajo veliko raznovrstnih metod in načinov vplivanja na odločevalce z izjemo kolektivnih pogajanj - Kropivnik ta tip skupin imenuje nepogajalski (v to skupino se uvrščajo predvsem interesne skupine, ki delujejo v korist javnih interesov ter situacijsko opredeljene interesne skupine); d) pasivni tip interesnih skupin zajema skupine, ki redko uporabljajo katero koli od v raziskavo vključenih oblik aktivnosti za vplivanje na oblikovanje in izvajanje politik (struktura tega tipa skupin je precej raznovrstna, vendar pomembnejša segmenta v tem tipu zajemata nekatere vzročne in nekatere ekonomske interesne skupine). Najuspešnejši je najaktivnejši tip, takoj za njim pogajalski tip, v obeh pa prevladujejo ekonomske skupine. Ti raziskovalni rezultati govorijo v prid pričakovanjem Marcha (1993) o razvoju interesnoskupinskega sistema in policy omrežij v post-socialističnih državah. Čeprav se zdijo ekonomske skupine bolj učinkovite od drugih, značilnosti nepogajalskega tipa (tu najštevilčneje skupine na področju javnih in situacijskih interesov) kažejo, da ekonomska moč ni niti edini niti zadosten dejavnik aktivnosti in učinkovitosti civilno družbenega segmenta v policy omrežjih v Sloveniji sredi devetdesetih let.

Srna Mandič se v prispevku 'Spreminjajoča se vloga mest in centralne oblasti pri oblikovanju nacionalnih sektorskih politik' navezuje na specifični segment raziskovanja policy omrežij. Gre za tisti segment raziskav, ki se osredotočajo na *razmerja med centralno in lokalno vlado* (government) v procesu oblikovanja javnih politik. Gre za 'igro' med centralnimi in lokalnimi akterji, ki uporabljajo razpoložljive vire (ustavne oz. zakonske kompetence, organizacijske, finančne, politične in informacijske vire) za maksimiranje vpliva na končne politične odločitve. Rhodes in Marsh (1992, 10-12) opozarjata, da so številne tovrstne raziskave v Veliki Britaniji v drugi polovici osemdesetih let (kot npr. Barret, Fudge, Goldsmith, Ranson, Jones, Walsh, Houlihan, Sharpe, Laflin) prispevale pomemben vzgib k razvoju koncepta policy omrežij. V slovenskem kontekstu je Mandičeva ta pristop uporabila tudi za primerjavo vplivnosti mesta kot 'vladne' interesne skupine in vplivnosti drugih interesnih skupin, ki se v Sloveniji potegujejo za vpliv na oblikovanje in izvajanje stanovanjskih politik. Zanimivo je, da ta sektorski vpogled razgrinja, da je lokalna oblast (Mesto Ljubljana) po nekaterih kazalcih enako, po nekaj drugih kazalcih pa manj vplivna od interesnih skupin na stanovanjskem področju v Sloveniji. Ugotovitve Mandičeve tako korigirajo siceršnjo splošno ugotovitev, da so državni akterji praviloma stalni in ključni akterji v policy omrežjih na Slovenskem - čeprav gre za pomembna nihanja po sektorjih v tem pogledu. Mandičeva opozarja na pomembne razlike tudi znotraj državnega / vlad-

nega sektorja v pogledu kompetentnosti, resursov in dejanske moči v procesu odločanja o javnih politikah.

Preučevanje policy omrežij v demokratičnem prehodu seveda ni mogoče brez *dinamičnega pristopa*. Ta pristop je sicer razviden v instrumentariju empiričnega dela projekta, *posebej pa je ilustrativen v preučevanju spreminjanje policy omrežij* na izbranem policy sektorju. Mandičeva uporablja ta pristop pri preučevanju stanovanjskega sektorja, katerega rezultati so predstavljeni v prispevku 'Stanovanjska politika in policy omrežje'. Mandičeva tu analizira prehod od stabilnega korporativističnega policy omrežja v starem socialističnem političnem sistemu v več začasnih, fragmentiranih, šibkih in manj formaliziranih tematskih omrežij v novem večstrankarskem sistemu. Njene raziskovalne ugotovitve tako kažejo, da tip oziroma institucionaliziranost policy omrežja v starem sistemu ni sama po sebi garant (pre)oblikovanja policy omrežij v nove sorodne - torej precej institucionalizirane oblike. Še več. Mandičeva ugotavlja, da niti število policy omrežij niti tip policy omrežja na istem področju sektorskih politik v različnih časovnih in kontekstualnih okoliščinah torej očitno nista bistveno odvisna od števila in značilnosti predhodnih policy omrežij na istem sektorju. Ta pojav je Mandičeva pojasnila s sociološkim pristopom, ki upošteva analizo spreminjanja družbenega konteksta - še zlasti pa opazovanje sprememb akterjev, vznikanje novih policy tematik, novih tipov interesov in cepitev v omrežjih na stanovanjskem področju.

Marko Lah v svojem prispevku o *ekonomskih razsežjih policy omrežij* opravlja dvojno analizo. Prva se osredotoča na materialne *vire* delujočih akterjev v omrežju. Tu opozarja na prednosti ekonomskih skupin oz. omrežij na področju ekonomskih in socialnih politik pred drugimi v raziskavo vključenimi interesnimi skupinami oz. omrežji. Druga analiza implicitno obravnava vpliv policy omrežij kot *socialnega kapitala* na oblikovanje ekonomskih politik. Lah torej obravnava makro-ekonomsko relevantna policy omrežja (omrežja socialnega partnerstva) kot enega od dejavnikov (ne)učinkovitosti makro-ekonomskih politik. Avtor je načeloma naklonjen postkeynesianskemu spletu ekonomske politike, ki vključuje socialno partnerstvo, kolektivna pogajanja in dogovor. Implicitno zagovarja oblikovanje socialnih in ekonomskih politik v komunikaciji med državo in socialnimi partnerji v institucionaliziranih policy omrežjih in tako pozitivno vrednoti taka omrežja kot socialni kapital, ki naj bi povečal učinkovitost družbe. Vendar pa se tu zastavlja vprašanje optimalnosti vplivov vpletenih akterjev. Ali je socialno partnerstvo res v vsakem primeru (npr. tudi v primeru velike moči delojemalske strani, ki bi imela posluš predvsem za uveljavljanje plač in pravic delavcev ne pa tudi za druge makro-ekonomske variable) koristno za ekonomsko učinkovitost družbe? Spričo takih pomislekov je mogoče razumeti Laha, ki si policy omrežja na normativni ravni zamišlja predvsem kot sistem zaznavanja in opozarjanja na pereče gospodarske in družbene probleme, kot sistem razreševanja teh problemov ter - kot opozarja drugje (Lah 1997) - tudi lažje implementacije ekonomskih politik.

Podobno kot Lah, še nekateri drugi sodelavci v raziskovalnem projektu opozarjajo na vrednost policy omrežij kot specifičnega aspekta socialnega kapitala. Temu načinu razmišljanja se približuje Mandičeva, ki (podobno kot Lah) svoj

raziskovalni interes v veliki meri usmerja na korporativistične zvrsti policy omrežij. Razvoj korporativističnih razmerij namreč ni značilen le za klasične socialne in ekonomske sektorje. Uveljavljajo se tudi na posebnih področjih zaradi specifičnosti sektorskih 'trgov' oz. zaradi stabilizacije in načrtovanja proizvodnje in povpraševanja. Srna Mandič v prispevku 'Stanovanjska politika in policy omrežja' govori o naravi "stanovanjskega trga, ki s svojo imanentno nepopolnostjo (t.j. odstopanjem od postavk za optimalno delovanje) terja vpeljavo mehanizmov za izboljšanje njegove alokativne učinkovitosti".

Ne nazadnje, koncept policy omrežij omogoča aplikativne raziskave in tudi omogoča *policy svetovanje*. Mandičeva se tako v prispevku 'Spreminjajoča se vloga mest in centralne oblasti pri oblikovanju nacionalnih sektorskih politik' postavlja na aktivistično stališče, da bi bilo potrebno okrepiti vlogo in vpliv lokalnih oblasti na oblikovanje nacionalnih stanovanjskih politik ter celo naniza nekaj ključnih ukrepov, ki bi po avtoričinem mnenju to usmeritev lahko uresničili. Podoben vzgib zasledimo tudi v prispevku Andreja Lukšiča, ki se osredotoča na vire in moč nevladnega sektorja policy akterjev znotraj policy omrežij. Lukšič tako na podlagi orisa notranjih potencialov okoljskih nevladnih organizacij naniza nekaj predlogov za krepitev socialnega kapitala na tem področju. Še več - zavzema se za 'integralno, sistematično in načrtno politiko vključevanja posameznikov in javnosti, organiziranih v različne asociacije in združenja, v procese odločanja'. Njegov prispevek izzveni kot spodbuda k 'vzpostavljanju komunikacijskih form, v katerih je šele mogoče kolektivno tehtno premišljati praktična ekološka, okoljska in naravovarstvena vprašanja'.

Prav z vključitvijo civilne družbe v običajne procedure oblikovanja in izvajanja politik (tudi na pobudo predstavnikov Evropske unije), pa v Sloveniji postaja vse bolj aktualno aplikativno raziskovanje policy omrežij. Politični stil na ravni Evropske unije namreč v procese oblikovanja skupnih evropskih politik vključuje zbiranje informacij s strani interesnih skupin in tudi posvetovanje s prizadetimi interesi. Naša raziskava je pokazala, da vladni in nevladni akterji iz Evropske unije pritiskajo na odločevalce v Sloveniji, da se prilagodijo posvetovalni politični kulturi. Podatki kažejo, da ti pritiski prihajajo prek *internacionalizacije policy področij in posebej policy omrežij v Sloveniji*.

Atkinson and Coleman (1992, 168-172) opozarjata, da v sodobnem svetu prihaja do oblikovanja policy omrežij, ki vključujejo več političnih ravni (multi-level policy networks), zaradi rastoče medodvisnosti med nacionalnimi in mednarodnimi policy arenami. V naši raziskavi (Fink-Hafner 1997; Fink-Hafner 1998a) se je izkazalo, da 'slovenska' policy omrežja že postajajo posredniki med akterji in procesi oblikovanja politik v Sloveniji in Evropski uniji. Pri tem ne gre le za aktivno vlogo vladnih ustanov, temveč tudi za mednarodno povezovanje slovenskih interesnih skupin. Prav prek sodelovanja 'slovenskih' interesnih skupin s sorodnimi interesnimi skupinami v Evropski uniji se v pomembni meri evropeizirajo ne samo akterji in policy omrežja, temveč tudi vsebina in način odločanja v slovenskih policy omrežjih.

Uporabnost koncepta policy omrežja za raziskovanje meso-politične ravni v Sloveniji

Čeprav projekt 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' še ni v celoti zaključen, pa vendarle dosedanje izkušnje kažejo, da je uporaba koncepta policy omrežij učinkovita v razkrivanju nekaterih dimenzij političnega, ki sicer politološki analizi ostajajo skrite. Hkrati empirično raziskovanje na tej osnovi prinaša nove praktične in teoretične izzive. Omenimo le nekatere od njih.

Inovacija politološkega raziskovanja s konceptom policy omrežij prinaša razkrivanje variabel, ki pomembno sodoločajo vsebino in potek procesov oblikovanja političnih odločitev. Posebej je zanimivo razkrivanje mehanizmov prevajanja socialnega in ekonomskega v politično. Tu lahko interdisciplinarno raziskovanje prinese zelo pomembno bogatitev politološkega raziskovanja.

Vsaj implicitno koncept policy omrežij prinaša tudi spoznanja o tistih ključnih značilnostih praktičnega političnega odločanja, katere je mogoče vrednotiti na podlagi normativnih opredelitev demokracije. Srednji domet koncepta policy omrežja tako olajšuje razkrivanje (ne)skladnosti posameznih primerov političnega odločanja s predpisanimi demokratičnimi pravili in prakso na makro-ravni političnega sistema. Ne nazadnje, meso-koncept nudi tudi vpogled v podrobnosti političnega odločanja - variable, na katere je mogoče vplivati in tako z ustreznimi mehanizmi in ukrepi izboljševati kvaliteto demokracije.

Za politologe pa uporaba koncepta policy omrežij prinaša tudi nekaj nelagodnosti. Ravno zaradi dejstva, da je s pomočjo koncepta policy omrežij mogoče razkrivati značilnosti političnega odločanja, ki so v veliki meri javnosti prikrite, vpleteni akterji o tem pogosto neradi govorijo oz. za takšne analize niso zainteresirani. Nelagodnosti včasih še vedno izhajajo iz stigmatiziranih predstav o lobijih, lobiranju in komunikacijah med predstavniki interesnih skupin in odločevalci. Vsaj do neke mere pa gre za kulturo na področju zakonodajne in izvršne oblasti, ki ni naklonjena družboslovnemu raziskovanju ali pa se znotraj nje pojavljajo ocene, da 'to že sami vedo'.

Nekaj težav je tudi na teoretskem področju politologije. Še zlasti to velja za vprašanje opredelitve pojma država. Država namreč v empiričnih policy omrežjih nujno nastopa kot fragmentirana, personificirana in notranje konfliktna entiteta. Cerny (1990) jo zato opredeljuje kot kompleksno grozdje iger (clusters of games), ki konstituirajo državo. Podobne težave nastopijo pri opredeljevanju civilne družbe ter kvalifikacije paradržavnih ustanov in agencij, ki vstopajo v policy omrežja. Odprto je tudi vprašanje premoščanja prepada med preučevanjem meso-ravni (policy omrežij) in makro-ravni (političnega sistema).

V projektu 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' smo poskušali vsaj do neke mere razrešiti zgoraj omenjene dileme s kombinacijo raziskovalnih ugotovitev svoje in drugih temeljnih raziskav, opravljenih v Sloveniji in pa z interdisciplinarnim pristopom. Upamo, da bo naš prispevek izzval še več empiričnega raziskovanja in relevantnega teoretskega premišljanja o uporabnosti in veljavnosti koncepta policy omrežij v postsocialističnem kontekstu.

LITERATURA

- Atkinson, M. M. and Coleman, W.D. 1992. Policy Networks, Policy Communities and the Problems of Governance; *Governance*, Vol.5, No.2, pp.154-180.
- Coleman, J. S. 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital; *American Journal of Sociology*, Letnik 94, str.95-120.
- Dowding, K. 1995. Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach; *Political Studies*, Vol.XLIII, pp.136-152.
- Emirbayer, M. and Goodwin, J. 1994. Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency; *American Journal of Sociology*, Vol.99, No.6, pp.1411-1154.
- Fink-Hafner, D. 1996. Rezultati ankete med vodji delovnih teles Državnega zbora, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Fink-Hafner, D. and Robbins J.J., eds. 1997. Making a New Nation: The Formation of Slovenia. Dartmouth. Aldershot, Brookfield USA, Singapore. Sydney.
- Fink-Hafner, D. 1997. The Role of Interest Organisations in the Europeanisation of Slovenian Policy-Making, paper presented at the conference on The Role of Central European Parliaments in the Process of European Integration, 12-14 September, organised by the Delegation of the European Commission, the Institute of Sociology at the Academy of Sciences of the Czech Republic et. al., Prague.
- Fink-Hafner, D. 1998a. The 'Europeanisation' of the Slovenian Interest Intermediation Sphere, paper presented at the conference on Comparing different Routes to the European Union: Slovenia, Slovakia and the Czech Republic, organised by the European University Institute, Robert Schuman Centre, 19-20 March, Florence
- Fink-Hafner, D. 1998b. Organised Interests in the Policy-making Process in Slovenia, *Journal of European Public Policy*, Vol.5, No.2, in print.
- Grant, W. 1992. Models of Interest Intermediation and Policy Formation Applied to an Internationally Comparative Study of the Dairy Industry; *European Journal of Political Research*, Vol. 21, pp.53-68.
- Jordan. Grant. and Schubert.Klaus. eds. 1992. Policy Networks. Special Issue of *European Journal of Political Research*, 21, 1-205.
- Knoke, D. 1990. *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Knoke, D., Pappi, F. U., Broadbent, J., Tsujinaka, Y. 1996. *Comparing Policy Networks. Labor Politics in the U.S., Germany, and Japan*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Lah, M. 1996. Privatisation and Business Interests in Transition Economy. The Case of Slovenia. *Economic Policy*. V: Vincent Edwards, ed., *Proceedings of the Second Annual Conference on Central and Eastern Europe: Towards the New Millenium*, Buckinghamshire College, Newland Park, U.K., pp. 316-325.
- Lah, M. 1997. Economic Policy in the Second Stage of Transition. V: Vincent Edwards, ed., *Proceedings of the Third Annual Conference on Central and Eastern Europe in a Global Context*. Buckinghamshire College, Newland Park, U.K., pp. 93-101.
- Lukšič, A. 1997. Okoljske nevladne organizacije v javnem in političnem prostoru. Študija v okviru projekta Fink-Hafner et.al, *Oblikovanje policy mrež in lobiranje v Sloveniji*, december 1997, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Lukšič I. 1997. Changing Patterns of Social Partnership. V: Fink-Hafner, D. and Robbins, J. J., eds., pp.106-113.
- Mandič, S. 1996. *Stanovanje in država*; Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.

- March, David. 1993. The Policy Networks Concept in British Political Science: its Applicability for Central and Eastern Europe. Budapest Papers on Democratic Transition. No.71. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies.
- Nohria, N. and Eccles R.G. 1992. Networks and Organizations: Structure, Form and Action. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Schneider, V. 1992. The Structure of Policy Networks; European Journal of Political Research, Vol. 21, pp. 109-129.
- Toš, N. (longitudinalni projekt): Slovensko javno mnenje, Center za raziskovanje javnega mnenja, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Ljubljana
- Vaughn, W.M. 1972. Transnational Policy Programme Networks in the European Community: The Example of European Competition Policy; Journal of Common Market Studies, Vol.10, pp. 36-61.
- Whiteley, P.F. and Seyd, P. 1996. Social Capital Formation, Party Activism and Participation in Voluntary Organizations in Britain; paper presented at the ECPR Joint Sessions in Oslo, 29 March-3 April.
- Zajc, D. et.al. 1992. Rezultati ankete med poslanci Državnega zbora, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Zajc, D. et.al. 1994. Rezultati ankete med poslanci Državnega zbora, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

(PRE)OBLIKOVANJE POLICY OMREŽIJ V KONTEKSTU DEMOKRATIČNEGA PREHODA - SLOVENSKI PRIMER²

Povzetek. *Koncept policy omrežij je meso-koncept in zato združljiv z različnimi teoretskimi pristopi k preučevanju političnega odločanja. Kot kažejo izkušnje empiričnega raziskovanja na Slovenskem, je ta koncept mogoče uporabiti tudi v različnih socialno-političnih kontekstih in ne le v tistih, znotraj katerih so družboslovci doslej najbolj razvijali raziskovanje razmerij med interesnimi skupinami in vlado v procesu oblikovanja in izvajanja politik (npr. v Veliki Britaniji, ZDA in skandinavskih državah). Ustvarjalna uporaba koncepta v novih nacionalnih pa tudi nadnacionalnih kontekstih (kot npr. na ravni Evropske zveze) razkriva ne le specifične (za teorijo nove) zvrsti policy omrežij, temveč tudi nove pojasnjevalne dejavnike spreminjanja policy omrežij.*

Ključni pojmi: *policy analiza (analiza politik), policy omrežje, policy igralci, policy arena, policy stil, demokratični prehod, Slovenija.*

¹ Dr. Danica Fink-Hafner, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede.

² Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta D.Fink-Hafner et al. *Oblikovanje policy mrež in lobiranje v Sloveniji (1996-1997)*, Center za politološke raziskave, Inštitut za družbene vede, FDV, Ljubljana. Ta aplikativni raziskovalni projekt so sofinancirali: Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Vlada RS, Državni zbor RS ter Gospodarska zbornica Slovenije.

Policy omrežje³ kot meso-koncept

Policy omrežje je skupna oznaka za sicer raznovrstna razmerja med organiziranimi interesi in državo. Lahko rečemo, da je 'policy omrežje' generični pojem, ki zajema zelo različne konkretne zvrsti policy omrežij. V devetdesetih letih se je precej družboslovcev pričelo intenzivneje ukvarjati s konceptualizacijo policy omrežij (Jordan, Schubert, ur. 1992). Kljub temu bi ne mogli reči, da je bil predmet tovrstnega raziskovanja prej zanemarjen. Le preučevan je bil na nekoliko drugačen način in fragmentirano.

Dve dominantni šoli, pluralizem in korporativizem, sta ponujali svoje raziskovalne ugotovitve o razmerjih med interesnimi skupinami in državo. Pri tem sta razvijali vzajemno tekmovalen odnos, čeprav v resnici nista nujno bili tekmiči. Fenomen različnih raziskovalnih rezultatov obeh omenjenih šol bi lahko primerjali z izkušnjo slepcev, ki so opisovali slona na podlagi svojih tipalnih izkušenj na posameznih delih slona. Puchala (1972, 267) situacijo take delne izkušnje opisuje takole. Nekaj slepcev pristopi k slonu in vsak od njih tipa po delu slona, da bi ugotovil, kakšen je slon. Slepce, ki je otipal slonovo nogo, je menil, da mora biti slon visok in vitek, slepce, ki je otipal slonovo uho, pa je bil prepričan, da je slon podolgovat in plosk in tako naprej. Puchala ugotavlja, da po tej poti noben slepce ni korektno opisal, kakšna žival je slon, čeprav je vsak dovolj natančno opisal del slona. Opisana prispodoba lahko pomaga razumeti konceptualni razvoj na področju raziskovanja razmerij med interesnimi skupinami in državo. Pluralisti in korporativisti v resnici imajo lahko prav na konkretnih področjih javnih politik oz. ob opisu razmerij med interesnimi skupinami in državo v posameznih procesih oblikovanja in izvajanja politik, vendar nobena od teh šol ne opisuje korektno celote različnih razmerij med interesnimi skupinami in državo na vseh sektorjih javnih politik. Generični pojem policy omrežja (po analogiji s 'slonom' v zgornji ilustraciji) omogoča zajemanje celote raznolikih vzorcev razmerij med interesnimi skupinami in državo. Pojem policy omrežij tako zajema celo vrsto doslej odkritih tovrstnih vzorcev, ponuja pa tudi metodologijo in analogije pri odkrivanju novih.

³ Pri izvedbi zgoraj omenjenega raziskovalnega projekta smo se raziskovalci ukvarjali tudi z vprašanjem, kako vsebinsko ustrezno sloveniti pojem 'network'. Andrej Lukšič (1996) se je v svojem prispevku, pripravljenem v obliki obširnejšega rokopisa ter v obliki članka v *Teoriji in praksi*, zavzel za slovenjenje s samostalnikom 'mrežje'. Lukšičev ključni argument pri tem je, da je narava politološkega predmeta preučevanja bližja naravi telesa kot pa infrastrukturnim in komunikacijskim aparaturam, strojem, računalnikom itd. in njihovi medsebojni povezanosti. Po našem mnenju je ta argument šibkejši od argumentov, ki jih za uporabo besede 'omrežje' ponuja isti avtor. Ocenjujemo, da politološki opredelilni pojma 'policy network' (navedena je v nadaljevanju našega besedila) bolj ustreza prevod s samostalnikom 'omrežje'. Komunikacija je namreč bistveni element v opredelilni 'policy network'. Pojem 'omrežje' se tudi sicer pogosto uporablja za opisovanje povezanosti družbenih subjektov oz. ustanov. Pojem omrežje je tudi, kot ugotavlja tudi Lukšič A., bolj v rabi v komunikacijskem svetu, pravi, šolstvu, ekonomiji, pedagogiki, 'mrežje' pa v medicini. Pri 'omrežju' gre torej za slovenski prevod, ki se navezuje na odnose med ljudmi in je že v rabi na političnem in družbenem področju oz. na področju humanih uslug. V nasprotju z Lukšičem A., ocenjujem, da navedeni argumenti za slovenjenje z 'omrežjem' dominirajo nad argumenti, na podlagi katerih Lukšič A. predlaga slovenjenje z 'mrežjem'. Ne nazadnje se samostalnik 'mrežje' doslej v slovensčini pojavlja predvsem v kontekstu nežive narave, biologije ter anatomije oz. medicine, 'omrežje' pa na različnih področjih družbenega življenja.

Ta koncept tudi vsebuje zavest o dinamičnosti posameznih policy omrežij ter zavest o raznolikosti policy omrežij na različnih področjih oz. konkretnih primerih odločanja.

Do rekonceptualizacije raziskovalnega področja iz stanja boja med korporativisti in pluralisti v smeri oblikovanja generičnega koncepta policy omrežij, je precej pripomoglo odkritje specifičnega vzorca razmerij v Veliki Britaniji. Britanski politologi (Richardson in Jordan 1979) so prispevali analizo policy skupnosti (policy communities), ter v sodelovanju z družboslovci v drugih zahodnih demokracijah odkrili fenomen policy stilov⁴. Tudi ameriški družboslovci so razkrili specifično ameriški 'železni trikotnik' in njegovo transformacijo v tematska policy omrežja. Trend v odkrivanju vedno novih zvrsti razmerij med organiziranimi interesi in državo je spodbudil potrebo po analitični rekonceptualizaciji in sintezi metodoloških in analitičnih pristopov k preučevanju teh razmerij v procesu oblikovanja in izvajanja politik.

Policy omrežje je analitični pojem, ki se osredotoča na razmerja med državo in družbo ter pomaga pojasniti obnašanja v določenih sektorjih države oz. področjih raznih politik (Smith 1993, 7). Ne posega na raven družboslovne teorije⁵, zato zasluži oznako 'koncept srednjega dometa' oz. meso-koncept (Smith 1993, 7). Načeloma je kompatibilen z različnimi teorijami, ki se ukvarjajo z analizo države, civilne družbe, razmerji med civilno družbo in državo ali, denimo, razglablja o demokraciji. Med teorijami, ki so se pri raziskovanju policy omrežij doslej že uporabljale, so npr. pluralizem, elitizem, marksizem (Smith 1993, 10). Marksistični pristop k preučevanju policy omrežij poudarja dominacijo interesov oz. predstavnikov kapitala v policy omrežjih. Elitistični pristop se osredotoča na dominacijo privilegiranih interesov elite. Pluralisti pa nasprotno opozarjajo na policy omrežja, kjer ni mogoče govoriti o dominantnih skupinah na strani civilne družbe. Zaradi kompatibilnosti z različnimi teoretskimi okviri, je koncept policy omrežij 'nevtralen' koncept (Jordan and Schubert 1992,12; Van Waarden 1992, 30) in uporabno analitično 'orodje' pri raziskovanju strukture policy odločevalcev in razmerij med njimi. Osredotočen je na razmerja med 'privatnimi' in javnimi akterji, ki odločajo o oblikovanju in izvajanju javnih politik.

⁴ Policy stil je pojem, ki ga Richardson (1982:2,3) opredeljuje kot sistem odločanja, različne standardne procedure za obravnavo tematik na političnem dnevnem redu oz. za oblikovanje societalnih odločitev. Na podlagi študijev primerov (Richardson, ed., 1982) je mogoče sklepati na prevlado različnih stilov v različnih državah. V tistem času je bila v Veliki Britaniji odkrita težnja k posvetovanju birokracije z organiziranimi interesi v kontekstu političnega sistema z dominantno vlogo izvršne oblasti (policy skupnosti). Tu vladna stran ravna previdno in se posvetuje z dobro oblikovanimi organiziranimi interesi zato, da bi se izognila akciji izzvanjih, nekonsultiranih interesov. Nasprotno je bila v Franciji odkrita zaprtost vlade (government) za posvetovanje z interesnimi skupinami skupaj s fenomenom tajnega in omejenega posvetovanja in vsiljive vlade, ki se odloča tudi za radikalno spreminjanje politik brez večjega posvetovanja z organiziranimi interesi. Podobno so v zgoraj omenjeni publikaciji opisani specifični policy stili v nekaterih drugih državah na začetku osemdesetih let.

⁵ Allan G. Johnson, *The Blackwell Dictionary of Sociology: A user's guide to sociological language*, Blackwell Publishers Ltd, Cambridge, Massachusetts, USA (1995:297): "A theory is a set of logically inter-related propositions and the implications that follow from them, which is used to explain some phenomenon. Implicit in any theory is a set of underlying assumptions and methods that are rarely questioned, a theoretical perspective."

Metafora 'omrežje' se osredotoča na formalne in neformalne stike in razmerja, ki oblikujejo politične dnevne rede (policy agenda) in odločanje, pa tudi na kontekst razmerij in odvisnosti ter vpliv akterjev na odločanje drugih akterjev. Zaradi asociacije na druge zvrsti omrežij, ki so dinamična, spreminjajoča, komunikativna, se zdi metafora 'omrežja' zelo posrečena. Hkrati pa nekateri avtorji (npr. Parsons 1995, 185) v raznoliki uporabi in raznolikih interpretacijah vidijo tudi slabost te metafore.

Kritika policy omrežij oz. njihovega empiričnega raziskovanja se usmerja tudi v težave operacionalizacije državnega oz. vladnega sektorja v policy omrežjih. Tako se npr. zlasti neo-korporativizmom in pluralizmom očita, da pri svojem raziskovanju niso ustrezno razvili teorije države oz., da ne opredeljujejo meja med javnim in privatnim dovolj natančno in državo obravnavajo fragmentarno (Greenwood and Ronit 1992, 5). Čeprav se zdijo te kritike zelo resne, pa družboslovci (npr. Cerny 1990; Jordan and Schubert 1992; Kenis and Shneider 1989) ugotavljajo, da je sodobno državo nemogoče natančno definirati, saj se polje njenega delovanja širi, v praksi pogosto sploh ni mogoče jasno razločiti, kaj je privatno in kaj javno, pa tudi arhitektura politike se spreminja tako, da država ne nastopa kot enoten akter, temveč 'poosebljeno' prek konkretnih državnih uradov, agencij, uradnikov itd.

Operacionalizacija pojma policy omrežje

Policy omrežja (policy networks)⁶ so in niso identična političnim omrežjem (political networks)⁷. Pojem policy omrežja zajema akterje in značilnosti razmerij med akterji, ki imajo vložek oz. (so)odločajo o konkretni politiki na določenem področju. Politična omrežja so temeljna oz. ključna razmerja (povezave, razdelitev politične moči), ki določajo praktično delovanje političnega sistema kot celote. Po eni strani policy omrežja so politična, in sicer v toliko, kolikor so vanja vključeni politični akterji v ožjem smislu (stranke, vladni organi ipd.) in v kolikor so vpletena v globlje politične strukture in ideološko-politične cepitve ter boj za oblast in v kolikor je konkretno odločanje v teh omrežjih obremenjeno z ideološkimi (strankarskimi) konflikti in je tako 'spolitizirano'. Primer zelo globokega prepletanja policy omrežja s strukturami in dejavnostmi slovenskega političnega omrežja je policy omrežje ob zakonu o denacionalizaciji. V policy omrežju, v katerem je doslej potekalo odločanje o sprejemu, izvajanju oz. morebitnem spreminjanju že sprejetega zakona o denacionalizaciji, se je do sedaj izoblikovala vrsta akterjev, ki jih lahko združujemo po tipu interesov, katere zastopajo. Hkrati pa vendarle tudi ne-strankarski akterji v tem kontekstu funkcionirajo kot akterji znotraj globlje ideološko politične cepitve na desnico in levo (v precejšnji meri gre tudi za cepitve

⁶ V angleškem jeziku 'policy networks' označuje omrežja, ki se oblikujejo okrog konkretnih javnih politik (public policies).

⁷ V angleškem jeziku je pojem politike v smislu 'politics' širši od pojma posamezne oz. sektorske politike (policy). V slovenščini v ednini poznamo le en pojem - 'politika'. 'Policy' se v slovenščini lahko izrazi neposredno le v nekaterih specifičnih primerih, kot npr. v množinski rabi samostalnika politika (politike - policies) ali skupaj s pridevnikom (kmetijska, izobraževalna, socialna politika - policy).

novonastale / reformirane stranke) v slovenski strankarski areni. Obenem pa policy omrežja niso avtomatično del relativno stabilnih razmerij med akterji v političnem sistemu. Včasih so namreč zelo kratkotrajna in nestabilna in niso v funkciji boja za spreminjanje oz. ohranjanje ideološko-politične strukture neke družbe (npr. policy omrežje, ki je v Sloveniji nastalo ob oblikovanju zakona o omejevanju uporabe tobaka). Prva ključna razlika med policy omrežjem in političnim omrežjem bi torej bila, da policy omrežje nastaja ob konkretni tematiki, v konkretnem procesu odločanja in ni nujno vselej v funkciji boja za oblast med ključnimi političnimi akterji v političnem sistemu. Nasprotno so politična omrežja sestavina trajnejše politične strukture sistema, ki obvladuje politično odločanje predvsem ob t.i. ključnih tematikah ('key issues') - tematikah, kjer imajo osrednji politični akterji vitalni interes ohraniti ali spremeniti svoj status v vladajočih političnih razmerjih.

Najbolj podrobno operacionalizacijo koncepta policy omrežja je doslej v literaturi predstavil Van Waarden (1992). Njegovo izhodišče je bilo razkriti *povezovalne vzorce*, zasnovane na vzajemni odvisnosti med tremi zvrstmi akterjev - politiki, birokrati ter interesnimi skupinami. Čeprav Van Waarden govori o treh skupinah akterjev, pa jih vendarle načelno loči v dva bloka. Politiki in birokrati sodijo v javno sfero oz. sfero države, interesne skupine pa v sfero družbe oz. v privatno sfero. Prav razmerje javno-privatno, država-družba je ena ključnih osi Van Waardnovega opredeljevanja elementov opredeljevanja policy omrežij.

Po Van Waardnovem mnenju je zvrsti policy omrežij mogoče zadovoljivo opredeliti in opisati s sintezo podatkov o naslednjih variablah:

1. *akterji*, ki sodelujejo pri oblikovanju oziroma izvajanju določene politike;
2. *povezave* med temi akterji, ki delujejo kot kanali komuniciranja in izmenjave med akterji. Predmet izmenjave (exchange) so različni viri, pomembni pri oblikovanju politik, kot npr. informacije, expertize, zaupanje;
3. *meje* omrežja. Pri policy omrežjih gre običajno za relativno stabilen izbor javnih in civilno-družbenih akterjev, ki stopajo v vzajemne komunikacije ob določeni policy tematiki. Meje policy omrežja so do neke mere prepoznavane subjektivno, saj gre pri opredeljevanju policy omrežja za vzajemno prepoznavanje akterjev, ki imajo priznan status 'policy igralcev' na področju izbrane politike oziroma ob obravnavi konkretne tematike. Ta 'subjektivna' komponenta določanja meja konkretnega policy omrežja pa vendarle temelji na nekaterih 'objektivnih' določnicah, kot npr. na funkcionalni povezanosti akterjev, na sektorizaciji vlade (razporeditev policy kompetenc po uradnih ustanovah) ter strukturni umestitvi procesa oblikovanja oz. izvajanja konkretne politike.

Značilnosti policy omrežij, po katerih se razlikujejo različni tipi policy omrežij, se navezujejo na nekaj ključnih elementov kot so akterji, funkcija policy omrežij, struktura omrežja, stopnja institucionalizacije, običajni načini interakcije, razporeditev moči ter strategije javne uprave.

Pri vprašanju *akterjev* policy omrežja ni pomemben le podatek o tem, koliko akterjev je v omrežju, temveč tudi za kakšen tip akterjev gre (državni ali civilno-družbeni akterji) ter ali ima katera od vpletenih interesnih skupin monopol nad predstavljanjem v komunikaciji z državnimi akterji.

Policy omrežja se med seboj razlikujejo tudi glede na to, katere *funkcije* opravljajo. Med pomembnimi funkcijami so omogočanje dostopa do odločevalcev, posvetovanje, pogajanja, koordinacija, sodelovanje v oblikovanju politik, sodelovanje v izvajanju politik ali celo prenašanje javne avtoritete ter širina tematike, ki jo policy omrežje obravnava.

Še natančneje so opredeljene določnice *strukture* policy omrežja, kot npr. stopnja zaprtosti/odprtosti meja omrežja, tip članstva (prostovoljno, neprostovoljno, obvezno), stopnja urejenosti razmerij med akterji, intenzivnost razmerij, stopnja mnogoterosti (multipleksnost) omrežja, (a)simetričnost omrežja, pojav grozdnih povezav med akterji še znotraj policy omrežja, povezovalni vzorec (npr. hierarhičen, horizontalen, posvetovalen), centralnost (osredotočenost na državo), stabilnost omrežja ter narava razmerij med akterji (konfliktna, kooperativna, prepletena s konfliktnostjo, prisilo in sodelovanjem).

Struktura policy omrežja pa ni dovolj natančno opredeljena, če ne upoštevamo tudi *porazdelitev moči znotraj omrežja*. Tu Van Waarden predlaga nekaj indikatorjev, ki v precejšnji meri opisujejo položaj državnega sektorja vis a vis družbi, kot npr. stopnjo avtonomije države, možnost dominacije državnih akterjev v policy omrežju, možnost dominacije societalnih interesov v policy omrežju ter uravnoteženost oz. ravnovesje moči državnega in družbenega sektorja.

Van Waarden tudi meni, da prevladujoč *način obnašanja javne uprave* v pomembni meri so-opredeljuje tip policy omrežja. Gre predvsem za odnos civilne družbe – ali je javna uprava odprta do družbe, ali priznava interesne skupine za svoje sogovornike oz. jih celo podpira, ali teži k oblikovanju oz. spreminjanju interesnih združenj, ali prenaša državno avtoriteto na interesne skupine ter ali poskuša uničiti interesne asociacije.

Policy omrežja se značilno razlikujejo tudi po stopnji *institucionalizacije*, ki je lahko zelo visoka (kot v primeru neo-korporativizma) pa tudi zelo nizka (kot npr. v tematskih omrežjih).

Udeleženci v policy omrežju v vzajemnih stikih oblikujejo tudi neke *običaje* (konvencije). Tako udeleženci delijo vtis o sovražnosti oz. težnji k iskanju soglasja, lahko sledijo ali ne sledijo ideji javnega interesa, težijo bolj k neformalnim ali k bolj formalnim stikom znotraj omrežja, se nagibajo ali ne nagibajo k tajnim stikom, težijo k politizaciji odločanja ali k njegovi depolitizaciji, dopuščajo ali ne dopuščajo ideološke spore ob obravnavi konkretnih tematik policy omrežja.

Kljub taki teoretski natančnosti pa se v empiričnem raziskovanju srečujemo še z mnogimi raziskovalnimi problemi in dilemami kot npr.: kako zadovoljivo operacionalizirati in meriti zgoraj omenjene variable v empiričnem raziskovanju. Nekaterim avtorjem se zdi Van Waardnova zamisel prezahtevna in nedosegljiv ideal v empiričnem raziskovanju, drugi pa menijo, da bi raziskovalci morali težiti k standardiziranemu empiričnemu raziskovanju po Van Waardnovi zamisli. Po njihovem mnenju bi le tako bilo mogoče metodološko ustrezno primerjalno raziskovanje znotraj ene družbe kot tudi mednarodno-primerjalno raziskovanje.

Spreminjanje policy omrežij

Policy omrežja variirajo po policy sektorjih v istem časovnem obdobju pa tudi na istem sektorju skozi daljše časovno obdobje. Kenis and Schneider (1991, 34) se osredotočata predvsem na spreminjanje policy omrežij skozi čas. V pojmu omrežje vidita primerno metaforo za izražanja vrste empiričnih ugotovitev glede kritičnih sprememb v političnem vladanju modernih demokracij. Po eni strani se v spreminjanju policy omrežij odlikavajo globlji politični premiki. Po drugi strani spontane spremembe v policy omrežjih spreminjajo značaj politike in vplivajo na 'visoko' politiko ter politične strukture.

Doslej je bilo spreminjanje policy omrežij relativno malo raziskovano. Pomembna spodbuda za tovrstno raziskovanje so bile nasprotujoče se raziskovalne ugotovitve o policy omrežjih na področju istih politik (npr. 'spori' o tem, kakšno je policy omrežje na področju kmetijstva v Veliki Britaniji). Andersen in Eliassen (1993) povzemata naslednje dejavnike spreminjanja policy omrežij:

Socialno-ekonomske in vrednotne spremembe: pojav novih družbenih skupin, novih vrednot, novih družbenih gibanj ali interesnih skupin, (nova ekološka gibanja, ženske in homoseksualne skupine, interesno organiziranje posameznikov, ki so se v procesu družbenih sprememb znašli v podobnem socialno-ekonomskem in političnem položaju - npr. lastniki razlaščenega premoženja v Sloveniji)

Vznikanje novih družbenih problemov oz. tematik: vlade se soočajo z novimi problemi, s katerimi se ne morejo učinkovito soočiti s tradicionalnim načinom razmišljanja in delovanja;

Nove tehnologije: tehnološki napredek ustvarja nove družbene dileme in probleme, kot npr. na področju biotehnologije, genetskega inženiringa, interneta (ali dovoliti / pod kakšnimi pogoji dovoliti npr. operacije nerojenih otrok v maternici, da bi preprečili oz. odstranili nenormalnosti; ali dovoliti oz. kako določiti pravila v zvezi s kloniranjem; ali dovoliti na novo nastalim interesnim skupinam vstop v proces oblikovanja politik na novih področjih politik ipd.);

Notranje delitve: pojav novih problemov, nove skupine, novi zunanji pritiski povzročajo notranje napetosti v že obstoječih policy omrežjih. Možne posledice so nesoglasja, razkroj skupnega imenovalca obstoječega policy omrežja.

Despotska oblast: politični subjekti uporabljajo svojo despotsko oblast za razkroj že obstoječih policy omrežij. Pogosto je pojav tega dejavnika spreminjanja policy omrežij povezan s spremembo stranke na oblasti oz. s spremembo v vladajoči strankarski ideologiji (npr. prihod thacharizma na oblast v Veliki Britaniji).

Izzivi med policy omrežji: pojav horizontalnih konfliktov, ko različna policy omrežja tekmujejo za prevlado v določenih policy arenah (npr. nekoč tradicionalno kmetijsko področje, ki je bilo 'pokrito s predstavniki kmetijskih interesov', danes tekmuje za vpliv z akterji, ki skrbijo za varstvo potrošnikov in akterji, ki si prizadevajo za varstvo naravnega okolja);

Spremembe znotraj policy omrežij: spreminjanje relativne moči članov policy omrežja, npr. zaradi sprememb v ekonomskih in drugih virih, ki se povečajo oz. zmanjšajo pri posameznih članih policy omrežja.

Zunanje spremembe: npr. premik težišča oblikovanja politik z nacionalnega na nadnacionalno raven in oblikovanje mednarodnih policy aren. Policy omrežja postanejo mednarodna (npr. evropsko povezovanje in s tem povezane 'evropske' strategije lobiranja);

Kot kažejo slovenske izkušnje, bi k tem dejavnikom kazalo dodati še korenite *spremembe političnega sistema*, ki zajemajo spremembe v institucionalni strukturi (policy arene), v dominantni politični ideologiji, v politični eliti, v temeljnih pravih političnega obnašanja ter temeljni strukturi političnih igralcev*.

Raziskovanje policy omrežij v demokratičnem prehodu – primer Slovenije

Težnje v spreminjanju policy omrežij v demokratičnem prehodu

V Sloveniji je raziskovanje razmerij med civilno družbo in državo potekalo že nekaj časa. Ena od pomembnih značilnosti tovrstnega raziskovanja v osemdesetih in v prvi polovici devetdesetih let je bila osredotočenost na teoretizacijo in ideologizacijo koncepta 'civilna družba' (npr. Bibič 1981; Bibič in Graziano 1994; Gantar 1994; Mastnak 1994), deloma pa tudi na raziskovanje razmerij med interesnimi skupinami in državo na posameznih sektorjih (npr. na področju socialnih politik - Kolarič 1994 in 1994a; ekonomskih in socialnih politik - Lukšič I. 1994 in Stanojevič 1994; stanovanjskih politik - Mandič 1996; kmetijskih politik - Fink-Hafner 1995). Druga značilnost dosedanjega raziskovanja, ki se navezuje na konceptualizacijo policy omrežij, pa je osredotočenost na specifične izseke možnega raziskovanja zvrsti policy omrežij, kot npr. na zgolj en tip policy omrežja - (neo)korporativizem (Lukšič I. 1994; Stanojevič 1994), na generalne čezsektorske analize policy omrežij v demokratičnem prehodu (Fink-Hafner 1993 in 1994) ali pa zelo ozko, celo tematsko opredeljena policy omrežja (študij na primeru privatizacije - Lah 1996). Raziskava 'Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji' (Fink-Hafner D. et al. 1996-1997) se razlikuje od dosedanjih raziskav po tem, da temelji na konceptu policy omrežij ter analizira tako čezsektorske značilnosti oblikovanja policy omrežij kot tudi specifičnosti policy omrežij na področju posameznih izbranih sektorskih politik.

V nadaljevanju predstavljamo ključne čezsektorske ugotovitve zgoraj omenjene raziskave, ki razkrivajo nekatere ključne značilnosti razvoja novih in spreminjanja starih policy omrežij v procesu demokratičnega prehoda v Sloveniji. V tem procesu so očitno stara omrežja v veliki meri razpadla, pričeli pa so nastajati novi vzorci policy omrežij, ki prej niso bili dopustni (npr. tematska omrežja), pojavili so se novi člani policy omrežij in novi tipi akterjev (razlaščenci, mesta, regije...), zlasti v nekaterih nastajajočih policy omrežjih, ki so še v procesu (pre)oblikovanja, prihaja do dinamičnega spreminjanja razmerij moči itd.

* V angleški literaturi s področja policy analize se kar pogosto uporablja izraz 'policy players', ki smo ga na tem mestu delno poslovenili. (Glej npr. Pal, 1987). Pojem zajema celoto različnih subjektov, ki poskušajo vplivati na oblikovanje in izvajanje politik - od interesnih skupin, političnih strank do državnih akterjev.

Na splošni ravni lahko rečemo, da raziskava kaže na globoke spremembe v političnem vladanju, ki se izražajo tudi v značilnostih nastajajočih policy omrežjih. Ugotovitve naše raziskave (Fink-Hafner D. et.al. 1996-1997) temeljijo tako na podatkih več anket med poslanci državnega zbora kot tudi na anketi, izvedeni junija 1996 med sedemdesetimi najbolj aktivnimi interesnimi skupinami na enajstih področjih javnih politik ter na podatkih iz intervjujev s predstavniki nekaterih interesnih skupin. Ključne ugotovitve raziskave so naslednje:

- policy omrežja, kakršna so se razvila v starem socialističnem sistemu, so v procesu demokratičnega prehoda razpadla;
- civilna družba osemdesetih let v obliki opozicijskih družbenih gibanj je na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta upadla oziroma se je transformirala v različne zvrsti. Le manjši del ostankov te civilne družbe se je ohranil kot sestavina novonastajajoče moderne civilne družbe devetdesetih let, ki bi lahko bila primerljiva s civilnimi družbami kot modernimi interesno-skupinskimi sistemi v razvitih kapitalističnih državah. Poleg 'preživelih' novih ali transformiranih starih civilno družbenih entitet, se čedalje bolj razvijajo tudi čisto nove moderne interesne skupine (več o tem v Fink-Hafner 1998). Raziskovalni rezultati anket med poslanci državnega zbora kot tudi med predstavniki interesnih skupin kažejo zaznave o dinamično razvijajoči se moderni civilni družbi sredi devetdesetih let;
- v novem političnem sistemu so se pričeli razvijati tudi zametki novih policy omrežij, ki pa v veliki meri temeljijo na osebnih omrežjih ('personal networks');
- oblikovanje policy omrežij v novem družbenem in političnem kontekstu poteka 'stihijsko'. Množijo se patološki pojavi. Med razlogi za patologijo je tudi neizoblikovanost pisnih in nezapisanih pravil obnašanja, še zlasti v zvezi z lobiranjem;
- le na nekaterih policy sektorjih se oblikujejo nekatera stabilnejša, strukturno določena institucionalizirana policy omrežja;
- nova institucionalizirana policy omrežja se najhitreje razvijajo na področjih ekonomskih in socialnih politik, kjer je tudi v starem sistemu delovala močna in institucionalizirana korporativna tradicija;
- novo nastajajoča policy omrežja igrajo nekaj različnih - celo kontradiktornih - vlog v novem političnem sistemu, in sicer: 1. (so)oblikujejo nova politična razmerja tako, da krepijo sfero posredovanja med družbo in državo; 2. sodelujejo v procesih oblikovanja in stabilizacije novih političnih razmerij; 3. zlasti na nekaterih področjih omejujejo demokracijo na 'demokracijo močnejših in vplivnejših';
- rezultati raziskave kažejo na nekatere stalnice v značilnostih nastajajočih policy omrežjih, hkrati pa tudi opozarjajo na bistvene razlike med njimi. Razlike v policy omrežjih glede na policy sektorje (sektorje javnih politik) so v mnogih pogledih zelo velike.

Spreminjanje politične arhitekture in distribucija politične moči

Sprememba političnega sistema oz. uvajanje demokratičnih ustanov in pravnih norm ne prinese avtomatično tudi demokratičnega policy stila. Anketirani predstavniki interesnih skupin so v juniju 1996 celo razkrili paradoks, da je bil stari, enostrankarski sistem ob svojem izteku bolj odprt za civilno družbo kot novi, večstrankarski sistem v prvih letih svojega vzpostavljanja in delovanja.

Nova politična arhitektura, ki jo lahko orišemo na podlagi raziskave med interesnimi skupinami (Fink-Hafner et al. 1996), na podlagi rezultatov anket med poslanci Državnega zbora (Zajc et al. 1992 in 1994) ter na podlagi akete med vodji delovnih teles Državnega zbora (Fink-Hafner, januar 1996), je opredeljena z naslednjimi značilnostmi. *Osrednji politični akter na vseh sektorjih javnih politik je država*, čeprav obseg njenega monopola variira po sektorjih in verjetno tudi skozi čas. Pri tem je posebej *izrazit vpliv izvršne oblasti*. Po podatkih zadnje ankete med poslanci (Fink Hafner v okviru Zajc et.al. 1994), so se v Sloveniji v začetku devetdesetih let razvili štirje osnovni tipi razmerij med interesnimi skupinami in državo. *Prvi tip* je sinonim za monopol države v ožjem smislu kot izvršne oblasti, kjer interesnih skupin skoraj ni, pa tudi parlamentarci ga težko nadzirajo (npr. sektor t.i. notranjih zadev). V *drugem tipu* je civilna družba v obliki interesnih skupin marginalen političen akter, monopolna izvršna oblast pa v odločanje vključuje eksperte (npr. področje zunanjih in obrambnih politik) in le deloma parlamentarno vejo oblasti. *Tretji tip* policy omrežij zajema pluralizem šibkih in med seboj konkurenčnih interesnih skupin, kjer država zavzema osrednjo vlogo v procesu oblikovanja in izvajanja politik (v letu 1994 so npr. veljala za takšna področja kmetijskih, ekonomskih in kreditno-monetarnih politik). *Četrty tip* policy omrežij, znan predvsem na področjih zdravstvenih, zaposlovalnih, socialnih, izobraževalnih, kulturnih, športnih raziskovalnih in tehnoloških politik, zajema še največ elementov modernega demokratičnega pojmovanja interesnih skupin kot relevantnih akterjev v procesu oblikovanja in izvajanja politik. Za četrty tip policy omrežij je sicer tudi značilna relativno velika moč države (izvršne in zakonodajne oblasti), vendar so se v pluralizmu interesnih skupin, ki poskušajo vplivati na politike, že izoblikovale nekatere interesne organizacije, ki so relativno močne in vplivne ter se zato poskušajo postaviti v položaj partnerja državi v procesu odločanja.

Navkljub tem variacijam po sektorjih javnih politik, večina anketiranih predstavnikov interesnih skupin (Fink-Hafner et al. 1996) ugotavlja, da *poteka odločanje o politikah v ozkih, zaprtih krogih privilegiranih odločevalcev*. 82% vseh anketiranih predstavnikov sedemdesetih interesnih skupin se je tako deloma ali v celoti strinjalo, da gre za stalne kroge, ki si jemljejo največji vpliv na odločitve. Pri podrobnejšem opisovanju teh 'zaprtih krogov', so anketiranci v odgovorih na tovrstno 'odprto' vprašanje v anketi najpogosteje navedli politične stranke oz. strankarske elite, vplivne odločevalske kroge v okviru pristojnih ministrstev ali vlade.

Kot izrazito kažejo grafi (v prilogi), pripravljeni na podlagi raziskave med 70 interesnimi skupinami na 11 sektorjih politik (Fink-Hafner et.al, junij 1996), sta osrednji politični instituciji z največ politične moči Vlada in Državni zbor. Na tretjem mestu po ocenjeni politični moči so množični mediji, ki torej očitno, po mnenju anketiranih, opravljajo vlogo akterja v procesu oblikovanja in izvajanja politik. Ostale politične ustanove kot npr. Državni svet in Predsednik republike imajo precej manj moči, čeprav lahko po oceni anketiranih predstavnikov interesnih skupin v posamičnih primerih zlasti Državni svet pomembno poseže v procese političnega odločanja. Sodišča sicer predstavljajo posebno vejo oblasti, vendar v slovenski politiki igrajo tudi specifično politično vlogo. Sodišča, še zlasti Ustavno sodišče, so namreč pogosto postavljena v kvazi legislativno vlogo. Skozi

interpretacije ustavnosti zakonov in presojo zakonitosti oz. ustavnosti konkretnih odločb, zaradi katerih interesne skupine vlagajo primere na sodišča, zlasti Ustavno sodišče lahko vsaj posredno krepi moč interesnih skupin in uveljavlja njihove interese. Interesne skupine sodiščem pripisujejo kar precejšnjo moč, saj določeni segmenti interesnih skupin prek njih dokaj uspešno uveljavljajo svoje interese, katere niso uspele zadovoljiti prej prek neposrednih poskusov vplivanja na zakonodajno in izvršno oblast.

Oblikovanje posvetovalne politike?

Med ključnimi predpostavkami posvetovalne politike so zadostna stopnja razvitiosti civilne družbe (modernega interesno-skupinskega univerzuma) in pravne države ter politična kultura aktivne civilne družbe na eni strani ter posvetovalna politična kultura politične elite na drugi strani. V nadaljevanju analiziramo predvsem težnje k vzpostavljanju moderne civilne družbe in odprtosti politične elite za organizirane civilno družbene vplive v Sloveniji.

Raziskovalni rezultati dosedanjih parlamentarnih raziskav kot tudi naše raziskave med interesnimi skupinami (Zajc et.al 1992 in 1994; Fink-Hafner 1993, 1995, v tisku-1998; Fink-Hafner et.al. 1996) kažejo na krepitev aktivne civilne družbe in deloma tudi posvetovalne politike. Čeprav je izvršna oblast po zaznavah parlamentarcev in interesnih skupin najmočnejši politični akter (glej prilogo - graf 'Moč vlade'), pa po podatkih naših raziskav ni hkrati tudi najbolj odprt za posvetovalno politiko. Kljub temu zaznave interesnih skupin nakazujejo težnjo k večjemu sodelovanju med interesnimi skupinami in vlado v zadnjih letih, čeprav pri tem ne gre za zelo tesno sodelovanje (Tabela 1). Morda bi bolj ustrezala ocena, da se skozi čas zmanjšuje distanca med interesnimi skupinami in vlado, ki si še vedno pridržuje poseben status v oblikovanju politik. Odpiranje vlade po ocenah interesnih skupin praviloma poteka na pritisk in iniciativo interesnih skupin in mnogo manj izvira iz nove posvetovalne politične kulture izvršne oblasti.

Tabela 1: Ocena sodelovanja med interesnimi skupinami in vlado (v %)

zvrst sodelovanja vlade	tesno 1	2	3	4	noben 5	1+2	4+5
A. Peterle 1990-92	7.1	4.8	16.7	45.2	26.2	11.9	71.4
B. Drnovšek I 1992-93	4.7	8.7	30.4	41.3	15.2	13.0	56.5
C. Drnovšek II 93-94	5.7	11.3	32.1	32.1	18.9	17.0	51.0
D. Drnovšek III 94-96	7.4	18.5	31.5	20.4	22.2	25.9	42.6
E. Drnovšek IV 1996	7.4	16.7	29.6	25.9	20.4	24.1	46.3

* pri obdelavi podatkov so izločene organizacije, ki v določenem obdobju niso obstajale ali niso mogle oceniti sodelovanja med interesno skupino in vlado

Vir: Fink-Hafner et al., 1996, anketa med 70 najaktivnejšimi interesnimi skupinami na 11 policij področjih

Žal v dosedanje raziskovanje nismo mogli vključiti zbiranje podatkov v sferi vlade, vendar upamo, da se bomo v prihodnje lahko dogovorili tudi za tak raziskovalni projekt in z njegovimi rezultati dopolnili analizo razmerij med civilno družbo in vlado v procesu oblikovanja in izvajanja politik.

Parlament se zdi po podatkih že omenjenih parlamentarnih raziskav ter po podatkih, zbranih med vodji delovnih teles Državnega zbora januarja 1996, relativno zelo odprt za konsultacijo z interesnimi skupinami. Tudi interesne skupine (Fink-Hafner et al. 1996) ocenjujejo Državni zbor kot precej bolj odprto politično ustanovo kot to velja za vlado. V parlamentu vidijo drugi najpomembnejši segment politične moči praktično delujočega slovenskega političnega sistema. Za razliko od vlade pa se jim zdi ta ustanova lažje dostopna. Po primerjavi podatkov iz Tabele 1 in Tabele 2 pa se vendarle vsiljuje misel, ali v primeru Državnega zbora ne gre vsaj deloma za konsultacijo zaradi konsultacije - ne da bi pri tem res šlo za tesnejše sodelovanje med interesnimi skupinami in parlamentom.

Tabela 2: Ocena sodelovanja med interesnimi skupinami in parlamentom (v %)

zvrst sodelovanja	tesno				noben		
parlament	1	2	3	4	5	1+2	4+5
A. Skupščina 90-92	4.4	15.6	26.7	15.6	37.8	20.0	53.4
B. Držav.zbor 92-96	1.6	18.0	34.4	23.0	23.0	19.6	46.0

* pri obdelavi podatkov so izločene organizacije, ki v določenem obdobju niso obstajale ali niso mogle oceniti sodelovanja med interesno skupino in vlado

Vir: Fink-Hafner et al., 1996, anketa med 70 najaktivnejšimi interesnimi skupinami na 11 policy področjih

Za zelo odprto politično ustanovo velja med aktivnimi interesnimi skupinami Državni svet, ki pa zaradi svoje sestave, pristojnosti in neizoblikovane politične vloge v celoti gledano ni zelo pomembna tarča lobiranja interesnih skupin.

Interesne skupine poročajo o vrsti težav in ovir pri tem, ko poskušajo sodelovati pri oblikovanju in izvajanju politik. Med njimi je največ pritožb glede ignoriranja, izmikanja pristojnih, glede podrejenega položaja interesnih skupin v stikih z državnimi institucijami in celo glede podcenjevalnega odnosa do interesnih skupin. Interesne skupine ocenjujejo, da pristojni pogosto reagirajo šele po pritisku prek množičnih medijev. Med ostalimi pomembnimi težavami in ovirami, so navedeni tudi nedostopnost gradiv, informacij, ustanov, odločanje v zaprtih krogih ("kuhinje"), neustrezno strokovno usposobljeni sogovorniki oz. nestrokovni kadri v politiki, pomanjkanje posluha za uveljavljanje stroke, nerazumevanje in banaliziranje problemov. Težav pa interesne skupine ne vidijo le v državnem oz. političnem okolju, temveč tudi pri sebi (notranje težave interesne skupine/organizacije, neusklajenost interesov, pomanjkanje virov) in v značilnostih civilno-družbenega okolja (npr. delovanje vplivnih "kontra-skupin"). Nekateri predstavniki interes-

nih skupin vidijo problem tudi v konfliktu interesov na makro-ekonomski ravni, ker ima družba pač omejene vire, vendar pa večina interesnih skupin navaja predvsem težave, ki so v veliki meri povezane s politično kulturo v sferi države oz. politične elite.

Strukturne in relacijske značilnosti nastajajočih policy omrežij

Čeprav bi na podlagi raziskovalnih rezultatov ne mogli govoriti o izoblikovanosti policy omrežij, pa vendarle lahko ocenimo, da predstavniki intervjuvanih interesnih skupin do neke mere že prepoznajo akterje, ki relativno stalno poskušajo vplivati na odločanje na določenih sektorjih. Prav tako anketiranci orisujejo meje oz. širino omrežij, njihovo strukturo in prevladujočo naravo razmerij v omrežjih na 'njihovem' sektorju.

Večina intervjuvanih (60.3%) ocenjuje, da se policy omrežja širijo zlasti v civilno-družbenem segmentu. Z 'nasprotnimi' interesnimi skupinami ne sodelujejo, vendar pa jih dobra polovica pogosto ali stalno sodeluje z interesnimi skupinami, s katerimi imajo skupne interese. Strukturo nastajajočih policy omrežij v pomembni meri določa centralnost državnih akterjev, ki po ocenah anketiranih na civilno-družbene akterje pogosto gledajo zviška ali jih celo ignorirajo. Večina anketiranih (62.3%) se strinja, da se v poskusih vplivanja na oblikovanje in izvajanje politik srečujejo z vedno istimi nasprotniki. Kot pomembno oviro v uveljavljanju interesov 'njihove' interesne skupine skoraj polovica anketiranih vidi v nasprotovanju politikov oz. političnih strank, državnih uradnikov, precej pa tudi v tekmovalnih odnosih s sorodnimi interesnimi skupinami ter v konfliktnih odnosih z 'nasprotujočimi' interesnimi skupinami. Tako se v policy omrežjih kot dominantni razmerji pojavljata tako soglasje kot tudi konflikt.

Sodeč po opisih anketiranih, se na nekaterih področjih uveljavljajo kolektivna pogajanja in drugi bolj institucionalizirani kanali komunikacije znotraj policy omrežij. Kljub temu podatki kažejo, da veliko komunikacij poteka predvsem na osebni ravni. Stiki med politiki in člani vodstev interesnih skupin se odpirajo predvsem na podlagi skupnih poklicnih in izobraževalnih izkušenj, prek osebnih interesov (šport, kultura, ljubiteljska dejavnost ipd.) ali prek pripadnosti domačemu kraju. Lahko bi torej rekli, da so do sedaj nastala policy omrežja predvsem osebna omrežja in le v manjši meri formalizirana oz. institucionalizirana omrežja.

Ekonomske in neekonomске skupine v oblikujočih se policy omrežjih

Na podlagi obdelave podatkov ankete med predstavniki interesnih skupin (Fink-Hafner et.al. 1996) lahko govorimo o zanimivih razlikah med zaznavami nastajajočih policy omrežij, v katera stopajo ekonomske skupine ter policy omrežij, v katera vstopajo neekonomske skupine. Lah (1997) ugotavlja večjo uspešnost ekonomskih skupin v uveljavljanju partnerskega odnosa vis a vis državi (posebej vladi). Neekonomske skupine so bolj nezadovoljne s svojo vplivnostjo v novem sistemu in ocenjujejo, da so bile v starem sistemu bolj učinkovite. Ostale razlike, ki jih bomo omenili, verjetno zaradi majhnosti vzorca niso statistično značilne. Na podlagi frekvenčnih porazdelitev lahko rečemo le, da so ekonomske skupine aktivne bolj kontinuirano, bolj se povezujejo s tujimi sorodnimi organizacijami, v

večji meri imajo vtis, da z vlado sodelujejo. Prav tako nekoliko drugače ocenjujejo nekatere politične akterje kot to velja za neekonomske skupine. Tako npr. ekonomske skupine pripisujejo večjo moč sodiščem kot to velja za neekonomske skupine. Vsaj deloma je to mogoče pojasniti z dejstvom, da si ekonomske skupine lažje privoščijo ustrezno pravno pomoč kot to velja za neekonomske skupine in so verjetno tudi zaradi tega s svojimi vlogami na sodiščih uspešnejše. Več moči pripisujejo tudi množičnim medijem. Bolj kot neekonomske skupine poskušajo uveljaviti svoje interese prek Državnega sveta. To je do neke mere razumljivo, saj imajo tam ekonomske skupine kar nekaj stalnih sedežev in lažje uveljavijo interese kot neekonomske skupine, ki so tu šibkeje predstavljene ali pa sploh ne. Zanimivo je tudi, da se ekonomske skupine bolj kot neekonomske skupine pritožujejo nad nesprijemljivimi poskusi vplivanja nanje s strani političnih strank.

Ocene kvalitete nove demokracije

V nasprotju s splošnimi pričakovanji v kontekstu demokratičnega prehoda, oblikovanje in izvajanje politik danes še ne poteka v skladu z demokratičnimi ideali posvetovalne politike. Tako kot polnoletni državljani v anketah Slovenskega javnega mnenja, tudi anketirani predstavniki interesnih skupin ocenjujejo, da danes sprejema pomembne odločitve le stalni ožji krog odločevalcev. Le okrog 14% anketiranih je zelo ali pretežno zadovoljnih s stanjem demokracije v Sloveniji, več kot 40% pa jih je izjavilo, da so s stanjem pretežno nezadovoljni ali zelo nezadovoljni. Novi politični sistem pomeni več možnosti za uveljavljanje interesov ekonomskih interesnih skupin, neekonomske interesne skupine pa se počutijo odrinjene in so manj zadovoljne s stanjem demokracije kot to velja za ekonomske. Kljub temu lahko rečemo, da interesne skupine nasploh vidijo politiko kot enotnost nasprotij – kot boj za oblast pa tudi kot spopad med zastopniki posebnih interesov za premoč. Le v manjši meri je politika v novem kontekstu sinonim za prizadevanje za skupni blagor in temeljne vrednote.

Zaključek: težnje v razvoju policy omrežij v fazi konsolidacije demokracije

Empirični del raziskave kaže na fazni zamik v razvoju moderne aktivne civilne družbe v kontekstu demokratičnega prehoda v Sloveniji. Če je prva faza demokratičnega prehoda dominirana s strani vzpostavljajočega se strankarskega sistema, pa v fazi konsolidacije demokracije opazimo tudi začetek dinamičnega razvoja modernega interesno skupinskega sistema ter oblikovanje novih, in čedalje bolj tudi stabilnejših, policy omrežij. Čeprav je velik del predstavnikov anketiranih interesnih skupin nezadovoljnih s stanjem demokracije v Sloveniji, pa vendar na posameznih sektorjih javnih politik ocenjujejo, da prihaja do premikov od ekskluzivne dominacije političnih strank in države k nekaterim oblikam posvetovalne politike. Civilna družba preboleva otroške bolezni tekmovalnosti in se le postopoma uči koaliranja med sorodnimi interesi in s tem vzpostavljanja močnejšega sogovornika – če že ne partnerja državi, sedaj osrednjega policy akterja.

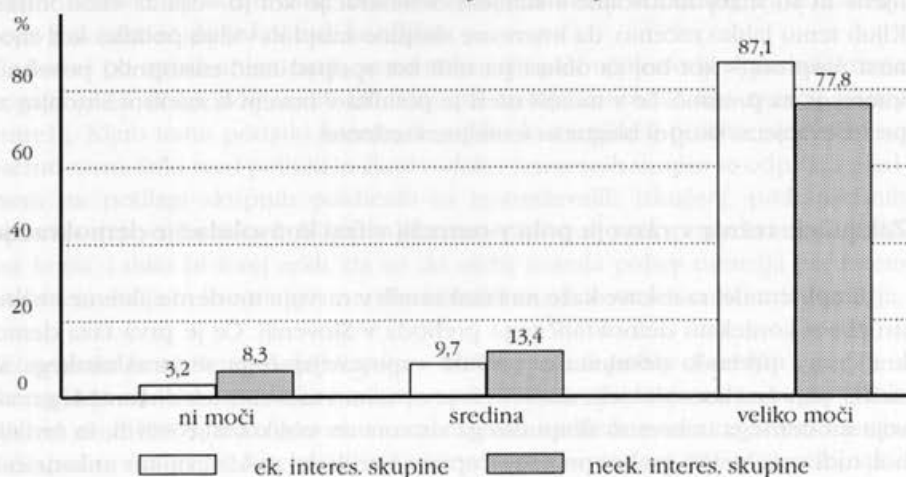
Državni akterji se ob pritiskih interesnih skupin in množičnih medijev le postopoma in težko učijo odprtosti in posvetovalne politične kulture.

Policy omrežje kot meso koncept se je v raziskavi izkazal kot uporabno analitično orodje v raziskovanju spreminjanja načina vladanja na meso ravni. Ravno na tej ravni pa je pričakovati, da bodo te spremembe najbolj očitne (Lawson 1993, 201). Glede na sektorske razlike, ki smo jih odkrili v empiričnem delu raziskave, se zdi smiselna teoretizacija raziskovalnih dognanj v navezavi na različne teoretske koncepte, kot so npr. pluralizem, elitizem itn. - odvisno pač od konkretnega predmeta raziskovanja (značilnosti konkretnega političnega okolja, v katerem se razvija preučevano policy omrežje ter seveda od notranjih značilnosti tega omrežja). Za poglobljenejšo raziskovanje se nam zdi potrebno, da se bodoče empirično raziskovanje usmeri na študije primerov in teoretizacijo na podlagi primerjalne analize policy omrežij na različnih področjih v isti časovni točki kot tudi sprememb posameznih policy omrežij skozi čas in seveda upoštevajoč pri tem družbene in politične spremembe.

Priloga: grafi

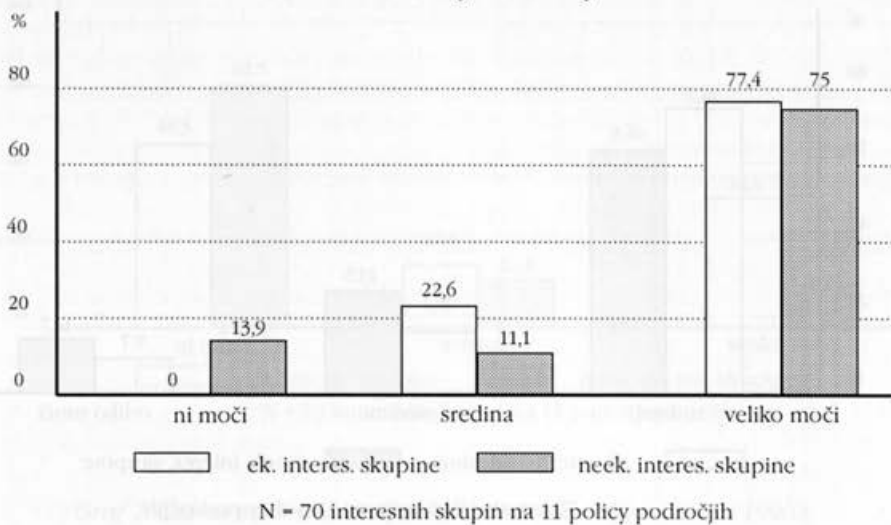
Graf 1: Ocena moči Vlade

*D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policy omrežij
in lobiranje v Sloveniji*

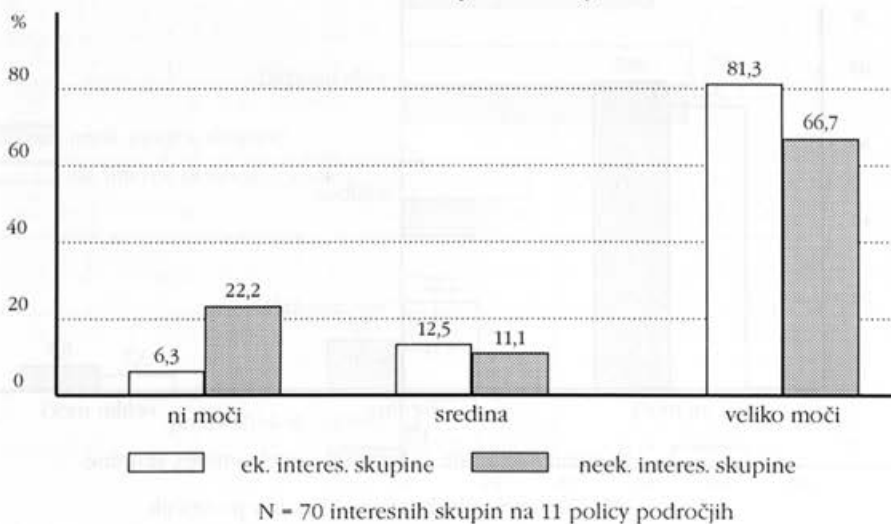

N = 70 interesnih skupin na 11 policy področjih

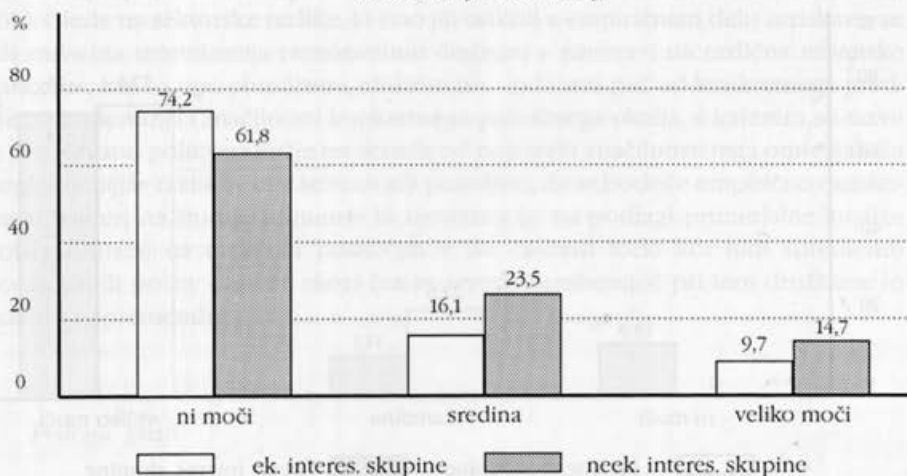
Graf 2: Ocena moči Državnega zbora
 D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policij omrežij
 in lobiranje v Sloveniji

Graf 3: Ocena moči množičnih medijev
 D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policij omrežij
 in lobiranje v Sloveniji

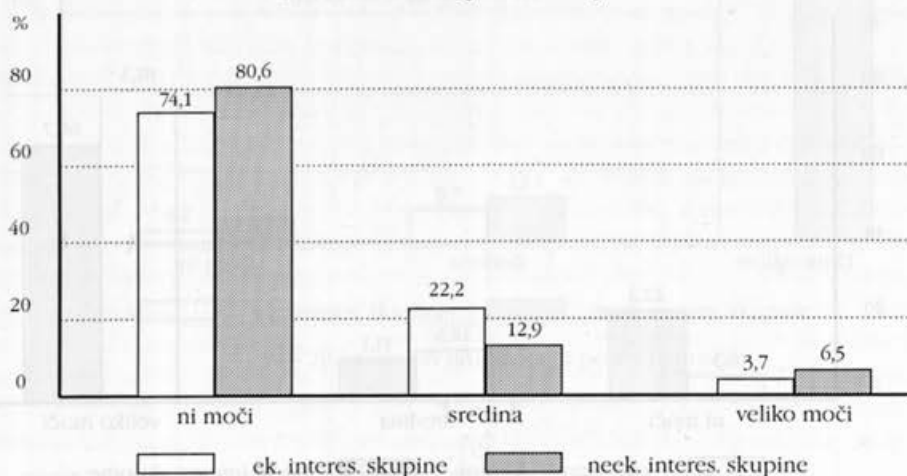

Graf 4: Ocena moči Državnega sveta
 D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policy omrežij
 in lobiranje v Sloveniji

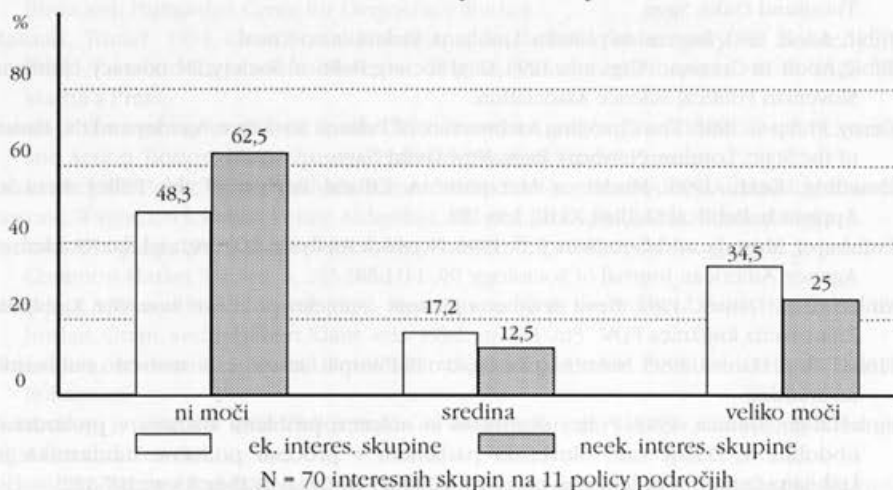
N = 70 interesnih skupin na 11 policy področjih

Graf 5: Ocena moči predsednika Republike
 D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policy omrežij
 in lobiranje v Sloveniji

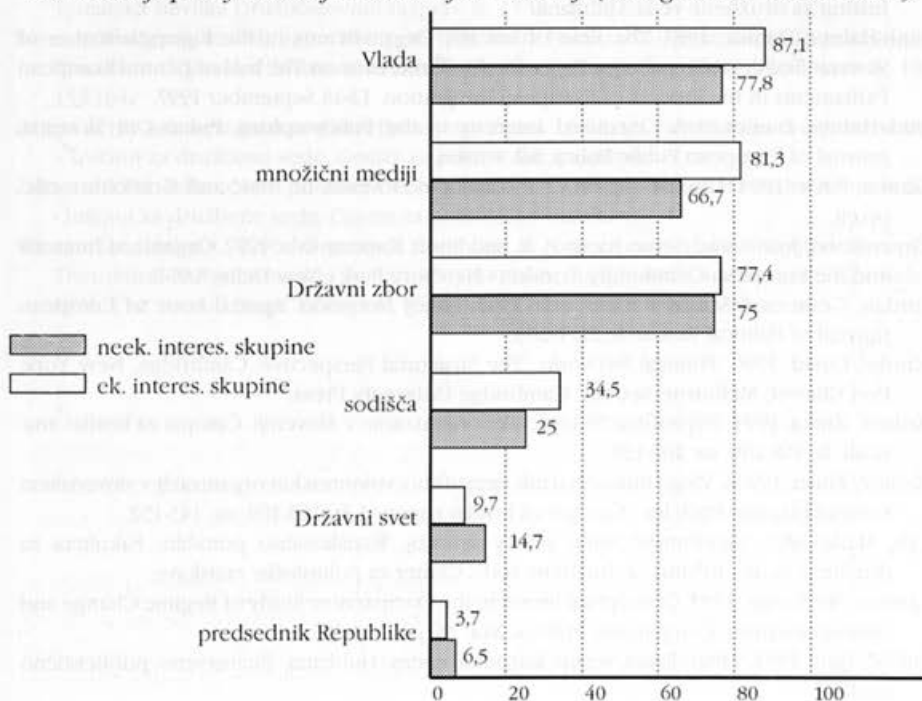

N = 70 interesnih skupin na 11 policy področjih

Graf 6: Ocena moči sodišč
D. Fink-Hafner et al. (1996), Oblikovanje policy omrežij
in lobiranje v Sloveniji

Graf 7: Ocena moči institucij oblasti; D. Fink-Hafner et al. (1996),
Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji (% odgovorov "veliko moči")

N = 70 interesnih skupin na 11 policy področjih

LITERATURA

- Andersen, Svein S. and Eliassen, Kjell A. 1993. *Making Policy in Europe*. London, New Delhi, Thousand Oaks: Sage.
- Bibič, Adolf. 1981. *Interesi in politika*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Bibič, Adolf. in Graziano, Gigi. eds. 1994. *Civil Society, Political Society, Democracy*. Ljubljana: Slovenian Political Science Association.
- Cerny, Philip G. 1990. *The Changing Architecture of Politics. Structure, Agency and the Future of the State*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Dowding, Keith. 1995. *Model or Metaphor? A Critical Review of the Policy Network Approach*. *Political Studies*, XLIII, 136-158.
- Emirbayer, Mustafa. and Goodwin, Jeff. 1994. *Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency*. *American Journal of Sociology*, 99, 1411-54.
- Fink-Hafner, Danica. 1992. *Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Fink-Hafner, Danica. 1995. *Slovensko kmetijstvo in Evropa*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Fink-Hafner, Danica. 1993. *Policy skupnosti in nekateri problemi vladanja v prehodnem obdobju*. V D.Zajc (ur.) *Slovenski parlament v procesu politične modernizacije*. Ljubljana: Center za politološke raziskave IDV-FDV in Državni zbor RS. str.107-122.
- Fink-Hafner, Danica. 1994. *Sindikati v procesu oblikovanja politik*. *Družboslovne razprave*, X, 30-47.
- Fink-Hafner, Danica et.al. 1996. *Oblikovanje policy mrež in lobiranje - rezultati ankete med 70 interesnimi skupinami*. Center za politološke raziskave. Fakulteta za družbene vede. Inštitut za družbene vede. Ljubljana.
- Fink-Hafner, Danica. 1997. *The Role of Interest Organisations in the Europeanisation of Slovenian Policy-making*. Praga: Paper for the Conference on The role of Central European Parliaments in the Process of European Integration. 12-14 September 1997.
- Fink-Hafner, Danica. 1998. *Organised Interests in the Policy-making Process in Slovenia*. *Journal of European Public Policy*, 5:2. v tisku.
- Gantar, Pavle. 1994. *Discussions on Civil Society in Slovenia*. in: Bibič and Graziano, eds.. op.cit.
- Greenwood, Justin. and Grote, Juergen. R. and Ronit, Karsten. eds. 1992. *Organized Interests and the European Community*. London - Newbury Park - New Delhi: SAGE.
- Jordan, Grant. and Schubert, Klaus. eds. 1992. *Policy Networks*. Special Issue of *European Journal of Political Research*, 21, 1-205.
- Knoke, David. 1990. *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- Kolarič, Zinka. 1994. *Neprofitno/volonterske organizacije v Sloveniji*. *Časopis za kritiko znanosti*. št. 168-169. str. 107-120.
- Kolarič, Zinka. 1994a. *Vloga humanitarnih neprofitno/volonterskih organizacij v slovenskem sistemu blaginje 90-ih let*. *Časopis za kritiko znanosti*. št. 168-169. str. 143-152.
- Lah, Marko. 1997. *Ekonomski vidiki policy omrežij*. *Raziskovalno poročilo*. Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede. Center za politološke raziskave.
- Lawson, Stephanie. 1993. *Conceptual Issues in the Comparative Study of Regime Change and Democratisation*. *Comparative Politics*. Vol. 25. pp. 183-205.
- Lukšič, Igor. 1994. *Liberalizem versus korporativizem*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Lukšič, Andrej. 1996. *Možnosti slovenjenja pojma 'network' - temeljnega pojma analize politik*. *Teorija in praksa*, št. 4, str. 596-603

- Mandič, Srna. 1996. Stanovanjske politike. dr. disertacija. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
- March, David. 1993. The Policy Networks Concept in British Political Science: its Applicability for Central and Eastern Europe. Budapest Papers on Democratic Transition. No. 71. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies.
- Mastnak, Tomaž. 1994. From Social Movements to National Sovereignty. in: Benderly, J., Kraft, E. eds. Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects. New York. St. Martin's Press.
- Nohria, Nitin. and Eccles. Robert G. eds. 1992. Networks and Organizations: Structure, Form, and Action. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Pal, Leslie. 1987. Public Policy Analysis. Toronto-New York-London-Sydney-Auckland. Methuen.
- Parsons, Wayne. 1995. Public Policy. Aldershot, UK and Brookfield, USA. Edward Elgar.
- Puchala, Donald J. 1997. Of Blind Men, Elephants and International Integration. Journal of Common Market Studies. 3, 267-284.
- Rhodes, R.A.W. and March. David. 1992. New Directions in the Study of Policy Networks. in: Jordan. Grant. and Schubert. Klaus. eds. 1992. str. 181-205.
- Richardson, Jeremy and Jordan. Grant. 1979. Governing Under Pressure. Oxford. Martin Robertson.
- Richardson, Jeremy. ed. 1982. Policy Styles in Western Europe. Boston and Sydney: George Allen and Unwin.
- Richardson, Jeremy and Mazey. Sonia. 1993. Lobbying in the European Community. Oxford. Oxford University Press.
- Smith, Martin. 1993. Pressure, Power and Policy. State Autonomy and Policy Networks in Britain and the US, Harvester Wheatsheaf.
- Stanojević, Miroslav. ur. 1994. Neokorporativistična regulacija industrijskih odnosov?. Tematska številka Družboslovnih razprav, št. 17-18. str. 77-91.
- Streeck, Wolfgang. and Shmitter. Philippe. 1991. From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interests in the Single European Market. Politics and Society, 19, 133-164.
- Zajc et al. 1992. Anketa med poslanci Državnega zbora. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede. Center za politološke raziskave.
- Zajc et al. 1994. Anketa med poslanci Državnega zbora. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede. Center za politološke raziskave.
- Wiesenthal, Helmut. 1996. Organised Interests in Contemporary East Central Europe: Theoretical Perspectives and Tentative Hypotheses. in: Agh. Attila and Illonszki. Gabriela. 1996. The Second Steps. Budapest. Hungarian Centre of Democracy Studies.

TIPI INTERESNIH SKUPIN GLEDE NA POGOSTOST
IZVAJANJA IZBRANIH AKTIVNOSTI

Povzetek. *Različne načine vplivanja na oblikovanje in izvajanje konkretnih politik lahko razumemo kot lastnosti akterjev policy mrež in posredno tudi policy mrež samih. Zato smo v raziskavi izmerili in preučili kako pogosto izbrane slovenske interesne skupine izvajajo štirinajst različnih aktivnosti, s katerimi skušajo vplivati na oblikovanje in izvajanje različnih politik. Izdelali smo empirično tipologijo interesnih skupin ter prepoznali štiri tipe interesnih skupin. Za vsak tip smo opisali specifični način vplivanja na oblikovanje in izvajanje politik. Tipologijo smo nato povezali z uspešnostjo delovanja interesnih skupin, z vrstami interesov, ki jih zastopajo, ter z njihovimi organizacijskimi značilnostmi.*

Ključni pojmi: *vplivanje na oblikovanje in izvajanje konkretnih politik, policy mreže, slovenske interesne skupine, empirična tipologija, uspešnost delovanja interesnih skupin, vrste interesov, organizacijske značilnosti.*

Uvod

Interesne skupine kot akterji policy omrežij skušajo na različne načine uveljavljati svoje interese. Načine uveljavljanja organiziranih interesov, oziroma poskuse vplivanja na oblikovanje in izvajanje konkretnih politik, lahko nekoliko poenostavljeno razlikujemo glede na pogostost izvajanja različnih aktivnosti. Aktivnosti lahko definiramo na širokem vsebinskem spektru, od npr. javnega delovanja preko množičnih medijev ali organizacij demonstracij do npr. 'tihe diplomacije' v obliki stikov z voditelji političnih strank ali visokimi vladnimi uradniki.

Tako opredeljeni načini vplivanja na oblikovanje in izvajanje konkretnih politik so lastnost akterjev policy omrežij in posredno tudi omrežij samih. Njihovo empirično preučevanje je zato del preučevanja celote policy omrežij in del preučevanja lastnosti njihovih akterjev.

V raziskavi smo izmerili in preučili kako pogosto izbrane interesne skupine izvajajo štirinajstih različnih aktivnosti. Izdelali smo empirično tipologijo interesnih skupin ter prepoznali štiri tipe interesnih skupin. Za vsak tip smo opisali specifični način vplivanja na oblikovanje in izvajanje konkretnih politik. Tipologijo smo

* Dr. Samo Kropivnik, asistent na Fakulteti za družbene vede.

nato povežali z uspešnostjo delovanja interesnih skupin, z vrstami interesov, ki jih zastopajo, ter z njihovimi organizacijskimi značilnostmi.

Pogostost izvajanja aktivnosti

Pogostost izvajanja določenih aktivnosti je bila v raziskavi merjena na pet-stopenjski lestvici s kategorijami: 1 = nikoli, 2 = redko, 3 = včasih, 4 = pogosto in 5 = stalno. Merjene aktivnosti, njihova povprečna pogostost izvajanja ($\bar{x}$), standardna napaka (SE $\bar{x}$) in standardni odklon (s) povprečne pogostosti izvajanja so prikazani v spodnji tabeli. V vsaki vrstici je navedeno število interesnih skupin (N), ki so ocenile pogostost izvajanja določene aktivnosti. Aktivnosti so urejene po pogostosti izvajanja, od najpogostejše do najmanj pogoste.

Tabela 1

AKTIVNOST	$\bar{x}$	SE $\bar{x}$	s	N
sodelovanje s strokovnjaki	3.92	.13	1.06	67
delovanje preko množičnih medijev	3.78	.12	1.03	70
sodelovanje s skupinami s skupinimi interesi	3.53	.12	.99	69
srečanja z visokimi vladnimi uradniki	3.31	.13	1.07	70
organiziranje javnih prireditev	3.09	.13	1.13	70
stiki s podjetji, gospodarskimi organizacijami	3.00	.16	1.34	69
stiki s poslanci ali parlamentarnimi komisijami	2.97	.13	1.05	70
srečanja z ministri	2.88	.14	1.14	69
kolektivna pogajanja	2.54	.21	1.62	62
srečanja s predstavniki državnih agencij, skladov	2.46	.15	1.27	70
stiki s predstavniki lokalnih oblasti	2.45	.12	1.00	70
stiki s skupinami z nasprotnimi interesi	2.11	.12	1.01	66
demonstracije, protesti ali druge neposredne akcije	1.82	.13	1.07	69
stiki z voditelji političnih strank	1.81	.12	1.00	70

Iz povprečnih vrednosti pogostosti izvajanja aktivnosti je razvidno, da interesne organizacije najpogosteje sodelujejo s strokovnjaki, delujejo preko množičnih medijev in sodelujejo s skupinami s skupnimi interesi (prve tri aktivnosti, povprečne ocene so najbližje kategoriji pogosto), najmanj pogosto pa imajo stike z voditelji političnih strank, organizirajo demonstracije, proteste in druge neposredne akcije ter so v stiku s skupinami z nasprotnimi interesi (zadnje tri aktivnosti, povprečne ocene so najbližje kategoriji redko). Nasploh pa velja, da povprečna pogostost izvajanja aktivnosti enakomerno pada od najpogostejših do najredkejših, zato aktivnosti na osnovi povprečnih vrednosti ni mogoče jasno razdeliti na izrazito pogoste in izrazito redke. Nobena aktivnost v povprečju ni ocenjena kot 'stalna' ali kot 'nikoli izvajana'.

Standardne napake in standardni odkloni povprečij so relativno nizki. Ocene pogostosti izvajanja izbranih aktivnosti torej niso preveč razpršene, da povprečja

ne bi dobro opisovala danih ocen. Hkrati pa so dovolj razpršene, da lahko trdimo, da so različne interesne organizacije različno ocenjevale pogostost izvajanja izbranih aktivnosti. Nekoliko večjo razpršenost najdemo le pri kolektivnih pogajanjih. To je hkrati tudi edina aktivnost, ki je ne izvaja nekoliko večje število interesnih organizacij, to je osem organizacij. Druge aktivnosti izvajajo vse ali skoraj vse interesne organizacije.

Tipi interesnih skupin

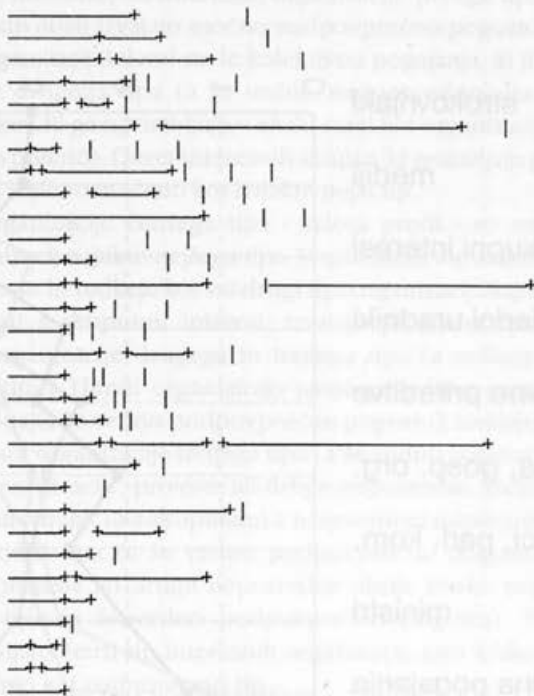
Glede na to, da različne organizacije različno ocenjujejo pogostost izvajanja izbranih aktivnosti, jih lahko poskusimo razvrstiti v skupine oziroma lahko preučimo strukturo podatkov o izvajanju izbranih aktivnosti. Če v podatkih obstaja razpoznavna struktura, lahko organizacije, ki so si po pogostosti izvajanja izbranih aktivnosti podobne med seboj in hkrati različne od drugih organizacij, obravnavamo skupaj kot skupino oziroma tip organizacij in se tako izognemo preučevanju vsake organizacije posebej. Preučevanje tipov organizacij omogoča jasnejši in bolj analitičen pogled na pogostost izvajanja izbranih aktivnosti.

Interesne organizacije smo razvrstili v skupine s pomočjo hierarhične Wardove metode za združevanje v skupine. Različnost med enotami (organizacijami) je bila izračunana kot evklidska razdalja. Upoštevali smo vse v zgornji tabeli opisane aktivnosti in le tiste interesne organizacije, ki izvajajo vse aktivnosti, to je skupaj 57 interesnih organizacij. Struktura je razvidna iz drevesnega prikaza poteka združevanja enot (Slika 1).

Slika 1

Interesne skupine je mogoče razdeliti na štiri jasno prepoznavne (dobro ločene in homogene) skupine. Razvrstitev je na Sliki 1 nakazana z navpično prekinjeno črto.

Obstajajo torej štiri tipi interesnih skupin. Interesne skupine istega tipa so si po pogostosti izvajanja merjenih aktivnosti med seboj podobne in hkrati različne od drugih tipov interesnih skupin.

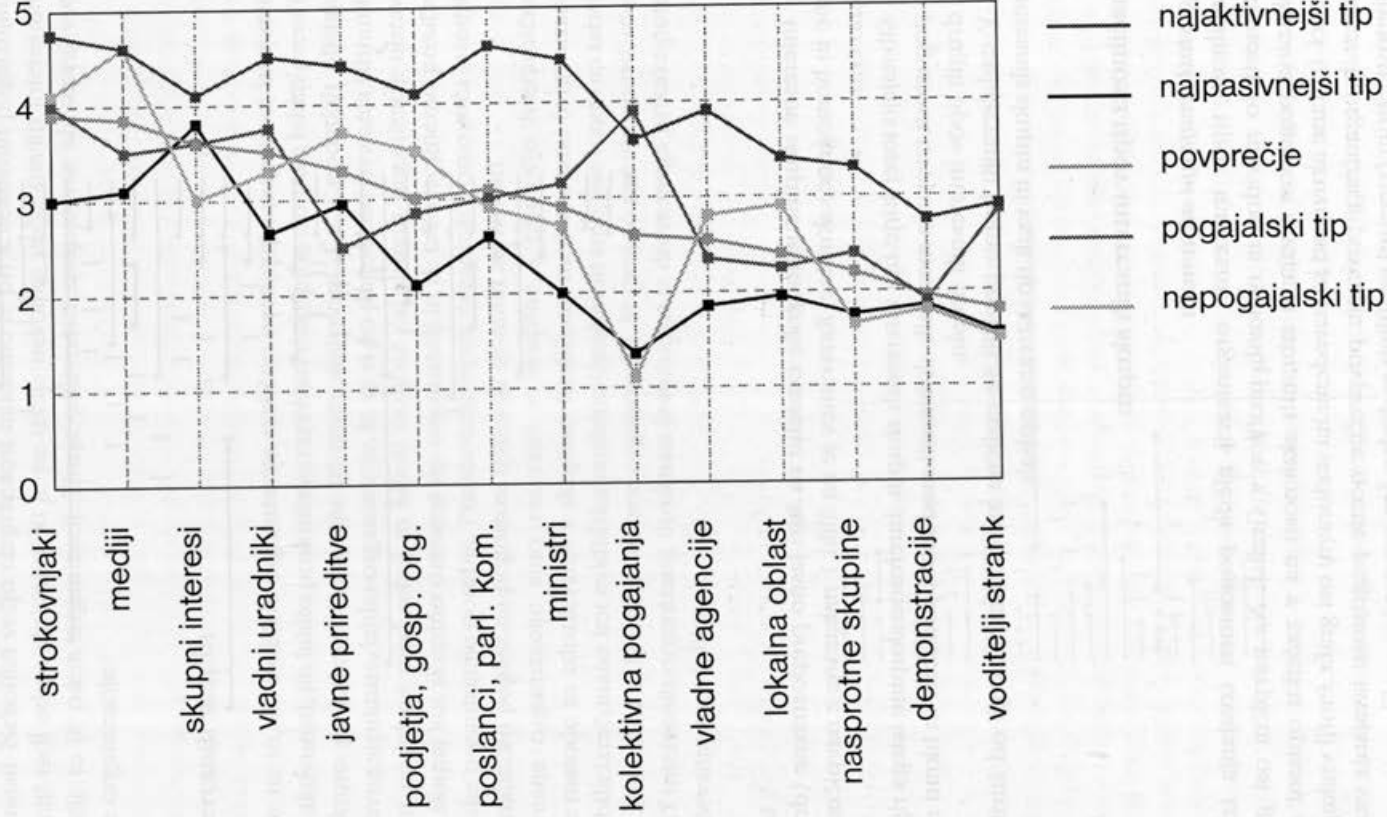
V nadaljevanju bomo preučili še različne značilnosti vsakega od štirih tipov interesnih skupin in vsak tip ustrezno opisali.

Značilnosti tipov interesnih skupin

Pogostost izvajanja aktivnosti

Značilnosti tipov interesnih organizacij glede pogostosti izvajanja izbranih aktivnosti so razvidne iz njihovih profilov v Grafu 1. Na navpični osi grafa je prikazana pogostost izvajanja izbranih aktivnosti na v začetku opisani merski lestvici. Izbrane aktivnosti so navedene na vodoravni osi grafa. Profil vsakega tipa interesnih organizacij povezuje povprečne ocene pogostosti izvajanja vsake od aktivnosti. Štirim barvnim profilom je dodan črn povprečni profil.

Graf 1

Iz Grafa 1 je razvidno, da interesne organizacije prvega tipa - rdeči profil - v splošnem vse aktivnosti izvajajo močno nadpovprečno pogosto in pogosteje kot vsi drugi tipi organizacij. Izjemi sta le kolektivna pogajanja, ki jih izvajajo redkeje kot organizacije drugega tipa (a še vedno nadpovprečno), in delovanje preko množičnih medijev, ki ga uporabljajo v enaki meri kot organizacije tretjega tipa (in še vedno nadpovprečno). Devet interesnih skupin, ki sestavljajo prvi tip interesnih organizacij, zato lahko označimo kot najaktivnejši tip.

Interesne organizacije četrtega tipa - zeleni profil - so najbolj različne od interesnih organizacij najaktivnejšega tipa. V splošnem vse aktivnosti izvajajo podpovprečno pogosto in redkeje kot vsi drugi tipi organizacij. Najočitnejša izjema so stiki s skupinami s skupnimi interesi: izvajajo jih nadpovprečno pogosto in pogosteje kot organizacije drugega in tretjega tipa (a redkeje kot organizacije najaktivnejšega tipa). Hkrati organizirajo javne prireditve pogosteje kot organizacije drugega tipa (a še vedno podpovprečno pogosto), izvajajo kolektivna pogajanja pogosteje kot organizacije tretjega tipa (a še vedno podpovprečno pogosto), organizirajo demonstracije, proteste ali druge neposredne akcije ter imajo stike z voditelji političnih strank in s skupinami z nasprotnimi interesi enako pogosto kot organizacije tretjega tipa (a še vedno podpovprečno pogosto) in organizirajo demonstracije, proteste ali druge neposredne akcije enako pogosto kot organizacije drugega tipa (a še vedno podpovprečno pogosto). Trinajst interesnih skupin, ki sestavljajo četrti tip interesnih organizacij, zato lahko nekoliko poenostavljeno označimo kot najpasivnejši tip.

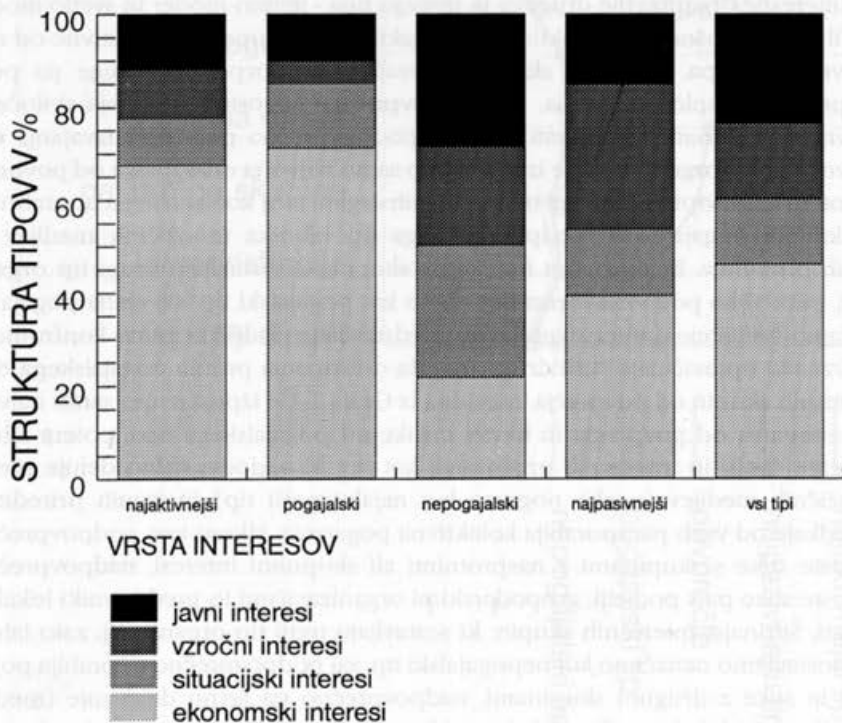
Interesne organizacije drugega in tretjega tipa - temno moder in svetlo moder profil - so v splošnem manj aktivne od najaktivnejšega tipa in bolj aktivne od najpasivnejšega tipa. Nekatere aktivnosti izvajajo nadpovprečno, druge pa podpovprečno. V splošnem velja, da nadpovprečna pogostost izvajanja določene aktivnosti pri enem tipu hkrati pomeni podpovprečno pogostost izvajanja iste aktivnosti pri drugem tipu. Če izpostavimo samo največja odstopanja od povprečja, potem lahko opišemo drugi tip interesnih organizacij kot izrazitega uporabnika kolektivnih pogajanja in podpovprečnega uporabnika množičnih medijev in javnih prireditev. Enaindvajset interesnih skupin, ki sestavljajo drugi tip organizacij, zato lahko poenostavljeno označimo kot pogajalski tip, saj resna pogajanja običajno izključujejo intenzivno javno predstavljanje stališč in javno konfrontacijo. Oznako upravičujejo tudi druga manjša odstopanja profila pogajalskega tipa interesnih skupin od povprečja, razvidna iz Grafa 1. Če izpostavimo samo največja odstopanja od povprečja in hkrati razlike od pogajalskega tipa, potem lahko opišemo tretji tip interesnih organizacij kot tip, ki nadpovprečno deluje preko množičnih medijev (enako pogosto kot najaktivnejši tip) in javnih prireditev, najredkeje od vseh pa uporablja kolektivna pogajanja. Hkrati ima podpovprečno pogoste stike s skupinami z nasprotnimi ali skupnimi interesi, nadpovprečno pogoste stike pa s podjetji, gospodarskimi organizacijami in predstavniki lokalne oblasti. Štirinajst interesnih skupin, ki sestavljajo tretji tip organizacij, zato lahko poenostavljeno označimo kot nepogajalski tip, saj podpovprečno uporablja pogajanja in stike z drugimi skupinami, nadpovprečno pa javno delovanje (mediji, prireditve) in lokalne stike (lokalna oblast, podjetja). Oznako upravičujejo tudi

druga manjša odstopanja profila nepogajalskega tipa interesnih skupin od povprečja, razvidna iz Grafa 1.

Struktura tipov po vrstah interesov

Struktura tipov interesnih skupin po vrstah interesov, za uresničitev katerih si prizadevajo, je razvidna iz Grafa 2. Na Grafu 2 je struktura vsakega od štirih tipov interesnih skupin predstavljena glede na štiri vrste interesov, to je glede na ekonomske interese (interese dela, poslovnega sveta, kmetijstva in poklicne interese), situacijske interese (izhajajo iz skupne izkušnje, iz družbenega položaja, povezanega z biološkimi značilnostmi), vzročne interese (single-issue skupine, ideološko opredeljene skupine, opozicijske skupine v zvezi z določeno tematiko) in javne interese (skupno dobro, organizacije oziroma skupine za uveljavljanje človekovih pravic, ekološke, za zaščito potrošnikov...). Klasifikacija vrst interesov in interesnih skupin glede na vrste interesov je delo avtorjev projekta. Vsaki interesni skupini je bila pripisana natanko ena vrsta interesov, zato je mogoče predstaviti strukturo tipov skupin v odstotkih. Prvi štirje stolpci opisujejo strukturo štirih tipov interesnih skupin, zadnji stolpec pa opisuje strukturo vseh interesnih skupin skupaj (strukturo vzorca).

Graf 2

Iz Grafa 2 je razvidno predvsem naslednje:

- v najaktivnejšem in v pogajalskem tipu so nadpovprečno prisotni ekonomski interesi, povprečno (oziroma v najaktivnejšem tipu nekoliko podpovprečno) situacijski interesi, podpovprečno pa javni in vzročni interesi,
- v obeh tipih prevladujejo ekonomski interesi (približno 3/4),
- v najpasivnejšem in v nepogajalskem tipu so ekonomski interesi prisotni izrazito podpovprečno (posebej še v nepogajalskem tipu), situacijski interesi so prisotni nadpovprečno v nepogajalskem tipu, vzročni interesi so v obeh prisotni nadpovprečno (posebej še v najpasivnejšem tipu), javni interesi pa so nekoliko nadpovprečno prisotni v nepogajalskem tipu in nekoliko podpovprečno v najpasivnejšem tipu,
- v obeh tipih ne prevladujejo interesi ene vrste.

Organizacijske značilnosti tipov

Med tipi interesnih skupin ni značilnih razlik glede na:

- leto ustanovitve,
- obstoj predhodne organizacije (da/ne),
- obstoj zaposlenih v interesni organizaciji (da/ne),
- število zaposlenih,
- status prostorov (lastni, najeti, nima),
- organiziranost na lokali ravni (da/ne).

Načini uveljavljanja interesov so torej popolnoma neodvisni od organizacijskih značilnosti interesnih organizacij!

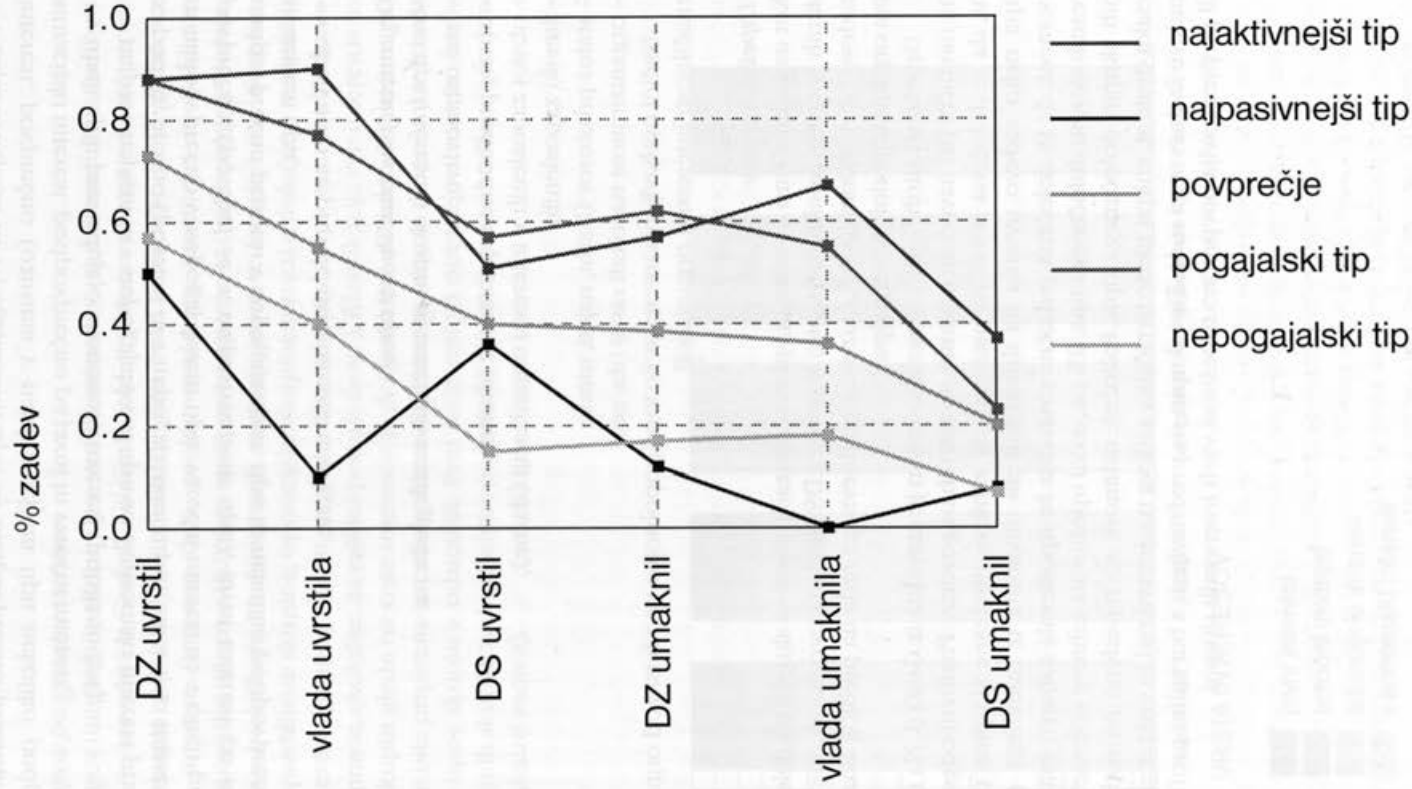
'Uspešnost' tipov

Kot uspešnost smo upoštevali vpliv organizacij oziroma skupin na delovanje političnih ustanov, konkretno na to, ali je DZ, DS ali vlada uvrstila ali umaknila kako zadevo na svoj dnevni red ali iz svojega dnevnega reda na predlog skupine oziroma organizacije določenega tipa.

Uspešnost štirih tipov interesnih skupin je razvidna iz Grafa 3. Na Grafu tri so na navpični osi navedeni odstotki pozitivnih odgovorov. Pozitivni odgovor pomeni, da je določena politična ustanova na zahtevo interesne skupine določenega tipa neko zadevo uvrstila na dnevni red ali umaknila iz dnevnega reda. 100% pomeni, da je določena politična ustanova že upoštevala zahtevo vsake od interesnih skupin določenega tipa, 0% pa, da ni upoštevala zahteve nobene od interesnih skupin določenega tipa. Politične ustanove so navedene na vodoravni osi, vsaka dvakrat, enkrat glede uvrščanja zadeve na dnevni red in enkrat glede umika zadeve iz dnevnega reda. Tipi skupin so predstavljeni z barvnimi profili, črn profil pa predstavlja povprečno uspešnost vseh interesnih skupin.

Graf 3

Iz povprečnega profila je razvidno predvsem naslednje:

- vse navedene politične ustanove na osnovi zahtev interesnih skupin pogosteje uvrščajo zadeve na dnevni red kot pa jih iz dnevnega reda umikajo,
- po dovzetnosti za zahteve interesnih skupin si sledijo DZ na prvem mestu (najbolj dovzeten), vlada na drugem mestu in DS na tretjem mestu, ne glede na to, ali gre za uvrščanje ali umikanje zadev,
- več kot 50% interesnih skupin je že doseglo, da sta DZ (75%) ali vlada (60%) na njihovo zahtevo uvrstila določeno zadevo na dnevni red.

Iz profilov tipov skupin je razvidno predvsem naslednje:

- najaktivnejši in pogajalski tip interesnih organizacija sta najuspešnejša, to je nadpovprečno uspešna in uspešnejša od drugih dveh tipov,
- najaktivnejši tip je nekoliko uspešnejši od pogajalskega tipa,
- najpasivnejši in nepogajalski tip sta najmanj uspešna, to je podpovprečno uspešna in manj uspešna od prvih dveh tipov,
- najpasivnejši tip je manj uspešen kot nepogajalski tip, razen pri uvrščanju zadev na dnevni red DS, kjer je uspešnejši (a še vedno podpovprečno uspešen),
- največje razlike pri uspešnosti najdemo med najaktivnejšim in najpasivnejšim tipom, še posebej pri uvrščanju zadev na dnevni red vlade ali pri umikanju zadev iz dnevnega reda vlade.

Povzetek

Interesne skupine je glede na pogostost izvajanja aktivnosti:

- sodelovanje s strokovnjaki
- delovanje preko množičnih medijev
- sodelovanje s skupinami s skupinimi interesi
- srečanja z visokimi vladnimi uradniki
- organiziranje javnih prireditev
- stiki s podjetji, gospodarskimi organizacijami
- stiki s poslanci ali parlamentarnimi komisijami
- srečanja z ministri
- kolektivna pogajanja
- srečanja s predstavniki državnih agencij, skladov
- stiki s predstavniki lokalnih oblasti
- stiki s skupinami z nasprotnimi interesi
- demonstracije, protesti ali druge neposredne akcije
- stiki z voditelji političnih strank,

smiselno razvrstiti v štiri tipe:

- najaktivnejši tip (v grobem izvajajo vse aktivnosti nadpovprečno pogosto);
- najpasivnejši tip (v grobem izvajajo vse aktivnosti podpovprečno pogosto);
- pogajalski tip (v grobem izvajajo vse aktivnosti povprečno pogosto, pogajanja pa med vsemi tipi največkrat);
- nepogajalski tip (v grobem izvajajo vse aktivnosti povprečno pogosto, pogajanja pa med vsemi tipi najmanjkrat).

Tipi so povezani z interesi, ki jih organizacije zastopajo. V grobem velja:

- v najaktivnejšem in pogajalskem tipu prevladujejo ekonomski interesi;
- v najpasivnejšem in nepogajalskem tipu prevladujejo javni, vzročni in situacijski interesi.

Tipi so povezani z uspešnostjo vplivanja na parlament in vlado:

- najaktivnejši in pogajalski tip sta nadpovprečno uspešna;
- najpasivnejši in nepogajalski tip sta podpovprečno uspešna.

Tipi niso povezani z organizacijskimi značilnostmi interesnih skupin:

- letom ustanovitve;
- obstojem predhodne organizacije;
- stalno zaposlenimi;
- številom zaposlenih;
- lastništvom prostorov;
- lokalno organiziranostjo.

LITERATURA

- Anderberg, M. R. 1973. Cluster Analysis for Applications. New York: Academic Press.
- Blalock, H. M. Jr. 1960. Social Statistics. Ljubljana: Mladinska knjiga in McGraw-Hill.
- Bock, H. H. 1988, ed. Classification and Related Methods of Data Analysis. Amsterdam: North-Holland.
- Dillon, W. R. & Goldstein, M. 1984. Multivariate Analysis. New York: Wiley.
- Everitt, B. 1974. Cluster Analysis. London: Heinemann Educational Books.
- Ferligoj, A. 1988. Metode za grafično predstavitev multivariatnih podatkov. Metodološki zvezki 3: 47-57.
- Ferligoj, A. 1989. Razvrščanje v skupine - izbrane teme. Ljubljana: Metodološki zvezki 4.
- Fink-Hafner, D. 1994. V procesu oblikovanja politik. Pristop, let. 2, št. 7: 41-44.
- Fink-Hafner, D. 1997. Organized Interests in the Policy-Making Process in Slovenia. Journal of European public policy Vol. 4, No. 1: 185-302.
- Gordon, A. 1981. Classification. London: Chapman and Hall.
- Johnson, A. J. & Wichern, D. W. 1992. Applied Multivariate Statistical Analysis. London: Prentice Hall International.
- Jordan, G. & Schubert, K. 1992. A Preliminary Ordering of Policy Network Labels. European Journal of Political Research 21: 7-27.

EKONOMSKI VIDIKI POLICY OMREŽIJ

Povzetek. Vsako policy omrežje ima svoje cilje delovanja, in glede na to je treba ločiti med ekonomsko irelevantnimi policy omrežji, ki, četudi potrebujejo ekonomska sredstva za svoj obstoj in delovanje, "proizvajajo" cilje, ki ne vplivajo (toliko) na delovanje gospodarstva. Ekonomsko relevantna policy omrežja imajo takšne cilje, da posegajo v oblikovanje ekonomske politike in makroekonomska gibanja nasploh. Primer slednjih omrežij so predvsem omrežja socialnega partnerstva, katerih cilji so povezani s politiko razdelitve dohodka, zaposlovanja ter razmerij na trgu dela. Zaradi precejšnje standardizacije monetarne in fiskalne politike, ki jih narekujejo procesi približevanja Evropski Uniji, je pričakovati, da bodo ti (postkeynesianski) elementi spleta ekonomske politike prišli v ospredje v Sloveniji pa tudi v drugih državah v prehodu. Empirična raziskava o stanju policy omrežij v Sloveniji je pokazala, da se policy omrežja na splošno čutijo dokaj inferiorna pri oblikovanju ekonomske politike, pri tem pa so ekonomsko relevantna policy omrežja močnejša v primerjavi z ostalimi. Delodajalska omrežja jasno zaznavajo konfliktnosti okolja in so bolj avtonomna v primerjavi z delojemalskimi omrežji. Pri tem pa obe omrežji ocenjujeta sodelovanje z vladami v preteklem prehodnem obdobju kot zadovoljivo.

Ključni pojmi: policy omrežja, ekonomska politika, dohodkovna politika, postkeynesianizem

Uvod

Interesne skupine se ločijo glede na specifično naravo družbene problematike, zaradi katere so bile ustanovljene. Njihovo delovanje se izraža v določenih zahtevah, ki terjajo takšno ali drugačno razreševanje. Interesne skupine se praviloma medsebojno povezujejo in na ta način tvorijo policy omrežja, katerih struktura in kompleksnost je lahko zelo različna.

Z ekonomskega vidika lahko interesne skupine oziroma policy omrežja opredelimo iz dveh zornih kotov, in sicer glede na njihov *ekonomski* obstoj, kar izpostavi vprašanje pridobivanja in porabe denarnih sredstev, ter glede na njihovo

¹ Dr. Marko Lah, docent na Fakulteti za družbene vede.

relevantnost pri nastajanju in sooblikovanju (makro)ekonomske in socialne politike. Tozadevna vprašanja so obravnavana v drugem delu prispevka, pri tem pa so še posebej poudarjena vprašanja uspešnosti izvajanja ekonomske politike v družbah v prehodu. V tretjem delu so analizirani rezultati empirične raziskave, ki je ponudila delni posnetek sedanjega stanja interesnih skupin oziroma policy omrežij v Sloveniji. Temu sledijo zaključne ugotovitve.

Pomen policy omrežij in socialnega partnerstva v okvirih dveh spletov ekonomske politike

Ekonomska relevantnost policy omrežij

Pred obravnavo ekonomske implikacije policy omrežij, nakažimo njihovo izvorno politološko vsebino kakor so jo opredelili nekateri avtorji, izhajajoč iz njihove naraščajoče pomembnosti pri oblikovanju javne politike zahodnoevropskih držav v zadnjih desetletjih. Jordan G. in Schubert K. (1992, 14) opredeljujeta "dimenzije" policy omrežja takole: policy omrežja sestavljajo akterji ali subjekti omrežja, pri tem pa so pomembne *povezave* znotraj omrežja in *širina* omrežja. Van Waarden F. (1992, 32-8) pa policy omrežja opredeljuje s sedmimi dimenzijami (akterji omrežja, funkcije in struktura omrežja, institucionalizacija omrežij, pravila igre znotraj omrežja, razmerja moči ter strategije akterjev), ki jih pozneje skrči na tri. Vsako policy omrežje ima *akterje* - šteje določeno število udeležencev, ki so v različnih *povezavah* (ker so povezave lahko zelo različne, so tudi omrežja različno strukturirana, možne pa so tudi povezave izven omrežja, kar odpira probleme meja omrežja). Vsako omrežje opravlja neko *funkcijo*, ima nek "cilj," to pa je organizacija lobiranja ali pa organizacija implementacije določene javne politike. (ibid, 49)²

Nakazani koncept policy omrežij je ponudil drugačen način opazovanja in razlage nastajanja javne - torej tudi ekonomske - politike v zahodnoevropskih državah. Klasična razlaga nastajanja javne politike namreč izhaja iz preproste formule, da "država" oziroma vlada in njeni organi avtonomno dajejo predloge javne politike, parlament jih praviloma potrjuje, vlada pa skrbi za izvajanje sprejete politike. Takšna razlaga implicitno predpostavlja, da ima vlada sposobnost zaznavanja perečih javnih in tudi ekonomskih problemov. V nasprotju s tem sta Jordan G. in Schubert K. (1992, 14), ko sta obravnavala nastajanje javnih politik v zahodnih kapitalističnih demokracijah, zaznala

"...proliferacijo avtorjev, ki uporabljajo neko vrsto metafore omrežja (network metaphore), ob koncu sedemdesetih. To ni zgolj naključje, ampak odraža preobrazbe v politični realnosti... (R)ealnost delanja politike se, kot spoznavajo kompetentni analitiki, pač spreminja."

Takšna diagnoza torej "odvzema" avtonomnost "državi" oziroma vladi in izpostavlja pomen policy omrežij kot skupkov (ali sistemov) medsebojno povezanih

² Natančneje: "Strukture omrežij same po sebi nimajo cilja. Toda akterji omrežij jih imajo in, glede na to, omrežje dobi različne funkcije" (Van Waarden, 33).

interesnih skupin, katerih cilj je izražanje, soudeleževanje, sooblikovanje, vplivane, skratka "delanje" različnih vrst javne politike države.

Izhodišči za *ekonomsko* opredelitev policy omrežij (ki je veljavna tako za zahodnoevropska gospodarstva kakor tudi za gospodarstva v prehodu) sta dve. Prvič, dejstvo je, da interesne skupine oziroma policy omrežja kot takšna morajo "*ekonomsko*" obstajati, delovati in zato potrebujejo določena finančna sredstva. In drugič, kar izhaja iz prej omenjene Van Waardnove opredelitve, vsako policy omrežje ima svojo funkcijo in rezultira v določenem cilju: policy omrežje (zaradi določene situacije, lahko pa tudi periodično) "proizvaja" *zahteve* do politične skupnosti, kar ima tudi svojo ekonomsko opredeljivo dimenzijo.

Vloga države oziroma njenih organov v policy omrežjih je lahko različna. Lahko je "aktivni" akter "znotraj" omrežja, ki sodeluje v procesu nastajanja in oblikovanja zahtev, lahko pa "živi zunaj" omrežja in se šele v zaključnih fazah vključi v procese razreševanja zahtev akterjev omrežja.

Na nakazani osnovi lahko policy omrežja razvrstimo s pomočjo štirih kriterijev in sicer: *načina financiranja*, njihove *relevantnosti* za gospodarstvo kot celoto, *obstoynosti* in *konfliktnosti*.

Obstoj in dejavnosti policy omrežij se lahko *financirajo* na dva skrajna načina: neposredno financiranje pomeni, da omrežje v celoti pridobiva sredstva iz prispevkov akterjev omrežja - "članstva" v omrežju (z različnimi podvariantami, kot so na primer obvezno ali neobvezno članstvo, obvezni prispevki ipd.). Posredno financiranje pa pomeni, da se omrežje financira praviloma iz proračunskih sredstev oziroma iz različnih vrst proračunov (državni, regionalni, občinski...) in/ali drugih zunanjih virov (na primer sponzorstvo, prispevki "nečlanov" omrežja...). Seveda je možna tudi mešanica nakazanih načinov. Znotraj policy omrežja se nato sredstva lahko različno (pre)razporejajo in porabijo, kar je odvisno od hierarhične zgradbe omrežja, praviloma pa od ravnanja in odločitev "krovnega" organa v policy omrežju.

V primeru, da sam obstoj in delovanje policy omrežja oziroma njegove finančne zahteve ne vplivajo bistveno na delovanje ekonomskega sistema, so policy omrežja *makroekonomsko irelevantna*. Takšna omrežja običajno "izstavljajo zahteve" po sofinanciranju celote omrežja ali pa posameznih akterjev omrežja, ki se nato s pogajanjem z drugimi političnimi strukturami lahko uresniči ali pa ne. Makroekonomsko irelevantnost zahtev določenega policy omrežja sicer ni vedno dokončno določljiva. Značilni so primeri ekoloških omrežij, ki so sicer makroekonomsko irelevantna, vendar lahko proizvedejo pomembne zahteve za celotno skupnost; na primer, razmeroma nepomembne težave delovanja jedrske elektrarne lahko z učinki snežene kepe povzročijo pomembne makroekonomsko implikacije.

Po drugi strani pa so *makroekonomsko relevantna* tista policy omrežja, katerih obstoj, še bolj pa zahteve, posegajo v delovanje ekonomskega sistema. Tu so predvsem pomembna omrežja, ki praviloma periodično "proizvajajo" zavezujoče zahteve (na primer zajamčena raven plač) do subjektov tvorjenja ekonomske politike in posredno posegajo tudi v poslovanje celotnega produkcijskega sektorja podjetij. Takšna omrežja pa so predvsem omrežja, ki posegajo na področja gospodarstva in socialne politike (omrežja socialnega partnerstva).

Kriterij *obstoynosti* policy omrežja je povezan z (institucionalnim) ustanavljanjem in prenehanjem delovanja policy omrežij. Nekatere omrežja se po ustanovitvi postopoma čvrsto zasidrajo v političnoekonomski sistem, nekatera pa kot da opravljajo življenjski cikel: se pojavljajo, rastejo in postopno izginjajo. Ta kriterij je še posebej "uporaben" v primeru držav v prehodu, kjer so se nekatera omrežja oblikovala neposredno kot posledica spremembe režima in je zato njihovo trajanje določeno s trajanjem prehodnega obdobja.

Kriterij *konfliktnosti* ima dva vidika, zunanega in notranjega. Pravzaprav so vsa policy omrežja *zunanje* konfliktna, kajti vsako omrežje ima svoj cilj in svoje zahteve, ki naj bi se realizirale v nasprotju do političnoekonomskega okolja. Toda, če cilji posameznih akterjev policy omrežja v precejšnji meri sovpadajo, takšna omrežja niso *notranje* konfliktna. Ekološka omrežja na primer, kljub raznolikosti interesov vendarle zasledujejo podobne cilje, torej so notranje nekonfliktna, pa zunanje konfliktna. Notranje konfliktna omrežja pa so tista, kjer lahko akterje omrežja glede na njihove interese in cilje razdelimo v skupine, ki tvorijo "delna" omrežja. Le ta so (ponavadi že institucionalno) postavljena v nasprotujoč, konflikten odnos. Omrežja socialnega partnerstva so takšen primer, saj omrežja delojemalcev (sindikati) sledijo ciljem, ki so nasprotni omrežjem delodajalcev predvsem glede ravni plač (pa tudi v drugih postavkah, kot so na primer dolžina delovnega dne, pravice delavcev v času brezposelnosti, dolžine dopusta, vprašanje regresa... ipd.). Podobno na primer velja za omrežja stanovanjske politike, kjer "najemniška" omrežja nasprotujejo "razlaščenjskim" omrežjem.

Problematiko interesnih skupin in policy omrežij torej lahko obravnavamo na osnovi različnih ekonomskih kriterijev. V nadaljevanju izpostavljamo in se omejujemo na pomen in vlogo omrežij gospodarstva in socialne politike oziroma omrežij socialnega partnerstva, ki so glede na svoje cilje in zahteve s stališča makroekonomske dinamike zdaleč najbolj pomembna. Ekonomske teorije in njihovi konkretni izrazi - ekonomske politike - pripisujejo vlogi takšnih omrežij različni pomen.

Pomembnost (oblikovanja) policy omrežij v kontekstu različnih ekonomskih politik

V ekonomski teoriji, in tudi v praksi izvajanja ekonomske politike v razvitih zahodnih demokracijah, prevladuje neoklasično monetaristična ekonomska politika. Le-ta izhaja iz paradigme trga. Cilj različnih ekonomskih politik (monetarne, fiskalne in dohodkovne) je predvsem ta, da zagotavlja oziroma ne ovira prostega delovanja tržnih sil. Osnovne značilnosti in poudarki neoklasično monetarističnega spleta ekonomske politike so prikazane v *Preglednici 2.1*.

V državah v prehodu je bila takoj po razpadu socialističnega sistema privzeta neoklasično monetaristična paradigma kot "rešitev in recept" za odpravljanje gospodarskih težav. Poudarek ekonomske politike v teh državah je bil izvajanje restriktivne monetarne politike, ki naj bi zagotovila zniževanje tedaj pereče inflacije. Inflacija je bila označena "kot javni sovražnik št. 1." Posredno pa naj bi restriktivna politika prispevala k aktiviranju tržnih sil in nastajanju novih trgov - kar seveda ne pomeni zgolj aktiviranje delovanja "realnih" trgov (t.j. trga potrošnega,

reprodukcijskega) blaga - pač pa tudi aktiviranje finančnih trgov in trga delovne sile.³ Rezultat takšne politike je sicer bil zniževanje inflacije, vendar pa je hkrati prišlo do neugodnih trendov na trgu dela in povečevanja predvsem strukturne brezposelnosti.

Neoklasično monetaristični splet ekonomske politike temelji na podmeni, da bo po določenem času delovanje tržnih sil na trgu delovne sile "samo od sebe" strukturiralo in stabiliziralo ekonomske tokove in nato vzpodbudilo gospodarsko rast ter postopoma odpravilo v začetnih obdobjih tranzicije povzročeno brezposelnost.

Skladno z nakazanim je bila v začetnih fazah prehodnega obdobja "določena" tudi vloga države/vlade pa tudi interesnih skupin na področju gospodarstva in socialne politike. Zaradi neorganiziranosti in šibke moči slednjih, je imela država avtonomno in dominantno vlogo pri izvajanju ekonomske politike. Že omenjena ugotovitev Jordana in Schuberta o "proliferaciji avtorjev, ki uporabljajo neko vrsto metafore omrežja" v analizi politične realnosti zahodnih držav, pa sugerira nasvet "delanja" uspešne javne politike, ki temelji na širšem družbenem konsenzu in ki vključuje sodelovanje z interesnimi skupinami preko policy omrežij.

Nakazani vidik, ki poudarja, da je naraščanje (števila) policy mrež pomemben element demokra(tiza)cije političnega življenja v "zrelah demokracijah," je za izvajanje ekonomske politike v "drugi" fazi prehodnega obdobja izredno pomemben. Razvitost sistema policy mrež se namreč v tej luči kaže kot nekakšen *indikator napredovanja procesa demokratizacije* javnega življenja v postsocialističnih državah. Funkcija sistema policy omrežij je predvsem v tem, da zaznava, odpira in opozarja na pereče gospodarske in družbene probleme. Sistem policy omrežij nadalje omogoča takšno ali drugačno razreševanje problemov.

Na osnovi povedanega je mogoče oblikovati splet ekonomske politike, ki v nekaterih točkah nasprotuje neoklasično monetarističnemu spletu v Preglednici 2.1.

³ Nekateri značilnosti/posledice "prve" faze tranzicije v Sloveniji so natančneje obravnavane v Lah 1996a.

Preglednica 2.1

Neoklasično monetaristični in postkeynesianski splet ekonomske politike v postsocialističnih državah

Področja ek. politike \ Splet ek. politike	Neoklasični monetaristični splet ekonomske politike	Postkeynesijanski splet ekonomske politike
Privatizacija	Hitra	Počasnejša, kontrolirana, korekcije
Monetarna politika	Restriktivna	Stabilna zaradi dohodkovne politike
Fiskalna politika	Stroge omejitve	Mehkejše, selektivne omejitve
Dohodkovna politika	Tržno oblikovana, konkurenčna	Socialno partnerstvo, kolektivna pogajanja, dogovor
Zaščitna (uvozno/izvozna) politika	Liberalna	Kontrolirana

Takšen splet ekonomske politike lahko pogojno imenujemo "postkeynesianski" zato, ker v središče reševanja gospodarske problematike postavlja odnose razdelitve, natančneje, vnaprejšnje dogovore o razmerjih razdelitve.⁴ Kompromis delitve, ki se uveljavlja preko sistema policy omrežij socialnega partnerstva, izraža pa se z (uspešnostjo) kolektivnih pogajanj in v sukcesivnem (obnavljanju) kolektivnih pogodb, predstavlja bistven element stabilizacije trga dela.⁵

Kompromis delitve pa tudi omogoča lažje izvajanje drugih politik, predvsem monetarne (oziroma monetarno fiskalne). Dogovor o razdelitvi na primer zmanjšuje zahteve po (endogeni) kreaciji denarja. Postkeynesianska teorija namreč izhaja iz dejstva, da plače predstavljajo največji delež narodnega dohodka in zato zahteve po povečevanju plač predstavljajo vir povečevanja zahtev po kreaciji denarja poslovnih bank in nenazadnje tudi centralne banke. Inflacija je torej posledica konfliktov v razdelitvi dohodka. Neoklasično monetaristična teorija pa izhaja prav iz nasprotne predpostavke: količino denarja je mogoče eksogeno kontrolirati, kar pomeni, da centralna banka lahko kontrolira količino denarja v obtoku. Potemtakem ima centralna banka neposredno vlogo "discipliniranja"

⁴ Postkeynesianska paradigma namreč postavlja odnose razdelitve presežka prav v središče: "To je predvsem preučevanje procesov, kako se v gospodarstvu ustvarjajo presežki, kako so izvlečeni (extracted), kdo z njimi razpolaga in kaj z njimi počne. Sleherno gospodarstvo namreč ustvarja presežke, na takšen ali drugačen način" (Harcourt, str. 5). Takšna definicija pa sugerira, da oblikovanje ekonomske politike mora sloneti na konsenzualni "rešitvi" odnosov razdelitve. Seidel, 1996, imenuje takšno usmeritev ekonomske politike "avstrokeynesianizem." Poudarki postkeynesianca Arestisa (1992, 270) so nekoliko drugačni: "Najpomembnejša implikacija postkeynesianskega razmišljanja... je določena oblika socializacije investiranja. Toda ta socializacija mora biti spremljana z javnim in permanentnim načrtovanjem dohodkov pod dežnikom socialne pogodbe med tremi skupinami, in sicer sindikati, gospodarstvom in državo, ki so na splošno spoznane za tri najpomembnejše skupine v kateremkoli ekonomskem sistemu."

⁵ Calmfors, L. and Driffill, J. 1988, sta v svoji odmevni empirični študiji o makroekonomski učinkovitosti organizacije trga dela ugotovila, da je učinkovit bodisi skrajnje centraliziran trg dela (na primer v Avstriji) ali pa skrajnje decentraliziran trg dela (primer ZDA). Glede na tradicijo je Slovenija seveda bližja prvemu tipu organizacije. O pomenu delovanja trga dela v luči neoklasično monetaristične in postkeynesinske teorije več Lah 1997b.

obnašanja poslovnih bank in podjetij. Sledeč postkeynesinaski teoriji pa je takšna vloga nepotrebna, kajti zahteve po večanju plač so praviloma "nevtralizirane" s predhodnim dogovorom o razmerjih razdelitve.⁶ Prav tako konsenz o razdelitvi zmanjšuje potrebe po fiskalnem prerazdeljevanju oziroma subvencioniranju.

V luči bližajoče se evropske monetarne integracije, ki bo seveda omejila avtonomijo monetarne politike, pa tudi dokajšnje unifikacije evropskega davčnega sistema, bo problematika izvajanja dohodkovne politike postala še bolj aktualna.

Po drugi strani postkeynesianski splet odpira nekatera pomembna vprašanja kot so pristojnosti in omejenosti socialnega partnerstva ter organiziranosti in moči posameznih partnerjev. Zgolj kot teoretični ideal lahko predpostavimo enakovreden izhodiščni položaj ter "priznavanje" moči posameznim partnerjem, kajti to pravzaprav omogoča "partnersko" sodelovanje.

Ugotovitve iz empirične raziskave o ekonomskih vidikih policy omrežij v Sloveniji

Empirična raziskava "Oblikovanje policy omrežij in lobiranje v Sloveniji" je zajela 70 interesnih skupin (v nadaljevanju Celota PO), izmed katerih je bilo 15 interesnih skupin, ki tvorijo Policy omrežja gospodarstva in socialne politike (v nadaljevanju POGSP), od tega 5 delojemalskih interesnih skupin (DJ omrežja) in 6 delodajalskih (DD omrežja).

Rezultati raziskave so obravnavani v treh sklopih. V prvem je nakazana ustanovitev, "poslanstvo," financiranje in percepcija moči Celote PO primerjalno s POGSP, v drugem pa je razčlenjena njihova zunanja in notranja konfliktnost. Tretji sklop izpostavlja percepcijo odnosov z vlado s strani POGSP. (Preglednice, ki ponujajo natančnejše rezultate odgovorov Celote policy omrežij primerjalno s posameznimi omrežji so dodane v Prilogi. Nekateri odgovori so zaradi večje jasnosti prilagojeni.)

Ustanovitev, "poslanstvo," financiranje in percepcija moči PO oziroma IS

V *Preglednici 3.1.1* je prikazana ustanovitev interesnih skupin in kaže, da je dinamika oblikovanja POGSP podobna dinamiki oblikovanja celote PO. DJ omrežja so se oblikovala v obdobju po l. 1987 (toda nekatera zgolj s preimenovanjem), delodajalska pa pretežno bolj po l. 1991.

Rezultati v *Preglednici 3.1.2* kažejo, da med Celoto policy omrežij in POGSP ni izrazitejših razlik v odgovorih o lastnemu "poslanstvu." Pač pa 80% delojemalskih interesnih skupin opredeljuje svoje cilje "širše." Občutek "socialističnega" poslanstva za obče dobro je torej še vedno prisoten. Po drugi strani pa 66.7% delojemalskih omrežij izraža, da je njihovo poslanstvo "ožje," namreč uveljavljanje interesov in ciljev lastnega članstva.

Celota PO pridobiva sredstva za svoj obstoj iz zelo različnih virov, največ pa iz članarin in iz prispevkov iz državnega proračuna (*Preglednica 3.1.3*). POGSP pri-

⁶ Natančneje o tozadevni problematiki Lah 1997a in Sušjan in Lah 1997.

dobivajo največji delež sredstev iz članarin, DJ omrežja se financirajo izključno iz članarin, medtem ko so pri DD omrežjih delodajalcev pomembni tudi nekateri drugi viri. Na strani porabe pridobljenih sredstev pri vseh obravnavanih policy omrežjih ni izstopajočih razlik, poraba je razpršena na različne postavke. Sredstva za plače predstavljajo relativno nepomemben delež.

Preglednica 3.1.4 kaže, da tako Celota PO kakor tudi POGSP pripisujejo največjo moč državnemu zboru (73.9% oziroma 80.0%), vladi (80.9% oziroma 80.0%) ter množičnim medijem (72.5% oziroma 80.0%). Razlike obstajajo tudi v oceni lastne moči interesnih organizacij: celota PO meni, da je moč interesnih organizacij večja (v 29.3% prevladuje "da"), medtem ko pa POGSP menijo, da je njihova moč šibkejša (v 17.6% prevladuje "da").

Analiza zunanje in notranje konfliktnosti PO oziroma IS

Pri analizi odgovorov o soglasju ali konfliktnosti področja (*Preglednica 3.2.1*) ni izrazitejših razlik med Celoto PO in POGSP. Izstopajo pa razlike med delojemalskimi omrežji in delodajalskimi omrežji. Pri prvih jih 40% meni, da na področju prevladuje soglasje in da ni konfliktnosti (20%). Delodajalska omrežja menijo, da je področje konfliktno: odgovorov, da prevladuje soglasje, je 16.7%, da prevladuje konfliktnost jih je pa 50%.

Tudi v *Preglednici 3.2.2*, kjer interesne skupine identificirajo "nasprotnike," ni izrazitih razlik med Celoto PO in POGSP. Pri vseh zajetih interesnih skupinah pa prevladuje mnenje, da so to tako politiki oziroma politične stranke (najbolj pri delodajalskih interesnih organizacijah, kjer je odgovor prevladuje "da" 66.7%) in državni uradniki oziroma vladne organizacije (najbolj pri delojemalskih interesnih skupinah, kjer pri 60% prevladuje "da").

Preglednica 3.2.3 identificira konfliktnost med samimi interesnimi organizacijami (med "nekaterimi" in "sorodnimi"). Izstopajo delojemalska omrežja, ki vidijo nasprotnike svojih interesov med "nekaterimi" interesnimi organizacijami v 80%. Odgovor, da obstaja nasprotovanje interesom med "sorodnimi" delojemalskimi interesnimi organizacijami (v 60% prevladuje odgovor "da") pa nakazuje na njihovo neenotnost.

Primerjava odgovorov iz *Preglednic 3.2.2* in *3.2.3* pa kaže, da so politiki/ politične stranke oziroma državni uradniki/vladne organizacije vendarle "pomembnejši" nasprotniki interesnih organizacij.

Percepcija odnosov z vlado s strani PO oziroma IS

Odgovori v *Preglednici 3.3.1* kažejo, da POGSP ocenjujejo posvetovanje z vlado ugodno, saj prevladujejo odgovori "da" - pogosto ali občasno (bolj kot pri Celoti PO). Še bolj pa ta ugotovitev velja, če obravnavamo delojemalska in delodajalska omrežja posebej.

Odgovore iz *Preglednice 3.3.1* potrjuje *Preglednica 3.3.2*. Primerjava med odgovori Celote PO in POGSP kaže, da tudi tu prevladujejo odgovori, da vlada na področju POGSP bolj - pogosto ali občasno - "upoštevata" njihova mnenja.

Ugodno oceno sodelovanja z vlado pa ponuja *Preglednica 3.3.3*, saj kar 80% delojemalskih omrežij in 66.7% delodajalskih omrežij meni, da pobude prihajajo z

njihove strani. Kooperativnost vlade na področju POGSP potrjuje *Preglednica 3.3.4* in tudi *Preglednica 3.3.5*. Odgovori namreč kažejo, da je vlada "večkrat" predvidela sodelovanje interesnih skupin oziroma, da interesne organizacije tudi sodelujejo v delovnih telesih. Sodelovanje delodajalskih omrežij je tesnejše (odgovor "da" je 83.7%).

Preglednica 3.3.6 kaže razlike med Celoto PO in POGSP glede vprašanja sodelovanja v delovnih telesih. Tako celota PO kot tudi POGSP so mnenja, da sodelovanje v delovnih telesih vlade pomaga pri reševanju problemov.

Iz *Preglednice 3.3.7* je razvidno, da so POGSP (tako delojemalska kot tudi delodajalska omrežja) mnenja, da so bolj uspešne pri prepričevanju vlade v primerjavi s Celoto PO. Vlada je torej bolj dojemljiva za argumente prvih. Po drugi strani pa se obravnava policy omrežja na splošno "bojijo" prevelike povezave z vlado (*Preglednica 3.3.8*); tu najbolj izstopajo delojemalska omrežja.

Zaključek

Izhajajoč iz ugotovitev o naraščajočem pomenu vloge interesnih skupin oziroma policy omrežij pri sooblikovanju ekonomske politike v zahodnoevropskih državah, je izpostavljena teza o preusmeritvi "teže" oblikovanja spleta ekonomske politike v "stabilizirani" fazi prehodnega obdobja postsocialističnih držav, in sicer v smeri dohodkovne politike. Okvir za uspešno izvajanje takšne politike pa predstavljajo predvsem policy omrežja gospodarstva in socialnih politik (pa tudi druge policy omrežja), namen pa je stabiliziranje odnosov na trgu dela. Ta omrežja namreč omogočajo pretok informacij, razumevanje nasprotnih stališč...ipd., ki blažijo konfliktnost interesov na trgu dela.

Raziskava o sedanjem stanju policy omrežij v Sloveniji je pokazala, da se interesne skupine gospodarstva in socialne politike na splošno "čutijo" dokaj inferiorne, čeprav močnejše kot interesne skupine na drugih področjih. Moč pripisujejo predvsem vladi, državnemu zboru in množičnim medijem (podobno kot druga policy omrežja). Pri tem so delojemalske interesne skupine šibkejše, še vedno je prisoten kolektivni duh prizadevanja za "uveljavljanje skupnih interesov družbe" (niso pomembni le interesi lastnega članstva), delodajalske interesne skupine pa jasneje zaznavajo konfliktnost političnoekonomskega okolja in so bolj avtonomne. Relevantnost tako prvih kot drugih pri "delanju" ekonomske in socialne politike pa se zdi, da je še vedno nezadostna. Kljub temu pa obe skupini na splošno ocenjujeta sodelovanje z vlado (oziroma vladami) kot "uspešno," kar je seveda ugodna ocena za preteklo vodenje ekonomske politike (vendar pa bi za popolnejšo oceno bilo treba ugotoviti še oceno sodelovanja z interesnimi skupinami s strani vlade).

Priloga

Preglednica 3.1.1
Ustanovitev policij omrežij

Obdobje ustanovitve	Celota PO (v %)	POGSP (v %)	DJ omrežja (v %)	DD omrežja (v %)
do l. 1944	7.4	0	0	0
od l. 45 do l. 87	30.9	20.0	0	33.4
od l. 88 do l. 91	27.9	46.7	100	16.6
po l. 1991	33.8	33.3	0	50.0

Preglednica 3.1.2
Opis "poslanstva" organizacije

Prizadevanje organizacije	Celota PO (v %)	POGSP (v %)	DJ omrežja (v %)	DD omrežja (v %)
uveljavljanje interesov našega članstva	23.2	33.3	20.0	66.7
uveljavljanje interesov našega in članstva sorodnih organizacij	46.4	46.7	80.0	33.3
uveljavljanje obče dobrega	20.3	6.7	0	0
drugo	10.1	13.3	0	0

Preglednica 3.1.3

Viri in poraba sredstev po posameznih policy omrežjih

	Trije ključni načini pridobivanja sredstev*	A (1. nav.)	B (2. nav.)	C (3. nav.)	Skupaj	Štirje ključni načini porabe sredstev**	(v %)
Celota PO	članarina	47.8	11.6	4.3	63.7	izvajanje konkretnih programov	32.8
	prispevki državnega proračuna	21.7	17.4	5.8	44.9	funk. stroški, tekoče poslovanje	20.9
	loterija Slovenije	11.6	0	1.4	13.0	strokovna srečanja, izobraževanje	9.0
	lastna sredstva	5.8	5.8	10.1	21.7	publikacije...	9.0
POGSP	članarina	80.0	0	0	80.0	funk. stroški, tekoče poslovanje	26.7
	prispevki državnega proračuna	6.7	6.7	0	13.4	izv. konkretnih programov...	20.0
	sponsorji	6.7	0	6.7	13.4	strokovna srečanja, izobraževanje	13.3
	vlada - pogodba	6.7	0.0	6.7	13.4	invest. naložbe, računalništvo	13.3
DJ omrežja	članarina	100.0	0	0	100.0	funk. stroški, tekoč. poslovanje	40.0
						solidarnost	20.0
						strok. srečanja, izobraževanje	20.0
						inv. naložbe, računalništvo	20.0
DD omrežja	članarina	83.3	0	0	83.3	strok. srečanja, izobraževanje	33.3
	sponsorji	16.7	0	16.7	33.4	pogajanja	16.7
	druge civilno družb. organizacije	0	33.3	0	33.3	plače	16.7
	kotizacije	0	33.3	0	33.3	inv. naložbe, računalništvo	16.7

* Možne so bile tri navedbe glede na velikost pridobljenih sredstev. V preglednici so izpostavljene in rangirane štiri največje postavke.

** Rezultati so rangirani glede na velikost odstotka porabe posameznega omrežja v zadnjih dveh letih (manj pomembne postavke so izpuščene).

Preglednica 3.1.4

Ocena policy omrežij o relativni moči državnega zbora, državnega sveta, predsednika republike, predsednika vlade, sodišč, državnega sklada, uradnikov, strokovnjakov, množičnih medijev in interesnih organizacij***

		Mnenja o relativni moči		
		prevladuje ne (majhna in zelo majhna moč)	nevtravno	prevladuje da (velika in zelo velika moč)
DRŽAVNI ZBOR	Celota PO	7.2	15.9	73.9
	POGSP	0	20.0	80.0
DRŽAVNI SVET	Celota PO	64.7	19.1	11.7
	POGSP	73.3	13.3	13.4
VLADA	Celota PO	5.9	11.8	80.9
	POGSP	13.3	6.7	80.0
PRESEDNIK REPUBLIKE	Celota PO	65.2	14.5	4.3
	POGSP	73.4	20.0	0
SODIŠČA	Celota PO	49.2	13.0	26.0
	POGSP	40.0	26.7	33.3
DRŽAVNI SKLADI	Celota PO	35.3	6.2	21.5
	POGSP	33.3	0	46.7
URADNIKI (na državni ravni nižje od državnega sekretarja)	Celota PO	36.2	36.2	20.3
	POGSP	46.7	40.0	13.3
URADNIKI (na lokalni ravni)	Celota PO	50.7	26.1	10.1
	POGSP	40.0	53.3	0
STROKOVNJAKI	Celota PO	32.3	24.2	29.1
	POGSP	40.0	33.3	26.7
MNOŽIČNI MEDIJI	Celota PO	14.4	11.6	72.5
	POGSP	13.4	6.7	80.0
INTERESNE ORGANIZACIJE	Celota PO	31.9	35.3	29.2
	POGSP	53.3	33.3	13.3

*** Odgovor "ne ve, ne more oceniti" je izpuščen.

3.2 Analiza zunanje in notranje konfliktnosti PO oziroma IS

Preglednica 3.2.1

Ocena posameznih policy omrežij o soglasju in/ali konfliktnosti okolja

% odgovorov	Na tem področju prevladuje <i>soglasje</i> ****			Na tem področju prevladuje <i>konflikt</i>		
	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne
Celota PO	33.3	27.5	30.4	30.4	27.5	34.7
POGSP	33.3	26.7	26.7	33.3	40.0	13.4
DJ omrežja	40.0	20.0	20.0	20.0	60.0	0
DD omrežja	16.7	50.0	33.3	50.0	50.0	0

**** Interesne skupine so ocenjevale točnost navedene trditve z lestvico od 1 do 5. Pri oceni "prevladuje da" so sešteli odgovori 1 in 2 (torej zelo točen in točen opis), pri oceni "prevladuje ne" pa odgovori 4 in 5 (napačen in popolnoma napačen opis). Možen je bil tudi odgovor "ne ve, ne more oceniti," ki pa je izpuščen. Takšen postopek je uporabljen tudi pri naslednji trditvi o konfliktnosti ter v *Preglednicah* 3.2.2 in 3.2.3.

Preglednica 3.2.2

Ocena posameznih policy omrežij o nasprotnikih interesnih skupin

% odgovorov	Politiki/politične stranke nasprotujejo našim interesom			Državni uradniki/vladne organizacije nasprotujejo našim interesom		
	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne
Celota PO	48.5	19.1	27.9	44.9	21.7	27.5
POGSP	46.7	33.3	20.0	46.6	33.3	20.0
DJ omrežja	40.0	60.0	0	60.0	40.0	0
DD omrežja	66.7	0	33.3	50.0	33.3	16.7

Preglednica 3.2.3

Identifikacija nasprotnikov interesnih skupin

% odgovorov	Nekatere interesne skupine nasprotujejo našim interesom			Sorodne interesne skupine nasprotujejo našim interesom		
	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne	prevladuje da	nevtravno	prevladuje ne
Celota PO	37.7	20.3	33.3	34.7	13.0	46.3
POGSP	40.0	40.0	13.3	33.3	33.3	26.7
DJ omrežja	80.0	20.0	0	60.0	0	40.0
DD omrežja	33.3	66.7	0	33.3	33.3	16.7

3.3 Percepcija odnosov z vlado s strani posameznih policij omrežij

Preglednica 3.3.1

Ocena posvetovalnosti vlade z interesnimi skupinami

	da, vedno	da, pogosto	da, občasno	da, redko	nikoli****
Celota PO	5.9	17.6	27.9	29.4	19.1
POGSP	0	33.3	40.0	26.7	0
DJ omrežja	0	40.0	60.0	0	0
DD omrežja	0	50.0	33.7	16.7	0

**** Možen je bil tudi odgovor "ne ve, ne more oceniti," ki pa je zaradi manjše pomembnosti izpuščen. To velja tudi v Preglednicah 3.3.2 do 3.3.6.

Preglednica 3.3.2

Ocena upoštevanja mnenj interesnih skupin s strani vlade

	da, vedno	da, pogosto	da, občasno	da, redko	nikoli
Celota PO	1.5	17.6	41.2	25.0	11.8
POGSP	0	6.7	66.7	20.0	0
DJ omrežja	0	0	100	0	0
DD omrežja	0	16.7	66.7	16.7	0

Preglednica 3.3.3

Ocena pobudnikov predlogov

	pobuda vlade	pobuda IS	kakor kdaj
Celota PO	1.5	52.3	38.5
POGSP	0	60.0	33.3
DJ omrežja	0	80.0	20.0
DD omrežja	0	66.7	33.3

Preglednica 3.3.4

Ocena predvidevanja sodelovanja s strani vlade (ministrstev)

	da, večkrat	da, redko	nikoli
Celota PO	32.4	42.6	20.6
POGSP	60.0	33.3	0
DJ omrežja	60.0	40.0	0
DD omrežja	50.0	33.3	0

Preglednica 3.3.5

Ocena sodelovanja interesnih skupin v delovnih telesih vlade

	da	ne	ni takšnih teles
Celota PO	60.9	30.4	4.3
POGSP	80.0	13.3	0
DJ omrežja	60.0	40.0	0
DD omrežja	83.7	0	0

Preglednica 3.3.6

Ocena uspešnosti sodelovanja v delovnih telesih pri reševanju problemov

	da, zelo	da, precej	da, v manjši meri	ne	ni takšnih teles
Celota PO	15.2	18.2	27.3	0	36.4
POGSP	13.3	20.0	46.7	0	13.3
DJ omrežja	0	40.0	20.0	0	40.0
DD omrežja	16.7	16.7	50.0	0	0

Preglednica 3.3.7

Ocena uspešnosti prepričevanja vlade

	da	ne ve, ne more oceniti	ne
Celota PO	43.3	16.4	40.3
POGSP	60.0	20.0	20.0
DJ omrežja	80.0	0	20.0
DD omrežja	66.7	33.7	0

Preglednica 3.3.8

Ocena nevarnosti prevelike povezanosti interesnih skupin z vlado

	da, obstaja nevarnost	ne ve, ne more oceniti	ne, ni nevarnosti
Celota PO	66.2	16.2	17.6
POGSP	80.0	6.7	13.3
DJ omrežja	100.0	0	0
DD omrežja	66.7	16.7	16.7

LITERATURA

- Arestis, P. 1992. The Post-keynesian Approach to Economics, Aldershot, Edward Elgar
- Jordan, G. & Schubert, K. 1992. "A preliminary ordering of policy networks label", European Journal of Policy Research, 21, pp. 7-27.
- Calmfors, L. and Driffill, J. 1988. "Bargaining structure, corporatism and macroeconomic performance", Economic Policy, No 6, str. 14-47.
- Harcourt, C. Geoffrey. 1985. Controversies in the Political Economy (Hamouda ed.), New York, New York University Press
- Lah, M. 1996a. Privatisation and Business in Transition Economy (The Case of Slovenia), v. Towards the New Millenium, Centre for Research of the East European Business (CREEB), Chalfont St Giles, Buckinghamshire College of Higher Education HEC, 1996, str. 316-325
- Lah, M. 1996b. "Dual money endogeneity in transition economies" (skupaj z Norčič, O. in Sušjan, A.), Journal of Post Keynesian Economics, 1996, 19(1), str. 73-83.
- Lah, M. 1997a. The Economic Policy in the Second Stage of Transition, v. Towards the New Millenium, Centre for Research of the East European Business (CREEB), Chalfont St Giles, Buckinghamshire College of Higher Education HEC, 1997, str. 93-101.
- Lah, M. 1997b. Socialno partnerstvo v luči dveh ekonomskih teorij, Teorija in praksa, 1997 št. 2, str. 271-285.
- Seidel, H. 1996. Social Partnership and Austro-Keynesianism, in G. Bischof & A. Pelinka (Eds) Austro-corporatism: past, present, future (New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers).
- Sušjan, A. & Lah M. 1997. "Inflation in the Transition Economies: the post - Keynesian view Review of Political Economy, Volume 9, Number 4, str. 381 - 395.
- Van Waarden, F. 1992. Dimensions and types of policy networks, European Journal of Policy Research, 21, pp. 29-52.

OKOLJSKE NEVLADNE ORGANIZACIJE V SLOVENIJI

Prve portretne poteze

Povzetek. *Razvoj okoljskih nevladnih organizacij in okoljskega mrežja¹ v Sloveniji je prispel do točke, ko je za nadaljnji razvoj 1. nujna sprememba v razumevanju vloge in mesta nevladnega sektorja sploh pri transformiranju javnega sektorja in pri razvoju demokracije in 2. ko je treba z zavestnejšo finančno politiko vzpostaviti pogoje za bolj smelo izrabo in nadaljnji razvoj obstoječih volonterskih in participativnih potencialov. Prispevek razkriva nekatere notranje potenciale okoljskih nevladnih organizacij in na osnovi tega oblikuje predloge za spremembe na konceptualni, sistemski, strateški in politični ravni.*

Ključni pojmi: *okoljske nevladne organizacije v Sloveniji, kadrovske, finančne, materialne in komunikacijske potenciali okoljskih NVO, neposredna demokracija, predlogi za demokratizacijo.*

Uvod

Oblikovanja učinkovitih javnih politik (public policies) v družbah kolektivnega samopoškodovanja ni več mogoče prepustiti zgolj tradicionalnim političnim institucijam kot sta parlament in (ali celo samo) vladna administracija.² Vključevanje posameznikov ali organizacij v procese oblikovanja politik (policies) moramo razumeti kot imperativ, saj se na ta način mobilizirajo neizkoriščeni obstoječi socialni viri, ki igrajo nadvse koristno vlogo pri reševanju kompleksnih in večnivojskih problemov. Parlamentarno demokracijo je zato potrebno institucionalno nadgraditi s političnimi mrežji³ (policy networks), ki po svoji funkciji zapolnjujejo prostor med trgom in hierarhično organiziranimi institucijami. V Sloveniji smo vzpostavili institucionalni aranžma po vzoru parlamentarne demokracije, vzpostavili smo tudi pravila tržnega ravnanja, čaka pa nas druga stopnja demokratizacije, t.j. izgradnja mrežij v posameznih političnih arenah. V to

* Dr. Andrej Lukšič, docent na Fakulteti za družbene vede.

¹ Nevladne okoljske organizacije so v juniju leta 1997 za primere, ko želijo v odnosu do zunanjih akterjev nastopiti kot enoten akter, sprejele ime okoljsko mrežje.

² Socialna diferenciacija se v teh družbah pojavlja na dva načina, in sicer v naraščanju funkcionalne usmerjenosti in v razpršitvi pomembnih političnih virov (policy resursov).

³ Več o slovenjenju pojma network z besedo mrežje si lahko bralec prebere v TIP, št. 4/96, str. 596-603.

nas silijo različna nerešena praktična vprašanja, med katere sodijo tudi ekološka, okoljska in naravovarstvena vprašanja.

Dosedanji razvoj in razprave o delovanju okoljskih nevladnih organizacij so pokazale, da je vprašanje institucionalne umeščenosti in družbene koristnosti nevladnega, neprofitnega in volonterskega sektorja v Sloveniji še odprto. Integralne, sistematične in načrtno politike vključevanja posameznikov in javnosti, organizirane v različne asociacije in združenja, v procese odločanja preprosto ni. Participativne forme, kolikor so obstajale v prejšni politični ureditvi, so bile uknjene in odpravljene. Na okoljevarstvenem področju je v večjem obsegu smela organizirana javnost participirati le na projektu izgradnje avtocestnega križa. Pa tudi strokovni potenciali državljanov, organiziranih v okoljskih nevladnih organizacijah, niso bili v okoljsko politiko vključeni nič drugače kot ad hoc in provizorično (sodelovanje pri oblikovanju nekaterih podzakonskih aktov, pri zaščiti voda, mokrišč, živali itd.). Sicer pa se na tem kot tudi na drugih področjih s strani državnih inštitucij ni nič takega počelo, kar bi lahko prepoznali kot namerno sistematično vzpostavljanje pogojev za javno participacijo.⁴

Kot politolog, kateremu gre za vzpostavljanje komunikacijskih form, v katerih je šele mogoče kolektivno tehtno premišljati praktična ekološka, okoljska in naravovarstvena vprašanja, sem se usmeril na premišljanje mesta in vloge okoljskih nevladnih organizacij v javnem in političnem prostoru v Sloveniji. Premišljanje je zasnovano na raziskavi, ki jo je izvedla raziskovalna skupina Centra za politološke raziskave na Inštitutu za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, podatke pa sem dobil v raziskavi Regionalnega okoljskega centra za srednjo in vzhodno Evropo⁵. S prispevkom želim zarisati prve portretne poteze in opozoriti na obstoječe potenciale okoljskih nevladnih organizacij ter nakazati možne smeri nadaljnjega razvoja v kontekstu sodobnih tokov in zahtev po participaciji v državah Evropske unije, ki jih Slovenija mora začeti spoštovati in upoštevati v procesu približevanja in vključevanja vanjo.

Osnovne značilnosti okoljskih nevladnih organizacij

V sredini prejšnjega stoletja so nastale prve prostovoljne organizacije v Sloveniji, ki so se ukvarjale s področjem okolja, narave in tudi z ljudmi v njej. Tovrstne organizacije so se od tedaj dalje množile, imele so tudi vedno več članov, igrale so različne kulturno politične in sistemske vloge, imele pa so tudi različne pravne statute in se tudi različno imenovala. V devetdesetih letih jih prepoznavamo pod

⁴ To se je najbolj nazorno kazalo skozi politiko financiranja projektov. Finančne podpore so bile razpršene po ministrstvih, področno omejene, enkratne, nedolgoročne, nizke in atomizirane brez možnosti za sinergične učinke na področju okolja. Takšna finančna politika govori, da je izvršna državna oblast na področju okoljevarstva izvajala koncept, ki nima vgrajene vizije trajnostnega razvoja in zato z vidika zahtev Agende 21 v prihodnje nima perspektive.

⁵ V prispevku prikazani empirični podatki so obdelani le do prve ravni (izračuni procenti). Nadaljnja obdelava ni bila mogoča, ker mi ni bila dostopna baza podatkov. Tam, kjer bi bila nadaljnja obdelava smiselna in v kateri smeri, jo v opombah tudi nakažem.

imenom "nevladne organizacije" (NVO)⁶. Ta oznaka se je v slovenskem javnem prostoru začela uveljavljati leta 1993, ko so se društva začela prepoznavati kot nevladne, volonterske in neprofitne organizacije, zato da bi ustrezale kriterijem tujih fundacij, ki so začele delovati v Sloveniji, pri dodeljevanju finančnih podpor.⁷ S tujimi finančnimi sredstvi se je v slovenski politični prostor vselilo ne le novo skupno ime za društva, fundacije in privatne zavode⁸, pač pa se je v družboslovni misli začel uveljavljati tudi koncept, ki ga v zahodnih razvitih parlamentarnih demokracijah poznajo pod širšim imenom "tretji sektor" in pa "javna participacija".

Vsa društva, ki so uradno registrirana in bi jih lahko po zunanjih kriterijih analitično uvrstili med okoljevarstvene nevladne organizacije, pa se vendarle ne prepoznajo kot okoljske nevladne organizacije. Zato smemo govoriti, da med okoljske nevladne organizacije sodijo le tista društva, zavodi in fundacije, ki so se same prepoznale kot take in se tudi registrirale pri Regionalnemu okoljskemu centru in pri Ministrstvu za okolje in prostor. V Sloveniji je takšnih organizacij nekaj več kot 140 in v nadaljevanju želim pokazati na nekaj najosnovnejših karakteristik teh samoopredeljenih okoljskih nevladnih organizacij in jih komentirati s prebliski, ki niso zgolj analitičnega značaja.

Z nastajanjem strank, razpadom SFRJ ter z osamosvojitvijo in s spremembo političnega sistema v Sloveniji, društva in njihove zveze kot organizirani kolektivni akterji niso razpadli ali se kako drugače transformirali. Nasprotno. Na področju varovanja okolja in zaščite narave so se pojavila nova društva, privatni zavodi in fundacije, ki so po številu članov manj množični, so pa bolj strokovno-akcijsko usmerjeni.

⁶ *Nevladne organizacije so se pojavile najprej v razvitih zahodnih demokracijah šele z razkrojem socialne države konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let. Z neokonservativno in neoliberalno politiko je bila država razrešena opravljanja določenih socialnih nalog, ki so sicer vitalnega pomena za reprodukcijo in revitalizacijo družbe in kulture sploh. Za to področje, za katerega kapital ni bil neposredno zainteresiran, saj ga ni mogoče dobičkonosno organizirati, neokonservativistična koncepcija državne politike pa se mu je odpovedala, se je v socioloških in politoloških teorijah pojavilo ime tretji sektor, ki so ga vsebinsko opredelili kot nekaj, kar ni povezano z vlado oz. državo, kar ni povezano s profitabilnostjo in ki je v principu volontersko. Kolektivni akterji, ki so se pojavili na tem tretjem sektorju, so se organizirali v različnih pravnih formah, dobili pa so skupni naziv nevladne, neprofitne, volonterske organizacije. V tretji sektor sodijo vsi tisti kolektivni akterji, ki opravljajo kako družbeno koristno dejavnost oz. razrešujejo praktične življenjske probleme (predvsem socialne, socializacijske, ekološke, mirovne itd.). Dejavnosti primerno so tudi ustrezno drugače organizirani, sicer pa v okviru norm, ki jih pravne države dopuščajo.*

⁷ *Okoljevarstvene NVO v Sloveniji so bili s strani raziskovalca uvrščeni glede na predpostavljeno usmerjenost med organizacije/skupine, ki uveljavljajo javni interes ("skupno dobro"). Same sebe pa so NVO glede na pomen, ki ga imajo v družbi, opredelile v 7 primerih, da uveljavljajo interese, zadeve, ki so v obče dobro, v enem primeru pa, da uveljavljajo interese svojega članstva in drugih ljudi oz. organizacij, ki so v podobnem položaju oz. imajo enake interese kot njihova organizacija oz. člani. S tem dajejo okoljevarstvene organizacije zakonodajalcu jasno vedeti, da je dosedanji pravni okvir, ki večino NVO vodi kot društvo, neustrezen. Po obstoječi zakonodaji so namreč društva organizacije, ki so namenjene prvenstveno zadovoljevanju interesov članov in ne širših javnih interesov.*

⁸ *Pravni status se z novim poimenovanjem še ni spremenil in ostaja še odprto vprašanje.*

Tabela 1: Dinamika ustanavljanja organizacij (NVO) po letih

leto ustanovitve	delež v %	
do 1979	29	
do 1989	9,8	38,9
1990	7,3	
1991	4,9	
1992	8,5	20,7
1993	16	
1994	11	
1995	9,8	
1996	3,7	40,5

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Iz tabele 1 je razvidno, da se je na tem področju proces pluralizacije nevladnih, volonterskih in neprofitnih organizacij začel krepiti po letu 1991, da je dosegel vrhunec leta 1993 in da se sedaj počasi umirja. Na osnovi tega lahko zaključimo, da se je pluralizacija kolektivnih akterjev, ki delujejo na področju okolja, narave in ljudi v njej, bolj ali manj zaključila in da se tudi v prihodnje ne bo bistveno spremenila. Tako lahko računamo, da bo na tem področju bolj ali manj aktivno delovalo okoli 150 nevladnih, neprofitnih in volonterskih organizacij. Z aktivnejšo politiko bi bilo sicer mogoče spodbuditi še kakšne dodatne korekture, v osnovi pa se zdi, da so obstoječi potenciali v Sloveniji dobili svojo organizacijsko formo.⁹

Kje se ti potenciali prostorsko¹⁰ nahajajo lahko ugotovimo iz podatkov, kje imajo NVO sedež in na kateri ravni delujejo.

Tabela 2: Število organizacij (NVO) glede na sedež

sedež	delež v %
v Ljubljani	44
v enem izmed večjih mest	21
v manjšem mestu, vasi	35

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

⁹ Nastajanje okoljskih NVO v devetdesetih letih je mogoče pogledati tudi v kontekstu upadanja politične moči Zelenih in govori o tem, da se je ekološka zavest državljanov nadela drugo organizacijsko formo, in zdi se, primernejšo za praktično reševanje okoljskih problemov.

¹⁰ Na osnovi teh podatkov in medsebojnem križanju bi bilo mogoče natančno določiti tudi (narisati) prostorsko in področno pokritost Slovenije z okoljskimi advokati.

Tabela 3: Raven delovanja organizacij (NVO)

raven	delež v %	kumulativa
lokalna	34	34
regionalna	21	55
nacionalna	29	84
mednarodna	16	100

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Tretjina NVO v Sloveniji je aktivnih na lokalni ravni, petina na regionalni, kar pomeni, da več kot polovica (55%) NVO deluja na prostoru, ki je ožji od državnih meja. Malo več kot četrtnina (29%) je aktivnih na celotnem državnem področju, malce več kot šestina (16%) pa jih deluje v mednarodnem prostoru.

Z vidika Agende 21, ki postavlja težišče okoljskega delovanja na regionalno in lokalno raven, je porazdelitev NVO glede na ravni delovanja zadovoljiva. Odprto pa ostaja vprašanje, ali vendarle ne obstajajo sive pege na zemljevidu Slovenije, ki niso pokrite z okoljskimi advokati? Če takšne pege obstajajo, jih je potrebno z zavestnim usmerjanjem finančnih tokov in vzpostavljanjem drugih potrebnih pogojev prekriti. Jedro takšne politike pa mora biti koncept večsrediščnega razvoja okoljskega mrežja in njegove dejavnosti.

Področja delovanja

Okoljske nevladne organizacije programsko niso izključno zavezane okolju in naravi in zato tudi ne izvajajo samo okoljskih ali naravovarstvenih projektov.

Tabela 4: Delež aktivnosti organizacij (NVO) na področju okolja

razred aktivnosti	delež v %
edina aktivnost (100%)	29
velik del (50-100%)	42
ena izmed aktivnosti (0-50%)	29

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Več kot 2/3 NVO poleg okoljskih projektov izvajajo tudi druge dejavnosti, kar pomeni, da okolje- in naravovarstvo ni vedno v ospredju in da je lahko enkrat v ospredju ta drugič druga dejavnost. Izključno okolje- in naravovarstvene dejavnosti izvajajo manj kot tretjina NVO in lahko rečemo, da te organizacije predstavljajo

jedro okoljevarstvenih organizacij.¹¹ V drugi krog sodijo NVO, katerih okoljska dejavnost predstavlja več kot 50 % njihove aktivnosti in teh je več kot 40%, v tretji krog pa lahko uvrstimo ostalih 29 % NVO, ki imajo okoljevarstvene dejavnosti kot dopolnilo svoji osnovni interesni aktivnosti. Glede na to vprašanje, se nevladni okoljski prostor strukturira na treh ravneh ali v treh koncentričnih krogih, pač glede na delež in pomen okoljevarstvene aktivnosti v posamezni NVO. Z vidika nadaljnjega razvoja okoljskega mrežja in krepitev njegove participativne moči, je treba v prihodnje voditi politiko financiranja projektov, ki bo favoriziral tiste NVO, ki imajo na okoljevarstvu zgrajeno tudi lastno identiteto. Sicer pa bi bilo treba vse tri ravni še presprašati glede tega, kakšna je njihova prevladujoča zavest in kakšni so komunikacijski vzorci, ki jih prakticirajo v odnosih do ostalih pomembnih segmentov družbe.¹²

Okoljske nevladne organizacije pa se vsebinsko (ne)ukvarjajo z naslednjimi področji

Tabela 5: Vsebinska področja dela organizacij (NVO)

najboj zastopano področje v NVO	delež v %
izobraževanje in usposabljanje	54%
okoljsko delo na terenu, čistilne akcije, monitoring itd.	42%
zbiranje in posredovanje okoljskih informacij	34%
javne/alternativne okoljske ekspertize, okoljske ocene itd.	31%
posebne raziskave, oblikovanje okoljske tehnol. in ostale storitve	22%
lobiranje in sodelovanje pri oblikovanju zakonov	21%
povezovanje z ostalimi NVO in gradnja koalicije	18%
okoljske protestne akcije	14%
občasno zastopano področje v NVO	delež v %
povezovanje z ostalimi NVO in gradnja koalicije	59%
zbiranje in posredovanje okoljskih informacij	58%
javne/alternativne okoljske ekspertize, okoljske ocene itd.	47%
lobiranje in sodelovanje pri oblikovanju zakonov	44%
posebne raziskave, oblikovanje okoljske tehnol. in ostale storitve	42%
izobraževanje in usposabljanje	38%
okoljsko delo na terenu, čistilne akcije, monitoring itd.	36%
okoljske protestne akcije	31%

¹¹ Pomembno bi bilo ugotoviti, s kakšnimi dejavnostmi (projekti) in na katerih področjih okoljskega delovanja so te angažirane. Pomembno bi bilo tudi ugotoviti, koliko aktivnega članstva premorejo te NVO in koliko imajo članstva. Nato bi bilo pomembno ugotoviti njihove vire financiranja, njihov odnos do medijev, oblasti in kakšne ambicije imajo glede medsebojnega povezovanja itd.

¹² Na tej osnovi bi bilo mogoče izdelati ustrezne programe za preseganje ovir na ravni zavesti kolektivnih akterjev, seveda ob predhodnem posvetovanju z njimi.

nikoli zastopano ali nedefinirano področje v NVO	delež v %
okoljske protestne akcije	54 %
poseb. raziskave, oblikovanje okoljske teh. in ostale storitve	37 %
lobiranje in sodelovanje pri oblikovanju zakonov	35 %
povezovanje z ostalimi NVO in gradnja koalicije	23 %
javne/alternativne okoljske ekspertize, okoljske ocene itd.	22 %
okoljsko delo na terenu, čistilne akcije, monitoring itd.	22 %
zbiranje in posredovanje okoljskih informacij	8 %
izobraževanje in usposabljanje	7 %

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Nevladne organizacije opredeljujejo kot svojo temeljno aktivnost izobraževanje in usposabljanje ter okoljsko delo na terenu, čistilne akcije, monitoring itd. Da je to res prevladujoča aktivnost NVO, govori tudi podatek, da se za izobraževanje in usposabljanje občasno odloča kar 38%, oziroma da se s to dejavnostjo ne ukvarja le 7% NVO. Okoljsko delo na terenu, čistilne akcije, monitoring itd. je za 36% NVO pomembna aktivnost, ki pa je po drugi strani ne izvaja več kot vsaka peta NVO.

Naslednja pomembna aktivnost NVO, ki je bolj strokovne narave, so zbiranje in posredovanje okoljskih informacij, ki jih občasno izvaja 58% NVO, 8% pa posredovanja okoljskih informacij ne opravlja. Po pomembnosti ji sledi izdelovanje javnih/alternativnih okoljskih ekspertiz in okoljskih ocen, ki se zdijo, da so bolj strokovne narave od posredovanja informacij, saj jih 22% NVO ne izvaja. V ta sklop bolj strokovnih aktivnosti sodijo tudi posebne raziskave, oblikovanje okoljske tehnologije in ostale storitve, ki pa jih tudi občasno izvaja kar 42% NVO, po drugi strani pa se 37% s to dejavnostjo sploh ne ukvarja. Na osnovi teh podatkov lahko ugotovimo, da je med NVO posredovanje okoljskih informacij najbolj razširjeno in da so posebne raziskave, oblikovanje okoljske tehnologije in ostale storitve omejene na ožji krog NVO, če jih primerjamo z izdelovanjem javnih/alternativnih okoljskih ekspertiz in okoljskih ocen. Te vrste aktivnosti bi bilo smiselno v nadaljnjem razvoju okoljskega mrežja bolj podpreti, saj oblikujejo avtonomno strokovno osnovo za oblikovanje alternativnih konceptov predlaganim rešitvam s strani oblasti in krepi participativni potencial NVO.

Da je vpliv na zakonodajalca v zavesti NVO močno prisoten govori tudi dejstvo, da 44% NVO to izvaja kot svojo občasno aktivnost, ni pa močno razširjena, saj kar 35% NVO ne lobira in ne sodeluje pri oblikovanju zakonov.

Zelo malo NVO (14%) pa si kot svoje pomembno aktivnost izbira organiziranje okoljskih protestnih akcij, toda to ne pomeni, da vsaka tretja organizacija te dejavnosti občasno ne (bi) izvajala, se pa kar 54% NVO ne angažira na organiziranju protestnih akcij. To dejstvo sicer govori, da so NVO na nek način sedaj bolj usmerjene k povezovanju in sodelovanju tako z ostalimi NVO kot tudi z odločevalci oz. zakonodajalci kot je to veljalo za nova družbena gibanja v osemdesetih letih. Na to opozarja tudi zelo visok odstotek NVO (59%), ki si za občasno aktivnost izbirajo povezovanje z ostalimi NVO in sklepanje koalicije z njimi, kar je razumljivo, saj od okoljskih NVO ni mogoče pričakovati, da si bodo v večini izbrale za svojo

glavno dejavnost povezovanje z ostalimi NVO in gradnjo koalicije, in kljub temu jih je za eno od pomembnih aktivnosti izbralo kar 18% NVO. Po drugi strani pa se s povezovanjem ne ukvarja 23% NVO, kar pomeni, da se skoraj četrtno NVO ne zanaša za vzpostavljanje okolje- in naravovarstvenega mrežja in v njem ne sodeluje. Ta podatek krepi zavest o tem, da med NVO vendarle obstaja različna raven identitete in da je vendarle treba participativno moč in krepitev mrežja kot celote graditi na tistih NVO, ki segajo preko svojih ozkih interesnih meja.

Kadrovski potencial

Od obstoječega kadrovskega potenciala in njegove aktivnosti je seveda odvisna tudi moč okoljskih NVO tako pri reševanju praktičnih vprašanj kot v procesih odločanja.

Tabela 6: Delež zaposlenih v organizacijah (NVO) v administraciji in na projektih

	administracija	vodje projektov
ni redno zapos.	68,3 %	87,2 %
do 3 osebe	28 %	10 %
do 10 oseb	3,7 %	1,4 %
nad 10 oseb	/	1,4 %

Vir: REC (1997): Problems, Progress and Possibilities

Več kot 2/3 NVO temelji na volonterskem administrativnem delu in le 12,4% oz. 9 NVO ima profesionalno zaposlene vodje projektov za poln ali polovični delovni čas, kar pomeni, da je večina projektov, ki jih izvajajo NVO, prej majhnih kot velikih, da so prej manj zahtevni kot bolj zahtevni itd., skratka takšnih, ki jih je mogoče z volonterskimi močmi najprej pripraviti za izvedbo, potem pa še izvesti. V konceptu in praksi tretjega sektorja v drugih razvitih državah, je za vzpostavljanje pogojev za izvedbo nekega projekta nastavljena profesionalizirana moč, ki je tudi ustrezno nagrajena. Zato se bodo morale NVO v Sloveniji izviti iz volonterskega objema popoldanskih okolje- in naravovarstvenikov, če želimo, da prevzamejo nase nekatere dejavnosti, ki jih zaradi strokovnega potenciala lahko prevzamejo in ki jih sposobne bolje opravljati kot profitno-ciljno usmerjene organizacije ali državne institucije. Ta področja (trajni projekti) bi bilo treba opredeliti in jih toliko finančno podpreti, da bi jih bilo mogoče visoko profesionalno voditi in izvajati.

Na ravni okoljskega mrežja pa je treba ustanoviti/okrepiti delo štirih ogelnih inštitucij (fundacije, pravna posvetovalnica, računalniški center, komunikacijsko analitični center), ki bi opravljale storitve za učinkovitejšo izrabo aktivistično in strokovno nakopičenega potenciala v okoljskih organizacijah, ki se je pripravljen volontersko angažirati na določenih okoljskih problematikah in/ali participirati pri odločanju.

O volonterskem potencialu NVO govorijo številke o članstvu oz. o aktivnih članih.

Tabela 7: Delež aktivnih članov v organizacijah (NVO)

aktivni člani v NVO	delež v %
do 10 oseb	18 %
do 25 oseb	27 %
do 50 oseb	11 %
do 100 oseb	19 %
do 500 oseb	12 %
do 1000 oseb	1 %
nad 1000 oseb	12 %

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Tabela 8: Delež članstva v organizacijah (NVO)

število vseh članov v NVO	delež v %
do 5 oseb	0 %
do 20 oseb	12 %
do 40 oseb	21 %
do 100 oseb	21 %
do 200 oseb	11 %
nad 200 oseb	35 %

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Iz zgornjih ocen aktivnega članstva je mogoče izračunati, koliko je okoljskih aktivistov v Sloveniji. Teh je najmanj okoli 7.700. Iz števila članov pa, kolikšen je podporni potencial. Ta znaša okoli 12.400.¹⁵

Materialni potencial

Okoljske NVO bi za prevzem pomembnejše vloge v okoljevarstveni politični areni potrebovale tudi urejene prostorske razmere in najosnovnejšo pisarniško tehniko. Trenutno stanje pri okoljskih NVO je naslednje:

¹⁵ Seveda bi bilo potrebno te podatke še naprej križati z zgoraj omenjenimi tremi ravni okoljskih NVO. S tem bi prišli do približne ocene števila najbolj aktivnega okoljskega jedra, ki se izključno ukvarja le z okoljskimi problemi (v katerih NVO, v katerem kraju, kaj delajo, kakšna je njihova zavest o posameznih ključnih vprašanih razvoja okoljskih NVO, kakšen komunikacijski koncept razvoja NVO zastopajo, v kakšnih razmerjih so do oblasti, kakšne izkušnje imajo, kakšen je izobrazbeni profil...).

Tabela 9: Prostorski pogoji za delovanje organizacij (NVO)

prostorski pogoji	delež v %
lastniki svojih prostorov	11,6
v rednem najemu	38,5
občasno najemajo prostor	9,3
v prostorih svojih članov	37,3
ne potrebuje prostorov	3,3

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

NVO posedujejo le malo prostorov, polovica jih za svojo dejavnost najema, okoli 40% pa jih izjavlja, da prostore dobijo pri članih ali da prostorov sploh ne potrebujejo. Ob morebitni profesionalizaciji organizacijskega dela v NVO se bo odprl tudi prostorski problem, ki pa ne bo majhen in lahko rešljiv.

Za normalno delovanje in prevzemanje pomembnejše vloge pri reševanju okoljskih problemov NVO potrebujejo osnovna komunikacijska in pisarniška sredstva.

Tabela 10: Dostopnost komunikacijskih sredstev in modemske komunikacije

vrsta sredstva	delež v %
telefon	91,7
osebni računalnik	75,4
pisalni stroj	66,2
telefax	58
televizor	26,7
elektronska pošta	25,5
videorekorder	24,3

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Čeprav NVO ne premorejo lastnih prostorov, pa so jim komunikacijska sredstva dokaj dostopna. Kar tri četrtine jih premore računalnik in četrtina od teh ima tudi elektronsko pošto in dostop do interneta. Za delovanje okoljskega mrežja in medsebojnega povezovanja na posameznih projektih, je ta potencial zelo pomemben in ga bo treba še naprej krepiti.

Finančni potencial

Finančni potencial okoljskih NVO nam daje pravzaprav neko realnejšo osnovo za oceno o dejanskih možnostih profesionalizacije organizacijskega dela pri izvajanju okoljskih projektov in udeležbe v procesih odločanja. Najprej si pogledjmo

ocene NVO, ki govorijo o razmerju med finančnimi možnostmi in vsebinskim programom dela.

- svoj finančni položaj je 21,5% NVO ocenilo kot zelo dober (3,5%), kar pomeni, da nimajo resnih finančnih težav, in dovolj dober (18%), kar pomeni da imajo dovolj sredstev za podporo svojih glavnih aktivnosti, še vedno pa ostajajo brez podpore nekateri perspektivni/novi programi.
- 47% je ocenilo svoj finančni položaj kot nestabilen, kar pomeni, da se večina njihovih projektov bori s finančnimi težavami.
- kot slabo pa je ocenilo stanje 31% NVO, kar pomeni, da zaradi finančnih težav le s težavo izvajajo osnovne aktivnosti in projekte (15%), ali zelo slabo, kar pomeni, da ne prejemajo nobene finančne podpore (16%).

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Ocena NVO glede finančnega stanja je zaskrbljujoča. Samo petina NVO razpolaga s takšno količino finančnih sredstev, da ne trpi njihova programska dejavnost t.j. izvajanje projektov ali programov.¹¹ Nekoliko manj kot polovica ima finančne težave pri večini svojih projektov¹², kar vnaša v izvajanje projektov gotovo elemente negotovosti. Dvig finančne stabilnosti NVO je predpogoj za to, da se bo dvignila profesionalnost izvajanja projektov (možnost profesionalizacije vodij projektov), bolj bodo izrabljeni strokovni potenciali NVO, krepila se bo njihova moč in vpliv v odločevalnih procesih itd. Zaradi tega je treba razviti strategijo kanaliziranja finančnih sredstev iz različnih potencialnih virov v nevladni okoljski sektor. Velike možnosti so še pri tujih virih in v podjetjih, bistveno več pa bo morala prispevati država, vsaj v višini kot je značilno za razvite države (60%).

O finančni moči NVO pa bolj natančno govorijo podatki o višini njihovega letnega budžeta.

¹¹ Tu je potrebno še ugotoviti, ali so programske usmeritve teh NVO tako nizke, da jih je mogoče zadovoljiti z nizkim finančnim budžetom, ali gre kljub vsemu za pomembne projekte, ki so finančno tudi dobro podprti.

¹² Ugotoviti bi bilo smiselno, kateri projekti imajo popolno finančno pokritje in katero področje pokrivajo, kakšen je njihov obseg itd., pa tudi, kateri projekti se otepano s finančnimi težavami, kateri pa ne dobijo finančne podpore in ugotoviti razloge za vse tri razrede, zakaj je temu tako. Ali zaradi (ne)spretnosti NVO ali zaradi privilegirane dostopa do virov informacij in financ ali zaradi politike financerjev, da so določeni programi vredni popolne, drugi delne, tretji pa nikakršne finančne podpore. Ali pa so razlogi morda še kje drugje npr. nevpodprti informacijski in komunikacijski kanali med potencialnimi financerji in NVO.

Tabela 11: Razvrstitev organizacij (NVO) glede na višino letnih finančnih sredstev

obseg proračuna v letu 1995		
US \$	SIT	delež v %
do 500 \$	67.500	15
do 1000 \$	135.000	9,5
do 5000 \$	675.000	20
do 10.000 \$	1.350.000	20
do 50.000 \$	6.750.000	12
do 100.000 \$	13.500.000	6
nad 100.000 \$	nad 13.500.000	7
nedefinirano		9,5

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Na osnovi teh podatkov lahko ob predpostavki, da je bilo potrebno za enega redno zaposlenega v Sloveniji leta 1995 nameniti okoli 1.700.000 SIT, ugotovimo, da je le 25% NVO premoglo takšno višino letnega budžeta, da bi lahko zaposlili vsaj eno osebo.¹⁶ Za razvoj tretjega sektorja na področju okoljevarstva je treba podpreti tiste tokove med okoljskimi NVO, ki želijo izvajati projekte širšega javnega pomena na osnovi večje profesionalizacije in na finančni stabilnosti, ker se le tako krepiti institucionalna moč okoljskih NVO in njihovega mrežja. Preko tega pa se odpirajo možnosti večje participacije zainteresirane in organizirane javnosti na odločitve, ki se tičejo okolja in narave.

Sodelovanje z drugimi

Okoljske nevladne organizacije ocenjujejo, da je sodelovanje z drugimi akterji za izboljšanje okoljskega delovanja, zelo pomembno. V spodnji tabeli so prikazani deleži NVO, kako so se te razvrstile glede na ocenjen pomen sodelovanja z posameznimi vrstami akterjev:

¹⁶ Razporeditev NVO glede višine letnega budžeta nam ne pove hkrati tudi koliko denarja je bilo dejansko usmerjenega na okoljevarstvene projekte. Da bi prišli do realnejših podatkov, bi morali to razvrstitev križati s podatki o vrsti NVO (fundacija, zavod, društvo) in ravnju, na kateri delujejo. Tako bi ugotovili kateri krog NVO ima največji letni budžet in za raven katerih projektov se porablja. Ugotoviti bi, v kateri finančni razred padejo NVO, ki se izključno ukvarjajo z okoljskimi projekti, v kateri tiste, katerih okoljski projekti predstavljajo nad 50% in v katerega tiste, katerih delež okoljskih projektov je nižji kot 50%. Na ta način bi prišli tudi do podatkov, koliko denarja imajo na razpolago okoljevarstveni projekti na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni.

Tabela 12: Ocena organizacij (NVO) glede pomembnosti sodelovanja

sodelovanje z ostalimi NVO v državi	delež v %
zelo pomembno	64 %
srednje pomembno	33 %
nepomembno	2,4 %
sodelovanje z NVO iz sosednjih držav	delež v %
zelo pomembno	42 %
srednje pomembno	47 %
nepomembno	3,8 %
sodelovanje z mednar. in zah. org.	delež v %
zelo pomembno	35 %
srednje pomembno	55 %
nepomembno	3,8 %
sodelovanje z oblastjo v državi	delež v %
zelo pomembno	55%
srednje pomembno	38 %
nepomembno	6,1 %

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Velik delež NVO se zaveda, da je za izboljšanje okoljskega dela na področju, na katerem deluje njihova organizacija, pomembno sodelovanje (70 NVO se izjasnjuje za sodelovanje), in sicer zelo pomembno se jim zdi sodelovanje NVO v državi (54 NVO) in tudi sodelovanje z oblastjo (45 NVO). Šele nato, menijo NVO v Sloveniji, lahko k izboljšanju prispeva njihovo sodelovanje z NVO iz drugih držav (najprej sosednjimi, nato z zahodnimi in mednarodnimi organizacijami). V zelo majhnem številu pa menijo, da je sodelovanje nepomembno, in sicer 5 jih meni, da sodelovanje z oblastjo v državi ni pomembno za izboljšanje okoljskega dela na njihovem interesnem področju. Pripravljenost med okoljskimi NVO na sodelovanje z drugimi kolektivnimi akterji je zelo visoka, sistemsko pa še niso razvite komunikacijske forme niti niso vzpostavljeni pogoji za izvajanje večjih projektov, na katerih bi sočasno delalo več NVO. Obema ravnema bo treba v bodoče posvetiti več pozornosti.

Za mednarodno povezovanje pa je poleg komunikacijsko tehničnega potenciala pomembno tudi znanje tujih jezikov.

Tabela 13: Delež organizacij (NVO) glede na znanje tujih jezikov

tuji jeziki	delež v %
angleščino	96,3
nemščino	83,5
italijanščina	38,3
francoščina	34,8
ruščina	11,6
španščina	3,5

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Okoljske NVO imajo na razpolago sodobna komunikacijsko tehnična sredstva, kar je razvidno iz prejšnjih tabel, premorejo pa tudi znanja pomembnih tujih jezikov, s tem pa so dani osnovni pogoji za vstopanje NVO v mednarodno okoljsko sceno. Zakaj pa je komunikacija in sploh kakršno koli drugo sodelovanje slovenskih NVO s tujimi NVO kljub temu na tako nizki ravni, pa je treba šele odgovoriti. Ko bodo prepoznani in reflektirani razlogi, jih bo mogoče sistematično, vztrajno in potrpežljivo odstranjevati z odpravljanjem pogojev, na katerih se konstituirajo in s katerimi se upravičujejo in opravičujejo.

890

Največji problemi NVO

Na koncu pregleda obstoječih potencialov okoljskih NVO v Sloveniji naj si ogledamo še odgovore o najbolj perečih odprtih vprašanih, kot so jih opredelile NVO same.

Tabela 14: Število organizacij (NVO) glede na opredelitev najbolj aktualnih problemov

vrsta problema	št. NVO	zelo omembno za
nezadostni viri financiranja	71	37
pomanjkanje prostovoljne podpore	40	6
pomanjkanje sodelovanja z ostalimi okolj. organiz.	37	0
splošno oslabiljeno okoljsko gibanje v državi ali regiji	37	3
pomanjkanje oz. odsotnost zaneslj. okoljskih inform.	34	9
splošni pravni problemi zaradi nepopolne zakonodaje	30	5
nezadostno specifično okoljsko izobraževanje sodelavcev in članov organizacije	28	10
omejen dostop do sodobnih načinov komuniciranja - telefon, fax, e-mail itd.	25	5

Vir: REC (1997): *Problems, Progress and Possibilities*

Okoljske NVO najbolj občutijo kot aktualen problem pomanjkanje virov financiranja in nato najbrž v tej povezavi že pomanjkanje volonterske zagnanosti, kar je le zrcalna slika. Na tretjem mestu se je znašel problem sodelovanja z ostalimi NVO in splošno oslabiljeno okoljsko gibanje v Sloveniji, torej neka ugotovitev o nepovezanosti in nesodelovanju NVO, s katero je mogoče posredno povezan tudi trend slabitve okoljskega gibanja. Nato pridejo na vrsto šele strokovni problemi kot so strokovne in zanesljive informacije, pravni problemi, nizka stopnja specifičnega okoljskega znanja članstva itd. Obstaja prepričanje, da je mogoče pomanjkanje finančnih sredstev nadomestiti z volonterskimi močmi, pa to ne drži povsem. Za večji izkoristek volonterskega potenciala, ki tiči v okoljskih NVO in zainteresirani javnosti, je treba vzpostaviti organizacijske pogoje, ki pa jih je mogoče izvesti le s profesionalnim angažiranjem strokovnih moči, za kar pa so potrebna večja sredstva.

Zaključek

V zaključku želim sintetizirati zbrane podatke in tako zarisati prve portretne poteze okoljskega nevladnega gibanja v Sloveniji. V nadaljevanju pa v sklepih in predlogih sugeriram, kaj je na akcijski ravni smiselno narediti, da se obstoječi potenciali izkoristijo, okrepijo ter sistematično in sistemsko usmerijo za doseg ciljev Agende 21 in Nacionalnega programa za varstvo okolja (NPVO).

1. Institucionalni potencial: Z nastajanjem strank, razpadom SFRJ ter z osamosvojitvijo in s spremembo političnega sistema v Sloveniji, društva in njihove zveze kot organizirani kolektivni akterji na področju varovanja okolja in narave niso razpadli ali se kako drugače transformirali. Nasprotno. Na področju varovanja okolja in zaščite narave so se pojavila nova društva, privatni zavodi in fundacije, ki so po številu članov manj množični, so pa bolj strokovno-akcijsko usmerjeni. Pluralizacija kolektivnih akterjev, ki delujejo na tem področju, se je bolj ali manj zaključila in se tudi v prihodnje ne bo bistveno spremenila. Tako lahko računamo, da bo na tem področju bolj ali manj aktivno delovalo okoli 150 (samoopredeljenih) nevladnih, neprofitnih in volonterskih organizacij.

2. Potencial ravni delovanja: Z vidika Agende 21, ki postavlja težišče okoljskega delovanja na regionalno in lokalno raven - na tej ravni deluje v Sloveniji več kot 55% NVO, lahko ocenimo, da je glede na ravni delovanja porazdelitev NVO zadovoljiva.

3. Potencial področne usmerjenosti: Bolj zaskrbljujoč je podatek, da več kot 2/3 NVO v Sloveniji poleg okoljskih projektov izvaja tudi druge dejavnosti, kar pomeni, da okolje- in naravovarstvo ni vedno v ospredju in da se le tretjina NVO prvenstveno ukvarja le z okoljevarstveno tematiko.

4. Vsebinski potencial: Okoljske NVO se največ posvečajo izobraževanju in usposabljanju ter okoljskemu delu na terenu, čistilnim akcijam, monitoring, manj pa zbiranju in posredovanju okoljskih informacij, izdelovanju javnih/alternativnih okoljskih ekspertiz in okoljskih ocen, zelo malo pa z organiziranjem okoljskih protestnih akcij.

5. *Profesionalni kadrovski potencial*: Več kot 2/3 NVO temelji na volonterskem administrativnem delu in le 12,4% ima profesionalno zaposlene vodje projektov za poln ali polovični delovni čas.

6. *Organiziran volonterski potencial*: Iz podatkov o aktivnem članstvu je mogoče izračunati, da je okoljskih aktivistov v Sloveniji najmanj okoli 7.700, iz števila članov pa, da je organiziranega podpornega potenciala najmanj okoli 12.400.

7. *Materialni potencial*: NVO posedujejo le malo prostorov, polovica jih za svojo dejavnost najema, okoli 40% pa jih izjavlja, da prostore dobijo pri članih ali da prostorov sploh ne potrebujejo. Tri četrtine jih premore računalnik in četrtnina od teh ima tudi elektronsko pošto in dostop do interneta.

8. *Finančni potencial*: Samo petina NVO razpolaga s takšno količino finančnih sredstev, da ne trpi njihova programska dejavnost t.j. izvajanje projektov ali programov. Nekoliko manj kot polovica ima finančne težave pri večini svojih projektov, kar vnaša v izvajanje projektov elemente negotovosti. O višini letnega budžeta pa zgovorno govori podatek, da je le 25% NVO premoglo takšno višino letnega budžeta v letu 1995, da bi lahko zaposlili vsaj eno osebo (več kot 1.700.000 SIT).

9. *Potencial za povezovanje z drugimi (prepričanje)*: Velik delež NVO se zaveda, da je za izboljšanje okoljskega dela na področju, na katerem deluje njihova organizacija, pomembno sodelovanje (70 NVO se izjasnuje za sodelovanje), in sicer zelo pomembno se jim zdi sodelovanje NVO v državi (54 NVO) in tudi sodelovanje z oblastjo (45 NVO). Šele nato, menijo NVO v Sloveniji, lahko k izboljšanju prispeva njihovo sodelovanje z NVO iz drugih držav (najprej sosednjimi, nato z zahodnimi in mednarodnimi organizacijami).

10. *Potencial za povezovanje z drugimi (materialni, veščine)*: Okoljske NVO imajo na razpolago sodobna komunikacijsko tehnična sredstva, premorejo pa tudi znanja pomembnih tujih jezikov. S tem so dani osnovni pogoji za vstopanje NVO v mednarodno okoljsko sceno.

11. *Potencial samozavedanja obstoječih ovir*: Okoljske NVO najbolj občutijo kot aktualen problem pomanjkanje virov financiranja in nato najbrž v tej povezavi že pomanjkanje volonterske zagnanosti. Na tretjem mestu se je znašel problem sodelovanja z ostalimi NVO in splošno oslABLJENO okoljsko gibanje v Sloveniji, torej neka ugotovitev o nepovezanosti in nesodelovanju NVO, s katero je mogoče posredno povezan tudi trend slabitve okoljskega gibanja. Nato pridejo na vrsto šele strokovni problemi kot so strokovne in zanesljive informacije, pa pravni problemi in nizka stopnja specifičnega okoljskega znanja članstva itd.

Sklepne misli in predlogi

- V Sloveniji smo vzpostavili institucionalni aranžma po vzoru parlamentarne demokracije, vzpostavili smo tudi pravila tržnega ravnanja, čaka pa nas druga stopnja demokratizacije t.j. izgradnja mrežij v posameznih političnih arenah. V to nas silijo različna nerešena praktična vprašanja, med katere sodijo tudi ekološka, okoljska in naravovarstvena vprašanja.

- Obstoječi okoljevarstveni potenciali v Sloveniji so v glavnem dobili svojo organizacijsko formo, dodatne strukturne korekcije pa bi bile mogoče le ob aktivnejši finančni politiki.
- Ob ugotovitvi, da obstajajo področja v Sloveniji, ki niso pokrita z okoljskimi advokati (NVO), je ta področja potrebno pokriti z zavestnim usmerjanjem finančnih tokov in vzpostavljanjem drugih potrebnih pogojev. Jedro takšne politike pa mora predstavljati koncept večsrediščnega razvoja okoljskega mrežja in njegove dejavnosti.
- Z vidika nadaljnjega razvoja okoljskega mrežja in krepitev njegove participativne moči, je treba v prihodnje imeti takšno politiko financiranja, ki bo favoriziral tiste NVO, ki imajo na okoljevarstvu zgrajeno tudi lastno identiteto, prepoznano tudi skozi delež okoljevarstvenih projektov. Participativno moč in krepitev mrežja kot celote je smiselno graditi na tistih NVO, ki segajo v svojih razmišljanjih in delovanju preko svojih ozkih interesnih meja.
- V nadaljnjem razvoju okoljskega mrežja bi kazalo strokovne storitvene dejavnosti prioritarno finančno bolj podpreti, saj se na ta način gradi avtonomna strokovna osnova in odpirajo se možnosti za vdor alternativnih konceptov v komunikacijske in odločevalne procese. S tem se seveda krepiti tudi participativni potencial NVO.
- Če želimo, da NVO in okoljsko mrežje prevzame nase nekatere dejavnosti javnega pomena, ki jih zaradi strokovnega potenciala lahko prevzame in ki jih je sposobno bolje opravljati (zaradi systemske umestitve, specifične logike delovanja in večjega potenciala zaupanja javnosti) kot profitno-ciljno usmerjene organizacije ali državne institucije, se bodo morale NVO v Sloveniji izviti iz volonterskega objema popoldanskih okoljevarstvenih organizacij. Prednostna področja (trajni projekti), ki naj bi jih NVO in mrežje opravljalo, bi bilo treba opredeliti in jih toliko finančno podpreti, da bi jih bilo mogoče visoko profesionalno voditi in izvajati.
- Na ravni okoljskega mrežja je potrebno prednostno finančno podpreti delovanje štirih ogelnih inštitucij (fundacije, pravna posvetovalnica, računalniški center, komunikacijsko analitični center), ki bi opravljale storitve za učinkovitejšo izrabo aktivistično in strokovno nakopičenega potenciala v okoljskih organizacijah, ki se je pripravljen volontersko angažirati na določenih okoljskih problematikah in participirati pri odločanju.
- Ob krepitvi profesionalizacije organizacijskega dela pri izvajanju okoljevarstvenih projektov se bo odprl tudi prostorski problem, kjer naj bi ti kadri delali. Ta problem je treba razumeti kot vzpostavljanje osnovnih pogojev za institucionalno krepitev NVO in okoljskega mrežja in ga je zato treba začeti čim prej sistematično reševati.
- Za delovanje in medsebojno povezovanje NVO in okoljskega mrežja je komunikacijsko tehnični potencial zelo pomemben in ga bo treba še naprej krepiti.
- Pripravljenost med okoljskimi NVO na sodelovanje z drugimi kolektivnimi akterji je zelo visoka, systemsko pa še niso razvite komunikacijske forme niti niso vzpostavljeni pogoji za izvajanje večjih projektov, na katerih bi sočasno delalo več NVO.
- Obstaja prepričanje, da je mogoče pomanjkanje finančnih sredstev nadomestiti z volonterskimi močmi, pa to ne drži povsem. Za večji izkoristek volonterskega

potenciala, ki tiči v okoljskih NVO in zainteresirani javnosti, je treba vzpostaviti organizacijske pogoje, ki pa jih je mogoče izvesti le s profesionalnim angažiranjem strokovnih moči, za kar pa je potrebna bolj premišljena in celovita finančna politika na področju okoljarstva in seveda večji delež sredstev kot je bil do sedaj namenjen za okoljarstvene projekte, ki naj bi jih izvajale NVO in okoljsko mrežje.

- Za razvoj tretjega sektorja na področju okoljarstva je treba podpreti tiste tokove med okoljskimi NVO, ki želijo izvajati projekte širšega javnega pomena na osnovi večje profesionalizacije in v pogojih finančne stabilnosti, ker se le tako lahko začne proces krepitve institucionalne moči okoljskih NVO in okoljskega mrežja. S tem pa se seveda odpirajo možnosti za participacijo zainteresirane in organizirane javnosti na odločitve, ki se tičejo okolja in narave.

- Dvig finančne stabilnosti NVO in okoljskega mrežja je predpogoj za to, da se bo dvignila profesionalnost izvajanja projektov (možnost profesionalizacije vodij projektov). Zaradi tega je treba razviti strategijo kanaliziranja finančnih sredstev iz različnih potencialnih virov v nevladni okoljski sektor. Velike možnosti so še pri tujih virih in v podjetjih, bistveno več pa bo morala prispevati država, vsaj v višini kot je značilno za razvite države (60%).

P.S. Zahvaljujem se dr. Danici Fink-Hafner, prvi bralki zgornjega teksta, za sugestije in pripombe, ki so pripomogle, da je članek sedaj bolj koncizen in profiliran.

LITERATURA

- Beck, U.1986. Risikogesellschaft. Weg in eine andere Moderne, Frankfurt/M.
- Bibič, A. 1992. Civilna družba in demokracija, TIP, št. 7-8, str. 769-779.
- Fink-Hafner, D. in drugi.1997. Oblikovanje policy mrež in lobiranje v Sloveniji, raziskava, IDV-FDV, Ljubljana
- Jordan, G., Schubert K., eds. 1992. Policy Networks, special issue of European Journal of Political Research, št.1-2.
- Kenis, R., Schneider V. 1991. Policy Networks and Policy Analysis...In: B.Marin and R. Manytz (eds.), Policy Networks: Empirical Evidence and Theoretical Considerations. Frankfurt/-Boulder: Campus/Westview.
- Lukšič, A. 1996. Izbira označevalca za predmet, ki ga v angleški raziskovalni skupnosti označujejo z besedo "policy network", pojmovno-terminološka raziskava v okviru projekta "Oblikovanje policy mrež in lobiranje v Sloveniji", vol.18.
- Lukšič, A. 1990. Neokonservativizem, magistrska naloga, FDV, Ljubljana
- Lukšič, A. 1996. Razumevanje tehnologije v novejši politični misli, doktorska disertacija, FDV, Ljubljana
- Lukšič, A. 1996. Možnosti slovenjenja pojma "network" - temejnega pojma analize politik, TIP, št. 4/96, str. 596-603
- Offe, K.1993. Spona in zavora: Moralni in institucionalni vidiki inteligentnega samoomejevanja, ČKZ, št. 152-153, str. 47-70, Ljubljana
- REC. 1997. Problems, Progress and Possibilities. A Needs Assessment of Environmental NGOs in Central and Eastern Europe, Executive Summary, Budapest
- Schubert, K., Jordan P. 1992. A preliminary ordering of policy network labels, special issue of European Journal of Political Research, št. 1-2, str. 7-29.
- Waarden, F. van. 1992. Dimension and types of policy networks, special issue of European Journal of Political Research, št. 1-2, str. 29-53.

STANOVANJSKA POLITIKA IN POLICY-OMREŽJE²

Povzetek. V družbah z razvito demokracijo opažajo, da se v oblikovanje sektorskih politik vključuje vse večje število akterjev iz javnega in zasebnega sektorja, razločujejo pa tudi značilne vzorce takega vključevanja in povezovanja (tipe policy-omrežij). Članek analizira te trende pri nas na področju stanovanjske politike in novih interesnih organizacij na tem področju. Z uporabo empiričnih podatkov o obstoju in delovanju interesnih skupin preverja domnevo, da je 'demokratski prehod' pretrgal močne neo-korporativistične zveze med akterji ter da so novo nastali akterji in policy omrežja še dokaj šibki, nestabilni, razmerja med njimi in vlado pa malo institucionalizirana. Članek tudi skuša odgovoriti na vprašanje, ali se interesne skupine na stanovanjskem področju medsebojno razlikujejo po vplivnosti ter kakšen je njihov položaj v primerjavi s skupinami na drugih področjih.

Ključni pojmi: sektorska politika, stanovanjska politika, interesne skupine, oblikovanje politike, policy omrežje

Uvod

Slovenija doživlja, podobno kot ostale Srednje in Vzhodno evropske družbe, globoke strukturne spremembe, med katerimi nekatere segajo tudi na stanovanjsko področje. Ta prehod - če uporabim konvencionalni izraz - zaobsega ne le kompleksne procese, ki vpeljujejo institucije tržnega gospodarstva, ampak tudi politične demokracije. Rastoča literatura na temo stanovanjskih reform in privatizacije (npr. zborniki Turner, Hegedus in Tosics 1992; Struyk 1996; Clapham, Hegedus, Kintrea and Tosics 1997; Hegedus, Mayo in Tosics 1996) kaže, kako velik je interes za tovrstno dogajanje.

Vendar pa nam spremljanje razprav o stanovanjskih reformah, ki potekajo v domači in tudi mendarodni strokovni javnosti, pokaže, da so ekonomske in tržne spremembe veliko bolj v ospredju pozornosti kot pa spremembe na področju politične participacije. Povedano drugače: večino opazovalcev in tudi udeležencev sprememb skrbijo ovire in zastoji pri uvajanju predvsem tržnih mehanizmov, veliko manj pa pri političnem pluralizmu in participaciji. V tem članku pa se bomo

¹ Dr. Srna Mandič, docentka na Fakulteti za družbene vede.

² Besedilo je nastalo na podlagi raziskovalnega projekta, ki sta ga podprla Ministrstvo za znanost in tehnologijo Slovenije ter Mestna občina Ljubljana - Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost.

ukvarjali prav s tem vidikom sprememb ali natančneje, z novimi interesnimi organizacijami, načini predstavljanja interesov ter sodelovanja pri oblikovanju stanovanjske politike in njenih delov. To, da je v sodobnih demokratičnih družbah pluralizacija interesov in njihovo vključevanje v politično odločanje postala samo-umevna sestavina političnega življenja, izraža tudi pojem "policy omrežje". Če nič drugega, ta pojem "enostavno označuje dejstvo, da oblikovanje politike vključuje veliko število javnih in zasebnih akterjev z različnih ravni in funkcionalnih področij vlade in družbe" (Hanf 1978, 12).

V tem prispevku bomo obravnavali ključne akterje na stanovanjskem področju. Poskusili bomo identificirati ključne novonastale interesne skupine ter ugotoviti, do kakšnih sprememb je prišlo v razmerjih med njimi in vlado. Pri tem bomo posebej izpostavili posebnost tega sektorja, ki je vidna v večini razvitih dežel - pa tudi pri nas v času pred spremembo - v obliki močno razvitega (neo)korporativističnega vzorca predstavljanja interesov, kjer nosilci ekonomskih interesov močno vplivajo na oblikovanje sektorske politike.

Ključno vprašanje, na katerega bomo skušali odgovoriti, je, v koliki meri so se pri nas po ukinitvi prejšnjega samoupravnega modela reprezentacije interesov, uspeli oblikovati novi akterji? Ter nadalje, koliko so usposobljeni za delovanje, kako se povezujejo med seboj in z državnimi strukturami ter predvsem, ali in kako skušajo vplivati na oblikovanje stanovanjske politike? Gre torej za vprašanje, koliko so na stanovanjskem področju sploh izoblikovana policy-omrežja, kateri akterji so v njih vključeni ter kakšne so njihove značilnosti.

Pri tem imamo tri hipoteze. Prva je splošna hipoteza, da je tranzicija pretrgala močne, za ta sektor značilne neokorporativistične zveze med akterji ter da so novonastali akterji in policy omrežja še dokaj šibki, nestabilni, razmerja med njimi in vlado malo institucionalizirana ter osrediščena na nekaj začasnih vprašanj oziroma partikularističnih situacijskih interesov. V terminologiji van Waardnove (1982) tipologije policy-mrež pa se ta hipoteza glasi takole: tranzicija se na tem področju kaže kot prehod od stabilnega korporativističnega policy-omrežja v več začasnih in manj formaliziranih tematskih mrež. Druga hipoteza je, da se interesne skupine glede na stopnjo konstituiranosti in uspešnosti pri vplivanju na politiko med seboj razlikujejo. To preverjamo prek dveh operacionalnih hipotez: prvič, da so pri tem interesne skupine "ponudnikov" v boljšem položaju od interesnih skupin "porabnikov" in drugič, da so interesne skupine na stanovanjskem področju manj organizirane, stabilne in usposobljene za delovanje kot primerjalne skupine na drugih področjih.

Te hipoteze bom preverjala na podatkih, ki so bili zbrani z anketo izbranih predstavnikov interesnih skupin na stanovanjskem področju. Ker pa je to sorazmerno slabo poznano in transparentno področje, o katerem je tudi sicer le malo podatkov, se mi zdi pomembno podatke izkoristiti tudi za osnovni opis akterjev, njihovih značilnosti in virov delovanja. Pomembna je torej tudi "poizvedovalna" (eksplorativna) dimenzija te raziskave.

Policy omrežja in stanovanjska sfera - konceptualna izhodišča

Policy omrežje - razmerje med državo in interesnimi skupinami

Izraz "policy omrežje" se v najboljčejšem smislu uporablja kot krovni izraz za vrsto različnih možnih odnosov med državo in interesnimi organizacijami pri oblikovanju sektorskih politik. Ker je koncept policy omrežja izčrpano predstavljen že v drugih prispevkih, prav tako pa tudi njegova aplikacija na slovensko okolje, bom v tem delu samo povzela tiste elemente, ki bodo imeli ključno vlogo pri analizi interesnih organizacij in njihovega vpliva na oblikovanje stanovanjske politike.

Vse pogostnejša uporaba izraza "policy omrežje" v literaturi od konca sedemdesetih let kaže na to, da je prišlo do velikih sprememb v sami politični realnosti razvitih demokracij, kjer opazajo, da se sektorske politike vse pogosteje oblikujejo v novih aranžmajih z rastočo udeležbo različnih družbenih skupin ter da ti aranžmaji čedalje manj ustrezajo učbenišskemu modelu odločanja, po katerem "parlament odloči, vlada izvede". Po mnenju Jordana in Schuberta (1992) gre za globoke spremembe v procesih odločanja in oblikovanja sektorskih politik, ki odražajo vse večjo mobilizacijo interesnih organizacij, decentralizacijo države ter zlasti izginjanje jasnih meja med javnim in privatnim, pri čemer se sektorske politike vse pogosteje oblikujejo v interakciji med deli države in klientelističnimi interesnimi skupinami.

Sodelovanje in prežemanje med predstavniki javne in zasebne sfere pri oblikovanju sektorskih politik avtorji označujejo tudi z vrsto drugih izrazov kot so partnerstvo med javnim in zasebnim, korporativizem, dogovorna ekonomija (socialni trg), policy skupnost itd., med katerimi nekateri označujejo tudi poseben vzorec in intenziteto teh odnosov. Kar je na tem mestu pomembno pa je, da vsi ti izrazi govorijo o dejstvu, da se v oblikovanje politik vključuje vse večje število različnih akterjev.

Med ključne akterje štejejo politiki, administracija in predstavniki interesov, njihovi motivi za sodelovanje pa so sicer različni, vendar v veliki meri združljivi. Van Waarden (1992) navaja naslednje motive za sodelovanje akterjev. Državna administracija potrebuje politično podporo, legitimiteto, informacije, koalicijske partnerje v tekmi z drugimi deli administracije ter podporo pri izvajanju politike. Interesne skupine, na drugi strani, potrebujejo dostop do oblikovanja in izvajanja politike ter ugodnosti zase oziroma za svoje članstvo. Te različne potrebe motivirajo in opogumljajo sodelovanje ter menjavo različnih virov med temi akterji. Če se te oblike menjav ponavljajo, se lahko institucionalizirajo v policy omrežje.

Naslednje vprašanje glede policy omrežja zadeva njene ključne lastnosti, značilnosti. Med značilnosti, s katerimi se omrežja najpogosteje opisujejo, Kenis in Schneider (1989) navajata: relativno stabilna množica organizacijskih akterjev; povezave med njimi kot kanali komuniciranja ter izmenjave informacij, znanja, zaupanja in drugih političnih virov; meje danega omrežja. Pomembne so tudi druge značilnosti kot so struktura (simetrija ali recipročnost odnosov, združevanje ali razdruževanje v pod-omrežja, centralnost itd.); pravila obnašanja; razmerja moči (npr. dominacija države) ter stopnja institucionaliziranosti. Slednja kaže na več možnih razvojnih stopenj omrežja - od ad hoc začasnih neformalnih razmerij

v omrežju, ki sploh nima jasno določenih meja in članstva na eni strani, do polno formalizirane organizacije na drugi strani. Omrežja so ponavadi oblika proto-organizacije in tudi nimajo nujno centra moči.

Naslednje vprašanje zadeva tipologijo policy-omrežij. Ob različnih kombinacijah omenjenih lastnosti van Waarden ločuje več tipov policy mrež, med katerimi so tudi naslednji. "Statizem" je tisti tip omrežja, kjer je v proces oblikovanja politike vključeno le majhno število akterjev, ker jih vlada skuša izločiti in zmanjšati njihov vpliv. "Korporatizem" je takšen tip policy omrežja, v katerega je vključenih majhno število predstavnikov funkcionalnih interesnih skupin; ti se z vlado pogajajo o politiki, vendar ob njenem sprejetju sprejemajo tudi vso odgovornost za njeno izvedbo. "Klientelizem" označuje tip omrežja, v katerem je vlada neposredno povezana s predstavniki izbranih skupin, katerih vpliv na vlado je torej nesorazmerno velik v primerjavi z drugimi skupinami. Obstaja tudi "tematsko omrežje", ki opredeljuje dinamično strukturo različnih akterjev, ki se povezujejo zaradi enega, običajno kratkoročnega, interesa.

Pomembno je poudariti tudi možne medsektorske razlike glede nastanka in delovanja polcy mrež v neki družbi. Medtem ko bomo v nadaljevanju obravnavali nekaj značilnosti stanovanjskega sektorja, ki sodi med najbolj izrazite primere močno razvitega korporatizma, pa le omenimo, da so v slovenskem prostoru empirično že ugotovili, da na različnih področjih kot so zdravstvo, socialna politika in izobraževanje nastajajo dokaj različni tipi mrež od elitističnih do korporativnih (Fink Hafner 1995). Pri obravnavi korporatizma kot posebnega tipa policy omrežja se je nasploh uveljavilo spoznanje, da ni enakomerno razvit v različnih sektorjih, od tod tudi izrazi kot mezo-korporativizem oziroma sektorski korporativizem (Bengtsson 1993), ki nakazuje, da je korporativna ureditev lahko omejena le na določen sektor državne aktivnosti. Večja razvitost korporativizma v nekaterih sferah je odvisna ne le od velikost ali organizacijske moči posameznega sektorja ali panoge, ampak tudi od strateške vloge, ki jo ima v nacionalni ekonomiji.

Stanovanjsko področje in (neo)korporativizem

Adams (1987) meni, da je korporativistični model zelo pogosten na področju ekonomskega planiranja, industrijskih odnosov in politike dohodka, da pa je pogosto prisoten tudi na področju programov socialne države in to prav najočitneje v stanovanjski sferi. Tu je prišlo do močnih vezi med (lokalno) državo in skupinami proizvajalcev stanovanjskih storitev že takoj po drugi svetovni vojni, ko so se oblikovali masovni programi zidave, ki naj bi odpravili velik stanovanjski primanjkljaj zaradi vojne škode in demografskih sprememb.

Takrat je država posegla v stanovanjsko področje zelo intenzivno: da bi bilo lahko hitro zgrajenih dovolj stanovanj, je država v gradbeni panogi podpirala integracijo in koncentracijo, saj je bila ta panoga tradicionalno fragmentirana v veliko število majhnih, nepovezanih izvajalcev. Brez njihove povezanosti v združenja in brez predstavnikov teh združenj, se tudi država ne bi mogla pogajati o pogojih izvedbe njene politike rekonstrukcije. V tej zgodnji povojni fazi je bila lokalna država predvsem kupec stanovanjskih storitev. Gre predvsem za obliko, ko je lokalna država investitor in lastnik bodočih stanovanj, gradbena panoga pa le izva-

jalec gradbenih del. Tu opozorimo na terminološko značilnost: vloga, ki jo pri nas imenujemo "investitor", v tržnih gospodarstvih opravlja t.i. "developer", medtem ko se "investor" nanaša na tistega, čigar kapital se v nepremičnino (so)vlaga in prinaša obresti (npr. zavarovalnice, pokojninski skladi itd.), najbolj tipičen primer tega vzorca pa je najti v povojni Veliki Britaniji.

Francija, Zahodna Nemčija, Švedska in Nizozemska pa so vpeljale drugačen vzorec kot Velika Britanija. Tu so se povojne vlade naslonile na delavske sindikate, religiozne skupine, prostovoljne in združne organizacije ter te neprofitne organizacije sprejele kot osnovni instrument najemne stanovanjske preskrbe. Pri tem so jih podprle z nizkoobrestnimi državnimi posojili in garancijami za komercialna posojila. Veliko teh nedržavnih organizacij se je razvilo v velika, visoko profesionalna podjetja, povezave z njimi pa so vladam omogočale, da so imele večji vpliv na ceno in standarde, kot pa bi dovoljeval bolj fragmentiran stanovanjski trg. Oblikovale so se tudi lokalne in regionalne organizacije najemnikov ter njihove nacionalne zveze in krovne organizacije, prav tako tudi združne organizacije in celo integrirani neprofitni sistemi. Na mestni ravni je sodelovanje organizacij najemnikov zelo pomembno pri oblikovanju in izvajanju politike mestne prenove.

Razvoj korporativističnih razmerij med državo in stanovanjskimi organizacijami pa po mnenju Harsmana in Quigleya (1991) v veliki meri narekuje tudi narava stanovanjskega trga, ki s svojo imanentno nepopolnostjo (t.j. z odstopanjem od predpostavk za optimalno delovanje) terja vpeljavo mehanizmov za izboljšanje njegove alokativne učinkovitosti (več o tem v Mandič 1996). Pomembna je vloga stanovanjske politike pri stabiliziranju proizvodnje, torej pri odpravljanju velikih cikličnih nihanj ponudbe in povpraševanja, ki lahko vodi v njuno neujemanje in veliko tveganje za proizvajalce. Na drugi strani pa stabilnost obsega proizvodnje spodbuja ekonomijo obsega in tehnične inovacije, ki peljejo k ugodnejši ceni. Najpomembnejši instrument, ki omogoča stabilizacijo proizvodnje in pogoje, da sta ponudba in povpraševanje dolgoročno predvidljiva in usklajena, je načrtovanje.

Stabilizacija in načrtovanje proizvodnje in povpraševanja sta tipično možna v okviru korporativnih aranžmajev, v katerih tržni akterji (njihovi interesni predstavniki) sodelujejo z državo ter si s pogajanjem, pogodbam in dogovori zagotavljajo takšne pogoje poslovanja, ki jim omogočajo večjo racionalizacijo in manjše tveganje, odpovedo pa se medsebojnemu tekmovanju in možnosti največjega dobička ob hkratnem velikem tveganju. Prav s temi aranžmaji uspeva država zagotoviti sodelovanje akterjev in njihove naložbe tudi tja, kamor zaradi premajhnega donosa in prevelikih tveganj sicer ne bi vlagali. Najbolj tipičen primer tega so najemna stanovanja zmerne cene in kakovosti.

Korporativizem kot model ciljnega sodelovanja med državo in predstavniki funkcionalnih interesov torej prinaša nove oblike ekonomskih in političnih odnosov, ki se ne prilegajo tradicionalnemu razmevanju ne prostega trga, ne parlamentarne demokracije. Poudarimo, da je pri tem zelo pomembna predvsem vloga lokalne države.

Samoupravni model oblikovanja stanovanjske politike - primer korporativističnega policy omrežja

Ta razdelek je namenjen povzetku ključnih značilnosti modela oblikovanja stanovanjske politike v obdobju pred demokratičnim prehodom, torej njeno začetno stanje.

Za razliko od drugih socialističnih dežel, pri katerih je imela centralna država zelo močno vlogo pri oblikovanju in izvajanju stanovanjske politike, je bila ta v Sloveniji izrazito decentralizirana. Do tega je prišlo že z reformo leta 1965, ki je močne kompetence pri alokaciji stanovanjskih virov prenesla na relativno avtonomne gospodarske organizacije: na banke - komercialna stanovanjska posojila, na podjetja - oskrba zaposlenih z najemnimi stanovanji in ugodnimi posojili. V tem obdobju so tudi gradbena podjetja relativno pogosto začela odločati o obsegu in cenah stanovanjske zidave. Medtem ko je Sovjetski zvezi, na primer, vse do "perestrojke" država s centralnim planom določala proizvodnjo in alokacijo stanovanj in celo gradbenega materiala (Kalinina 1992), so se pri nas relativno avtonomni tržni akterji torej že zgodaj pojavili. Prav tako je bila tudi alokacija stanovanjskih virov povsem decentralizirana, saj so o oblikovanju stanovanjskih skladov, njihovi namembnosti (posojila versus najemna stanovanja) ter alokaciji relativno avtonomno odločala podjetja sama - v okviru t.i. "skupne porabe".

Sredi sedemdesetih let sta nastala dva dodatna programa stanovanjske oskrbe na ravni občin in naj bi predstavljala dopolnitev prejšnjemu modelu tako, da sta bila namenjena stanovanjski oskrbi tistega dela populacije, ki ni imel dostopa do stanovanja prek zaposlitve. To sta bila program solidarnostnih stanovanj, ki je namenjal najemna stanovanja mladim ter socialno ogroženim skupinam, ter program vzajemnosti, ki je zagotavljal nekomercialna stanovanjska posojila posameznikom in delodajalcem. Zbiranje sredstev za te programe in njihova izvedba sta bili v pristojnosti občinskih samoupravnih stanovanjskih skupnosti.

Tako vidimo, da je že od srede šestdesetih let pri nas imela država pri izvajanju stanovanjske politike relativno majhno vlogo. Določala je minimalno prispevno stopnjo, ki so jo delovne organizacije morale zbirati iz dohodkov zaposlenih, ter obča pravila alokacije najemnih stanovanj. Seveda je s številnimi formalnimi in neformalnimi mehanizmi vplivala na odločitve delovnih organizacij, ki so bile s svojimi delavskimi sveti ključni oblikovalec in razdeljevalec stanovanjskih virov. Sredi sedemdesetih let so ključno vlogo pri oblikovanju stanovanjske politike dobile občinske samoupravne stanovanjske skupnosti. Te so bile aplikacija modela "integralnega samoupravljanja", ki je bil predviden za celotno področje družbenih dejavnosti in socialnih storitev.

Ta model je bil namenjen temu, da se samoupravljanje kot model odločanja razširi iz podjetij in se vključi v oblikovanje vseh sektorskih politik oz. v proces socialnega in prostorskega planiranja. Z vidika oblikovanja in izvajanja stanovanjske politike so imele samoupravne stanovanjske skupnosti poleg programov vzajemnosti in solidarnosti še naslednjo ključno funkcijo - vnaprejšnje srednjeročno dogovorno usklajevanje med ponudbo in povpraševanjem po novozgrajenih stanovanjih na lokalni ravni. Načrtovanje obsega, lokacije in financiranja (z

“združevanjem sredstev) novogradenj v občini, bi naj bil rezultat sporazuma med občinskimi organi, gradbenimi podjetji ter kupci (so-investitorji), med katere so sodila tudi podjetja. Analogen vzorec kot na občinski ravni je bil tudi na republiški ravni z Zvezo stanovanjskih skupnosti Slovenije.

Ta organizacijski vzorec je izrazit primer korporatistične ureditve, v katerem predstavniki ekonomskih interesov neposredno vplivajo na lokalno in nacionalno stanovanjsko politiko. Z drugimi besedami – med (kvazi)državo in (kvazi)tržnimi akterji so bile vzpostavljene močne finančne in administrativne vezi, gradbenemu sektorju pa je bila pripisana tudi pomembna državotvorna vloga (Kos 1988). Prav zaradi samoupravnega modela oblikovanja in izvajanja vrste sektorskih politik je bila tedanja Jugoslavija tudi uvrščena med dežele z izrazito korporativnim sistemom reprezentacije interesov (Schmitter and Lehbruch 1979,17).

Policy omrežje v novih okoliščinah in novi akterji

V tem delu bodo predstavljeni sistemski pogoji, ki so na novo nastali tako za oblikovanje stanovanjske politike kot za samo stanovanjsko oskrbo, katere akterji so se korenito spremenili. Prav med akterji stanovanjske oskrbe je iskati tudi nosilce interesov, torej interesne organizacije in skupine, ki so potencialni in dejanski akterji na novo se oblikujoče policy omrežja na tem področju.

Sistemske spremembe stanovanjske politike in stanovanjske oskrbe

S splošno odpravo samoupravne organiziranosti konec leta 1990, so tudi na stanovanjskem področju izgubili pristojnosti prej ključni akterji stanovanjske politike – občinske samoupravne stanovanjske skupnosti in njihova nacionalna zveza. Vendar pa se ni spremenil le način odločanja in predstavljanja interesov, ampak tudi sami akterji stanovanjske oskrbe in torej nosilci interesov. Prej ključni oskrbovalec z najemnimi stanovanji in nekomercialnimi stanovanjskimi posojili – delovna organizacija oziroma delodajalec – je praktično izgubila to vlogo. Stanovanjski zakon iz leta 1991 je zadolžil za oddajanje stanovanj tri nove akterje: novooblikovane Neprofitne stanovanjske organizacije (neprofitna stanovanja, zasebne najemodajalce (profitna stanovanja) ter občinske oblasti (socialna stanovanja), za nudenje nekomercialnih stanovanjskih posojil pa novonastali Stanovanjski sklad RS.

Omenimo še spremembo v sistemu stanovanjskega financiranja stanovanja. Leta 1990 je bil odpravljen obvezen prispevek iz dohodkov zaposlenih, ki se je zbiral delno pri delodajalcu, delno pa na občinski stanovanjski skupnosti. S tem je tudi odpadla prejšnja “stanovanjska postavka” v sistemu financiranja. Delno je bila nadomeščena z ustanovitvijo Stanovanjskega sklada RS, katerega posojilni kapital je nastal iz dela kupnine prodanih stanovanj ter kasnejše delne dokapitalizacije s strani državnega proračuna. Sicer pa je “stanovanjska postavka”, namenjena zagotavljanju socialnih in neprofitnih stanovanj, (p)ostala predvsem stvar lokalnih oblasti (več o sistemskih spremembah v Mandič 1996; Mandič in Stanovnik 1996).

Nove interesne organizacije

Za razumevanje novih okoliščin je pomembno razlikovati med naslednjima vrstama aktivnosti, ki potekajo v stanovanjski (in tudi vsaki drugi sektorski) politiki, ki jih Dunn (1981) opredeljuje takole:

- alokativne aktivnosti služijo razdeljevanju (alokaciji) različnih virov skozi programe in projekte;
- regulativne aktivnosti služijo zagotavljanju spoštovanja določenih standardov in pravil in imajo običajno obliko zakonskih predpisov.

Ker sta obe vrsti aktivnosti lahko tarča vplivanja zainteresiranih akterjev, je pomembno vedeti, kje, zlasti pa na kateri ravni delovanja države, potekata. Tako lahko ugotovimo, da poteka velika večina alokativnih aktivnosti nove stanovanjske politike bodisi na lokalni ravni bodisi na Stanovanjskem skladu RS in skoraj nič na vladi in sektorskem ministrstvu. Na drugi strani pa praktično vsi regulativni procesi potekajo na centralni ravni oz. pri sektorskem ministrstvu. Zato lahko pričakujemo, da bosta vlada in ministrstvo nastopili kot tarča vplivanja vseh tistih skupin in organizacij, ki se trudijo za spremembo pravil in standardov, torej zakonske in podzakonske regulative, manj ali nič pa tistih, katerih interesi sodijo v fazo izvajanja programov in storitev.

Poleg že prej naštetih novih akterjev stanovanjske oskrbe, so se po letu 1991 ali delno že prej pojavile tudi nove skupine in organizacije, torej novi nosilci različnih interesov na področju stanovanjske oskrbe. Nekatere med njimi je ustvaril zakonodajalec s tem, da jim je vnaprej določil pravila delovanja in dolžnosti, druge pa so nastale samoiniciativno.

Najprej pogledjmo tiste organizacije, ki jih je kreiral in iniciral sam zakonodajalec tako, da je določil njihovo vlogo ter pravila delovanja s Stanovanjskim zakonom:

1. *Svet za varstvo pravic najemnikov*: Predvideno je, da ga ustanovijo skupščina občine, sestavljen pa je iz predstavnikov najemnikov. Svet spremlja uresničevanje pravic najemnikov ter daje pobude pri oblikovanju občinske stanovanjske politike. Predvideva se tudi, da se Sveti za varstvo pravic najemnikov združujejo v republiški svet, ki zastopa interese najemnikov pred republiškimi organi. Glede realnega obstoja in delovanja teh svetov je znanega malo. Veliko občin, med njimi tudi Mesto Ljubljana, te organizacije še ni ustanovilo, prav tako pa ne obstaja Republiški svet za varstvo pravic najemnikov.

2. *Stanovanjska zbornica Slovenije*: Predvidena je kot strokovna in interesna organizacija stanodajalcev in izvajalcev stanovanjskih storitev. Zakon ne predvideva izrecno njenega sodelovanja z republiškimi ali občinskimi organi. Ta organizacija se je ustanovila in deluje v okviru Gospodarske zbornice Slovenije.

Samoiniciativno pa so se oblikovale in začele delovati še naslednje skupine oziroma organizacije:

3. *Združenje iskalcev stanovanj*: To je društvo, ki vključuje iskalce stanovanj v Ljubljani in drugod; svoje člane informira o alokativnih programih ter spremlja njihovo izvajanje.

4. *Združenje lastnikov razlaščenega premoženja*: To je organizacija denacionalizacijskih upravičencev in skuša uveljavljati in varovati interese svojega članstva pri vračanju ne le stanovanj, ampak tudi drugih nepremičnin, pa tudi drugega pre-

moženja. Organizacija je imela dokajšen vpliv na spremembo stanovanjske zakonodaje predvsem s pritožbami na Ustavno sodišče, ki je razveljavilo več določb Stanovanjskega zakona, ki so omejevale pravice lastnikov (denacionaliziranih) stanovanj.

5. Združenje najemnikov nacionaliziranih stanovanj: To je interesna organizacija najemnikov stanovanj, ki so vrnjena ali pa so še v postopku denacionalizacije. Organizacija je imela vpliv pri spremembah Stanovanjskega zakona leta 1994, ki je vpeljal tri modele konsenzualnega razreševanja kolizije dveh pravic - pravico najemnika do odkupa pod ugodnimi pogoji in pravico denacionalizacijskega upravičenca do vračila nepremičnine v naravi.

6. Zveza nepremičninskih strokovnjakov Slovenije: To je strokovno in interesno združenje tistih, ki se poklicno ukvarjajo s prometom nepremičnin.

Ob teh je potrebno omeniti tudi nekaj drugih interesnih organizacij in skupin, ki so aktivne predvsem na drugih področjih, vendar so se aktivirale tudi pri nekaj posebnih temah stanovanjske politike. To so Zveza potrošnikov Slovenije, ki je bila zlasti aktivna pri ščititvi interesov tistih, ki so najeli komaricalna stanovanjska posojila; Društvo Altra, v okviru katerega mreža prostovoljcev skrbi za podporo ljudem s psihosocialnimi težavami, tudi pri stanovanjski oskrbi. Enako velja za populacijo mišično obolelih - Društvo mišično obolelih Slovenije - ter nekaj drugih organizacij invalidov. Na tem področju, natančneje pri deložacijah iz vojaških stanovanj, je bil aktiven tudi Helsinški monitor, ki je prostovoljna organizacija, ki spremlja varstvo človekovih pravic.

O zakonski ureditvi sodelovanja teh organizacij z državnimi organi velja poudariti, da Stanovanjski zakon to predvideva le za Republiško zvezo svetov za varstvo pravic najemnikov. Prav ta organizacija ni bila ustanovljena, medtem ko za druge ustanovljene in aktivne organizacije ter skupine zakon tega ne določa. Zakon tudi ne določa udeležbe lokalnih oblasti pri oblikovanju nacionalne stanovanjske politike, tudi le v posvetovalni obliki ne. Predlog Nacionalnega stanovanjskega programa predvideva uvedbo Nacionalnega stanovanjskega sveta kot strokovnega posvetovalnega telesa republiških organov, vendar je to le v fazi predloga.

Sklenemo torej lahko, da po ukinitvi prejšnjega, zelo kompleksnega in formaliziranega modela samoupravnega oblikovanja stanovanjske politike, nov model z udeležbo novih akterjev še ni formaliziran. Seveda pa novi akterji so aktivni, izvajajo pritiske in so tudi različno vplivni. Kot primer navajamo oblikovanje metodologije za neprofitno najemnino.

Primer policy-omrežja ob oblikovanju neprofitne najemnine

Reforma najemnih stanovanj ni bila deležna posebne javne pozornosti, ki se je ob sprejetju Stanovanjskega zakona usmerjala predvsem k vprašanju prodaje najemnih stanovanj (več o tem v Mandič 1992), nova dinamika pa se je pokazala šele po letu 1993, ko se je privatizacija večinoma zaključila in se je pozornost ponovno usmerila k najemnim stanovanjem, ki so še preostala.

Najprej osnovna kronologija dogodkov v zvezi z najemnino neprofitnih stanovanj. Leta 1991 je Stanovanjski zakon določil osnovna pravila delovanja najemnega sektorja in to dveh tipov. Prvi tip tvorijo službena in profitna stanovanja, kjer

se najemnina oblikuje prosto, najemna pogodba pa je praviloma sklenjena za določen čas. Drugi tip so socialna in neprofitna stanovanja, kjer je najemnina neprofitna, najemna pogodba pa praviloma sklenjena za nedoločen čas. Zakon je določil pristojnost in obveznost ministrstva za okolje in prostor, da z ustreznimi podzakonskimi akti določi metodologijo za določanje neprofitne najemnine, standarde in normative teh stanovanj ter merila za dodeljevanje neprofitnih in socialnih stanovanj v najem. Ta pravila so se oblikovala šele nekaj let kasneje.

Leta 1992 je bila sprejeta metodologija za določanje neprofitne najemnine, leta 1993 je bila izpeljana do ravni Uredbe. Metodologija je določila stroškovne postavke, ki jih lahko neprofitna najemnina vključuje ter določila osnovno formulo za izračunavanje višine. Osnovo za določitev najemnine tvori vrednost stanovanja, ki pa je določena kot zmnožek naslednjih faktorjev: velikost stanovanja, število točk (kakovost stanovanja in opreme) in vrednost točke v tolarjih, ki jo določa Ministrstvo za okolje in prostor. Najvišja dovoljena letna najemnina lahko znaša 2.9% vrednosti stanovanja.

Leta 1995 je Ministrstvo za okolje in prostor prej relativno nizko vrednost točke povečalo za 119% - s prejšnjih 1.88 DEM na 3.75 DEM; za ta porast je bil določeno enoletno prehodno obdobje, v katerem je vrednost točke naraščala postopno ter avgusta 1996 dosegla zastavljeno raven. Ta velik porast je bil dosežen kljub temu, da mu subvenicioniranje najemnine socialno ogroženega dela najemnikov sploh ni sledilo, saj pravica do subvencije in njena višina sploh nista povezani z višino najemnine. Leta 1995 je bila metodologija za izračunavanje neprofitne najemnine dopolnjena z izjemo - za novozgrajena (po letu 1991) neprofitna stanovanja je bila dovoljena letna najemnina do 3.8% vrednosti stanovanja, da bi najemnina dovoljevala slediti dinamiki odplačevanja posojila za gradnjo takega stanovanja.

Kako razložiti te spremembe in tako sproženo dinamiko? Med pojasnjevalnimi dejavniki te najemniške dinamike imajo pomembno mesto organizirani in mobilizirani interesi prizadetih akterjev, predvsem novih neprofitnih stanodajalcev. Potreben je bil čas, da so se ti stanodajalci pojavili, se konsolidirali ter artikulirali svoje interese in z njimi začeli izvajati pritisk na pristojne državne organe.

Kdo so bili novi stanodajalci in od kod so izšli? Izpostavimo lahko dve skupini. Prvo skupino pritiska predstavljajo denacionalizacijski upravičenci, ki so dobili vrnjena najemna stanovanja v naravi. Ta stanovanja so imela zakonsko določen status neprofitnih stanovanj, njihovi najemniki pa so bili izvzeti iz pravice do odkupa, ki so jo imeli najemniki v drugih stanovanjih. Ne glede na to, da je bilo med novimi lastniki najti tudi pričakovanja visokega donosa (kot v komercialnih stanovanjih) in praktično neomejena pravice razpolaganja, pa so lastniki dobili tudi odgovornost za vzdrževanje teh stanovanj, kar pomeni tudi močen motiv in interes za dvig najemnin, kar so tudi javno večkrat zahtevali. Ob tem le še ponovimo tudi to, da so bila na njihovo iniciativo razveljavljena nekatera zakonska določila, ki so omejevala nekatere pravice do najemnikov.

Drugo skupino pritiska, ki je zahtevala višje najemnine, so tvorile novoustanovljene neprofitne stanovanjske organizacije, ki so začele prejemati dolgoročno posojila Stanovanjskega sklada RS in že njihovo vračilo je terjalo delni porast najemnin. K tej skupini lahko prištejemo tudi večje upravnike večstanovanjskih hiš

in njihovo profesionalno organizacijo - Stanovanjsko zbornico, ki je večkrat javno opozarjala na nezadostno višino najemnin.

Medtem, ko so bili interesi in pritiski s strani teh skupin zaznavni že v javnih občilih, pa ostaja veliko bolj nejasno to, kakšne oblike in metode so uporabili za vplivanje na državne organe ter koliko so bile te metode formalizirane. Po drugi strani pa je tudi opazna odsotnost najemnikov in njihovih interesnih predstavnikov, ki kot neobstoječi niso mogli biti vključeni v ta proces določanja najemnin. Odsotnost podatkov o višini najemnin ter težavna mednarodna primerljivost najemnine ne le v odnosu do kupne moči, ampak tudi glede na kakovost stanovanj, raven storitev ter razumnost stroškov, ki jih najemnina pokriva, pa opozarjata na nevarnost, da brez aktivne najemniške strani višina najemnine lahko v bodoče zaide tudi v drugo skrajnost od tiste, ki smo jo poznali kot "kronično preizke najemnine". Ta nevarnost je realna tudi zato, ker med najemnike sodi le 12% gospodinjev in so danes praktično marginalna skupina.

Empirični podatki o oblikovanju policy omrežij na stanovanjskem področju

V tem razdelku bodo predstavljeni rezultati empirične raziskave, ki zadevajo interesne skupine na stanovanjskem področju.

Temeljno vprašanje, na katerega bomo skušali odgovoriti je, koliko so na stanovanjskem področju sploh izoblikovana policy-omrežja, kateri akterji so vključeni v njih ter kakšne so njihove značilnosti. Zanima nas tudi, ali se skupine medsebojno razlikujejo po teh značilnostih in po svoji uspešnosti pri vplivanju na oblikovanje stanovanjske politike.

Vprašanje razlike med interesnimi skupinami pa lahko še bolj konkretiziramo s tem, da ločimo dva tipa interesnih skupin/organizacij glede na njihovo vlogo v sistemu stanovanjske oskrbe. Prvi tip tvorijo interesne skupine porabnikov stanovanjskih storitev in dobrin (torej potrošniki, kupci, najemniki itd.). Drugi tip sestavljajo interesne skupine oskrbovalcev oz. izvajalcev storitev (prodajalci, najemodajalci, posredniki itd.). Tako delitev ter pričakovano razliko utemeljujemo s klasičnim razlikovanjem med proizvajalci kot gospodarskimi subjekti, ki kot taki razpolagajo z gospodarskimi finančnimi in drugimi viri, medtem ko za drugo, potrošniško stran, to ne velja avtomatično, pač pa je odvisno od okoliščin - delovanja akterjev in podpornega okolja.

Vzorec interesnih skupin in metode analize

V pripravljalni fazi smo na stanovanjskem področju identificirali devet interesnih skupin, ki po našem poznavanju tematike vključujejo vse aktivne na tem področju. Od teh sta dve skupini odklonili sodelovanje. Da bi ohranili reprezentativnost vzorca ter ustrezno razmerje med uporabniškimi in izvajalskimi skupinami, v obdelavo nismo vključili podatkov o dveh skupinah, ki tudi sicer na stanovanjskem področju delujeta le v manjši meri, veliko bolj pa na drugih področjih. Tako smo v končni fazi obdelali podatke za pet skupin/organizacij, kar pomeni rela-

tivno majhen, a primerno reprezentativen vzorec stanovanjskih skupin. Vzorec obsega tele skupine oziroma organizacije:

- Zveza nepremičninskih strokovnjakov Slovenije
- Združenje iskalcev stanovanj
- Združenje lastnikov razlaščenega premoženja
- Združenje najemnikov denacionaliziranih stanovanj Slovenije
- Altra

Za tako majhen vzorec statistične metode niso ne primerne ne potrebne. Zato uporabljamo predvsem kvalitativno analizo. Podatke pa analiziramo tudi primerjalno.

Najprej medsebojno primerjamo porabniški in izvajalski tip skupin. Da pa bi lahko odgovorili na vprašanje, ali so interesne skupine in policy omrežja na stanovanjskem področju bolj izoblikovane in bolj podprte kot na drugih sektorjih, uporabljamo kot primerjalno referenco skupino enajstih interesnih skupin na področju socialnega partnerstva, saj skupine delojemalcev in delodajalcev po stopnji organiziranosti in tradiciji sodijo v sam vrh. Zato smo jih izbrali kot "meter", ob katerem merimo in primerjamo stopnjo konstituiranosti stanovanjskih skupin in policy mrež. V tabelah so poleg števila skupin z neko značilnostjo navedeni tudi ustrezni odstotki, ki pa jih zaradi majhnega numerusa ne gre razumeti drugače kot le za orientacijski pripomoček.

Hipoteze

Poleg opisnih podatkov, ki so pomembni za eksploratorni vidik te raziskave kot enega začetnih poizvedovanj v to tematiko pri nas, bomo poskušali preveriti tudi tele tri ključne hipoteze.

1. Izvajalski tip interesnih skupin na stanovanjskem področju je bolj organiziran, bolj trajen, razpolaga z več viri in je tudi vplivnejši in uspešnejši od porabniškega tipa skupin.
2. Interesne skupine na stanovanjskem področju so pomembno manj organizirane, stabilne, usposobljene za delovanje ter manj podprte z viri kot primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva.
3. Policy omrežja, ki so že izoblikovana, so še šibka in nestabilizirana; v njih pa prevladujejo predvsem partikularistični situacijski interesi akterjev.

Značilnosti interesnih skupin

V tem razdelku bomo predstavili nekaj osnovnih podatkov o značilnostih teh skupin. Osnovno, kar nas zanima, pa je vprašanje njihove trajnosti, stabilnosti, organiziranosti ter virov, s katerimi razpolagajo. Skušamo torej odgovoriti, kateremu idealnemu tipu organizacije so bližje: ohlapni, efermeni, ad hoc tvorbi ali pa formalno organizirani, trajni organizaciji s stabilnimi viri. Osnovne značilnosti so podane v Preglednici 1.

Starost, sistemska kontinuiteta, organizacijski predhodnik:

Če skupine ločimo med tiste, ki so stare šest ali več let, ter mlajšimi, nam ta delitev govori tudi o tem, ali imajo kontinuiteto še iz časov pred demokratičnim pre-

hodom ali pa so novoustanovljene. Med stanovanjskimi skupinami ima tako kontinuiteto manjšina, isto tudi velja za oba tipa – torej izvajalske in porabniške stanovanjske skupine. Pač pa ima v primerjalni skupini organizacij na področju socialnega partnerstva kar večina tako kontinuiteto. In še nadalje podatek o tem, ali je skupina nastala iz kakšne starejše organizacije ali skupine. Med stanovanjskimi skupinami ni nobene, ki bi imela organizacijskega predhodnika, med skupinami v primerjalni skupini pa skoraj polovica.

Vključenost v domačo in tujo krovno organizacijo: Obstoj krovne organizacije ter vključenost vanjo lahko zelo poveča vire, s katerimi skupina oz. organizacija sicer razpolaga. Medtem ko domača krovna organizacija lahko omogoča zlasti upravljalško, pravno in tudi finančno podporo svojim članicam, pomeni mednarodna krovna organizacija – zaradi nacionalnih razlik v pravno-upravnem in finančnem sistemu – predvsem strokovno podporo (pri izobraževanju in usposabljanju članstva) ter – kar je za današnjo Slovenijo žal relevantno – nekakšno simbolno funkcijo "grožnje z internacionalizacijo" problemov, torej možnost izvajanja političnega in moralnega pritiska s strani mednarodne javnosti.

Podatki nam pokažejo, da med stanovanjskimi skupinami ni prav nobene, ki bi bila vključena v domačo krovno organizacijo, v primerjalni skupini pa le manjšina. To pač govori predvsem o današnji nepovezanosti interesnih skupin v Sloveniji in odsotnosti diferenciacije, delitve in združevanja podpornih aktivnosti v horizontalnem (regionalnem) in vertikalnem (hierarhičnem) smislu. Ali lahko podobno trdimo tudi za članstvo v mednarodnih krovnih organizacijah? Nasprotno, ta je zelo visoka. Med stanovanjskimi skupinami ima to značilnost izrazita večina, v skupini izvajalcev celo vsi. Med stanovanjskimi organizacijami je vključenost v mednarodno krovno organizacijo tudi pogostnejša kot med primerjalnimi skupinami. Menimo, da pomeni navezovanje na že obstoječe in dobro utečene mednarodnekrovne organizacije obliko kompenzacije za odsotnost domačega povezovanja. Za domače organizacije je zanimiva predvsem kot oblika relativno lahkega in hitrega (simbolnega) večanja moči in izvajanja večjega pritiska na oblikovalce politik.

Kadrovski viri skupin: Zaposlovanje osebja v skupini/organizaciji je kazalec trajnosti in stopnje formaliziranosti skupine. Podatki nam pokažejo, da med stanovanjskimi skupinami le izrazita manjšina zaposluje (za poln ali krajši delovni čas) osebje, medtem ko je to v primerjalni skupini to pravzaprav že pravilo. Medtem ko smo med porabniškimi skupinami zabeležili en primer zaposlenega osebja, ga med izvajalskimi skupinami ni.

Članstvo: Razločevanje članstva med posameznike in organizacije kaže ne le na stopnjo formaliziranosti, ampak tudi ostale vire, ki so pri organizacijah praviloma večji kot pri posameznikih. Med vsemi stanovanjskimi skupinami tvorijo članstvo posamezniki, razen pri eni izvajalski skupini. Za razliko do stanovanjskih, pa je med skoraj vsemi primerjalnimi skupinami najti kot člane organizacije. Menimo, da je za porabniške stanovanjske skupine pomemben vir moči in legitimitete prav številčnost članstva (posameznikov), pri izvajalskih in primerjalnih skupinah pa je to primer le v manjši meri.

Stalni prostori za delo: Stalni prostori so ne le pomemben vir za delovanje skupine, pač pa tudi kazalec njene stabilnosti. V preglednici vidimo, da imata obe izvajalski skupini tak prostor v lasti ali najemu, večina porabniških skupin pa je brez njega. Medtem ko lahko za vse stanovanjske skupine skupaj rečemo, da jih večina ima tak prostor, pa v primerjalni skupini najdemo takšno izrazito večino skupin.

Stalnost aktivnosti pri vplivanju na oblikovanje in izvedbo sektorske politike:

Gre za vprašanje, ali je skupina/organizacija stalno in neprekinjeno aktivna, in torej v primeru potrebe sposobna hitrega reagiranja, ali pa je narava te aktivnosti bolj občasna in odvisna od okoliščin. Podatki pokažejo, da med stanovanjskimi skupinami večina ni stalno ali pogosto aktivna, medtem ko so v primerjalni skupini stalno ali pogosto aktivne prav vse skupine.

Finančna sredstva iz izbranih virov: Izbrali smo nekaj tipičnih možnih virov dotoka sredstev za delovanje takih skupin in so navedena v Preglednici 2. Podatki kažejo, da so sredstva iz različnih virov tudi različno dostopna interesnim skupinam. Edini vir sredstev, ki ga je koristila večina v vseh 4 skupinah, so sredstva članarine posameznikov. Za stanovanjske interesne skupine ta vir po pogostosti uporabe izrazito dominira nad vsemi ostalimi, v primerjalni skupini pa se mu dokaj približata tudi sredstva iz članarin organizacij ter lastna sredstva (iz najemnin, komercialnih dejavnosti itd.). Če medsebojno primerjamo le stanovanjske skupine se pokaže, da so porabniške skupine že koristile sredstva vladnih agencij, sredstva za izvajanje vladne politike ter druga sredstva iz državnega proračuna; teh sredstev izvajalske skupine še niso uporabile; pač pa so uporabile sredstva članarin organizacij, te pa niso bila na voljo skupinam porabnikov.

Povezovanje interesnih skupin v policy omrežje in njegove značilnosti

V tem razdelku se bomo osredili na vprašanje, kako se interesne skupine povezujejo z drugimi akterji v policy omrežje in kako poskušajo vplivati na oblikovanje politik. Pri tem bomo obravnavali dva sklopa podatkov: prvi bo o stalnosti medsebojnih odnosov med različnimi akterji policy omrežja, drugi pa o obliki tega povezovanja, zlasti o tem, koliko državni organi zasedajo središčni položaj v teh povezavah.

Kazalci stalnosti

Stalnosti in formaliziranosti medsebojnih povezav med različnimi akterji: Najpomembnejši kazalec stalnosti in institucionaliziranosti je sodelovanje skupin v delovnih telesih na državni ravni, seveda kolikor so tudi ta delovna telesa formalizirana in imajo natančna pravila o članstvu in oblikah dela, tega pa, žal, z raziskavo nismo izvedeli. Podatki v Preglednici 3 - B pokažejo, da ta oblika sodelovanja različnih akterjev sodi med najbolj uveljavljene v našem naboru. Ugotovimo pa lahko tudi, da je pogostejša med izvajalskimi kot med uporabniškimi stanovanjskimi interesnimi skupinami ter da je med slednjimi manj pogostna kot med primerjalnimi skupinami s področja socialnega partnerstva.

Nadaljnji kazalec stalnosti medsebojnih razmerij med akterji sta vprašanja, ali skupine pogosto ali vedno sodelujejo z ministrstvom, ko začenja spreminjati politiko na tem področju (3A), ter pri obravnavi zakonov v državnem zboru oz. nje-

govih telesih (3C). Pri obeh točkah so podatki identični: nobena od stanovanjskih skupin ni vključena na ta način, primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva pa v dokajšnji meri.

Poglejmo še, koliko skupin ima pogostne ali stalne stike z izbranimi drugimi akterji policy omrežja. Na eni strani imamo stike z drugimi sorodnimi skupinami, ki imajo skupne ali pa nasprotno interese od anketirane skupine, ali pa sodelovanje na kolektivnih pogajanjih (3D). Po podatkih ima tovrstne stike večina stanovanjskih skupin; uporabniške skupine nekaj pogosteje od izvajalskih; še bolj kot med stanovanjskimi skupinami, pa so ti stiki razviti med primerjalnimi skupinami na področju socialnega partnerstva, kjer jih ugotavlja izrazita večina. Povsem enak vzorec odgovorov najdemo tudi pri drugi točki - pri stikih z visokimi vladnimi uradniki (državnimi sekretarji, svetovalci), ministri ali predstavniki državnih agencij in skladov (3E). In še, koliko skupin ima stalne ali pogostne stike s poslanci, parlamentarnimi komisijami ali voditelji političnih strank (3F)? V vseh tipih skupin se ta oblika sodelovanja pojavlja, vendar nikjer to ni večinska praksa.

Oblika policy omrežja

Prvi kazalec oblike povezovanja zadeva vprašanje, ali imajo državni akterji funkcionalen središčni položaj, ki se kaže z dajanjem pobude za sodelovanje. Najprej pogledjmo državni zbor. Podatki v Preglednici 4 kažejo odgovore na vprašanje, kako praviloma pride do sodelovanja organizacije/skupine pri delu državnega zbora oz. njegovih teles. Pri stanovanjskih interesnih skupinah vidimo naslednje: če pride do takega sodelovanja, je to vselej na pobudo same skupine, sicer pa večina teh skupin ugotavlja, da takšnega sodelovanja sploh ni. Za razliko od njih, pa med primerjalnimi skupinami na področju socialnega partnerstva nobena na navaja, da sodelovanja ni; tu je pobudnik večinoma odvisen od okoliščin, med skupinami pa ena celo navaja, da je pobudnik za sodelovanje večinoma državni zbor sam.

Zelo podobni so tudi podatki o pobudniku za sodelovanje z državnim svetom oz. njegovimi telesi, ki so podani v Preglednici 5. Med stanovanjskimi skupinami tu najdemo nekaj manj "nesodelovanja" kot pri državnem zboru, med primerjalnimi skupinami na področju socialnega partnerstva pa nekaj več. Razlika med stanovanjskimi in primerjalnimi skupinami v pogostnosti sodelovanja in pobude državnega akterja je tukaj nekoliko manjša, vendar je primerjalna skupina še vedno v prednosti.

Poglejmo še ostale značilnosti povezovanja skupin, ki govorijo o načinu medsebojnega povezovanja akterjev in o obliki policy omrežja in so podani v Preglednici 6. Najprej vidimo, da se večina vseh skupin povezuje s sorodnimi organizacijami v tujini ter da lahko torej govorimo o tem, da je večina policy omrežij internacionaliziranih. Pri tem imajo primerjalne skupine manjšo prednost pred stanovanjskimi. Glede mesta pobude za obravnavo pripomb skupine k delu zakonodajalca lahko ugotovimo, da prevladuje pobuda same skupine /organizacije, kar kaže na odzivnost državnih akterjev. O vsaj majhni meri odzivnosti govori tudi naslednji podatek, da so prav vse anketirane skupine že kdaj dosegle, da je ministrstvo upoštevalo njihove pripombe v vmesnih fazah oblikovanja zakonodaje.

Ali državni akterji interesne skupine kdaj tudi izključijo tako, da jim ne omogočijo prisostvovati sejam teles državnega zbora? O tej izkušnji je poročala le manjšina v vsaki skupini, najpogostneje v skupini porabnikov, manj med primerjalnimi skupinami. Ali policy omrežje številčno narašča z vključevanjem novih skupin? Večinsko mnenje vseh anketiranih skupin pravi, da narašča. Kako uspešne so te Skupine pri vplivanju na fazo odločanja državnih akterjev? Če kot minimalno mero uspešnosti vzamemo dosežek skupine, da so na njeno zahtevo vlada, državni zbor ali državni svet že kdaj kaj uvrstili na dnevni red svoje seje ali pa z njega umaknili, nam podatki pokažejo, da je vsaka od štirih skupin tak primer že zabeležila, da pa so v stopnji uspešnosti tudi razlike: v skupini izvajalcev je najti nekolikanj višji delež uspešnih kot v skupini porabnikov; med primerjalnimi skupinami na področju socialnega partnerstva so bile uspešne prav vse skupine, med stanovanjskimi skupinami pa le manjšina.

Zaključki

V prispevku smo analizirali policy omrežje, kot se je to izoblikovalo in aktiviralno na področju stanovanjske politike. Predstavili smo nekaj ključnih interesnih organizacij na tem področju ter analizirali njihove izbrane značilnosti, med njimi zlasti njihovih vire, obliko in intenziteto njihovih poskusov vplivati na oblikovanje stanovanjske politike in tudi nekaj vidikov njihove relativne uspešnosti. Zaključke lahko strnemo ob dveh ključnih raziskovalnih hipotezah, ki smo ju preverjali.

Prva hipoteza je bila, da so danes izoblikovana policy omrežja na stanovanjskem potročju še relativno šibka, nestabilizirana, razmerja med njimi in oblikovalci politik še malo institucionalizirana ter da v njih prevladujejo predvsem začasni partikularistični situacijski interesi akterjev. Ugotovitve raziskave – tako v analitičnem zgodovinskem delu, kot empiričnem delu z anketnimi podatki – so to domnevo v dokajšnji meri potrdili. Rezultati raziskave kažejo na relativno pičle vire, nestalne oblike vplivanja na oblikovanje stanovanjske politike in na relativno šibko povezanost z drugimi akterji na tem področju. Ti rezultati so zlasti zgovorni in zanimivi s primerjalnega vidika. Najprej gre za primerjavo z interesnimi skupinami na drugem področju – na področju socialnega partnerstva. V primerjavi z njimi je policy-omrežje, ki ga sestavljajo skupine na stanovanjskem področju, nedvomno veliko šibkejše: so mlajše in večinoma brez organizacijskega predhodnika, imajo slabše finančne in kadrovske vire in so le v manjšem obsegu aktivne pri vplivanju na oblikovalce politike.

Šibkost in fragmentarnost tega omrežja pa zelo plastično izstopi zlasti, če to stanje primerjamo s tistim v obdobju pred demokratičnim prehodom. Tedaj so na stanovanjskem področju obstajale močne, za ta sektor značilne neokorporativistične zveze med akterji, ki so močno vplivali na oblikovanje stanovanjske politike zlasti na lokalni ravni. Zato lahko sklenemo, da se 'tranzicija' na tem področju kaže kot prehod od stabilnega neokorporativističnega policy omrežja v bolj začasno, manj formalizirano omrežje, v katerem imajo ključno vlogo izbrana 'žgoča' vprašanja (issue networks).

Druga hipoteza je bila, da tudi med samimi interesnimi skupinami na stanovanjskem področju obstaja pomembna razlika glede virov, vključenosti v omrežje in vplivnosti in sicer med, na eni strani skupinami, ki zastopajo interese porabnikov na stanovanjskem področju, ter na drugi strani skupinami ponudnikov storitev in dobrin na tem področju. Rezultati raziskave te domneve sicer niso ovrgli, pač pa so jo dokaj relativizirali. Primerjava je pokazala, da ne gre za konsistentno kumulativno prednost ponudniških skupin pored porabniškimi, pač pa da v nekaterih dimenzijah izkazuje prednost ena, v drugih pa druga skupina. V končnem seštevku pa imajo skupine ponudnikov le malenkostno prednost.

Sklenemo lahko, da so se nove oblike demokracije v smislu neposrednega vpliva na oblikovanje sektorskih politik pri nas začele uveljavljati, pri tem pa lahko domnevamo, da obstajajo pomembne medsektorske razlike, kar kažejo tudi rezultati naše raziskave. Glede prihodnjega razvoja policy omrežja na področju stanovanjske politike (v določeni meri tudi drugih sektorskih politik) pa bo verjetno ključno vprašanje, koliko se bo omrežje formaliziralo in institucionaliziralo, koliko pa bo ostalo neformalizirano in nepregledno. Nadaljnje vprašanje je, ali – in v koliki meri – bo ostalo omejeno na že vključene interesne skupine in bo torej izključevalo novonastajajoče skupine, koliko pa se jim bo uspelo odpreti na osnovi javnih in formaliziranih pravil.

LITERATURA

- Adams, C.T. 1987. *The Politics of Privatization*, v: B. Turner, J. Kemeny in J. Lundqvist (Ur.): *Between State and Market: Housing in Post-Industrial Era*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Bengtsson, B. 1993. *Housing in Game Ę Theoretical Perspective*; Referat na ENHR Conference in Budapest, 7-10 September 1993.
- Dunn, W.N. 1981. *Public Policy Analysis*; Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Fink-Hafner, D. 1995. *Sindikati v procesu oblikovanja politik*; Družboslovne razprave, Letnik X, št. 17-18, str. 30-47.
- Folin, M. 1987. *Housing Policies in West European Countries: The Beginning*; in Bengt Turner, Jim Kemeny and Lennart Lundqvist (Eds.): *Between State and Market. Housing in the Post-Industrial Era*; Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hanf, K. 1978. *Interorganizational Policy Making*. London and Beverly Hills: Sage.
- Harsman and Quigley. 1991. *Housing markets and Housing Institutions*. Hingham, M. A.: Kluwer Academic Publishers.
- Hegedus, J. and Tosic, I. 1994. *Privatisation and Rehabilitation in the Budapest Inner Districts*; *Housing Studies*, Vol. 9, No. 1, pp. 39-54.
- Hegedus, J., Mayo, S., Tosics, I. 1996. *Transition of the Housing Sector in the East-Central European Countries*; Budapest: USAID, Metropolitan Research Institute.
- Jordan, G. and Schubert, K. 1992. *A Preliminary Ordering of Policy Network Labels*; *European Journal of Political Research*, Vol. 21, pp. 7-27.
- Kalinina, N. 1992. *Housing and Housing Policy in the USSR*, v: Turner, B., Hegedus, J. and Tosics, I. (Ur.) (1992): *The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union*; London and New York: Routledge.

- Kos, D. 1988. Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj, v. I. Svetlik et. al. : Neformalno delo, Ljubljana: Delavska enotnost.
- Kruschke, R.E. and Jackson M.B. 1987. The Public Policy Dictionary; Santa Barbara, Oxford. California State University.
- Mandič, S. 1992. Stališča o prodaji stanovanj - slovenska konverzijska kontroverza; IB revija, Ljubljana, 1992, letnik XXVI, št. 6-7, str. 17-22.
- Mandič, S. and Stanovnik, T. 1996. Slovenia: Fast Privatization of the Stock, Slow Reform of Housing Policy, in: Raymond J. Struyk (Ed.): Economic Restructuring of the Former Soviet Block - The Case of Housing; Washington, D.C.: The Urban Institute Press, pp. 139-174.
- Mandič, S. 1996. Stanovanje in država; Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Schmitter, P. and Lehmbruch, G. (Eds.). 1979). Trends Towards Corporatist Intermediation. London: Sage.
- Struyk, R. 1996. The Long Road to Market, in Raymond J. Struyk (Ed.): Economic Restructuring of the Former Soviet Block - The Case of Housing; Washington, D.C.: The Urban Institute Press, pp. 1-70.
- Turner, B., Hegedus, J. and Tosics, I.(Eds.). 1992. The Reform of Housing in Eastern Europe and the Soviet Union; London and New York: Routledge.
- Van Waarden, F. 1992. Dimensions and Types of Policy Networks; European Journal of Political Research, Vol. 21, pp. 29-52.

Preglednica 1: Pogostost izbranih značilnosti med skupinami

	1.	2.	3.	4.
Starost 6 let ali več Število in %	1 33%	1 50%	2 40%	7 64%
Ima organizacijskega predhodnika Število in %	0	0	0	5 45%
Vključena v slov. krovno organizacijo Število in %	0 0%	0 0%	0 0%	2 18%
Vključena v tujo krovno organizacijo Število in %	2 67%	2 100%	4 80%	7 64%
Ima zaposleno osebo Število in %	1 33%	0	1 20%	10 91%
Člani so tudi organizacije, ne le posamezniki Število in %	0	1 50%	1 20%	10 91%
Stalne prostore imajo v lasti ali najemu Število in %	1 33%	2 100%	3 60%	9 90%
Stalno ali pogosto aktivna pri vplivanju na oblikovanje politike (ne občasno, redko ali nikoli) Število in %	1 33%	1 50%	2 40%	11 100%

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

Preglednica 2: Pogostost uporabe sredstev iz navedenih virov med skupinami

Skupina je že koristila sredstva:	1.	2.	3.	4.
Vladne agencije ali sklada Število skupin in %	1 33%	0	1 20%	1 9%
Članarine posameznikov Število in %	2 67%	2 100%	4 80%	6 55%
Članarine organizacij Število in %	0 0%	1 50%	1 20%	5 50%
Pridobljena za izvajanje vladne politike oz. storitve Število in %	1 33%	0 0%	1 20%	2 19%
Iz dotoka lastnih sredstev (najemnine, komerc. dejavnosti, itd.) Število in %	0	0	0	5 45%
Državnega proračuna Število in %	1 33%	0	1 20%	1 10%

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

Preglednica 3: Pogostost navedenih stikov med skupinami

	1.	2.	3.	4.
A. Ministrstvo se vedno ali pogosto posvetuje s skupino, ko začneja spreminjati politiko na tem področju Število in %	0 0	0 0	0 0	5 45%
B. Skupina sodeluje v delovnih telesih, ki povezujejo interesne skupine in vladne uradnike na državni ravni. Število in %	1 33%	2 100%	3 60%	8 80%
C. Predstavniki skupine vedno/pogosto sodelujejo pri obravnavi zakonov v drž. zboru/ telesih. Število in %	0 0	0 0	0 0	5 45%
D. Predstavniki skupine ima stalne ali pogoste stike z drugimi sorodnimi skupinami oz. na kolektivnih pogajanjih. Število in %	2 67%	1 50%	3 60%	10 91%
E. Predstavniki skupine ima stalne ali pogoste stike z visokimi vladnimi uradniki, ministri ali predstavniki državnih agencij . Število in %	2 67%	1 50%	3 60%	9 82%
F. Predstavniki skupine ima stalne ali pogoste stike s poslanci, parlamentarnimi komisijami ali voditelji političnih strank Število in %	1 33%	1 50%	2 40%	5 45%

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

Preglednica 4: Pobudnik za sodelovanje organizacije/skupine pri delu Državnega zbora oziroma njegovih teles

	1.	2.	3.	4.
Državni zbor Število, %	0	0	0	2 18%
Sama skupina Število, %	1 33%	1 50%	2 40%	2 9%
Kakor kdaj Število, %	0	0	0	8 73%
Ni sodelovanja Število, %	2 67%	1 50%	3 60%	0

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

Preglednica 5: Pobudnik za sodelovanje organizacije/skupine pri delu Državnega sveta oziroma njegovih teles?

	1.	2.	3.	4.
Državni svet Število, %	0	0	0	2 18%
Sama skupina Število, %	2 67%	1 50%	3 60%	2 18%
Kakor kdaj Število, %	0	0	0	4 36%
Ni sodelovanja Število, %	1 33%	1 50%	2 40%	3 27%

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

Preglednica 6: Izbrani kazalci oblikovanja Policy omrežja

	1.	2.	3.	4.
Pri poskusih vplivanja na odločevalce se povezuje z organizacijami v tujini Število skupin, %	2 67%	1 50%	3 60%	9 82%
Mnenje skupin pride do piscev zakonov v Vladi običajno na pobudo skupine Število, %	1 33%	2 100%	3 60%	8 73%
Ministrstvo občasno upošteva pripombe skupine v vmesni fazi oblikovanja zakonov Število, %	3 100%	2 100%	5 100%	11 100%
Skupini je bilo onemogočeno prisostvovati seji teles Državnega zbora vsaj enkrat Število, %	2 67%	0	2 40%	3 27%
Meni, da narašča število organizacij, ki skušajo vplivati na oblikovanje politik Število, %	2 67%	1 50%	3 60%	7 64%
Skupina je že dosegla, da so Vlada, Državni zbor ali Državni svet na njeno zahtevo kaj uvrstili na dnevni red ali umaknili Število, %	1 33%	1 50%	2 40%	11 100%

1. Skupine porabnikov na stanovanjskem področju; N=3
2. Skupine izvajalcev na stanovanjskem področju, N=2
3. Vse skupine na stanovanjskem področju, N=5
4. Primerjalne skupine na področju socialnega partnerstva, N=11

SPREMINJAJOČA SE VLOGA MEST IN CENTRALNE DRŽAVE PRI OBLIKOVANJU NACIONALNIH SEKTORSKIH POLITIK²

Povzetek. Članek obravnava novosti v oblikovanju sektorskih politik v razvitih družbah, kot so širitev kroga akterjev ter nove oblike sodelovanja med njimi, pri tem pa se osredotoča na vlogo lokalnih in centralnih vlad. Podaja pregled tradicionalne in sodobnejše delitve vlog in pristojnosti med njima ter povzema ključne argumente glede prednosti in šibkosti decentralizacije na konkretnem primeru sektorske politike - stanovanjske. Predstavi tudi rezultate empirične raziskave o današnji vlogi in vplivu lokalne ravni - konkretno Mestne občine Ljubljana - pri oblikovanju nacionalne stanovanjske politike. Ugotavlja zelo majhen vpliv celo v primerjavi z majhnimi interesnimi skupinami in navaja možne ukrepe za krepitev njene vloge nasproti centralni ravni.

Ključni pojmi: sektorska politika, oblikovanje politike, policy-omrežje, stanovanjska politika

Uvod

Smo v obdobju, ko se sektorske politike, pa naj gre za socialno, prostorsko ali kakšno drugo politiko, spreminjajo. Spremembe zadevajo ne le njihove cilje in instrumente, ampak tudi procese, postopke in akterje pri oblikovanju in izvajanju teh politik. Pri tem nastaja veliko novih organizacijskih oblik, ki povezujejo in vključujejo čedalje širši krog akterjev tako po horizontalni kot po vertikalni smeri. Te spremembe so izraz pluralizacije interesov in njihovega vključevanja v politično odločanje. Za njihovo razumevanje je ključnega pomena spoznanje, da so institucije parlamentarne predstavniške demokracije, ki udeležbo državljanov omejujejo na občasne volitve predstavnikov, nezadostne in jih je potemtakem nujno dopolnjevati z novimi oblikami in mehanizmi neposredne demokracije in prav v tem ima izjemno pomembno vlogo lokalna skupnost (Cairns 1997).

Da je v sodobnih demokratičnih družbah vključevanje različnih interesov postalo samoumevna sestavina političnega odločanja, nazorno kaže tudi izraz 'policy omrežje', ki 'enostavno označuje dejstvo, da oblikovanje politike vključuje

¹ Dr. Srna Mandič, docentka na Fakulteti za družbene vede.

² Članek je nastal na osnovi raziskave, ki sta jo podprla Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Mestna občina Ljubljana - Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost.

veliko število javnih in zasebnih akterjev z različnih ravni in funkcionalnih področij vlade in družbe' (Hanf 1978,12). Vpliv, ki ga imajo pri nas raznotere interesne skupine in organizacije na oblikovanje sektorskih politik, je že bil deležen poglobljene obravnave in tudi empirične raziskave (več o tem v Fink Hafner 1995 ter prispevki Fink Hafner, Kropivnik, Lah, Lukšič in Mandič v tej številki).

Ta članek se omejuje le na specifično temo - na vlogo lokalne vlade pri oblikovanju ene od sektorskih politik - stanovanjske. Najprej obravnava spreminjajoče se razmerje med lokalno in centralno vlado na stanovanjskem področju ter prednosti in šibkosti decentralizacije. Poleg tega podaja pregled tradicionalne delitve vlog med njima in novih oblik, ki jih zahteva prehod iz 'oskrbovalnega' v 'pospeševalni' tip stanovanjske politike in ki terja tudi večjo udeležbo lokalne oblasti pri oblikovanju in izvedbi nacionalne stanovanjske politike.

Članek tudi skuša odgovoriti na vprašanje, kolikšen je današnji vpliv lokalnih oblasti na oblikovanje in izvedbo nacionalne stanovanjske politike v primerjavi z interesnimi skupinami in organizacijami. Zato analizira anketne podatke projekta 'Oblikovanje policy-mrež in lobiranje na Slovenskem', ki je leta 1997 potekala na FDV v okviru Centra za politološke raziskave. Te podatke dopolni z izbranim primerom lokalne skupnosti - Mestne občine Ljubljana. Izhodiščna hipoteza pri tem je, da je v primerjavi z interesnimi skupinami na tem področju Mesto Ljubljana vplivnejše in bolje vključeno v oblikovanje nacionalne stanovanjske politike.

Spreminjajoče se razmerje med centralno in lokalno vlado na stanovanjskem področju

Izvorno je bila stanovanjska politika - v smislu poseganja oblasti na stanovanjsko področje - predvsem lokalna stvar in je zadevala predvsem gradbeno-urbanistično in sanitarno urejanje bivalnih razmer oziroma stanovanjske oskrbe (npr. sprejetje minimalnih bivalnih standardov z gradbenimi dovoljenji itd.).

S kasnejšim razvojem - v nekaterih državah že v prejšnjem, v večini pa v tem stoletju - pa so nacionalne vlade prevzemale vse več odgovornosti in pristojnosti na področju stanovanjske politike ter za to oblikovale vse kompleksnejše ekonomske in ne-ekonomske instrumente, s katerimi so usmerjale nekatere elemente proizvodnje, alokacije in uporabe stanovanj (več o zgodovinskih izvorih in genezi stanovanjske politike glej v Mandič 1996).

V ZDA sega začetek državne stanovanjske politike v obdobje 'Velike depresije' v tridesetih letih, ko so pretresi na finančnih borzah segli tudi na stanovanjsko področje: hipotekarni krediti, prek katerih se je stanovanjska oskrba do tedaj v glavnem financirala, so v okoliščinah krize povzročili, da je bilo zaseženih na desetine tisočev stanovanj. Da bi množice ne ostale brez doma, je tedaj zvezna vlada vpeljala nekaj zveznih programov, na osnovi katerih se je razvijala tudi kasnejša politika (Kruschke in Jackson 1987).

Medtem ko se, dolgoročno gledano, splošne pristojnosti nacionalne vlade torej večajo, pa se je ta trend sredi sedemdesetih let začel spreminjati. S trendi privatizacije in decentralizacije so nekatere pristojnosti in odgovornosti začele pre-

hajati s centralne na lokalno raven, zlasti se je povečala odgovornost lokalnih oblasti za financiranje in izvedbo programov različnih storitev, kar je sovpadalo s siceršnjimi spremembami na področju socialne države in socialnih storitev.

Seveda pa bi bilo napačno te spremembe razumeti kot mehanični in popoln prenos večine ali celo vseh odgovornosti s centralnih na lokalne oblasti. V veliko večji meri je šlo namreč za kakovostne spremembe v načrtovanju in izvedbi politike ter predvsem za nove organizacijske oblike sodelovanja različnih akterjev iz zasebnega in javnega sektorja (npr. joint-ventures, public-private partnership itd.) poleg lokalne in centralne vlade, pa tudi med njima je vse pogosteje prihajalo do partnerstva in medsebojnega dopolnjevanja pri načrtovanju in izvedbi različnih programov.

Te kakovostne spremembe so vodile k temu, da se je meja med različnimi ravnimi oblasti dokaj zameglila in zabrisala. To se kaže tudi v spremenjeni sliki, s katero se ponazarjajo različne ravni oblasti in njihovo razmerje: prej so za ponazoritev pogosto uporabljali sliko 'večplastne torte', pri kateri so posamezne plasti med seboj jasno razločene in razmejene ter hierarhično urejene; danes je mnogo pogostejše uporabljena primerjava z 'marmornim kolačem', znotraj katerega obstajajo pisana področja raznolikega in kompleksnega prepletanja več vladnih ravni (Paris 1990).

Delitev vlog med različnimi ravnimi oblasti

Med razvitimi družbami danes obstajajo zelo velike razlike ne le glede samih instrumentov stanovanjske politike, ampak tudi glede delitve vlog med centralno in lokalno (ali tudi pokrajinsko) ravno.

Priemus (1997) takole navaja osnovno delitev vlog med dve ravni.

Na lokalni ravni poteka:

- odločanje o izdaji oz. zavrnitvi gradbenih dovoljenj,
- načrtovanje rabe zemljišč (urbanistično načrtovanje) ter
- postavljanje organizacijskih okvirov za različne stanovanjske programe in alokacijo stanovanj ter za strateško upravljanje s stanovanji.

Nacionalna vlada pa je odgovorna za:

- zakonodajo,
- financiranje (selektivno ali splošno),
- za druge vzpodbude ter
- za ukrepe, ki vodijo v redistribucijo dohodkov gospodinjestev kot so subvencije najemnine, davčne olajšave itd..

Na prepletanje in dopolnjevanje obeh ravni oz. tudi vmesne - (regionalne) na področju stanovanjskih subvencij, kaže tudi naslednja razpredelnica.

Preglednica 1: Ravni vlade, ki so pristojne za stanovanjske subvencije v državah Evropske zveze leta 1992

	Nacionalna	Regionalna	Občinska
Belgija	-	X	X
Danska	X	-	X
Nemčija	X	X	X
Grčija	X	-	-
Španija	X	X	X
Francija	X	-	-
Irska	X	X	X
Italija	X	-	X
Luxemburg	X	-	X
Nizozemska	X	-	X
Portugalska	X	-	X
Velika Britanija	X	-	X

X: lahko dajo subvencije

-: ne more dajati subvencij

Vir: Statistics on Housing in the European Community 1992; The Netherlands' Ministry of Housing, Physical Planning and Environment; The Hague 1992, str. 91.

Na Švedskem pade na nacionalno vlado levji delež stroškov za stanovanje v obliki subvencij za uporabo in zidavo stanovanj, medtem ko je lokalna raven predvsem odgovorna za načrtovanje in izvajanje programov zidave stanovanj (Nord 1990).

Medtem ko so povsod vladne pristojnosti na stanovanjskem področju razdeljene med centralno in lokalno (ponekod tudi regionalno) vlado, pa seveda obstajajo velike razlike v stopnji avtonomije lokalnih vlad. Te razlike in stopnje lahko ponazorimo z dvema skrajnima primeroma med državami.

Avstralija je primer države, kje je lokalna skupnost 'fragmentirana, majhna, revna in šibka' (Paris 1990). Izvaja le ozek segment funkcij, medtem ko je večina odgovornosti za javne storitve v mestih v pristojnosti centralne države. Lokalna vlada zajema okoli 6% vseh javnih izdatkov.

Na drugem skrajnem koncu spektra so ZDA, kjer ima lokalna vlada najvišjo stopnjo avtonomije, največji vir so ji lastna sredstva (izvirni prihodki) in ima tudi najvišjo stopnjo diskrecije glede izvajanja različnih programov. Tukaj lokalna vlada predstavlja okoli 25% vseh javnih izdatkov.

Prednosti in šibkosti decentralizacije

V sedemdesetih in osemdesetih letih je pri stanovanjski politiki, analogno kot na področju socialne države nasploh, v najrazvitejših družbah prišlo do večje decentralizacije, torej do tega, do so se povečala bremena lokalne ravni. Kakšni argumenti govorijo v prid decentralizacije?

Najenostavnejši argument in motiv, ki se je pojavljal, je bilo zmanjšati državne izdatke. Nekateri so poudarjali prekomerno preteklo rast nacionalne države v povojnem času. Zaradi njene prevelike moči in prenapihnjene proračuna naj bi se lokalne vlade spreminjale v enostavne 'izvajalke' nacionalnih politik ter s tem zamenjevale 'lokalne izbire' za 'nacionalne' in oslabile bistvo lokalne samouprave.

Poleg argumenta, da je premočna centralna vlada spodkopala lokalno demokracijo, pa je zelo pomemben tudi argument, da je delala veliko napak pri sektorskih politikah, do katerih prihaja, ko odločevalci na centralni ravni vsiljujejo standardizirane programe ne upoštevaje lokalne značilnosti in so nedovzetni za razlike v učinkih, ki jih lahko proizvede isti program v različnih okoljih.

Ta nevarnost pa ni nikjer večja kot prav na stanovanjskem področju: tu je zelo pomemben obstoj lokalnih stanovanjskih trgov; med njimi in politikami prihaja do vzajemnega delovanja, ki šele določi, kakšni bodo končni učinki neke politike v konkretnem lokalnem okolju (Adams 1990). Da bi usmerili pozornost oblikovalcev politike na lokalne razlike, se uporabljajo tipologije lokalnih skupnosti glede na značilnosti stanovanjskih trgov kot so mestno središče, primestno, širše mestno, področja 'vozačev' (dnevne migracije, 'commuter'), podeželska mesta, vaško območje, počitniško območje itd. (Paris 1990).

Obstoj lokalnih razlik nekateri torej razumejo kot argument za decentralizacijo, drugi pa poudarjajo obratno - v njih vidijo razlog za centralizacijo in večjo vlogo centralne države. Argument je naslednji. Ker se lokalne skupnosti zelo razlikujejo v gospodarski razvitosti in razvojnih virih, lahko le močna nacionalna vlada ta vprašanja zastavi in spremeni trende. Umik nacionalnih vlad je posebej problematičen spričo vse večje mobilnosti mednarodnega kapitala, čigar investicijski cikli in interesi v prostoru puščajo sledi, zaradi katerih se razlike povečujejo.

Gre za znane in vidne razvojne probleme tistih lokalnih skupnosti, ki so izgubile nekoč velik gospodarski potencial in se danes soočajo z velikimi problemi, ki jim same niso kos. Nove industrije namreč iščejo lokacije zunaj ustaljenih mest; medtem ko se kapital seli v nova področja, se stara industrijska področja soočajo s slabšanjem zaposlitvene osnove in s pojemanjem stanovanjskih naložb. V številnih regijah pojenjujočega razvoja je najti velike koncentracije ljudi z nizkimi dohodki, imigrantov in samskih sterejših gospodinjev. Takšne skupnosti imajo pogosto večje potrebe po vzdrževanju infrastrukture in stanovanj kot hitreje razvijajoče se skupnosti, obenem pa tudi šibkejši davčni potencial za njihovo urejanje.

Ti pojavi kažejo na veliko in vzajemno povezanost različnih dejavnikov, zaradi katerih je zelo tvegano postavljati preostre ločnice med nacionalnimi in lokalnimi vzroki in posledicami. Centralne odločitve gospodarske vlade lahko zelo vplivajo na nastanek in delovanje lokalnih stanovanjskih trgov - denimo z gospodarskimi ukrepi, ki so usmerjeni k večanju povpraševanja po nekaterih dobrinah.

Vloga lokalne vlade ob prehodu stanovanjske politike iz 'oskrbovalnega' v 'pospeševalni' tip

Več avtorjev razlikuje med 'oskrbovalnim' ('providing') tipom stanovanjske politike, v katerem ima država neposredno vlogo izvajanja stanovanjske oskrbe, in 'pospeševalnim' ('enabling') tipom stanovanjske politike, v katerem država prepuusti neposredno stanovanjsko oskrbo drugim akterjem, sama pa jim pri tem nudi za to potrebne vire in podporo. V novejšem času se krepi 'pospeševalni' tip politike, ki ga zagovarjata tudi tako močni organizaciji kot sta Svetovna banka ter OZN, k takšnemu tipu pa naj bi se tudi razvijale stanovanjske politike v deželah v tranziciji (Hegedus, Mayo and Tosics 1996). Ker takšen tip politike predpostavlja tudi širši krog udeležencev in različne oblike sodelovanja med njimi, si ga pogledimo nekoliko pobliže.

Ključno pri tem tipu je, da naj vlade sprejmejo takšne politike, ki bodo omogočale predpogoje za dobro delovanje stanovanjskega trga (preprečevale motnje) tako, da bi upoštevale potrebe vseh akterjev: uporabnikov stanovanj, proizvajalcev stanovanj, stanovanjskih finančnih institucij, lokalne vlade in centralne vlade. Da bi to zagotovile, so potrebne 'pospeševalne' strategije, ki naj zagotovijo, da se potencialno povpraševanje prevede v resnično povpraševanje ter da se oblikujejo sistemi oskrbe, ki so do resničnega povpraševanja bolj dovzetni. Brez takšnih strategij se viri, ki bi jih akterji želeli nameniti stanovanju, ne bodo usmerili v stanovanja, tisti, ki pa se bodo, bodo v pretežni meri zapravljeni za previsoke cene, ne bodo pa služili povečanju proizvodnje in dvigu kakovosti.

Pospeševalne politike/strategije imajo dve sestavini: prvič, makroekonomsko usmerjanje, ki naj zagotovi podporno okolje za stanovanjski sektor, in drugič, sektorske politike in institucije, ki naj stanovanjski trg usposobijo za dobro delovanje. Pri tem so na voljo naslednji ključni instrumenti:

- za stran povpraševanja: razvijanje lastninskih pravic, razvijanje posojilnih financ, racionalizacija subvencij;
- za stran ponudbe: zagotavljanje infrastrukture za stavbna zemljišča, reguliranje razvoja zemljišč in stanovanj, organiziranje gradbene industrije obenem z razvijanjem institucionalnega okvira za upravljanje stanovanjskega sektorja.

Vidimo, da ima tak tip politike izjemno kompleksne cilje, instrumente, pa tudi oblike povezovanja vseh akterjev od centralne vlade do lokalne in organizacij drugih akterjev in to ne le pri izvajanju, ampak tudi oblikovanju politik.

Nova delitev pristojnosti pri nas

Delitev pristojnosti in nalog med republiško in občinsko ravno je določil Stanovanjski zakon, v številnih izvedbenih podrobnostih pa se konkretizirajo s stanovanjskim programom. 'Nacionalni stanovanjski program', ki je v pristojnosti republiške vlade, določa ukrepe na zakonodajnem, proračunskem in davčnem področju, ki so v pristojnosti države. Opredeljuje tudi kakovostne cilje stanovanjske gradnje in pozidave, ki naj bi sledila regionalno-razvojnim ter okoljevarstvenim ciljem,

vzpodbuja pa tudi naložbe v prenovu in vzdrževanje stanovanj in stanovanjskih hiš.

'Občinski stanovanjski program' pa naj bi določala občina sama. Njegove naloge so:

- zagotavljanje sredstev za pridobivanje socialnih stanovanj;
- zagotavljanje pogojev za razvijanje različnih oblik gradnje in prenove z ustrezno zemljiško in normativno politiko;
- sprejetje usmeritev za projektiranje, gradnjo in prenovu stanovanj, ki izhajajo iz lokalnih posebnosti;
- določanje načina izvajanja pomoči pri pridobitvi oz. uporabi stanovanj;
- določanje načina zagotavljanja ustreznih oblik pomoči za nastajanje neprofitnih stanovanjskih organizacij (Stanovanjski zakon, 97. in 98. člen).

Vidimo, da je po tej delitvi na občinah večina finančnega bremena za socialna in neprofitna stanovanja, kar ni običajno. Prav tako pa lahko tudi vidimo, da ni predvidena in institucionalizirana pot usklajevanja med nacionalnim in občinskimi stanovanjskimi programi, kot tudi ne možnost posvetovalne vloge občin pri oblikovanju nacionalnega stanovanjskega programa.

Primerjalni empirični podatki o sovplivanju Mesta Ljubljane na nacionalno stanovanjsko politiko

Predstavniki Mesta Ljubljana, tako kot tudi ostale občine, nimajo predvidenega formaliziranega in institucionaliziranega kanala vplivanja na oblikovanje republiške ravni stanovanjske politike - t.j. mimo splošnih predstavnikov lokalnih skupnosti in mimo parlamentarnih strankarskih kanalov. Vendar pa seveda tudi ni pričakovati, da akter s tolikšnim pomenom, kot ga ima glavno mesto republike, ter s tolikšnimi nalogami in problemi na stanovanjskem področju, ne bi poskušal tako ali drugače seznanjati oblikovalce republiške stanovanjske politike s specifičnimi problemi in predlogi sprememb. V prid temu argumentu govorita tudi naslednji dejstva.

Prvič, regulativni in izvedbeni okvir republiške stanovanjske politike je v fazi, ko je njegove prve učinke že možno vrednotiti ter jih tudi dopolnjevati in natančneje naravnati ('fine-tuning') glede na odprta vprašanja. Ta povratna zanka ima izjemno pomembno razvojno funkcijo instrumentarija stanovanjske politike, zato bi bilo slabo, če se njen potencial ne bi izvajal in če Mesto Ljubljana vanj ne bi bilo vključeno.

Drugič, interesne skupine in organizacije na tem področju že izvajajo vpliv na nacionalno stanovanjsko politiko (več o tem v Mandič, v tej številki), čeprav so ožje, manjše in interesno specializirane. Zato je od glavnega mesta, ki glede na velikost, pomen in moč predstavlja 'pravega velikana' v primerjavi z njimi, logično pričakovati, da bo imel vsaj tak upliv, če ne večjega. Seveda pa je možno tudi nasprotno: tak 'velikan' je manj prožen in v načinih svojega delovanja omejen, medtem ko majhne, neformalizirane in prožne skupine lahko sežejo 'kot mravlje'

v vsako razpoko in siva področja nedorečenosti in nedoločenosti institucionaliziranega sistema vplivanja.

V preglednici 2 podajamo rezultate izbranih kazalcev vplivanja na oblikovalce republiške stanovanjske politike, pri tem pa Mesto Ljubljana primerjamo z interesnimi skupinami na stanovanjskem področju ter na področju socialnega partnerstva. Ker so izbrane skupine natančneje opisane v drugem članku (Mandič, v tej številki revije), tukaj podajam le osnovno pojasnilo. Upoštevanji so podatki za pet interesnih organizacij, ki so najbolj aktivne na stanovanjskem področju (Zveza nepremičninskih strokovnjakov Slovenije, Združenje iskalcev stanovanj, Združenje lastnikov razlaščenega premoženja, Združenje najemnikov denacionaliziranih stanovanj in Altra). V primerjalno skupino smo vključili 11 skupin, ki so aktivne na področju socialnega partnerstva.

Preglednica 2: Izbrani kazalci vplivanja na stanovanjsko politiko – primerjava med interesnimi skupinami na področju stanovanja in socialnega partnerstva ter Mestne občine Ljubljana

	Stan. skupine	Soc. part. skupine	Mesto Ljubljana
A. Ministrstvo se vedno ali pogosto posvetuje z njimi, ko začneja speminjati politiko na tem področju	0%	45%	ne
B. Predstavniki vedno ali pogosto sodelujejo pri obravnavi zakonov v drž.zboru/telesih	0%	45%	ne
C. Ministrstvo vsaj občasno upošteva pripombe akterja v vmesni fazi oblikovanja zakonov	100%	100%	da
D. Sodelujejo v delovnih telesih, ki povezujejo interesne skupine in vladne uradnike na državni ravni	60%	80%	ne
E. Predstavniki vsaj občasno sodelujejo pri delu državnega sveta/telesih	60%	73%	ne
F. Če pride mnenje akterja do piscev zakonov, je to običajno na njegovo pobudo	60%	73%	da
G. Akter je že dosegel, da so na njegovo zahtevo vlada, drž. zbor ali drž. svet kaj uvrstili na dnevni red ali z njega umaknili	40%	100%	ne

Opomba: V prvi in drugi koloni je naveden odstotek skupin, ki so na vprašanje odgovorile pritrdilo; za Mesto Ljubljana pa navajamo, ali je odgovor pritrdilen, ali nikalen. Stanovanjske skupine tvorijo 5 organizacij in skupin, ki so aktivne na področju stanovanjske politike. Socialno partnerske skupine štejejo 11 skupin in organizacij, aktivnih na področju socialnega partnerstva.

Vir: Za stanovanjske skupine in socialno partnerske skupine so uporabljeni podatki iz projekta D. Fink Hafner et al.: *Oblikovanje policy mrež in lobiranje v Sloveniji*. Podatki so bili zbrani junija 1996 med 70 interesnimi skupinami na 11 področjih sektorskih javnih politik. Podatek za Mesto Ljubljana je dobljen z vodenim intervjujem s predstavnikom Stanovanjskega sklada Ljubljanskih občin.

Pri prvih dveh kazalcih (A in B) nam daje primerjava isti rezultat, kar pomeni, da je pri vplivanju Mesto Ljubljana enako uspešno kot interesne skupine na stanovanjskem področju. Natančneje, nobenemu od njih ne uspeva Ministrstvu vedno ali pogosto povedati svojega mnenja o zakonu, ki ga spreminja; enako pri obravnavi zakonov v državnem zboru. Za razliko od njih pa tak 'stalen ali pogost' vpliv uspeva skoraj polovici skupin na področju socialnega partnerstva.

Tretji kazalec (C), ki meri relativno nizko intenziteto vplivnosti, med akterji ne kaže razlik: vsi ugotavljajo, da Ministrstvo občasno upošteva njihove pripombe v vmesnih fazah oblikovanja zakonov.

Preostali štirje kazalci vplivanja pa kažejo drugačno razmerje.

Medtem, ko je večina skupin na stanovanjskem področju, in še izrazitejša večina skupin na področju socialnega partnerstva, uspela zagotoviti neko mero stalnosti v sodelovanju z vladnimi uradniki, predstavniki državnega sveta in njegovih teles, pa Mestu Ljubljana to ne uspeva. Ključna pa se zdi razlika pri tem, ali so že kdaj dosegli, da so na njihovo zahtevo vlada, državni zbor ali državni svet kaj uvrstili na dnevni red (ali pa ga z njega umaknili). Mestu Ljubljana to ni nikoli uspelo, medtem ko nekaj stanovanjskim skupinam je, pa tudi vsem skupinam na področju socialnega partnerstva.

Če rezultate o vplivanju na stanovanjsko politiko strnemo, vidimo, da je Mesto Ljubljana po nekaj kazalcih enako uspešno, po nekaj kazalcih pa manj uspešno od interesnih skupin na stanovanjskem področju. Primerjava z uspešnostjo interesnih skupin na področju socialnega partnerstva pa tak izid le še dodatno krepi. To pa tudi pomeni, da naša začetna delovna hipoteza o primerjalno večji vplivnosti mesta ne drži. V prisposodbi 'velikana' in 'mravlje' pa bi to pomenilo, da v trenutnih okoliščinah akterjeva velikost in pomembnost ne vplivata odločilno na oblikovanje sektorske politike, pač pa so zelo pomembni drugi dejavniki.

Sklep

V raziskavi smo ugotovili, da so se nove oblike demokracije, v smislu neposrednega vpliva na oblikovanje sektorskih politik, pri nas začele uveljavljati. Prihodnji razvoj teh oblik bo odvisen od dveh ključnih vprašanj. Najprej, koliko se bo omrežje vplivnih akterjev formaliziralo in institucionaliziralo, koliko pa bo ostalo neformalizirano in nepregledno (netransparentno). In nadalje, ali - in v koliki meri - bo ostalo omejeno na že vključene interesne skupine in bo novonastajajoče akterje skušalo izključiti, koliko pa se jim bo uspelo do njih odpreti na osnovi javnih in formaliziranih pravil.

To je tudi osnovna razvojna dilema, ki zadeva vključevanje lokalnih vlad v oblikovanje sektorskih politik in seveda tudi Mesta Ljubljana kot akterja sooblikovanja nacionalne stanovanjske politike. Naši podatki so pokazali, da je pri sooblikovanju stanovanjske politike Mesto Ljubljana po nekaj kazalcih enako, po nekaj drugih kazalcih pa manj uspešno in vplivno od interesnih skupin na stanovanjskem področju.

To pa je, upošteva je velikost, pomen in količino ter kakovost virov Mesta v primerjavi s partikularističnimi interesnimi skupinami, pravzaprav presenteljno in zaskrbljujoče dejstvo. Menim, da je v pretežni meri posledica dejstva, da so kanali vplivanja na nacionalno stanovanjsko politiko premalo formalizirani in institucionalizirani, da bi to primerno omogočili in takega vplivanja vnaprej ne predvidevajo.

Če izhajamo iz spoznanj o vse pomembnejši vlogi lokalnih ravni pri vzpodbujanju in usmerjanju gospodarskega in družbenega razvoja v okoliščinah vključevanja v evropske integracije ter pri vrednotenju in nadaljnjem naravnavanju (optimalizaciji) ciljev in instrumentov nacionalnih stanovanjskih politik, potem se je tudi nujno zavzeti za krepitev vloge in vpliva lokalnih ravni.

Ključni ukrepi za krepitev vloge lokalnih skupnosti ter zlasti Mesta Ljubljana na oblikovanje nacionalne stanovanjske politike so tile.

Prvič, ureditev in institucionalizacija posvetovalne vloge lokalnih ravni, zlasti Mesta Ljubljana, pri oblikovanju in vrednotenju nacionalnega stanovanjskega programa ter instrumentarija nacionalne stanovanjske politike. Med možnimi oblikami sta Stanovanjski svet občin ali pa Nacionalni stanovanjski svet, v katerem bi bile lokalne ravni primerno zastopane.

Drugič, krepitev republiških finančnih virov za oblikovanje in izvedbo stanovanjskih programov lokalnih skupnosti. Republiška raven mora dejansko okrepiti svojo 'pospeševalno' (enabling) funkcijo, če naj bodo lokalne skupnosti sposobne ne le izvajati lokalne programe, ki so predvideni, ampak tudi obvladovati lokalne stanovanjske trge ter svoje lokalne vire primerno usposobiti za razvojno funkcijo in tekmovanje pri pritegovanju naložb.

Tretjič, oblikovanje in uporaba tipologije občin (lokalnih skupnosti), ki bi omogočila diverzificirano, lokalnim značilnostim prilagojeno alokacijo finančnih virov z republiške ravni ter diverzificirano oblikovanje in izvajanje instrumentov republiške stanovanjske politike.

Četrtič, razvijanje eksperimentalnih projektov in programov na osnovi specifičnega partnerskega sodelovanja vrste akterjev, med njimi tudi republiške in mestne ravni.

In slednjič, razvijanje oblik in mehanizmov neposredne demokracije na lokalni ravni. Lokalna vlada ni le funkcionalen, ampak tudi demokratičen sistem, ki ima še dve zelo pomembni splošni lastnosti: spodbujanje zanimanja in udeležbe ljudi pri lokalnih zadevah ter prispevek k raznolikosti nacionalnih demokratičnih procesov (Cairns 1997). Ne gre torej le za delitev pristojnosti z republiško ravni, ampak za krepitev demokracije in njene lokalne baze.

Vse bolj se namreč uveljavlja spoznanje, da je parlamentarna predstavniška demokracija, ki državljanom omogoča udeležbo tako, da občasno volijo svoje predstavnike, zelo omejena ter da se nujno dopolnjuje z oblikami in mehanizmi neposredne demokracije, ki posameznikom in skupinam omogočajo večjo in kakovostnejšo udeležbo pri upravljanju lokalnih zadev in s tem utrjujejo in krepijo lokalno vlado 'navzdol'. S tem lokalna vlada kanalizira podporo in mobilizira raznotere vire državljanov in njihovih združenj v razvoj lokalne skupnosti ter njeno krepitev nasproti centralni vladi.

LITERATURA

- Adams, C. T. 1990. Decentralization of Housing – Introduction, v (Willem van Vliet in Jan van Weesep (Ur.): Government and Housing. Newbury Park, London, Delhi: Sage, str. 25-30.
- Cairns, D. 1987. Rediscovering Democratic Purpose in British Local Government. Policy and Politics, Vol. 24, no. 1, str. 17-27.
- Dunn, W.N. 1981. Public Policy Analysis. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Fink - Hafner, D. 1995. Sindikati v procesu oblikovanja politik. Družboslovne razprave, Letnik. X, št. 17-18, str. 30-47.
- Hanf, K.1978. Interorganizational Policy Making. London and Beverly Hills: Sage.
- Hegedus, J., Mayo, S., Tosics, I. 1996. Transition of the Housing Sector in the East-Central European Countries. Budapest: USAID, Metropolitan Research Institute.
- Kruschke, R.E. and Jackson M.B. 1987. The Public Policy Dictionary. Santa Barbara, Oxford: California State University.
- Mandič, S. 1996. Stanovanje in država. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Nord, L. 1990. National Housing Policy and Local Policy in Sweden. V Willem van Vliet in Jan van Weesep (Ur.): Government and Housing. Newbury Park, London, Delhi: Sage, str. 67-79.
- Paris, C. 1990. Local Government, the State, and Housing Provision: Lessons from Australia. V Willem van Vliet in Jan van Weesep (Ur.): Government and Housing. Newbury Park, London, Delhi: Sage, str. 47-66.
- Priemus, H. 1997. Housing Between Local Market, National Policies, and European Integration; v H. Vestergaard (Ur.): Housing in Europe; Statens Byggerforsknings Institut, Horsholm.
- Stewart, J. 1997. Innovation in democratic practice in local government; Policy and Politics, Vol. 24, no.1, str. 29 - 41.

Matevž KRIVIC¹

USTAVNO SOJENJE IN POLITIKA

Ob Bugaričevem članku o ustavnih sodiščih "med sojenjem in politiko"

Dr. Bojan Bugarič je v št. 2/1998 Teorije in prakse (str. 287-305) objavil članek "Ustavna sodišča v srednji in vzhodni Evropi: med sojenjem in politiko", isti članek pa je bil pod naslovom "Pravna sredstva za omejevanje pristojnosti ustavnega sodstva" takoj za tem objavljen tudi v zborniku referatov "IV. dnevi javnega prava; Portorož, 9. in 10. junij 1998".

Članek je zelo zanimiv in v posameznih delih tudi zame sprejemljiv, kljub temu pa želim že na začetku opozoriti na neko slabost članka kot celote. Članek z nekaterimi očitno napačnimi ali površnimi posplošitvami obravnavano problematiko – ob nekaterih dobrih posameznih opažanjih in ugotovitvah – kot celoto vendarle predstavlja v izkrivljeni luči, še zlasti nepravniškemu bralstvu Teorije in prakse, tudi med našimi pravniki poznavanje ustavnosodne problematike žal ni ravno na zavidljivi višini, ni vseeno, kako jim jo specialisti potem v takih referatih predstavljajo. Opozorilo na omenjene slabosti, kot jih pač jaz vidim, torej pri obeh krogih bralcev ne bo odveč – kritični bralec si bo pa svoje mnenje potem tako in tako sam ustvaril.

Širina pristojnosti in "globina" sodnega aktivizma

Najprej pripomba k Bugaričevemu (in ne le njegovemu) "stopnjevanemu" prikazu: srednje in vzhodnoevropska ustavna sodišča imajo, zelo široko pristojnost, "širšo npr. od pristojnosti večine zahodnoevropskih ustavnih sodišč ali ameriškega Vrhovnega sodišča", to široko pristojnost pa da potem še zelo široko, zelo aktivistično uporabljajo. Take površne in "počezne" trditve so lahko tudi precej zavajajoče.

Kaj naj bi sploh pomenila primerjava z "večino" zahodnoevropskih ustavnih sodišč? Ustavna sodišča ima namreč v "politični" zahodni Evropi samo pet do šest držav (Avstrija, Nemčija, Italija, Španija, Portugalska in nekaj podobnega še Francija - če sem ne štejemo še Turčije in Malte), v "politično" vzhodni Evropi pa čisto vse "nove demokracije" razen Latvije (v slednji pa je ustavnosodna presoja stvar "rednega" sodstva, podobno kot v preostalih "zahodnoevropskih" državah razen v Veliki Britaniji, Nizozemski in Finski). Imajo res nova ustavna sodišča kar praviloma večje pristojnosti od pristojnosti "večine" zahodnoevropskih. Močno dvomim, kajti pestrost že zgolj normativne (*de iure*) ureditve, brez upoštevanja praktične realizacije, je na obeh primerjanih straneh velika.

¹ Mag. Matevž Krivic, Ustavno sodišče Republike Slovenije.

Površna primerjava, ki jo tu kritiziram, izhaja morda iz stereotipa, da je v nekdanji zahodni Evropi nemško ustavno sodišče "močno" in da so potem – *a contrario* – druga, torej večina, "šibka" (tudi po formalnih pristojnostih). Pa to ni čisto res. Po formalnih pristojnostih bi si prej upal uvrstiti ustavna sodišča v Avstriji, Nemčiji (vključno z deželnimi ustavnimi sodišči) in Španiji skupaj med relativno močnejša, tista v Italiji, Portugalski in Franciji pa med relativno šibkejša. Od katere "večine" naj bi potem "vzhodna" ustavna sodišča (kar praviloma) imela že formalno močnejše pristojnosti? Bugariču, ki k stereotipnemu razmišljanju, mislim, ni nagnjen, se je gornja trditev morda le mimogrede in malo neprevidno zapisala, a zaradi širšega bralskega kroga omenjenega članka želim tudi na to "malenkost" opozoriti.

Če smo še bolj natančni, pa v teh uvodnih stavkih Bugarič niti ni govoril o pristojnostih obravnavanih ustavnih sodišč nasploh, ampak o njihovi "*de iure* pristojnosti, ki jim omogoča, da razveljavljajo odločitve demokratično izvoljenih zakonodajnih organov" (torej parlamenta) – če zožimo primerjavo zgolj na ta del pristojnosti, pa so razlike tako znotraj zahodnoevropskih ustavnih sodišč kot tudi na relaciji vzhod – zahod še mnogo manjše. Odpadejo namreč razlike glede pristojnosti za presojo neparlamentarnih (vladnih, ministrskih, lokalnih) aktov, glede pristojnosti za presojo ustavnih pritožb zoper sodne in upravne individualne odločitve itd. – in se primerjava zoži le na pristojnosti za razveljavljanje parlamentarnih odločitev, kjer pa (ker je med kasiranjem *ex tunc* in *ex nunc* razlika bolj teoretična kot praktična) je bistvena razlika pravzaprav le še v tem, ali je kontrola ustavnosti parlamentarnih odločitev samo vnaprejšnja ali preventivna (francoska posebnost, ki jo na vzhodu posnemata Belorusija in Romunija) ali pa je glavna funkcija ustavnega sodišča kontrola ustavnosti zakonov in drugih parlamentarnih odločitev, potem ko so že sprejete in uveljavljene. Tu pa bistvenih razlik med primerjanima skupinama ustavnih sodišč sploh ni.

Sedaj pa k temeljni tezi članka, da so "vzhodna" ustavna sodišča, slovensko pa še posebej, mnogo preveč "aktivistična", zlasti v primerjavi z zahodnoevropskimi ustavnimi sodišči in pa z ameriškim Vrhovnim sodiščem. Tu se zastavljata takoj dve vprašanji: ali so res bolj aktivistična – in če so res, ali je to res nujno "preveč", torej slabo.

Ali so res bolj "aktivistična"? Vsa najbrž ne. Ta "sodni aktivizem"² je bil ponekod res opažen in v strokovni literaturi omenjan (Bugarič omenja rusko in madžarsko ustavno sodišče, in pa seveda slovenskega) - kaj pa vsa druga "tranzicijska" ustavna sodišča? Je njihovo delovanje sploh kdo res temeljito analiziral? Ne jezikovnega znanja (ali ustreznih prevodov) ne interesa za to ni ne v Evropi ne v Ameriki kdovekoliko. Pa tudi v omenjenih treh primerih, zlasti v madžarskem in v našem, je bil, vsaj po mojem poznavanju, ta "naš" sodni aktivizem v precejšnji meri le posnemanje nemškega in ameriškega - in vsaj za Slovenijo si upam trditi, da onih dveh tudi po intenzivnosti ("globini") še daleč ni presegel. Samo za ilustracijo resda ekstremen primer: nemško ustavno sodišče je namesto razveljavljenih zakonskih določb o abortusu kar samo napisalo pravicato "uredbo", kako naj bo stvar urejena, dokler je "ustavnokonformno" ne uredi zakonodajalec sam - na kaj takega si naše ustavno sodišče kot celota (razen morda enega ali dveh posameznikov) na srečo še pomisliti doslej nikoli ni upalo, kaj šele, da bi to celo storilo. Tudi tu se je torej bolje izogibati stereotipom in "počeznim", nedokumentiranim sodbam. Ne le o tranzicijskih, tudi o zahodnih ustavnih sodiščih. O tovrstni praksi nemškega ustavnega sodišča se sicer v Nemčiji marsikaj ve in piše in tudi o praksi ameriškega vrhovnega sodišča v Ameriki veliko, toda navzven še Američani spremljajo nekoliko skoraj samo Nemce, ti pa njih in še malo Italijane, pa smo s tovrstno literaturo skoraj že opravili - vsaj kolikor tega pri nas poznamo.

² Ameriški izraz, ki ga Bugarič kratko in korektno pojasni kot "zelo široko, ekspanzivno tolmačenje pravnih tekstov, za razliko od sodnega samooomejevanja" pri razlagi ustave in zakonov. Dodajmo še, da se zlasti v ameriških strokovnih in političnih polemikah (ko npr. konservativci v ameriškem senatu ostro nasprotujejo predsednikovim nominacijam "aktivističnih" kandidatov za federalne sodnike in jih skušajo zavrniti) pojem "aktivističnosti" presoja predvsem po kriteriju: "Hočemo sodnike, ki bodo ustavo in zakone le korektno, v skladu s pravili stroke razlagali, in ki ne bodo zlorabljali svoje sodniške funkcije za to, da bodo s skrajno široko interpretacijo nejasnih pravnih norm in zelo splošnih načel ustavi in zakonom podtikali svojih lastnih političnih in ideoloških prepričanj ter s tem pravzaprav nedopustno prevzemali funkcijo zakonodajalca. Ustavo in zakone ter njihovo politično in ideološko usmerjenost naj določajo ljudstvo in od njega izvoljena predstavniška telesa, ne pa devet nikomur odgovornih pravnih aristokratov!"

Konservativci v ameriškem senatu takim in podobnim deklaracijam pogosto dodajajo: "Nasprotujemo sodnemu aktivizmu, pa naj bo levi ali desni, liberalni ali konservativni." To se seveda lepo sliši, toda ustava, še posebej ameriška, se težje in počasneje spreminja kot zakonodaja in tako je konservativnim sodnikom praviloma mnogo lažje razveljavljati liberalno zakonodajo kot "protiustavno", ne da bi pri tem tvegali očitek aktivizma, kot pa je to možno liberalnim sodnikom, kadar ti želijo npr. zavarovati ustavne pravice kakšnih dotlej deprivilegiranih skupin, ki v ustavi še niso izrecno zagotovljene in izhajajo le iz splošnejših ustavnih načel in iz širše, duhu časa ustrežnejše interpretacije starih ustavnih tekstov.

Očitek sodnega aktivizma tako v Ameriki danes leti izključno na liberalne sodnike. Drugače je seveda v "tranzicijskih" državah, kjer lažje pride do večjih politično-ideoloških neravnovesij med sodno in zakonodajno oblastjo (občasno, ponekod) tudi v obratni smeri - konservativno vztrajajo pri črki tranzicijsko še nedoslednih ali nejasnih ustav in zakonodaje in s tem preprečujejo demokratično-liberalni razvoj včasih parlamentarne in včasih sodniške večine (kjer je pač tovrstnega konservativizma v določenem obdobju več), bolj možen kot na tradicionalnem zahodu pa je tudi konservativni (ali desni) sodni aktivizem, ko bi v ustavah tudi že dovolj jasno izoblikovanim ustavnim pravicam in načelom tako usmerjena sodišča dajala preveč konservativno interpretacijo - kadar bi npr. volitve privedle na oblast od trenutne sestave ustavnega sodišča bistveno bolj liberalno usmerjeno večino (čeprav je tudi to v tranzicijskih državah dokaj redek pojav).

Še temu komaj in slabo sledimo, francosko govoreči svet spremljamo še slabše, špansko govorečega skoraj nič – in kje so potem še vsi drugi.

No, pa gornje prvo vprašanje - katera evropska ustavna sodišča so bolj aktivistična, nova ali stara - seveda ni bistveno, in, pravici na ljubo, tega Bugarič v tako eksplicitni obliki niti ni zastavil. Bolj pomemben se mi zdi razmislek o drugem vprašanju, ki se ga Bugarič sploh ni dotaknil: če so, recimo, nova res bolj aktivistična od starih ali če so nekatera od novih, npr. slovensko, vsaj "precej" aktivistična (kar pa gotovo drži) – ali je to res nujno že *a priori*, samo po sebi "preveč", torej slabo?

Generalni napad na sodni aktivizem – ali raje na ekscese?

Ponavljam, z nekaterimi Bugaričevimi posameznimi ugotovitvami in spoznanji se strinjam – nasprotujem pa generalnemu napadu na sodni aktivizem novih ustavnih sodišč kot na nujno nekaj slabega.

Ni mogoče enako vrednotiti sodnega aktivizma v ustaljenih in razvitih demokratičnih državah, kjer zaradi postopnosti in relativne enakomernosti razvoja, pa tudi zaradi večje politične stabilnosti, ustava in zakonodaja vendarle lažje in bolje sledita zahtevam časa, in pa na tranzicijskem vzhodu. Ker na zahodu ustava in zakonodaja delno že sami bolje in hitreje sledita zahtevam časa - kolikor včasih tudi ne, pa je v politično stabilnejši družbi vendarle trdnejša zavest med ljudmi o tem, da morajo neke pričakovane spremembe najprej pač doseči dovolj veliko politično in volilno podporo, da se lahko potem tudi pravno izrazijo in zagotovijo – iz teh in še drugih razlogov je tam manj potrebe za to, da bi pomanjkljivosti in zaostajanja ustave in zakonodaje za duhom in potrebami časa namesto parlamenta in vlade odpravljala sodišča z močno ali celo ekstremno liberalno interpretacijo zastarelih ali nejasnih predpisov.

Antiteza je že iz doslej povedanega jasna: na tranzicijskem vzhodu je ta potreba mnogo večja. Res so se tam ustave hitro in radikalno spremenile – a praviloma celo prehitro in premalo organsko, da bi bile strokovno res dobro pripravljene in vsestransko pretehtane³, obenem pa tudi politično res široko dojete in sprejete kot zanesljiva, trdna in hotena podlaga nadaljnega življenja ter zakonodaje, ki bo življenje na taki ustavni podlagi podrobneje urejala. Sledilo je hitro, prav tako praviloma strokovno slabo pripravljeno, s političnimi nasprotji ter političnim in strokovnim diletantizmom ovirano usklajevanje stare in sprejemanje nove zakonodaje, dodatno oteženo še z levo-desnimi cik-caki spreminjajočih se parlamentarnih

³ Kadar naletim pri študiju nemških ustavnopravnih problemov na zapisnike in podatke o tem, kako minuciozno, vsestransko in dalekovidno so v težkih letih razrušene povojne Nemčije komisije in podkomisije njihovega prvega Parlamentarnega sveta pripravile povojno nemško ustavo, sprejeto 1949, ter pri tem vsa različna stališča, motive in razloge natančno protokolirale, in to primerjam z našim skorajda diletantskim improviziranjem pri pripravi naše ustave (o čemer pa gradivo še danes ni urejeno in študijsko dostopno), začutim sram - in strah, kako kvaliteto tudi v prihodnje ustavnosodno odločanje sploh lahko bo, na tako na hitro sprejetem ustavnem tekstu in tako brez vsakih zanesljivih gradiv o njihovi genezi.

večin.⁴ Naj bi tako slabo zakonodajo – in to še na tako “slabo prebavljenem” ustavnem tekstu⁵ – ustavno sodišče presojalo striktno zadržano, brez vsakega “aktivizma”, čuteč se vezano izključno na sam ustavni in zakonski tekst, kakršna pač sta – s čim manj upoštevanja splošnejših ustavnopravnih načel in ustavnosodnih pravil?

Na razvitem zahodu je zakonodajna praksa nedvomno na mnogo višji strokovni ravni kot pri nas: tradicija, strokovna ekipiranost predlagateljev, sodelovanje znanosti, pa vse do tega, da ima tam praviloma polovica poslancev pravno izobrazbo, mnogi pa še doktorate – vse to so faktorji, ki pri nas močno manjkajo in hudo zmanjšujejo ne le kvaliteto “tekočih izdelkov” zakonodaje, ampak zmanjšujejo tudi sposobnost vlade in parlamenta, da bi lahko ustrezno hitro in kvalitetno reagirala na odločbe ustavnega sodišča. Ustavnosodna presoja na razvitem zahodu se lažje večkrat ustavi zgolj pri ugotovitvi neustavnosti in njeno odpravo naloži zakonodajalcu samemu, saj v pretežno urejenem “ustavnopravnem okolju” ugotovljena neustavnost močno “štrli ven” in sama kliče po čim hitrejši odstranitvi, pa tudi strokovne in politične sile, ki so to poklicane narediti, so praviloma znane in dovolj močne. Na tranzicijskem vzhodu je bistveno drugače: tovrstna “zadržana” opozorila ustavnega sodišča se izgublajo v nepregledni goščavi mnogih neustavnosti⁶, parlament in vlada nista sposobna slediti niti rednemu, tekočemu zakonodajnemu programu – protiustavnosti se kopičijo, namesto da bi se zmanjševale ... V takem položaju presojati “sodni aktivizem” ustavnih sodišč z enakim metrom kot v Nemčiji ali ZDA, bi bilo absurdno – celo če je res, da je ta naš aktivizem tu večji kot njihov tam. Pa najbrž niti ni.

To pa seveda ne pomeni, da opisane okoliščine tranzicijskim ustavnim sodiščem dovoljujejo “nebrzdan” (Bugaričev izraz) sodni aktivizem in da jih odvezujejo dolžnosti sodnega samoomejevanja (*judicial self-restraint*). Toda realna potreba po neki razumni dozi sodnega aktivizma je pri nas tolikšna, da pretiravanje ne bodo pregnali ne primitivni politični in medijski napadi, kakršnih je bilo naše ustavno sodišče deležno zlasti letos ob zadevi cerkvenih gozdov, ne Bugaričevi in podobni strokovno utemeljeni prispevki, če se bodo nediferencirano (ali premalo diferencirano) zaganjali v pojav sodnega aktivizma nasploh in ne v njegove ekscese, kakršni so tudi v tranzicijskih državah nedvomno škodljivi.

Problemu se seveda ni mogoče učinkovito izogniti tako, da bi že definicijo nedopustnega, nezaželenega) sodnega aktivizma postavili tako, da bi zajemala samo to, kar sem zgoraj imenoval ekscesi. Bugarič tu sicer ni bil povsem eksplicitno ne na tem ne na nasprotnem stališču (v uvodu je celo izrecno poudaril, da je problem kompleksen in da “enostavni odgovori tu niso možni”), kljub temu pa njegov članek kot celota – spet: še posebej nepravnemu bralstvu Teorije in prakse – izzveni predvsem kot plaidoyer za vse možne vrste omejevanja in samoomejevanja pristojnosti ustavnega sodišča. Dobro je, da vse te možne vrste poznamo (in

⁴ Pomislimo samo, kaj vse je na tej poti doživel in preživel npr. naš zakon o denacionalizaciji.

⁵ Ustavni tekst kljub vsem slabostim priprave in “predelave” štejem za “objektivno” relativno dobrega.

⁶ V Sloveniji je seznam neustavnih zakonov, pri katerih je ustavno sodišče določilo rok za odstranitev njihovih ugotovljenih neustavnosti, pa se zakonodajalec do poteka roka in tudi kasneje za to še zmenil ni, že zelo dolg in se še kar daljša.

članek je kot pregledno opozorilo nanje gotovo hvalevreden in bo, upam, dosegel svoj namen⁷) – ne bi pa bilo dobro, če bi ga (laiki in pravniki) razumeli preveč poenostavljeno in enostransko. Sam plediram, da bi ga razumeli kot svarilo pred ekscesi (in kot napotek, kakšna sredstva so proti takim ekscesom na voljo) – pod ekscesom pa ne razumem vsakega pravnega aktivizma v najširšem smislu (recimo, če uporabim Bugaričev besednjak, vsakega odločanja o t.i. političnih vprašanjih in o “strukturnih” ustavnih vprašanjih ali vsakega odločanja na podlagi “splošnih pravnih konceptov, doktrin in teorij”), ampak samo takrat, ko so bili pri takem odločanju očitno uporabljeni politični kriteriji namesto ustavnopravnih – ali pa so bili ustavnopravni in drugi strokovni kriteriji celo očitno napačno uporabljeni ali namenoma (kljub opozorilom ali notornosti) “spregledani”. Kot “insider” si dovolim reči, da so (po mojem mnenju seveda) tudi taki ekscesi v našem delu bili, seveda pa je za strokovno kritiko identificirati take ekscese gotovo težje in bolj zamudno kot abstraktno kritizirati sodni aktivizem nasploh. Prav dr. Bugarič in mag. Cerar sta bila doslej, kolikor se spomnim, sicer edina, ki sta se že večkrat lotila tudi take strokovne kritike, kar sem jima tudi že javno (v Delu) priznal – to pa seveda ne pomeni, da se bom zato vzdržal kritičnih pripomb k tu obravnavanemu članku.

Odločanje o “strukturnih” ustavnih vprašanjih – ali neodločanje?

Tu je prva in morda najpomembnejša slabost Bugaričevega pristopa k temi “ustavno sodišče in politika”, kakor to pač jaz vidim. Domnevam, da spet predvsem zaradi nekritičnega prenašanja ameriških konceptov v evropski pravni prostor. Poglejmo.

Razliko med “strukturnimi” (le z zelo abstraktnimi koncepti, zelo načelno urejenimi) in “navadnimi” (podrobneje in jasneje normativno urejenimi) ustavnimi vprašanji je Bugarič jasno razložil in k temu nimam bistvenih pripomb. Pač pa k “zaželenemu” odnosu ustavnega sodišča do takih “strukturnih” ustavnih vprašanj. Bugarič (povzeto po Ungerju) pravi, da abstraktni pojmi (predstavniška demokracija, pravna država itd.) nimajo samo ene “nujne” oblike*, marveč več pluralnih možnih oblik, izbira med njimi pa da je “stvar vrednostno-politične in ne pravno-strokovne izbire”. Prvo seveda drži, slednje pa le, če pravo (in še posebej ustavno pravo) zreduciramo na pravno tehniko in ga oropamo vse “vrednostno-politične” vsebine. Če tega ne storimo, pa npr. pojem pravna država ostaja ustavnopravni pojem in njegova taka ali drugačna aplikacija v zakonih ali drugod ustavnopravno, torej strokovno vprašanje. Brez sprenevedanja seveda: strokovno

⁷ Da ne bodo vsi še kar naprej pisali oguljene fraze, da je “nad ustavnimi sodniki samo še modro nebo”, čeprav sem v letošnjih časopisnih polemikah tudi sam že opozarjal, da čisto tako vendarle ni, saj lahko parlament stališču ustavnega sodišča vsaj za naprej vzame moč tako, da spremeni ustavno določbo, ki jo je ustavno sodišče interpretiralo morda preveč aktivistično ali morda celo izključno politično motivirano.

* Oblike? Zato, ker tako morda piše Unger (morda v določenem kontekstu in z ustrezno razlago)? V učbenikih o logiki je včasih pisalo, da imajo pojmi vsebino in obseg, oblike pa ne. Je zdaj to že drugače?

definiranje vsebine takega abstraktnega pojma ne more biti vrednostno nevtralnno, ampak je nujno vrednostno (ideološko, politično ...) vplivano. Pravne norme in pravna načela namreč tvorijo - in uporabljajo - ljudje.

In kako potem preprečiti politično zlorabo prava pri takih vprašanjih? Tako, da o njih ne odloča en človek, ampak pluralno sestavljen kolegij. Tu pa se sistemi ločijo: v ameriškem se pristojno sodišče lahko izogne odločanju o takem "strukturnem" ustavnopravnem vprašanju, češ da bi bilo to pretežno politično-vrednostno odločanje, za katero so primernejša demokratično izvoljena predstavniška telesa - ali pa se je morda celo dolžno izogniti takemu odločanju (kolikor seveda priznava *political question doctrine* za obvezujoč del ameriškega ustavnega prava, čeprav ta doktrina v ustavi sploh ni nikjer zapisana, tudi kot najbolj abstraktno načelo ne⁹). V večini evropskih pravnih sistemov, kjer si sodišča vsaj načeloma ne morejo sama širiti in ožiti pristojnosti, ampak jim je ta čimbolj striktno predpisana z ustavo in zakoni, pa se tudi ustavno sodišče ne more izogniti odločanju o nobenem ustavnopravnem sporu, ki je bil pred njim zakonito sprožen. Zato je politično zlorabo prava pri sodnem odločanju o prej omenjenih "strukturnih" ustavnopravnih vprašanjih v teh sistemih mogoče izključiti (ali vsaj zmanjšati njeno nevarnost) samo z ustrezno uravnoteženo sestavo najvišjih sodišč, ki o takih vprašanjih na koncu odločajo.¹⁰

Na to bistveno razliko med ameriškimi in evropskimi pravnimi sistemi sem kolega Bugariča doslej že večkrat opozoril, a odgovora na ta argument doslej od njega nisem še ne slišal ne prebral. Z zanimanjem pričakujem, kako se bo glasil, če ga bo našel in napisal tokrat. V tu obravnavanem članku se je vprašal samo, ali lahko "vdor političnega" v sodno odločanje o takih vprašanjih kako omejimo. V odgovor navaja "številne ustavne teorije in doktrine, ki jih Holmes imenuje sredstva za odločanje o ne-odločanju" (podčrtal Bugarič). Med njimi so tudi različne doktrine samoomejevanja, "ko sodišče sledi določenim doktrinam, ki jih prej samo oblikuje, z namenom, da se izogne pretirani politizaciji svojega odločanja" (podčrtal Krivic). Namen posvečuje sredstvo? Da sodišče o vprašanjih, ki v ustavi niso

⁹ Tu je že eno od nerazrešljivih protislovij te doktrine: sodiščem naj bi prepovedovala odločanje na podlagi abstraktnih in v ustavi nepreciziranih splošnih načel, kadar sta njihova vsebina in način reševanja sporov iz njih politične in ne pravno narave - toda ta domnevna prepoved (ali odsvetovanje) sodnega odločanja o takih vprašanjih naj bi pravno izhajala ne iz kakšne v ustavi vsaj na splošno zapisane določbe, ampak iz povsem abstraktnega teoretičnega koncepta.

¹⁰ Pri ameriških ali naših 9 ustavnih sodnikih seveda lahko eno od možnih stališč zmaga tudi samo s 5:4 - in potem se porazena stran lahko "tolaži" samo s tem, da danes zmagovita interpretacija ne bo nujno obveljala tudi čez nekaj let, ko se bo "politično-ideološka" sestava sodišča morda spremenila. S tega gledišča, kot sem že večkrat zapisal, se mi zdi nemški model parnega števila ustavnih sodnikov mnogo boljši: rezultat 4:4 ne pomeni, da ustavno sodišče ni odločilo, ampak da je bilo izpodbijanje npr. nekega zakona kot domnevno protustavnega neuspešno. Zakon se torej šteje za skladnega z ustavo (zakaj, pojasnijo v odločbi štirje sodniki, ki so bili proti razveljavitvi), čeprav so proti temu hkrati možni pomisleki, ki pa jih v svojih ločenih mnenjih pojasnijo drugi štirje sodniki. Toda rešitev je logična, medtem ko bi bila pri nas že predlagana rešitev, naj bi ustavno sodišče zakone lahko razveljavljalo le z dvotretjinsko večino, absurdna: če bi bilo za razveljavitve le 5 glasov (proti pa 4 ali še manj, namreč ob odsotnosti nekaterih sodnikov), bi bil zakon torej spoznan za skladnega z ustavo z glasovi in obrazložitvijo manjšine sodnikov, večina pa bi le v ločenih mnenjih lahko razlagala svoje drugačno stališče. Ampak pravno bi obveljalo stališče manjšine.

povsem jasno pravno urejena, ne bi odločalo na podlagi raznih abstraktnih ustavnih načel ali celo v ustavi sploh nezapisanih doktrin, mu je dovoljeno, da *si samo izoblikuje doktrino, po kateri mu o takih vprašanjih ne bo treba odločiti!* Kdo pa mu je to dovolil? Nekateri teoretiki - in po njihovih teorijah si je potem to dovolilo kar samo. Prav, če je Američanom tako prav - ampak v Evropi imamo te stvari pač drugače urejene. Z ustavo in z zakoni o ustavnih sodiščih, oboje pa je sprejel demokratično izvoljen predstavniški organ, ustavo ponekod celo ljudstvo na referendumu. Je, če se omejimo na Slovenijo, ameriška *political question doctrine* za ustavnopravno odločanje slovenskega ustavnega sodišča pomembnejša kot slovenska ustava in zakonodaja?

Še o *political question doctrine*

O njej sva z Bugaričem že javno razpravljala (v polemiki v Delu leta 1996¹¹), pa je na moje stališče o njeni uporabi pri nas nato skoraj dve leti molčal, potem pa si je v tu obravnavanem članku dovolil vzvišeno reakcijo (v opombi pod črto) na način, ki, upam, ne bo ostal značilen za njegov način "polemiziranja" - ne z mano ne s komerkoli drugim, in za katerega se mi upira uporabiti kakršnokoli dodatno kvalifikacijo. Grem raje takoj na vsebino.

In, da v morebitnem odgovoru ne bo spet izmikanja, naj sporna vprašanja preciziram kar po točkah:

"Political question doctrine" in "writ of certiorari"

"Krivic očitno ne loči med gornjima dvema pojmom", piše Bugarič. Za to neresno trditev je našel osnovo v mojem (resnično zgrešenem) stavku iz poenostavljenega časopisnega prikaza, da je omenjena doktrina "eden od kriterijev, po katerih ameriško vrhovno sodišče odloča, katere izmed tisočev vsako leto predloženih zadev bo sploh obravnavalo in o njih odločalo". Kot nepoznavalec ameriškega prava sem si površno in napačno predstavljal, da igra ta doktrina kakšno pomembnejšo vlogo tudi pri omenjeni hudi prvi selekciji primerov za obravnavo, pa je ne - toda šlo je za napačno predstavitev praktičnega pomena te doktrine (kje se predvsem uporablja), ne pa za mešanje te doktrine kot kriterija za sodno odločanje (oziroma ne-odločanje) in selekcijskega "certiorari" postopka. Resno očitati nekemu, da ne loči med delovnim postopkom in delovnim orodjem (npr. med žaganjem in žago), pa ni čisto resno. Tudi ne, če je šlo v tem primeru za žaganje in pilo - torej za orodje, ki pri žaganju ne pride v poštev (ali pa bi bilo neučinkovito).

Časopisno bralstvo, ki ameriško pravo pozna še slabše kot jaz, sem hotel predvsem opozoriti na to, da je *political question doctrine* nastala v pravnem sistemu, kjer najvišje sodišče sploh ni dolžno odločiti o vseh predloženih zadevah - če od več tisoč zadev izbere za odločanje zadnja leta samo še po kakih sto zadev letno. Me je pa Bugarič pravilno korigiral, da se doktrina političnih vprašanj "uporabi

¹¹ Bojan Bugarič: Zakaj je pravni dogmatizem nedemokratičen, Delo, sobotna priloga, 20. julij 1996.

Matevž Krivic: Varljivi nadomestek zakonodajnega referenduma - Okrasne buče, krompir in ustava, Delo, sobotna priloga, 27. julij 1996.

šele potem, ko sodišče opravi selekcijo primerov, o katerih bo odločalo". Vsaj bistveno področje njene uporabe je brez dvoma tu, čeprav jo sodniki seveda (nujno) upoštevajo tudi pri svojem selekcijskem odločanju.

Toda tu bova bralcem oba z Bugaričem morala pojasniti še nekaj - potem ko je bilo v Bugaričevem članku (pravilno) zelo poudarjeno, da je ta doktrina eno od sredstev za "odločanje o neodločanju", torej za to, da se z njeno pomočjo sodišče odločanju o političnih vprašanih izogne. Tu bi se nepoznavalec namreč lahko vprašal, kako je potem s to stvarjo: pri prvi selekciji zadevo sprejemo v obravnavo, potem pa o njej vendarle ne odločijo? "Neodločanja" ne smemo razumeti tako dobresedno. Ameriško vrhovno sodišče bo o taki zadevi seveda odločilo (izdalo odločbo), npr. o tem, ali se odločitev nižjega sodišča v tej zadevi (kadar je zadeva namreč prišla na Vrhovno sodišče po tej poti) potrdi ali razveljavi. Na primer, če nižje sodišče spornega vprašanja ni štelo za politično (nejudiciabilno) vprašanje in je o njem po vsebini odločilo (npr., da je izpodbijani akt protiustaven), bo Vrhovno sodišče moralo odločiti, ali gre za politično vprašanje ali ne: če ne gre, bo lahko odločbo nižjega sodišča potrdilo, če gre, pa jo bo razveljavilo ("odločali ste o vprašanju, o katerem sodišča ne smejo odločati"). Taka odločitev Vrhovnega sodišča pa je seveda "neodločitev" o temeljnem spornem vprašanju, ali je izpodbijani akt v skladu z ustavo ali ni. Odgovor: o tem ne odločamo mi, sodišča, ampak zakonodajna ali izvršilna oblast.

Evropska ustavna sodišča, zlasti nemško, pa tudi naše, sicer tudi priznavajo zakonodajalcu določen "prostor lastne presoje" (*Gestaltungsspielraum*), v katerega ustavnosodna presoja ne posega, vendar je to prostor *znotraj* ustavnopravnih omejitev, znotraj katerega je vsaka odločitev skladna z ustavo (in ob "napadu" nanjo ustavno sodišče ugotovi, da odločitev ni v neskladju z ustavo - ne, da o tem ne more odločati), s prekoračitvijo meja tega "prostora" pa zakonodajalec seveda zadene ob neko ustavnopravno omejitev in ustavno sodišče bo njegovo odločitev štelo za protiustavno. Vedno bo torej odločilo o ustavnosti ali neustavnosti izpodbijanega akta - razen seveda, če že t.i. procesne predpostavke niso izpolnjene. Tu (npr. glede pravnega interesa kot procesne predpostavke) so si ameriški in evropski pravni sistemi dokaj blizu - glede upoštevanja *political question doctrine* kot razloga za odklonitev odločanja pa močno vsaksebi.

Uporaba te doktrine v Evropi

Krivic ni dojel, da ta doktrina "ni nikakršen tujek v Evropi, saj jo uporablja tudi nemško ustavno sodišče", piše Bugarič. V Portorožu je dodal, da jo je uporabilo v 17 primerih - a na vprašanje ni znal povedati, kako. Ker teh primerov tudi sam ne poznam, sem izrazil domnevo, da jo je lahko uporabilo samo tako, kot bi jo lahko uporabili tudi mi. Kako, sem jasno napisal že v omenjenem časopisnem članku leta 1996: "... le v zelo omejenem obsegu, namreč kot enega od kriterijev za svoje odločanje tam, kjer mu ustava in zakon vendarle puščata določeno polje proste presoje - npr. pri odločanju o izkazanosti pravnega interesa, pri izbiri najprimernejše oblike oziroma tehnike odločitve in podobno".

To pa je seveda nekaj bistveno drugega kot tisto, kar bi Bugarič rad predstavil naši javnosti kot eno od tudi pri nas možnih "sredstev omejevanja pristojnosti in s

tem tudi politične moči ustavnega sodišča", ki da so "povsem legitimen del pravne reda večine zahodnih demokratičnih ureditev".

Gre za neodgovorno zavajanje javnosti z naravnost neverjetno trditvijo, da bi tudi v Nemčiji in pri nas ustavno sodišče smelo o določeni zadevi iz svoje pristojnosti ne odločati - oziroma jo iz svoje pristojnosti (doktrina kot "sredstvo omejevanja pristojnosti"!)) kar samo izvzeti, sklicujoč se na *political question doctrine*. Najprej, pred dvema letoma, teh trditev niti nisem povsem resno jemal, tako neverjetne so se mi zdele - toda Bugarič jih kljub vsem ugovorom in opozorilom še kar naprej ponavlja, brez vseh rezerv, vedno bolj kategorično: tudi pri nas naj bi bilo dopustno sodno "odločanje o neodločanju", "zavračanje odločanja", "izognitev odločanju o najbolj delikatnih političnih vprašanjih". Res tako mislite, kolega Bugarič, resno?

Da ne bo nesporazuma ali izmikavanja, ponavljam še enkrat: le v nekih zelo izjemnih primerih bi to doktrino lahko tudi pri nas "uporabili", ampak ne tako neposredno, kot to sugerira (in resno misli?) Bugarič, ampak kvečjemu kot nek dodatni kriterij pri presoji, ali je pri nekem pobudniku (le pri pobudniku, ne pri predlagatelju!) izkazan njegov pravni interes za obravnavo zadeve ali ne. Ta je izkazan, če bi ugoditev njegovi pobudi spremenila njegov pravni položaj - v nekem mejnem primeru pa bi bilo, recimo, negotovo, ali izpodbijana ureditev tangira le njegov politični položaj (interese) ali res tudi njegov pravni položaj, interese oziroma pravice, in pri presoji takega mejnega vprašanja bi potem morda lahko uporabili tudi kriterije ameriške *political question doctrine*. Ampak odločili bi tudi tu še vedno po zakonu, ki zahteva izkazanost pravnega interesa - uporaba kriterijev omenjene doktrine bi bila le indirektna. Domnevam, da gre tudi pri famoznih 17 nemških primerih lahko samo za nekaj takega in pričakujem, da bo Bugarič končno pojasnil, za kaj v resnici gre. In tudi, katera naj bi bila še druga "pomembnejša evropska ustavna sodišča", ki naj bi to doktrino tudi že uporabljala, celo "zelo pogosto"!)). Katera, kdaj, kako?

Res "neodločanje" - ali le zadržanost pri razveljavljanju?

V teh nemških (in še neznanih drugih evropskih) primerih pa je seveda možno še nekaj, kar sem nakazal že zgoraj: da so bili (med drugim) tudi kriteriji te doktrine sicer res uporabljeni pri odločanju, toda ne za "odločanje o neodločanju" (za zavrnitev odločanja), kot hoče in sugerira Bugarič, ampak preprosto za to, da je ustavno sodišče izpodbijano zakonsko ureditev spoznalo za skladno z ustavo - npr. z argumentacijo, ki mi je iz nemške ustavnosodne judikature že dolgo dobro znana, da taka ali drugačna zakonska ureditev, ki je izpodbijana kot protiustavna, ni protiustavna, ker sodi urejanje takih vprašanj po ustavnopravnih kriterijih (delitve oblasti itd.) v polje zakonodajalčeve lastne presoje (*Gestaltungsspielraum des Gesetzgebers*), znotraj katerega je vsaka odločitev skladna z ustavo in bi kvečjemu prekoračitev "zunanjih meja" tega polja lastne presoje lahko pomenila zakonodajalčevo protiustavno ravnanje. Ustavno sodišče torej o ustavnosti izpodbijanega akta je odločilo, ne pa, kot zahteva Bugarič oziroma *political question doctrine*, "zavrnilo odločanje".

Gre potem morda samo za nesporazum? Se je Bugarič morda samo "pretrdo" izrazil, ko se je zavzemal za "neodločanje", za "zavračanje odločanja" itd., v resnici pa je tudi on morda mislil na isto kot jaz, torej na vsebinsko (meritorno) zavrnitev pobude ali predloga, ne na "neodločanje" Očitno ne. V članku leta 1996, ki je bil povod za najino polemiko, je izrecno zapisal: "... sodišče tudi *ne bi smelo odločati* (poud. M.K.) o zadevah, kot so ustavna dopustnost nacionalnih list in volilnega praga, o vrsti volilnega sistema in podobnih strukturnih ustavnih vprašanjih". Nacionalne liste je namreč naše ustavno sodišče spoznalo za skladne z ustavo (le jaz sem bil drugačnega mnenja) - po Bugaričevem mnenju pa o tem sploh odločati ne bi bili smeli. Tudi če je to odločitev zahtevalo 30 poslancev, ki jim po ustavi in zakonu odločitve ni dovoljeno odreči.

Če bo Bugarič korigiral svoje stališče (in ne bo več propagiral neodločanja, ampak le zadržanost pri razveljavljanju), bova pa načelno že skupaj - in se bova lahko razlikovala le še pri oceni v posameznih konkretnih primerih, npr. pri vprašanju, ali zakonska neizpolnjenost ustavno zagotovljenega *neposrednega* referendumskega izvrševanja zakonodajne oblasti pomeni kršitev 3. člena ustave (kot mislim jaz) ali pa je to zgolj politično vprašanje in mora ostati prepuščeno zakonodajalcu, ali bo namesto ustavno obljubljenega zakonodajnega referenduma ljudem v Sloveniji še naprej na voljo le njegov varljivi kvazi-nadomestek, ki neposredne zakonodajne oblasti ljudem ne daje (kot je odločilo ustavno sodišče, kar Bugarič tu podpira).

Vežanost na ustavo in zakon - ali na teoretične doktrine?

Spet očitno protislovje v Bugaričevih hotenjih in argumentacijah: s *political question doctrine* bi rad čimbolj pregnal iz ustavnosodnega odločanja odločanje na podlagi abstraktnih ustavnih pojmov (pravna država itd.), kjer potem sodišča nujno "uporabljajo različne ustavne doktrine in teorije, ki niso zapisane v ustavi" - pregnal pa bi to prav s sklicevanjem na doktrine in teorije, ki ne le, da niso "zapisane v ustavi", ampak zahtevajo celo direktno kršitev ustavnih in zakonskih norm.

Prikazano je že bilo, kako *political question doctrine* zahteva neodločanje tudi tam, kjer ustava in zakon izrecno zahtevata odločanje - in Bugarič jo tudi tam propagira brez vsake rezerve.

A to ni edini primer takega ignoriranja ustave in zakonov. Že v najini polemiki leta 1996 sem opozoril, da ga sploh ne zanima združljivost nekaterih takih ameriških teoretičnih konceptov z našo pravno ureditvijo, "npr. združljivost Unger-Sunsteinovega zavračanja pojma pravnih praznin z izrecnim ukazom v našem zakonu o ustavnem sodišču, da je treba v primeru pravnih praznin ravnati tako in tako". In po dveh letih mi na ta povsem konkreten očitke ne zna odgovoriti drugače, kot z vzvišeno pripombo pod črto, da je moje "poznavanje primerjalnega prava očitno zelo šibko", kajti, če bi ga bolje poznal, da "bi lahko vedel, da gre za najvplivnejše svetovne teoretike, ki jih vsi vidnejši evropski teoretiki omenjajo", jim priznavajo pomembno vlogo itd. - nato pa še s podtikanjem pod vsakim nivojem, da bi "Krivic rad slovenski javnosti povedal, da taki teoretiki niso relevantni za

Slovenijo (sic!)". Potem ko sem povsem jasno zapisal samo to, da je neko čisto določeno vprašanje v našem pravnem redu pač drugače urejeno, kot sugerirata ta dva teoretika. Res upam, da se bo takemu stilu "argumentiranja" Bugarič v prihodnje - v lastnem interesu - izogibal. In da bo v tej polemiki vendarle povedal, ali resno misli, da bi morale za naše ustavno sodišče ameriške teorije imeti prednost pred izrecnimi ustavnimi in zakonskimi normami.

Da Bugarič preveč nekritično sprejema vse, kar je napisala kakšna pravna avtoriteta, ne da bi njene trditve vsaj takrat, kadar so izrecno izpodbijane, tudi preveril, jasno potrjuje tudi njegova reakcija na moj očitek v polemiki 1996, da je zapisal neko dezinformacijo o avstrijski ureditvi "ljudske iniciative". Namesto da bi na očitek konkretne dezinformacije konkretno odgovoril, vzvišeno napiše, da si o teh stvareh "Krivic lahko več prebere v eni najboljših primerjalnih študij o neposredni demokraciji (Butler, Ranney 1994, 32-33), ki navaja točne primere uporabe inštitutov, ki jih opisujem". Tako! Važno je, kaj o avstrijski ureditvi (baje) piše v taki študiji, ne, kakšna ta avstrijska ureditev v resnici je! Pa ko bi bila za napako res kriva samo tista študija - in ne tudi Bugaričevo površno in napačno sklepanje iz nekaterih njenih premalo jasnih navedb ...

Še nekaj nesprejemljivih, površnih ali napačnih trditev

Bugarič (TiP, str. 289): "... je /Ustavno sodišče/ velikokrat prekoračilo splošno sprejete 'normalne' standarde ustavnosodnega delovanja, ki jih srečamo tako v zahodni Evropi kot v ZDA." Velikokrat, splošno sprejete, tudi evropske standarde ...!? Huda neresnica, skrajno neodgovorna trditev. Kakšenkrat že, tudi po mojem mnenju, a takrat je kršilo druge standarde, ne tistih, ki jih navaja Bugarič.

Bugarič (TiP, str. 292): "Na ta način parlament *razveljavi* odločitev sodišča, saj s sprejemom ustavnega amandmaja uredi sporno vprašanje na drugačen način, kot je razsodilo ustavno sodišče ...". Da, a le za naprej - odločitev ustavnega sodišča (glede dotedanje skladnosti zakona z ustavo) torej s tem ni bila *razveljavljena*. In tako trditev zapiše Bugarič tik pod stavkom, ki se glasi: "Predstava, da po odločitvi ustavnega sodišča ni več pravno legitimnih sredstev za *spremembo* takšne odločitve, je napačna." (Podčrtavanja tu in naprej so moja.)

Bugarič (TiP, str. 292): "... ustavnemu sodišču v res izjemnih primerih, ko bi šlo za poskus odprave demokratične države, tudi *dopustiti* možnost, da presoja skladnost ustavnega amandmaja z ustavo." Kdo pa naj bi mu takrat, ko bi šlo za ukinjanje demokracije, to *dopustil*? Bugarič tu seveda najbrž misli na teoretično dopustnost takega, drugače nedopustnega ravnanja ustavnega sodišča. Lepo, a takrat, ko bi se ukinjala demokracija, bi bilo kaj malo pomembno, kaj bi ustavnemu sodišču dopustili teoretiki - bolj bi bilo pomembno, kaj bi mu dopustili tisti, ki bi demokracijo ukinjali (če ne bi hkrati ukinili tudi njega). Bugarič torej tu razglablja o povsem nerealnih hipotezah - namesto o stvareh, ki so se vsaj v Avstriji že dogajale, in to nedavno: kaj storiti, če parlament v ustavno obliko "obleče" neko čisto navadno davčno ali podobno zakonsko določbo, ki po nobenih kriterijih še zdaleč nima narave ustavne norme - samo zato, da bi s tem onemogočil ustavne-

mu sodišču ugotovitev njene protiuustavnosti? Ali v takem primeru ustavno sodišče to lahko razveljavi ali ne?

Bugarič (TiP, str. 294): "Tretji način *spremembe* odločitve ustavnega sodišča je sprememba *načina razlage* zakona, o katerem je že razsojalo ustavno sodišče." Tu gre pravzaprav le za hudo površnost v izražanju, saj je kasneje jasneje povedano, da ne gre za spremembo načina razlage, ampak za spremembo *vsebine* zakona, s katerega poprejšnjo sodno interpretacijo se zakonodajalec ne strinja. Toda na koncu Bugarič spet površno, v bistvu zavajajoče in napačno napiše: "... ni razlogov, ki bi parlamentu preprečevali nadaljnje dopolnjevanje ali spreminjanje že sprejete zakonske *razlage ustavnega sodišča*." Ne spreminja se razlaga prejšnjega zakonskega besedila, ampak se ta razlaga "izniči" (seveda samo za naprej) tako, da parlament sprejme novo zakonsko besedilo, ki ga ni več mogoče razlagati na tak način.

Bugarič (TiP, str. 299): "Domače /naše/ ustavno sodišče *doktrino* pravnega interesa že uporablja." Toda, "ta *doktrina* bi morala veljati tudi za poslance, izvršilno oblast ...". Obkrat ne gre (le) za doktrino, ampak predvsem za zakonsko ureditev.

Bugarič (Tip, str. 301): "Če so odločitve sodišča v številnih primerih politične narave, to pomeni, da sodišče opravlja oblast, ki mu ne pripada. Z *zanikanjem političnega elementa* pri svoji razsoji sodišče pravne odločitve mistificira kot teoretično edino pravilna razumevanja problemov ...". Kar zadeva naše ustavno sodišče, je to popolna izmišljotina - če se tu Bugarič namerava zateči v hipotetiziranje, češ, saj nisem govoril o našem ustavnem sodišču, ampak zgolj hipotetično ("če"), pa spet govori o izmišljenih problemih, saj ustavna sodišča nikjer ne "zanikajo političnega elementa" pri svojem odločanju. To je jasno povsod po svetu, le našo laično javnost je bilo treba lani in letos še učiti (a s pičlim uspehom) abecede ustavnega sodstva, po kateri je politični element ustavnosodnega odločanja njegov nujen in legitimen del. Tu je Bugarič očitno malo pozabil s kom "polemizira" - z našim ustavnim sodiščem ali z njegovimi laičnimi in političnimi kritiki.

Prav tako izmišljena, če ne tudi zlonamerna, pa je teza, da pri takem razsojanju ustavno sodišče svoje odločitve "mistificira kot teoretično edino pravilna razumevanja". Ustavna sodišča tega praviloma ne počnejo, že "po definiciji" pa tega sploh ne morejo početi tista sodišča (med njimi naše), kjer se hkrati z odločitvijo izdajajo tudi ločena mnenja sodnikov, ki se z odločitvijo niso strinjali. Obupno nizka raven splošne pravne kulture pri nas se je v letošnjih časopisnih polemikah kazala prav v tem, da so se laični "kritiki" zgražali nad tem, kako ima lahko o nekem ustavnem vprašanju (seveda "strukturnem") pet sodnikov eno mnenje, štirje pa povsem drugačnega. Ta laični "glas ljudstva" je torej terjal eno samo resnico (seveda čisto določene politične barve) in prav sodniki ustavnega sodišča smo se borili proti mistificiranju ustavnosodnih odločitev kot edino možnih in pravilnih - pa takrat nisem opazil ne dr. Bugariča ne kateregakoli drugega doktorja prava, da bi nam pri tem kaj pomagal. Saj ni bil dolžan, gotovo ne - ampak potem naj vsaj v naknadnih teoretičnih prispevkih ne piše takih nesmislov, da so ustavna sodišča tista, ki svoje (praviloma tesne) odločitve v težkih, "strukturnih" ustavnih vprašanjih mistificirajo kot edino možne in edino pravilne.

Vladimir WAKOUNIG¹

VPETI V LASTNEM RASIZMU

Manjšine v drugačni vlogi

Nevsakdanja in nedovoljena vprašanja

V prvem trenutku zveni bogokletno in morda tudi nerazumljivo, da si kdo drzne spraševati po rasizmu in ga raziskovati pri manjšinah. Kako upravičiti vprašanje, ali so "rasistične prakse" pri manjšinah mogoče? Kakšen interes tiči za tem, da hoče kdo raziskati družbene probleme kot sta "rasizem" in "nacionalizem" tudi pri manjšinah? Ali ni tako dejanje vodeno le "od zgoraj" in služi le odstranjevanju madežev z večinske družbe, da bi odvrnili pozornost z njenih mehanizmov diskriminiranja in zatiranja in bi bila tako manjšina še bolj izločena in diskreditirana? Kdo bo pravzaprav pridobil ob trditvi, da se tudi pripadniki manjšin obnašajo rasistično in nacionalistično? Ali tisti, ki se ukvarjajo s takimi znanstvenimi projekti, ne gledajo na družbeno povezanost večine in manjšine preveč poenostavljeno in ne reflektirajo vzročne zveze med dominirajočimi in dominiranimi? Se s takimi drznimi hipotezami ne potrjuje že vnaprej mnenje tistih, ki tako ali tako odrekajo manjšinam pravico do eksistiranja? Se manjšin v njihovem boju za preživetje ne razume napak samo zato, ker zahtevajo svoje pravice? Ali je mogoče, da bi označevali manjšine za rasistične že zategadelj, ker vidijo v krepitvi narodne zavesti edino sredstvo proti asimilaciji?

Lahko bi našteval neskončno vrsto podobnih vprašanj in ugovorov proti tej temi, ki jo hočem obravnavati, formulirati in predstaviti v svojem referatu. Še posebej pa bi bilo treba temu nasprotovati zato, ker se hoče s tem ukvarjati nekdo, ki je sam pripadnik manjšine. Kakšen interes privede nekoga, ki je sam prizadet, da dokazuje rasistične pojave pri manjšinah? Ali niso prizadeti že vnaprej pristranski? Ali zmorejo toliko distance in refleksivnosti, da lahko to temo sploh obravnavajo?

Znanost in njeno zaznavanje manjšin

Trdim, da je vseeno, ali so pripadniki manjšine ali večine, obstaja namreč samo ena perspektiva: če je že treba rasizem raziskovati in o njem diskutirati, potem gre predvsem za rasizem neke imaginarne družbe oz. za rasizem večin, nikakor pa ne manjšin. Rasizem manjšin je bil vselej izvzet in je to še danes tema, ki se je loteva vsak le z največjo zadržanostjo in posebno previdnostjo. Opaziti je, da raziskuje negativne družbene fenomene (kot rasizem, nacionalizem, seksizem itd.) v manjšinskih družbah le malo znanstvenikov. Zapostavljanje takih raziskovalnih tem pa povzroča, da je znanost bistveno sokriva za nepopolno sliko o manjšinah

¹ Dr. Vladimir Wakounig, profesor na Univerzi v Celovici, Institut za pedagogiko in izobraževanje.

in njihovem delovanju v družbi. Manjšine se prikazuje enostransko zato, ker se jih vidi skoraj izključno v odnosu do večine: namreč kot zatirane, diskriminirane, kot žrtve, kot objekt. Tako gledanje homogenizira in je fiksirano le na raven razlik med večino in manjšino. Na eni strani izključno diskriminirajoča večina, na drugi izključno trpeča manjšina.

Raznoliko ravnanje in raznolike vloge znotraj manjšin niso predmet opazovanj. To izmikanje povzroča, da se manjšin ne da prepoznati v vlogi zatiralcev, sostorilcev in kot subjekte. Ker je zaznavanje ravnanja manjšin površno in enostransko, je tudi slika o ravnanju manjšin v družbenem kontekstu pomanjkljiva in ne ustreza raznolikim in nasprotujočim si praksam manjšine. Taka fragmentarna konstrukcija predstav o manjšinah, ki jo je ustvarila znanost, odvezuje tudi manjšino, da bi se ukvarjala in soočala s svojo notranjo pluralnostjo in dispariteto. Način, kako se manjšina sama predstavlja večinski družbi, ustreza v glavnem tistim predstavam, ki jih je znanost že vnaprej začrtala z znanstvenim povpraševanjem in opisovanjem. Znanstveno ukvarjanje z manjšinami se odvija predvsem pod enim aspektom, kako večina izloča manjšino. To odgovarja tudi družbenim pričakovanjem in normiranju, da namreč manjšine vidijo sebe v vlogi šibke in zatirane skupine.

Znanost je v svojem selektivnem pristopu do tako imenovanih problemov manjšine in večine konstruirala perspektivo dualizma – tu večina, tam manjšina – ki je privedel do zelo poenostavljenih razlag odnosa med obema skupinama. Po mojem mnenju je prav ta konstrukcija dualizma bistven vzrok, da se posebno manjšin ne zazna v njihovi pluralnosti in v njihovih raznolikih in nasprotujočih si namenih in dejanjih. Ta dualizirajoča konstrukcija tudi povzroča, da si manjšine in večine stojijo nasproti kot dva nezdružljiva monolita v navidezni in podtahnjeni homogenosti ter dozdevni nezamenljivi posebnosti. Tako konstruirano soočenje ima za posledico, da se večin in manjšin ne občuti kot istočasno prisotnih v družbenem razvoju, temveč se sugerira delitev dela na raznih področjih odgovornosti v družbi. Družbeno ločevanje po principih etničnih konstrukcij, kar je bistveni dejavnik nacionalističnega načina gledanja, tudi pogojuje, da se večine in manjšine čutijo odgovorne samo za "svoja" življenjska področja – vseeno, kaj pod tem pojmom razumemo – in ne pogledajo čez rob lastne skleda. Tako ravnanje je zelo močno pri tistih skupinah, ki poudarjajo etnično orientirano in nacionalistično manjšinsko politiko.

Nekoliko priostreno lahko postavimo tezo, da znanstveniki sicer formulirajo rasi- zem kot splošni družbeni pojav, v obravnavanju pa ga vidijo skoraj izključno kot del, fenomen večinske družbe. Prenosa perspektive k manjšini ni – kar pomeni, da se manjšine svojih rasističnih praks ne zavedajo in jih znotraj svojih struktur noče- jo videti. Bistrimi očmi za rasistične procese izločevanja, ki jih tvori manjšina proti lastnim članom, pa ni dovolj. Potrebno bi bilo, da se manjšine zavedo dejstva, da so vedno soudeležene v splošnih družbenih procesih in da svojega notranjega ravn- anja ne morejo ločiti od celotnih družbenih procesov diskriminiranja. V kontek- stu splošnega družbenega rasizma je treba vedno videti tudi rasistično ravnanje manjšin.

Je potrebno, da znanosti revidirajo svojo podobo o manjšinah?

Ni antirasistične prakse, ki bi temeljila na tem, da je mogoče opravičevati rasistična dejanja pri manjšini s samoohranitvijo. Pogledati čez rob lastne skledne pomeni, da lahko od družbe zahtevamo le toliko demokratičnih vrednot, kolikor smo jih pripravljeni uresničiti v lastni skupini. Kot pripadnik slovenske narodne skupnosti na Koroškem in kot nekdo, ki pristopa k odnosu med večino in manjšino z znanstvenimi analizami, bi rad kritično poudaril, da je bilo v preteklosti potrebno, da je znanost pospešeno raziskovala družbeni položaj manjšin. Za znanstvenim angažmajem za t.i. manjšinsko tematiko sta bila med drugim tudi angažiranost in poklicna predstava znanstvenika/-ice o sebi. Namreč: prevzeti odgovornost za human in demokratičen razvoj, pokazati na diskriminiranja in neenakosti in biti solidaren v političnih dejanjih z zatiranimi. To deloma brezkompromisno ravnanje mnogih znanstvenikov je bilo velikega pomena in tudi odločilno, da je večinska družba sploh zaznala manjšine in se začela zavedati svojih izločitvenih mehanizmov. Znanost je bistveno prispevala k temu, da so manjšine prodrle v zavest družbe in se jih politično sprejema ter obravnava kot subjekte. Za avstrijsko situacijo lahko postavimo hipotezo, da so bile prav znanstvene raziskave in izsledki med drugim odločujoči, da je Zvezna vlada priznala narodne skupnosti za avstrijske. Znanstvene analize so v javnosti ustvarile senzibilnost za neenak družbeni in politični odnos do manjšin. Manjšine so postale samozavestnejše, ker so v znanosti dobile pomembnega zaveznika za enakost in pravičnost.

Značilno pa je, da je kljub rastočemu rasizmu in nacionalizmu le malo znanstvenikov, ki bi se ukvarjali s prav takim angažmajem in z enako brezkompromisnostjo z rasističnimi praksami pri manjšinah. Nekateri znanstveniki si raje izberejo nove "večine", kjer uporabijo že dognana spoznanja o odnosih med manjšinami in večinami in kjer lahko posplošujejo. Za tako ravnanje je več razlag:

Verjetno se znanstveniki izogibajo konfliktov z manjšinami, za katere so se še pred kratkim zavzemali za družbeno priznanje in spoštovanje. Morebiti je tudi tako, da kritiziranje rasističnih praks nasprotuje razumevanju znanstvenikov in znanstvenic, ker se ne pokriva z njihovimi predstavami o solidarnosti s tistimi, ki so izločeni iz družbe. Prav levičarski znanstveniki se v svojem angažmaju osredotočajo "na vse šibko, malo produktivno in pomoči potrebno" (Regehr 1993, 12), kritiziranje manjšin pa bi vendar pomenilo prelom v njihovem zaznavanju družbeno šibkih skupin.

Lahko pa je v ozadju tudi strah, da bi kritično soočanje z rasizmi pri manjšinah privedlo do popolnega revidiranja njihove skonstruirane podobe, kar navsezadnje pomeni tudi kritiko lastnih pristopov. V takih primerih je bolj oportuna trditev, da je težko in deloma nemogoče, da bi kak kritičen duh iz večine lahko razumel in sledil tako imenovanim "notranjim mnenjem" manjšin.

Ukvarjanje z rasističnimi praksami pri manjšinah bi moralo privedi pri mnogih znanstvenikih do spremenjene percepcije in prikazovanja manjšin v njihovih vlogah: manjšine niso le žrtve večin, niso le odvisne od družbenih razmer, niso samo nemočni objekti znanstvenih raziskovanj. Manjšine so tudi storilci in za svoje ravnanje odgovorni subjekti. Drugačno zaznavanje manjšin bi povzročilo, da bi znan-

stveniki morali tudi drugače obravnavati manjšine. Medtem ko je bilo še pred leti pomembno, da so manjšine iz demokratično-političnih vzrokov dobile, prav zaradi angažmaja znanstvenikov, nekak zaščiten in življenjsko pomemben prostor, kjer so se konsolidirale in razvile perspektive, pa je danes pomembno, da se je zaradi demokratično političnih vrednot treba otresti tudi nedotakljivosti manjšin, ko le-te stavljajo na nacionalistična in rasistična dejanja. Antirasisitična praksa znanstvenikov bi morala manjšine opozarjati, da so soudeležene pri kršitvah in zapostavljanjih ljudi s svojim izločevanjem, biti subjekt in storilec (Thürmer-Rohr 1992/93).

Mnenja sem, da je prav za znanosti, ki se ukvarjajo z rasizmi, nacionalizmi in vrednotenjem, potrebno, da si pridobijo širok pogled na odnos med večinami in manjšinami. Vsako poveličevanje, vsako idealiziranje – posebej še manjšin – samo prispeva k temu, da se manjšin ne vidi v njihovi pluralnosti. Za znanstvenike "manjšina" ne sme ostati moralna instanca, ki ne dopušča kritike nehumanega ravnanja pripadnikov manjšin. Dokler je "manjšina" razumljena samo kot nesporno pozitivna "moralna kategorija", je pogled na nedemokratično in nečloveško ravnanje v njej zamegljen in ne dovoljuje vpogleda v oblastne boje in kadrovske strategije znotraj manjšin. Če naj si postavimo vprašanja o oblasti in zapostavljanju, potem mora manjšina biti vključena v raziskovalni proces kot "metodična kategorija" (Thürmer-Rohr 1989, 102). Prav znanstveniki, ki se ukvarjajo z rasizmom kot z družbenim fenomenom, morajo reflektirati paradigme kritične znanosti, da bi zaznali in tematizirali tudi soodgovornost manjšin za oblike zatiranja.

"Etnija" in "etnična identiteta" kot nadomestek za raso?

"Ohranitev narodne zavesti je edino in najvišje, za kar se mora zavzemati vsak koroški Slovenec" (Smrtnik, podpredsednik EL).

"Narodna skupnost, ki se hoče razvijati, je prisiljena, da deluje etnocentristično!" (Kert, NT, 22. 9. 1995)

"Vprašanje narodne skupnosti ni ideološko vprašanje. Edini kriterij je pripadnost k etnični skupnosti" (Grilc, bivši predsednik NSKS, NT, 21. 7. 1995).

"Etnična identiteta spada k najvažnejšim identitetam, ki jih mora živeti človek. Menjava etnične identitete ni mogoča brez genske manipulacije!" (Kert, NT, 16. 6. 1995)

"Etnična identiteta nam je bila položena že v zibelko. Od rojstva smo koroški Slovenci" (Logar, slovenski glasbeni raziskovalec, v diskusiji o "etnični identiteti").

Vpetost v lastni rasizem bi rad pokazal na primeru slovenske manjšine na Koroškem. Odločitev za to je razumljiva, saj je ta proces že dolgo del mojega znan-

stvenega delovanja. Mislim tudi, da je fenomen "rasizacije" vseh avstrijskih narodnih skupnosti prav med koroškimi Slovenci najbolj prisoten. Z "rasizacijo" opisuje potek ustvarjanja in predstavljanja "rase" (Leiprecht 1992, 105 ff).

Za boljše razumevanje nadaljnjih razglabljanj naj omenim, da obstajata znotraj slovenske narodne skupnosti dve politični opciji, ki imata v svojem razumevanju "narodne skupnosti" različni stališči in zato tudi različno oblikujeta svojo narodnostno politiko. Na eni strani je Zveza slovenskih organizacij, ki v zadnjih letih zavestno pospešuje antinacionalistično prakso in zato odklanja vsako restriktivno in izmejevalno pojmovanje "narodne skupnosti". Po predstavah te politične usmeritve se je treba ogniti vsemu, kar bi vodilo v homogenizacijo slovenske manjšine. Etnično identiteto je iz tega treba razumeti kot "časovno vezano socialno konstrukcijo z možnostjo pripadnosti več etničnim skupnostim" (Ottomeyer 1997, 19), ne pa kot edino identiteto, ki jo pripadnik manjšine sme imeti.

Na drugi strani je Narodni svet koroških Slovencev, ki želi ustvariti za slovensko narodno skupnost jasne, razvidne strukture, ki določajo predstave o etniji. To bi se dalo najboljše doseči s tako imenovano etnično stranko, ki ne dovoljuje nobenih različnih pojmovanj manjšinske politike. Legitimni, avtorizirani in avtentični politični zastopniki manjšine so tisti, ki delujejo znotraj te etnične stranke. Krepitev "narodne zavesti" in "ohranitev etnične identitete" sta napomembnejša politična cilja te desne skupine slovenske manjšine, ki odklanja tudi interkulturalne alianse in predstave o multikulturalni družbi, češ da samo razvojenj etnično definirano in etnično odcepljeno politiko.

Odkar je Slovenija postala samostojna država, se je polarizacija teh dveh pozicij znotraj slovenske narodne skupnosti še zaostila. Etnocentristična oz. nacionalistična skupnost koroških Slovencev se čuti močno zaradi države Slovenije, ki sama vodi zelo razmejevalno in navznotraj homogenizirajočo politiko nacionalne identitete. Simptomatično je, da je Republika Slovenija prepustila odgovornost za tako imenovane Slovence v zamejstvu desničarskim politikom. To pomeni homogenizacijo političnih struktur in politično prakso, ki meri predvsem na krepitev etnične zavesti manjšine. Politične akcije in kulturne dejavnosti pripadnikov slovenske manjšine naj služijo etnični mobilizaciji in krepitvi narodnega ponosa. Iniciative, ki teh ciljev ne zasledujejo v prvi vrsti in morebiti implicirajo celo kulturni relativizem, niso dobrodošle. Slovenska država, ki želi zgraditi svojo identiteto na osnovi stalnega diskurza o "slovenskem ljudstvu", "slovenskem narodu" in "slovenski kulturi" (Wakounig 1994, 53), stremi za tem, da bi ta diskurz o identiteti vsilila tudi slovenskemu prebivalstvu na Koroškem. Skupinam slovenske manjšine, ki se upirajo sprejeti ta politični nalog slovenske vlade, naj bi odtegnili vsako finančno in moralno podporo iz Slovenije.

Citati, ki sem jih navedel in izvirajo iz konteksta koroških Slovencev, kažejo, s kakšno vehemenco poteka diskusija o vprašanju "etnične identitete". Stališče slovenske države je povzročilo povsem iracionalno diskusijo o "pravem", "tako imenovanem" in "poštenem" Slovincu. V središču teh razpravljanj stoji vprašanje: "Kakšne so značilnosti pravega Slovence?" "Biti Slovenec" je norma, ki ni uporabna le za ustvarjanje razlike do nemško govorečih, temveč - in to je trenutno odločilno - tudi ustvarjanje razlik znotraj slovensko govorečih. Označba "slovensko govo-

reč" je premalo, treba je pridati attribute, oznake, ki izključujejo raznolikost razlag. Kdor se označuje za Slovenca, še ni vsak "pravi Slovenec", s tem pa je določanje etničnega kolektiva samo bolj zamegljeno in zapleteno. Pri procesu rasizacije, torej pri procesu ustvarjanja etnične skupine, so subjektivni vzorci razlag brez pomena. Odločilen je red, ki omogoča tudi izvajanje oblasti. To pomeni, da ustvarjajo ta red tisti, ki zahtevajo zase oblast nad etničnim kolektivom, tisti, ki so "pravi" zastopniki naroda. Avtorizacija njihovega zastopstva in njihove reprezentacije je dana s tem, da pripadniki narodne skupnosti ta red in pojmovne vzorce tako imenovane politične elite brez ugovorov ali spraševanj akceptirajo.

Rasizem, ki ga ustvarjajo nacionalistični pripadniki manjšine, je v ločnici, ki poteka vzdolž kategorij "etnična identiteta", "etnična pripadnost", "etnični kataster" (torej uradni seznam pripadnikov manjšine) in ki naj bi ustvarila skupnost "zdravega jedra". Strategija ustvarjanja te "nove skupnosti" je enostavna in tako naj bi se jo tudi razumelo: kdor akceptira te trditve, je etnično zaveden koroški Slovenec, ki uživa znotraj "zdrave narodne skupnosti" ugled in veljavo in prispeva k ohranitvi slovenske narodne skupnosti. Kdor pa te trditve kot konstitutivne elemente slovenske narodne skupnosti zavrača, dela po mnenju "pravih" Slovencev asimilacijsko politiko, slabi slovensko manjšino in ne deluje v smislu ohranitve in krepitve manjšine.

Nenehno sklicevanje na "etnično identiteto" in "narodno zavest" daje možnost vpeljevanja razlike med "dobrimi Slovenci" in "slabimi Slovenci". "Etnična identiteta" nadomešča pojem rase. To vnešeno razlikovanje vzdolž "etnične identitete" ni tako izpostavljeno napadom, ker ga mnogi asociirajo s pozitivnim. V nasprotju z "raso" je diskurz o etnični identiteti družbeno priznan. Mnogi povezujejo kulturo z "etnižo" in "etnično identiteto", kultura pa ne vsebuje nobenih spotakljivih vsebin. Šele pri natančnejšem opazovanju, za kaj se ta pojem sploh uporablja, šele pri pozorni analizi procesov in razvojov se pokaže, da pomeni "etnična identiteta" tisto zaznamovanje, ki ustvarja ločnico znotraj manjšine.

Čim močnejša je pluralnost življenjskih razmer, čim bolj raznolika tudi svetovnonazorska orientacija pripadnikov manjšine, čim bolj kompleksni so vsakdanji odnosi, tem močnejši je pritisk normiranja, tem silnejši je poskus homogenizacije odnosov v manjšini. Moja hipoteza je, da hočejo prav nacionalistične politične elite manjšin s svojim poveljevanjem enotnosti ustvariti in utemeljiti jasno razpoznavne etnopolitične cilje, "sistem znamenj različnosti ob rasnem zaznamovanju", ki ima karakter oblastvene legitimacije (Dittrich 1991, 28).

Vpetost manjšine v lastni rasizem je v tem, da odreka svojim pripadnikom družbeno pluralnost življenjskih razmer, v kateri participira vsak v drugačni meri. Značilnosti, ki naj bi konstituirale narodno skupnost, postajajo vedno bolj ekskluzivne, preprečile pa naj bi tudi nepreglednost in kompleksnost interesov. Kdor ni pripravljen sprejeti ekskluzivnosti zahtevanih značilnosti, se izključuje sam. "Etnična identiteta" je tisto posebno, kar naj ustvari razliko do tistih, ki motijo čistost etničnega. Proces ekskluzivnega ni dokončen, to pomeni, da kolektivna podoba "etničnega MI" nikoli ni oprijemljiva. Logika rasizma in nacionalizma je v tem, da definira ekskluzivnost vedno na novo in izključuje ljudi, ki ne ustrezajo novim znakom ekskluzivizma etnične manjšine. Tam, kjer se manjšina spusti v

rasistične in nacionalistične prakse slabi samo sebe. Vedno bodo obstajali ljudje, ki ne ustrezajo kaki značilni ekskluzivnosti. Bolj natančno: vpletenost v lastni rasizem pomeni veliko nevarnost samouničenja.

"Kajti ustvarjanje bratstva z izključevanjem "outsiderjev" se nikoli ne konča ... Posledici tega sta fragmentacija in notranje napetosti tako razumljenega bratstva, ko postaja skupina ljudi, ki so zares `zraven`, vedno manjša. Tako bratstvo pelje navsezadnje v bratomor" (Sennet 1983, 25).

Konsekvence za znanstveno in pedagoško prakso

Nisem imel namena, da bi svoja izvajanja na temo "Vpleten v lastni rasizem" razvijal pred ozadjem varne znanstvene teorije. Bolj me je gnala potreba, da napravim rasizem in nacionalizem pri manjšinah za predmet znanstvih obravnavanj. Nekateri znanstveniki imajo še vedno pomisleke, da bi spravili to temo v javno diskusijo, saj se bojijo nadaljnega marginaliziranja manjšin. Tak zadržan odnos pa po mojem mnenju ni v skladu demokratizacije družbenih razmer, v katerih so tudi manjšine z vso svojo odgovornostjo.

Znanstvena in pedagoška praksa naj bi upoštevala naslednja načela:

a) odprava dualnosti

Dualnost gledanja - tu večina, tam manjšina - veliko pripomogla k boljšemu sporazumevanju med obema. Često se je s tem pospeševalo obojestransko obračunavanje, ker so tudi znanstveniki postavljali "obe družbi" drugo proti drugi kot nezdržljiva življenjska svetova s svojima zaprtima identitetama in kulturama. Vedno večja pluralnost zajema obe področji, tako da je določene življenjske oblike vedno težje pripisati samo manjšini ali samo večini.

b) nobenega mitologiziranja manjšin

Manjšine so v preteklosti prikazovali skoraj izključno kot žrtve. Pri svojem izločevanju pa se manjšine prav tako poslužujejo rasisitičnih in nacionalističnih praktik in tako agirajo v vlogi storilcev. Mitologiziranje, idealiziranje ali celo heroiziranje pa ne pripomorejo do večje demokratizacije manjšin.

c) pogledati čez rob lastne sklede

Prav antirasistična znanstvena in pedagoška praksa bi se morala truditi, da pomaga skupinam pogledati tudi čez rob lastne sklede. Treba jim je pomagati, da se zavedo lastne odgovornosti za razvoj, ki naj bi bil menda zunaj njihovega družbenega in življenjskega konteksta. Kdor ne zmore pogleda čez rob lastne sklede, vidi le pol resnice. Manjšine se ne morejo definirati z izvzetostjo iz družbene odgovornosti.

LITERATURA

- Dittrich, Eckhard J. 1991. Das Weltbild des Rassismus. Cooperative Verlag: Frankfurt / Main
 Leiprecht, Rudolf. 1992. "... Pech, daß Ausländer mehr auffallen ...". In: Leiprecht, Rudolf (Hg.):
 Unter Anderen. Rassismus und Jugendarbeit. DISS: Duisburg, 83 - 130

- Ottomeyer, Klaus. 1997. Kriegstrauma, Identität und Vorurteil. Mirzadas Geschichte und Ein Brief an Sieglinde Tschabuschnig. Drava: Klagenfurt - Celovec.
- Regehr, Elke. 1993. Die Rolle von Frauen und Müttern in der Entwicklung von Rechtsradikalismus. Unveröffentl. Manuskript an der Universität Graz.
- Sennet, Richard. 1983. Die intime Gesellschaft und das Ende der öffentlichen Kultur. In: Freibeuter, (15), 19 - 26.
- Thürmer-Rohr, Christina 1989. Mittäterschaft der Frauen - Analyse zwischen Mitgefühl und Kälte. In: Studienschwerpunkt "Frauenforschung" am Institut für Sozialpädagogik der TU Berlin (Hg.): Mittäterschaft und Entdeckungslust. Orlanda: Berlin, 87 - 102.
- Thürmer-Rohr, Christina. 1992/93. Entstehung von Unrechtsbewußtsein. Unveröffentl. Manuskript an der TU Berlin. Wintersemester.
- Wakounig, Vladimir. 1994. Schul- und Bildungspolitik im neuen Staat Slowenien. In: Pädagogik, 2, 50 - 52.

KOMUNISTIČNI MANIFEST 150 LET POZNEJE:

Spodletele prerokbe, veličastna upanja

Spodletele prerokbe so pogosto navdihujoče branje. Dva primera: *Nova zaveza* in *Komunistični manifest*. Oba sta bila pri svojih piscih mišljena kot napoved bodočih dogodkov – kot prerokbi, ki sta se sklicevali na višje vodenje glede tistih sil, ki naj bi določale tok zgodovine človeštva. Obe prerokbi sta se doslej izkazali kot popolna udarca v prazno. V obeh primerih so se iz težnje po višjem vodenju zelo norčevali.

Kristus se ni vrnil. Tiste, ki danes trdijo, da zdaj ne bo pustil več dolgo čakati nase in da bi se bilo zaradi tega priporočljivo pripraviti na ta dogodek s tem, da bi vstopili v to ali ono ločino ali cerkev, je po pravici mogoče obravnavati s precejšnjim nezaupanjem. Sicer nihče ne more dokazati, da se Kristus nekega dne res ne bo vrnil in s tem empirično dokazal učlovečenje Boga. Toda na to zdaj čakamo že malce dolgo.

Prav tako ne more nihče dokazati, da sta se Marx in Engels motila, ko sta razglasila: "... buržoazija ... je skovala orožje, ki ji prinaša smrt." Mogoče se bo čedalje večje pomeščanje evropskega in severnoameriškega proletariata v naslednjem stoletju z globalizacijo tržišča delovne sile vrnilo v prvotno obliko. Kot resnično bi se lahko izkazalo tudi to, da je buržoazija "nesposobna ... vladati, ker je nesposobna, da bi svojemu sužnju zagotovila existenco celo znotraj sužnosti", in mogoče bo potem prišlo še do razpada kapitalizma in do tega, da bo oblast prevzel krepstni, razsvetljeni proletariat. Mogoče sta se Marx in Engels v časovnem poteku le ušela za stoletje ali dve. Po drugi strani pa je kapitalizem v preteklosti prestal že marsikatero krizo, in tudi na nastop tega proletariata čakamo zdaj že kar veliko časa.

Mučenci po krščansko, mučenci po socialistično

Noben posmehovalec ne more biti prepričan, da to, kar globoko verni kristjani označujejo kot "prenova človeka v Jezusu Kristusu", ni dejansko povezano z izkušnjo čudežne notranje spremembe. Toda obnašanje tistih, ki mislijo, da so se na ta način prerodili, se očitno ne razlikuje tako jasno od njihovega prejšnjega obnašanja kot smo upali. ée dolgo čakamo na to, da bi se kristjani v blaginji obnašali dostojneje kot pogani v blaginji.

Prav tako ne moremo biti gotovi, da se nekoč vendarle ne bodo pojavili novi ideali in nadomestili tiste, ki sta jih Marx in Engels zaničljivo imenovala "buržoazna osebnost, buržoazna samostojnost in buržoazna svoboda". Toda še vedno

potrpežljivo čakamo na to, da bi nam režimi, ki se sami označujejo za "marksistične", pojasnili, kakšni naj bi bili ti novi ideali v podrobnostih in kako naj bi jih uresničili v praksi. Do zdaj so se tovrstni režimi še vedno izkazali kot vrnitev v predrazsvetlensko barbarstvo in nikoli kot prva stopnja k porazsvetlenski utopiji.

Gotovo še vedno obstajajo ljudje, ki berejo krščansko Sveto pismo, da bi izvedeli, kaj nas čaka v naslednjih letih ali stoletjih. Ronald Reagan na primer je spadal mednje. Do pred nedavnim so mnogi intelektualci z enakim namenom brali *Komunistični manifest*. In tako kot so kristjani priporočali prizanesljivost in nam zagotavljali, da je nepošteno Krisusa ocenjevati po napakah njegovih grešnih služabnikov, so marksisti zagotavljali, da vsi dozdajšnji "marksistični" režimi niso bili nič drugega kot groteskne izroditve tega, kar je pravzaprav hotel Marx. Redki marksisti, ki danes še obstajajo, priznavajo, da komunistične partije Lenina, Maa in Castra niso bile niti najmanj podobne proletariatu, ki je prišel na oblast, v Marxovih sanjah in da so, nasprotno, bile samo orodje v rokah avtokratov in oligarhov. Vendarle bo nekega dne nastopila prava revolucionarna, prava proletarska stranka – stranka, katere zmagoslavje nam bo prineslo svobodo, ki se od "meščanske svobode" razlikuje tako očitno, kot se krščanski nauk, po katerem bi morala biti zakon našega ravnanja samo ljubezen, razlikuje od samovoljnih predpisov *Tretje Mojzesove knjige*.

Večina od nas ne more več prav resno jemati vseh teh odlogov in zagotovil, pa naj so jih izrekli kristjani ali marksisti. Toda zaradi tega v *Novi zavezi* in v *Komunističnem manifestu* ne nehamo in ne smemo nehati iskati navdiha in spodbude. Kajti oba dokumenta sta izraz istega upanja: da se bomo nekega dne pripravljene in sposobne soočiti s potrebami vseh ljudi s takim spoštovanjem in s tako obzirnostjo, kot jih čutimo do potreb tistih, ki so nam najbližje in ki jih imamo radi.

Obe besedili sta z leti celo pridobili moč navdiha. Kajti vsako od njiju je ustanovni dokument gibanja, ki je veliko naredilo za svobodo ljudi in za enakopravnost med njimi. Spričo hitre rasti prebivalstva po letu 1848 bi bilo mogoče zagovarjati tezo, da sta obe besedili medtem spodbudili enako veliko število pogumnih, na žrtve pripravljenih moških in žensk, ki so postavili na kocko lastna življenja in lastno srečo, da bi prihodnjim rodovom prihranili nepotrebno trpljenje. Zdaj je mogoče že enako veliko socialističnih in krščanskih mučencev. Če bo človeško upanje prestalo bojne glave, napolnjene z bakterijami vraničnega prisada, jedrsko orožje v velikosti kovčka, prenaseljenost planeta, globalizirani trg delovne sile in ekološke katastrofe naslednjega stoletja, če bomo imeli potomce, ki se bodo čez sto let še lahko sklicevali na zgodovinsko izročilo in bodo lahko iz preteklosti črpali navdih, potem bodo mogoče menili, da so sveta Neža in Rosa Luxemburg, sveti Frančišek in sindikalist Eugene Debs, belgijski misijonar pater Damien in francoski socialist Jean Jaurès skupaj pripadali istemu gibanju.

Tako kot Novo zavezo še vedno berejo milijoni ljudi, ki se ne zadržujejo dolgo pri vprašanju, ali se bo Kristus nekega dne res vrnil v svojem veličastju ali ne, tako Komunistični manifest še vedno berejo tudi tisti med nami, ki upajo in verjamejo, da je dejanska socialna pravičnost dosegljiva brez revolucije, kot jo je prerokoval Marx, in da bi lahko nastala brezrazredna družba, svet, "v katerem je svoboden

razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh", kot rezultat tega, kar je Marx odpravil kot "meščanski reformizem". Starši in učitelji bi morali mlade ljudi spodbujati, da bi brali obe knjigi. Bilo bi koristno za moralno držo mladih.

Svoje otroke moramo vzgajati tako, da se jim bo zdelo nevzdržno, da mi, bralci dnevnika Frankfurter Allgemeine, ki sedimo za pisalnimi mizami in se s prsti sprehajamo po tipkovnicah, zaslužimo desetkrat več kot ljudje, ki si pri čiščenju naših toalet mažejo prste, in stokrat več kot tisti, ki v tretjem svetu sestavljajo naše tipkovnice. Skrbeti moramo za to, da bi države, ki so bile industrializirane najprej, zdaj pa so stokrat bogatejše kot tiste, ki še niso industrializirane, to dejstvo skrbelo in žalostilo. Naši otroci bi se morali že od mladih nog učiti razumevati, da neenakost med njihovo srečo in nesrečo drugih otrok ne izvira niti iz Božje volje niti ni nujna cena gospodarske učinkovitosti, ampak tragedija, ki se ji je mogoče izogniti. Kar se da zgodaj bi si morali začeti delati skrbi s tem, kako bi bilo mogoče svet spremeniti tako, da ne bi bilo nikomur več treba stradati, medtem ko se drugi zaradi prenasičenosti skorajda zadušijo.

Otroci naj berejo oboje - Kristusovo sporočilo o bratstvu med ljudmi in besedilo, v katerem Marx in Engels predstavljata, kako zelo industrijski kapitalizem in svobodni trgi (čeprav so se že zdavnaj izkazali kot nepogrešljivi) ovirajo in otežujejo dosego tega bratstva. Videti morajo, da njihovemu življenju zraste smisel, če si prizadevajo za uresničitev tistega moralnega potenciala, ki je značilnost naše sposobnosti za izmenjavo z drugimi in za sporazumevanje o naših potrebah in naših upanjih. Morali bi izvedeti tako za krščanske občine, ki so se zbirale v katakombah, kot za delavske demonstracije, ki so se dogajale na trgih mest. Kajti obe vrsti hudodelskih združenj sta bili v dolgotrajnem procesu uresničevanja tega potenciala enako važni.

Moč navdiha Nove zaveze in Komunističnega manifesta ni zmanjšana s tem, da so milijone ljudi zasužnjevali, mučili in v smrt zaradi lakote gnali pošteni, moralno trdni ljudje, ki so se za upravičevanje svojih dejanj sklicevali na razdelke iz katerega od teh dveh besedil. Spomin na temnice inkvizicije in na zaslisevalne celice KGB-ja, na neznansko pogoltnost in aroganco krščanske duhovščine in komunistične nomenklature nas mora brezpogojno odvracati od tega, da bi dali moč ljudem, ki trdijo, da vejo, kaj "hoče" Bog ali zgodovina. Vendar pa je razlika med vedenjem in upanjem. Pogosto si upanje nadene obliko lažnih prerokb, in tako je tudi v teh dveh dokumentih. Pa vendar je upanje na socialno pravičnost edina osnova za človeka vredno življenje.

Krščanstvo in marksizem sta še naprej sposobna povzročati nemajhno zlo, saj lahko tudi še danes hinavski moralni apostoli ali egomanski gangsterji zelo učinkovito navajajo tako *Novo zavezo* kot *Komunistični manifest*. V moji lastni državi je na primer organizacija, ki se imenuje Krščanska koalicija (The Christian Coalition), vzela v klešče republikansko stranko (in s tem kongres). Vodje tega gibanja so milijone volivcev prepričali o tem, da je obdavčitev premožnega predmestja v korist obubožanih getov nekrščanska stvar. S sklicevanjem na "krščanske družinske vrednote" ta "koalicija" razširja tezo, da vlada Združenih držav Amerike, ki otrokom za delo nezmožnih in neporočenim materam z otroki ponuja roko pomoči, "spodkopava individualno odgovornost".

Poklicani razlagalci in morilski eksegeti

Dejavnosti Krščanske koalicije so manj nasilne kot dejavnosti medtem le še hirajočega gibanja Sendero luminoso, Svetleča se pot, v Peruju. Toda rezultati njenega delovanja so enako destruktivni. Na svojem morilskem višku je gibanje Sendero luminoso vodil nori učitelj filozofije, ki se je štel za naslednika Lenina in Maa, za razsvetljenega razlagalca spisov Marxa in Engelsa. Krščansko koalicijo vodi pobožnjakarski televizijski pridigar po imenu Pat Robertson, sodobni razlagalec evangelijev, ki bo v ZDA najbrž povzročil še veliko več zla, kot ga je Abimael Guzmán kadar koli prinesel Peruju.

Kratka, pri branju *Komunističnega manifesta* in *Nove zaveze* je najbolje, da sploh nismo pozorni na preroke, ki se izdajajo, da so dejansko pristojni in upravičeni razlagati ti dve besedili. In najbolje je v teh besedilih iti dobre volje prek prerokb in se osredotočiti na upanja, ki v njih prihajajo do izraza. Morali bi jih brati kot dokumente navdiha, kot poziv k temu, kar je Abraham Lincoln imenoval "boljši angel našega bitja", in ne kot zanesljive predstave tega, kar čaka človeštvo.

Če razumemo izraz "krščanstvo" kot oznako za tak poziv in ne kot težnjo po višjem védenju, potem ta beseda še vedno poimenuje močno silo, ki se zavzema za dostojanstvo in enakost med ljudmi. S tega zornega kota je "socializem" le drugo ime za isto silo - aktualizirano, natančneje izraženo ime. "Krščanski socializem" je vsekakor besedno preobilje: dandanes ne more nihče upati na bratstvo, ki ga pridi-gajo evangeliji, ne da bi hkrati upal tudi na to, da demokratične vlade prerazdelju-jejo denar in možnosti na način, kot jih trg sam od sebe ne bi nikoli. Nihče ne more resno jemati *Nove zaveze* kot moralnega imperativa, ne da bi prav tako resno jemal potrebo po taki prerazdelitvi.

Čeprav *Komunistični manifest* deluje zastarelo, pa vendarle na še vedno občudovanja vreden način formulira pomembno lekcijo, ki smo jo vzeli spričo nezaustavljenega industrijskega kapitalizma: da padeč avtoritarnih vladavin in vzpostavitev ustavne demokracije ne zadoščata za zagotovitev enakosti in dostojanstva med ljudmi. Danes je ravno tako kot leta 1848 res, da bodo bogati vedno poskušali postati še bogatejši, s tem pa revne delajo še revnejše, da bo popolna preobrazba dela v blago privedla do obubožanja mezdnih delavcev in da je "moderna državna oblast ... le odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda".

Razlikovanje med buržoazijo in proletariatom utegne biti danes tako zastarelo kot tisto med pogani in kristjani, toda če namesto "buržoazija" vstavimo izraz "najbogatejših 20 odstotkov" in za "proletariat" izraz "preostalih 80 odstotkov", večina stavkov *Manifesta* še vedno zveni resnično. (Priznam, da v razvitih državah blaginje, kakršna je Nemčija, zvenijo nekaj manj resnično kot v državah, kot je moja lastna, kjer je pogoltnost vedno prevladovala in je država blaginje vseskozi ostala neizoblikovana.) Tudi teza, da je vsa zgodovina "zgodovina razrednih bojev", je še vedno resnična, če jo razumemo tako, da bodo v vsaki kulturi, v vsaki obliki vladavine in v vsakem predstavljenem položaju (npr. v Angliji, ko je Henrik VIII. razpustil samostane, v Indoneziji po odhodu Nizozemcev, na Kitajskem po Maovi smrti, v Veliki Britaniji in v ZDA pod Thatcherjevo in Reaganom) tisti, ki že imajo

denar in oblast, vsem drugim lagali, jih goljufali in jim kradli, da bi sebi in svojim potomcem za vedno zagotovili monopol na oboje.

Kolikor zgodovina ponuja *moralno* dramo, gre pri tem za boj proti takim monopolom. Kjer je krščanski nauk dal argumente za odpravo suženjstva in v boju proti ameriškemu pendantu nürnbergskim zakonom, predpisom o rasnem razlikovanju, se kaže krščanstvo z najboljše plati. Kjer je marksistični nauk pomagal ostriti zavest delavcev – ko jim je pojasnjeval, kako jih goljufajo –, tam se kaže marksizem z najboljše plati. Kjer sta se oba nauka povezala, recimo v gibanju Socialni evangelij (Social Gospel), ki je nastalo proti koncu 19. stoletja v ZDA, v teologiji Paula Tillicha ali Walterja Rauschenbuscha, ki je spadal med utemeljitelje gibanja Socialni evangelij ali v mnogih močno socialistično zaznamovanih papeških enciklikah, sta boj za socialno pravičnost dvignila nad kontroverze med vernimi in nevernimi. Te kontroverze bi dejansko bilo treba preseči. Dojeti bi morali, kaj nam daje razumeti *Nova zaveza*: da je vprašanje, kako mi na zemlji ravnamo eden z drugim, veliko pomembnejše od izida vseh debat o obstoju in stanju sveta v onstranstvu.

Sindikalno gibanje, v katerem sta Marx in Engels videla le prehodno stopnjo na poti k ustanavljanju revolucionarnih političnih strank, se je izkazalo kot najbolj navdihujoče utelešenje krščanskih kreposti o nesebičnosti in ljubezni do bližnjega v zgodovini. Vzpon sindikatov je, moralno gledano, najbolj ohrabrujoč razvoj novega veka. V njem se je izrazilo glasno, nesebično junaštvo, kot nikjer drugje sicer. Čeprav so mnogi sindikati sčasoma postali izprijeni in so mnogi drugi okosteneli, z moralno držo daleč presegajo cerkve in gospodarska podjetja, vlade in univerze. Kajti sindikate so ustanovili moški in ženske, ki bi lahko ogromno izgubili, ki so postavili na kocko svoja delovna mesta in s tem možnost, da svoje družine oskrbijo z najpotrebnejšim. To tveganje so zavoljo boljše prihodnosti vzeli nase, in mi vsi jim dolgujemo veliko hvaležnost. Organizacijam, katere so ustanovili, zaradi njihove žrtve pripada čisto posebna čast.

Komunistični manifest je navdihnil ustanovitelje večine velikih sindikatov. S sklicevanjem na njegove besede so lahko pripeljali na ulice milijone ljudi stavkat proti ponižujočim delovnim pogojem in skrajno nizkim plačam. Te besede so krepile vero stavkajočih v to, da njihova žrtev – odločenost, da raje pustijo lastne otroke v pomanjkanju, kot da bi popustili zahtevam lastnikov po čedalje večjih dobičkih – ni bila zaman. Dokument, ki lahko doseže kaj takega, bo vedno spadal med zaklade naše intelektualne in duhovne dediščine. Kajti *Manifest* je razložil, kar so delavci spoznavali postopno: da "se moderni delavec, namesto da bi se vzpenjal z napredkom industrije, čedalje globlje pogreza pod pogoje svojega lastnega razreda". Tej nevarnosti sta vsaj Evropa in Severna Amerika začasno ušli – zahvaljujoč pogumu delavcev, ki so se pri branju *Komunističnega manifesta* opogumili in zahtevali svoj delež pri politični oblasti. Če bi čakali na krščansko ljubezen do bližnjega in na dobroteljnost tistih, ki so bili nad njimi, bi bili njihovi otroci še danes nevedni in slabo hranjeni.

Mogoče so besede evangelija in tiste iz *Komunističnega manifesta* ljudi v enaki meri napolnile s pogumom in navdihom. Toda v mnogih pogledih je *Manifest* za mlado generacijo vendarle še primernejše branje od evangelijev. *Nova zaveza* ima

namreč zaradi svoje usmeritve v onostranstvo nemajhne moralne nejasnosti – s tem ko podpira predstavo, da lahko odmislimo vprašanje našega individualnega odnosa do Boga, naše individualne možnosti za odrešenje in o naši udeležbi pri skupnem prizadevanju za končanje nekoristnega trpljenja. Mnogi odlomki v evangelijih so sužnjelastnikom dajali vtis, da lahko z mirno vestjo vihtijo svoje biče naprej, in bogatim dajali misliti, da lahko revne mirno še naprej puščajo stradati. V nebesa bodo prišli kljub temu, kajti grehi jim bodo odpuščeni, saj so vendar priznali Kristusa za svojega gospoda.

Bratstvo tostran utopije

Nova zaveza je dokument antike in sprejema osnovna prepričanja grških filozofov, ki so vedno poudarjali, da se idealno življenje človeka izpolnjuje v kontemplaciji univerzalnih resnic. Po tem prepričanju se socialne razmere človekovega bivanja ne bodo nikoli bistveno spremenile – vedno bodo okoli nas reveži, mogoče tudi sužnji. Zato so pisci *Nove zaveze* preusmerili pozornost z možnosti za boljšo prihodnost na tem svetu na upanje na neobremenjeno življenje po smrti. Utopijo so si lahko predstavljali v povsem drugem svetu.

Mi, moderni, prekašamo stare – tako pogane kot kristjane – v tem, da si lahko zelo dobro predstavljamo utopijo na zemlji. V 18. in 19. stoletju sta Evropa in Severna Amerika doživeli množični zasuk človeškega upanja: od večnosti k prihodnosti, od špekulacij o tem, kako bi bilo mogoče doseči Božjo naklonjenost, do načrtov za srečno življenje prihodnjih rodov. Ta zavest, da bi lahko bila prihodnost človeštva drugačna kot njegova preteklost, in sicer ne da bi v to morale poseči nadnaravne sile, se v *Komunističnem manifestu* izraža na čudovit način.

Najbolje pa bi najbrž bilo, če bi našli nov dokument, ki bi otrokom posredoval navdih in upanje in pri tem ne bi bil obremenjen s pomanjkljivostmi *Nove zaveze* in tudi ne *Komunističnega manifesta*. Dobro bi bilo, če bi imeli reformistično besedilo brez apokaliptičnega značaja teh dveh knjig – besedilo, ki ne bi trdilo, da mora biti "vse" novo, da je pravičnost "mogoče doseči samo z nasilnim prevratom vsega dosedanjega družbenega reda". Dobro bi bilo, če bi imeli dokument, ki bi razlagal posameznosti tostranske utopije, ne da bi trdil, da bo ta utopija nastopila v trenutku in se pojavila že gotova, takoj ko bo nastopila le ta ali ona "odločilna" sprememba – ko bo odpravljena zasebna lastnina ali ko se bo Jezus vselil v srca vseh nas.

Skratka, najbolje bi bilo, če bi lahko shajali brez prerokb in brez pretenzij na višje vedenje glede sil, ki usmerjajo zgodovino – če bi se lahko velikodušno upanje obdržalo brez takih zagotavljanj. Nekega dne bomo mogoče imeli tako novo besedilo, ki bi ga lahko dali svojim otrokom – besedilo, ki bi se odpovedalo prerokbam in bi vendarle izražalo enako hrepenenje po bratstvu kot *Nova zaveza* in bi bilo tako izpolnjeno z jasnimi spoznanji najnovejših oblik naše nečloveškosti, ko imamo opravka eden z drugim, kot je *Komunistični manifest*. Do tedaj pa moramo biti hvaležni za dve besedili, ki sta nas naredili nekoliko boljše – ki sta nam do neke mere pomagali preseči našo surovo sebičnost in naš civilizirani sadizem.

Prevedel: Peter Weiss

Tanja OBLAK, Andrej PINTER

CATaC '98: PRVI KORAKI INTERDISCIPLINARNEGA RAZISKOVANJA ICT

V Londonu so bili letos prvi avgustovski dnevi (1. do 4.) zaznamovani z odmevnim dogodkom: v tem času je potekala prva mednarodna konferenca o kulturnih razsežnostih računalniško posredovane komunikacije. Konferenca z naslovom *Cultural Attitudes Towards Technology and Communication* (CATaC '98) - organiziral jo je ameriški Drury College (University of Springfield), vodila pa sta jo Charles Ess in Fay Sudweeks -, je gostovala v razkošnih prostorih londonskega muzeja znanosti (Science Museum je ena treh sestavnih enot National Museum of Science and Industry in velja za največjo svetovno zbirko, posvečeno znanstvenim in tehničnim odkritjem; za ilustracijo le podatek, da Science Museum na leto obišče kar 1,6 milijona obiskovalcev). K organizaciji konference so pripomogla nekatera mednarodna strokovna združenja (ICA, IAMCR, TA iz Berna), znanstvene revije (med njimi tudi Javnost/The Public) in drugi. Udeleženci so prišli iz več kot dvajset, predvsem neevropskih držav.

Konferenco, ki naj bi v prihodnje postala tradicionalna, so spodbudila aktualna vprašanja v zvezi z novimi komunikacijskimi tehnologijami. Računalniško posredovana komunikacija namreč ponuja možnosti, ki lahko precej prispevajo k vzpostavljanju globalnih komunikacijskih procesov, s tem pa k demokratizaciji in tvornejšemu medkulturnemu dialogu. Problem, ki se pri tem poraja, leži v dejstvu, da kulturne razlike, ki jih računalniško posredovana komunikacija presega, vendarle določajo specifične načine uporabe te tehnologije same in da so te razlike prej ovira kot pa pomoč pri vzpostavljanju kulturnega dialoga. Prispevki na konferenci so problem osvetljevali s perspektive različnih kulturnih kontekstov. Širina zastavljenega problema je privabila strokovnjake s področja družboslovnih, tehničnih, naravoslovnih ved in tudi filozofije.

Skladno z naslovno temo je bil program konference razdeljen na osem zaporednih

sklopov, ki so vključevali tri do štiri polurne prispevke. Prvi sklop, "The politics of electronic global village", je otvoril uveljavljeni teoretik Steve Jones (University of Illinois), ki je v svojem nastopu izpostavil problem oblikovanja virtualnih skupnosti. Na podlagi Careyjeve razlike med ritualnim in prenosnim modelom komuniciranja je Jones analiziral štiri pojave - zasebnost, lastnina, varovanje in privilegij - kot ključne elemente virtualnih mikropolisov. Po njegovem mnenju, z računalniško komunikacijo ne izgublamo kar se je zdelo izgubljeno, namreč skupnosti, ampak pridobivamo z družbenim življenjem na mreži nov vmesnik med fraktalnimi družbenimi tokovi. S tem pa se poraja tudi potreba po drugačnem poimenovanju in Jones, v duhu postmodernih besednih iger, predlaga pojem "compunity". Kot drugi se je s svojo zanimivo študijo o delovanju študijskih "mailing-list" v nemško govorečem prostoru predstavil filozof Herbert Hrachovec (Univerzitet Wien). Njegove izkušnje pri vodenju takšnih list so opozorile na pretiran optimizem pri obravnavanju možnosti aktivne participacije s pomočjo sodobnih komunikacijskih tehnologij, kajti, po njegovih izkušnjah, nobena od diskusijskih skupin ni zmožna dolgo vzdrževati razprave, sam njen potek pa je nakazal na ključen pomen razlik v aktivnosti med udeleženci. Precej zanimanja pa je sprožil tudi prispevek Carleen Maitland (Michigan State University), v katerem je predstavila zasnovno empirične študije o vplivu kulturnih razlik na razširjenost interaktivnih mrež v svetu.

Drugi sklop, "Homogeneity, marginalization and the preservation of local cultures," je združil prispevke o težavah pri uvajanju sodobne komunikacijske tehnologije v specifične kulturne prostore (Uganda, hispano-ameriška skupnost v Taosu v ZDA ter hekerska subkultura na Švedskem) in o učinkih njihove uporabe. Izmed avtorjev te skupine je posebej izstopala Syd Strickland (Fielding Institute), ki je v svoji etnografski študiji orisala zgodovino lokalne "tele-skupnosti" v mestecu Taos (ob meji med ZDA in Mehiko) in učinkovito prikazala prednosti in slabosti, ki jih je prihod komunikacijske tehnologije prinesel v vsakdan prebivalcev.

S tem primerom je opozorila na ekonomske in kulturne ovire pri uresničevanju politične vizije, ki jo v zadnjem času uresničujejo ameriške državne službe, tj. implementacija komunikacijske tehnologije.

V tretjem sklopu, naslovljen je bil kot "Communication in virtual communities," so bili predstavljeni nekateri specifični načini interakcij v virtualnem prostoru, ki jih omogočajo nove tehnologije. Zanimanje je zbudila predvsem slikovita predstavitev *Brenda Danet* (University of Jerusalem), v kateri je analizirala ustvarjalce in strukturo interaktivne ASCII umetnosti iz IRC in MIRC okolij. Pri tej vrsti izražanja (oblikovanju simbolov, podob in drugih sporočil s pomočjo standardnega ASCII nabora znakov) gre za premik od "text-based" k vizualnemu komuniciranju, katerega osrednja značilnost je "igriva estetizacija". Po podatkih Danetove gre pri udeležencih tovrstne komunikacije za pretežno nižje izobražene prebivalce ruralnih okolij, srednje starosti, različnih poklicev; in zanimivo je, da je med njimi izrazito več žensk kot moških.

Četrty sklop, ki je nosil naslov "Socio-cultural convergence," je povezal prispevke o izraelskih izkušnjah z internetom v luči njihove tradicionalne ideje o nacionalni varnosti, o virtualnih okoljih kot prostorih venezuelske kulturne identitete in o kulturno pogojenih načinih naslavljanja med uporabniki anglo-ameriških "mailing-list". V nadaljevanju je sledila predstavitev obsežne raziskave z naslovom "Global culture, local culture and vernacular computing - the excluded 95% in South Asia". Njena avtorja *Kenneth Keniston* (MIT) in *Pat Hall* (Open University) sta želela opozoriti na pereč problem uporabnikov računalniško posredovane komunikacije s področja indijske podceline, kjer je zaradi jezikovnih razlik (17 uradnih jezikov) kar 95 odstotkom prebivalcem onemogočena uporaba računalniške tehnologije. Eden od vzrokov za takšno razmerje med uporabniki in neuporabniki je po mnenju avtorjev tudi neprilagojenost programske opreme.

Podobne težave so izpostavili tudi razpravljalci v naslednjem, šestem sklopu: "East/West cultural attitudes and communicative practices". Študije o japonskih in taj-

skih izkušnjah so skušale še utrditi vtis o nevzdržnosti teze, da je sodobna komunikacijska tehnologija kulturno nevtralna. *Lorna Heaton* (University of New Mexico) je raziskala težave pri prilagajanju japonske pisave na latinični standard, omenila pa je tudi specifičnost komuniciranja v japonsščini, katerega pomemben sestavni del so neverbalni indici, kot so smer pogleda, ton in poudarek izgovorjave itd. Predstavila je nekatere tehnične iznajdbe, ki so japonskim uporabnikom računalniške tehnologije omogočili tudi takšno izražanje. *Satinder Gill* (NTT) je v nadaljevanju še dopolnila Heatonovo s svojo analizo japonskih uporabnikov elektronske pošte in njihovih posebnosti, s posebnim poudarkom na načine (neverbalnega) izražanja emocij v virtualni komunikaciji.

V zadnjih dveh sklopih so se razpravljalci posvetili pretežno tehničnim dimenzijam novih komunikacijskih tehnologij. Izhodišče njihovih prispevkov je bila ideja, da se je treba pri oblikovanju in razvoju računalniških aplikacij in tehnologij najprej podrobno seznaniti z razumevanjem in s pričakovanji samih uporabnikov. *Vanessa Evers* (Open University) je predstavila študijo o kulturno pogojenih pričakovanjih v zvezi z grafičnimi vmesniki na internetu. *Andrew Turk* (Murdoch University) pa je na podlagi izkušenj z razvojem skupnega informacijskega sistema za več avstralskih domorodskih skupnosti orisal etična vprašanja, s katerimi bi se morali ustvarjalci takšnih sistemov soočiti. Po njegovih izkušnjah je namreč ključni problem, kako ohraniti kulturne posebnosti različnih uporabnikov. Vsi referati in/ali povzetki so bili objavljeni v zborniku prispevkov, ki sta ga za University of Sydney Press uredila Charles Ess in Fay Sudweeks.

Pomembna popestritev konference je bil otvoritveni nastop *Johna Duranta* (Imperial College), v katerem je izpostavil ključne spremembe v odnosu med družbo in sodobnimi znanstvenimi odkritji. Durant je kot zagovornik optimističnega pogleda komentiral nekaj osrednjih slabosti sodobnih komunikacijskih tehnologij, med katere je treba po njegovem mnenju šteti nove načine marginalizacije in prevlado zabavnih vsebin ter pasivnega načina uporabe. Na

podlagi svoje analize je izpeljal predlog, da je omenjene slabosti treba reševati s širjenjem možnosti dostopa do novih komunikacijskih tehnologij, s čimer naj bi se po njegovem mnenju povečala tudi stopnja in kvaliteta aktivne politične participacije ter vpliv na politično odločanje.

Durantov prispevek je sprožil precej razprav, česar ostali nastopi na konferenci niso več ponovili. Vzrok je verjetno treba iskati v tem, da so organizatorji čas, namenjen vprašanjem in komentarjem, predvideli šele ob koncu posameznih sklopov, ne pa med prispevki. Precejšnjo težavo so v razpravah predstavljale vsebinske razlike med posameznimi prispevki, saj je bilo časa, da bi jih uspešno pripeljali na skupni imenovalec, premalo. Ponesrečenega vtisa ni

popravljaliti sklepni dialog (njegov obetajoč naslov se je glasil "Philosophy, Communication Theory, and Cultural Criticism"), v katerem naj bi se soočila tri prevladujoča izhodišča, ki so usmerjala potek konference, vendar pa dialog žal ni segel dlje od skopih povzetkov za posamezne sklope. Omeniti je treba tudi to, da zavijanja vredne disciplinarne pestrosti udeležencev moderatorjem ni uspelo tvorno povezati, kar pa je morda obet za prihodnje priložnosti. Naslednja CATaC konferenca bo predvidoma čez dve leti v Sydneyu, in sicer v času naslednjih poletnih olimpijskih iger. Do takrat pa je še dovolj časa za ogled konferenčne spletne strani na naslovu <http://www.drury.edu/faculty/ess/catac/index.html>.

Bojan BUGARIČ

Franc Grad

Volitve in volilni sistem

Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti, 1996

Knjiga *Volitve in volilni sistem* dr. Franca Grada, profesorja za ustavno pravo in primerjalno ustavno pravo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, predstavlja prvo sistematično delo o volilnih sistemih v Sloveniji. Že zaradi tega dejstva knjiga zasluži vso pozornost. V svojih prejšnjih delih je avtor sicer že obdelal problematiko volilnih sistemov, vendar je, kot sam pravi, veliko vprašanj takrat ostalo še "neobdelanih ali obravnavanih premalo podrobno" (predgovor avtorja).

Knjiga je razdeljena v dva širša sklopa: v prvem delu *Volitve v sodobnih političnih sistemih* avtor teoretično in primerjalno analizira pomen volitev v sodobnih političnih sistemih. V tem delu avtor proučuje povezavo med volilnim sistemom in drugimi elementi političnega sistema. Odlika tega dela je avtorjev interdisciplinaren pristop, v katerem se prepletajo in dopolnjujejo moderna spoznanja predvsem pravne in politološke stroke. Zato volilni sistem za avtorja ni nek neodvisen pojav, ki bi ga lahko analizirali zgolj s pomočjo pravne (normativne) teorije. Avtor tu sprejema izziv sodobne družbene teorije in večkrat poudari kontingentno naravo volilnega sistema- njegovo odvisnost od konkretnih družbenih okoliščin (str. 90). S takšnim pristopom se avtor pridružuje novejši generaciji teoretikov volilnih sistemov, ki drugače kot njeni predhodniki, zelo skeptično ocenjuje pretirano posplošene trditve o učinkih in delovanju volilnih sistemov. V starejši teoriji so se zelo pogosto omenjale nekatere teze o določenih "železnih pravilih" delovanja volilnih sistemov, npr. takoimenovani Duvergerov "zakon", ki naj bi s skoraj matematično natančnostjo pojasnjeval učinke različnih volilnih sistemov. Novejša generacija volilnih teoretikov (Sartori, Shugart), ki ji pripada tudi Grad, pa se izogiba takšnim posplošenim ugotovitvam o delovanju volilnih sistemov. Njeno

izhodišče je volilni sistem v konkretnem prostoru in času, ki je determiniran s številnimi družbenimi faktorji, ki so zunaj volilnega sistema kot takega. Tipična je npr. Sartorijeva ugotovitev, da večinski sistem v Angliji ne vodi nujno v ostro polarizacijo političnega prostora. Pomembne so še številne druge družbene okoliščine in če te niso izpolnjene, večinski volilni sistem lahko povzroči povsem drugačne politične rezultate od pričakovanih (G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering*, New York 1994).

Omenjene ugotovitve kaže še toliko bolj upoštevati, če in ko govorimo o volilnih sistemih v državah v tranziciji. Ocena prvih nekaj let delovanja novih demokracij je najboljši primer zgoraj navedene ugotovitve o pomenu različnih družbenih faktorjev pri analizi delovanja volilnega sistema. Nekateri pomembni teoretiki ocenjujejo, da je končni učinek volilnega sistema v državah v tranziciji mnogokrat povsem drugačen od pričakovanj. Glavni faktor, ki naj bi zmanjševal predvidljivost učinkovanja volilnih sistemov, naj bi bila šibka strukturiranost političnega prostora. Odsotnost močne civilne družbe in šibkost strukture drugih interesnih združenj in političnih strank povečuje nepredvidljivost rezultatov volitev. Rezultati volitev v Rusiji, Madžarski in Poljski so bili zelo različni od tistega, kar so kreatorji volilnih sistemov v teh državah pričakovali.

Takšna vmeščenost volilnega sistema v konkreten družbeni kontekst pa naravnost terja uporabo različnih družbenih ved, predvsem političnih ved, sociologije, zgodovinskih in nekaterih drugih strok. Interdisciplinarnost Gradovega pristopa zasluži še toliko večjo pozornost, ker jo drugače ni mogoče preveč pogosto zaslediti med deli domačih pravnih teoretikov. Pravo se vse preveč zapira v ozek svet pravnih "zakoničnosti", kjer je le malo prostora za spoznanja drugih družbenih ved. Išoč "pravno naravo" različnih pravnih institutov, pravniki vse prehitro pozabljamo, da to kar imenujemo "pravna narava" ni nič drugega kot prepletanje različnih političnih, ekonomskih in pravnih lastnosti nekega inštituta. Če s pravno naravo mislimo na neko pojmovno bistvo inštituta, potem lahko rečemo, da pravne narave kot take ni. Je le družbeni kontekst, iz

katerega določen pravni inštitut izhaja ali ga povratno ureja.

Posebej bi rad izpostavil poglavje *Razdelitev mandatov (volilni sistem v ožjem pomenu)*, kjer avtor zelo podrobno in istočasno tudi dovolj jasno analizira različne sisteme delitve mandatov. Ta del je v literaturi o volilnih ureditvah ponavadi zelo "tehnično" obarvan in zapleten, saj gre za uporabo različnih matematičnih formul in količnikov (d'Hondt, Hare, Droop etc.) pri izračunavanju volilnih rezultatov. Avtorju je tu uspelo na precizen, a dovolj "poljuden" način te probleme razložiti tako, da so lahko razumljivi tudi bralcu, ki ni posebej poučen o volilnih sistemih. To je zelo pomembno v času, ko je razprava o volilnih sistemih pomemben del širšega družbenega diskurza. Težko se je strinjati s tistimi, ki zaradi zapletenosti volilnih sistemov pravijo, da naj večinsko prebivalstvo ne bi odločalo o izbiri med različnimi volilnimi sistemi. Takšen argument se je pogosto pojavljal med nedavnimi referendumski o volilnih sistemih. Ker je mogoče napovedati, da bo to vprašanje ponovno kmalu aktualno, bi tu rad poudaril, da bi "dokazno breme" moralo biti na strani tistega, ki volilni sistem predstavlja oziroma zagovarja ali predlaga njegovo spremembo. Gradova knjiga je najboljši primer, da se o zapletenih strokovnih tehničnih vprašanjih da pisati na preprost in strokovno kvaliteten način. Ker gre pri izbiri volilne zakonodaje za odločitve, ki zelo pomembno vplivajo tudi na samo vsebino politike, je pomembno, da pri takšni izbiri sodeluje čimširša demokratična javnost. Argument "kompleksnosti" volilne tematike, ki odsvetuje sodelovanje državljanov pri izbiri volilnih sistemov, predstavlja podcenjevanje državljanov in njihove sposobnosti odločanja v javnih zadevah ter je zato izrazito nedemokratičen in tudi nestrokoven.

Prvi del knjige avtor zaključí s primerjalno analizo volilnih sistemov različnih zahodno in vzhodnoevropskih držav. Ta del je ob splošnem pomanjkanju primerjalne literature v Sloveniji, tako domače kot tuje, zelo dragocen, saj bralcu omogoča, da se seznaní z osnovnimi značilnostmi delovanja volilnih sistemov v Veliki Britaniji, Franciji, Nemčiji, Italiji, Bolgariji, Češki, Poljski, Slovaški, Rusiji, Madžarski in Romuniji.

V drugem delu knjige, *Volilni sistem Slovenije*, avtor obravnava ustroj in delovanje volilnega sistema v Sloveniji. Avtor najprej zgodovinsko oriše razvoj volilne zakonodaje v Jugoslaviji, nato pa na kratko predstavi osnovne značilnosti slovenske volilne zakonodaje iz leta 1989, na podlagi katere so bile izvedene prve večstrankarske volitve v Sloveniji. Najobsežnejši del tega drugega dela knjige pa je namenjen analizi trenutno veljavnega volilnega sistema iz leta 1992.

V poglavju z naslovom *Volilna pravica* Grad obravnava strokovno in politično zelo zanimivo vprašanje. Dve temeljni načeli volilne pravice sta namreč splošnost in enakost volilne pravice. Pri načelu enakosti volilne pravice, ki v grobem pomenu, da "morajo imeti vsi volivci enako možnost vplivati na zasedbo poslanskih mest v predstavniškem telesu" (str.127), avtor izpostavi problem, ki ga je med drugim obravnavalo tudi Ustavno sodišče RS. Gre za vprašanje, ali lahko volilni sistem sam po sebi krši načelo enake volilne pravice. To naj bi bilo sporno predvsem pri večinskem volilnem sistemu, ki povzroča "izgubo" določenega števila glasov volilcev. Avtor ponovi svoje mnenje, ki ga pove že v prvem delu knjige (str. 52), da teza o tem, da večinski sistem "krši" enakost volilne pravice, lahko predstavlja kvečjemu vsebinsko ocenjevanje volilnega sistema in ne pravne ocene. Avtor pravilno trdi, da "vsebinska vprašanja so tu stvar politične odločitve ne pa pravne presoje" (str. 128). In posledično, presoja večje ali manjše politične pravičnosti ali primernosti tega ali onega volilnega sistema je stvar parlamenta in ne ustavnega sodišča. Zanimivo je, da je na tem področju Ustavno sodišče dosledno pri svojem stališču, izraženem v različnih sodbah sodišča, da je izbira volilnih sistemov stvar zakonodajalca in ne ustavnega sodstva. Takšno stališče sodišča velja pohvaliti, še posebej ob vztrajanju nekaterih ustavnih sodnikov, ki so v tem primeru ostali v manjšini, da Ustavno sodišče lahko posega tudi v izbiro volilnega sistema. Tako pri odločanju glede dopustnosti volilnega praga, pri vprašanju ustavnosti nacionalnih list in pri vprašanju izbire volilnega sistema kot takega, je sodišče dosledno vztrajalo pri stališču, da je izbira

osnovne arhitekture volilnega sistema stvar zakonodajalca. Za nadaljni razvoj demokratičnih institucij bi bilo zelo nevarno, če bi sprejeli tezo tistih, ki menijo, da Ustavno sodišče lahko odloča takorekoč o vseh problemih slovenske družbe. Ne smemo pozabiti, da je ustavna struktura v grobem pomenu določena že z ustavo in z različnimi akti ustavo-zakonodajalca in da bi korenito poseganje ustavnega sodišča v to strukturo pomenilo uzurpacijo politične oblasti, ki sodišču ne pripada. Sodišče lahko odloča o določenih elementih te strukture in jih spreminja, če izkrivljajo sam namen določena širšega inštituta, nikakor pa ne more presojati o vsebinski primernosti inštituta (npr. o tej ali oni obliki volilnega sistema) kot celote. V svetu danes prevladuje ustavna teorija (Habermas, Michelman etc.), ki sodišču dopušča popravljanje in dopolnjevanje demokratičnih inštitucij, vendar zgolj in samo zato, da bi okrepilo delovanje demokratične ustavne strukture in nikakor ne, da bi jo nadomestilo z drugo, sodno kreirano ustavno strukturo.

Ker že omenjam ustavno teorijo, bi tu dodal, da v knjigi pogrešam obravnavo novejših teorij o razmerju med neposredno in posredno demokracijo. Res, da je knjiga primarno namenjena obravnavi volitev in ne teoriji demokracije, vendar ne glede na to menim, da bi uvodno poglavje, kjer avtor govori o tej temi, moralo nameniti več prostora izzivom, ki jih prinašajo razmišljanja avtorjev kot so Ackerman, Habermas in drugi. Ackermanova teorija ustavnega dualizma je izziv posebne vrste za vsakega političnega teoretika, saj teoretično zelo prepričljivo oživlja pomen neposredne demokracije za vsakdanje politično odločanje. Ko Grad govori o sodobni demokraciji nekako resignirano ugotavlja, da je dandanes volilec "zgolj gledalec in potrošnik politike, ne pa njen udeleženec" (str. 25). Ker je v Gradovih ugotovitvah mogoče zaslediti kritičen ton lahko domnevam, da sam ni najbolj zadovoljen s takšnim "odtujevanjem" volilca od politične igre. Zato bi bilo škoda, če avtor ne bi uporabil zgoraj omenjenih spoznanj novejših ustavne in politične teorije, ki predstavljajo zelo močno teoretično podlago za razmišljanja o demokratizaciji obstoječih političnih

sistemov, razmišljanja, ki so skoraj zagotovo blizu tudi Gradu.

Pri razpravi o veljavnem sistemu načina razdelitve poslanskih mandatov avtor večkrat izpostavi problem personalizacije volitev. S personalizacijo je mišljena večja možnost volilca, da izbira konkretne politične kandidate in ne samo stranke. Avtor se pridružuje bolj ali manj prevladujočemu stališču v Sloveniji, da je korektura proporcionalnega sistema v smeri večje personalizacije takorekoč nujna. Tu bi rad izrazil svoj pomislek glede te teze. Menim, da je pri razpravi o personalizaciji potrebno v veliki meri upoštevati tudi širši družbeni kontekst razprave. Pridružujem se namreč tistim (npr. Przeworski), ki ugotavljajo, da osrednji problem politične organiziranosti v srednji in vzhodni Evropi niso premočne stranke, ampak prešibke politične stranke. Osrednje merilo moči strank pa je za Przeworskega njihova sposobnost bolj ali manj odločne realizacije vnaprej postavljenih političnih programov. Tu je strukturiranost političnega prostora in zato tudi pozitivna moč strank v državah v tranziciji še vedno zelo šibka. Takšne moči strank, ki manjka, ne smemo zamenjevati z negativno močjo strank, z močjo veta, blokade ali drugačne preprečitve sprejema določene politične odločitve. Ta moč je v nekaterih vidikih podobna temu, kar mnogi analitiki političnega življenja imenujejo partitokracija. Nekaj povsem drugega pa je prej omenjena pozitivna moč ali sposobnost strank, da izvršijo vnaprej definiran politični program. Prav personalizacija volitev pa je lahko zelo resna ovira pri krepitvi te pozitivne moči strank. Personalizacija, bodisi v obliki preferenčnega glasu, panaširanja ali katerikoli drugi obliki, ki volilcu daje možnost, da v proporcionalnem sistemu vpliva ne samo na izbiro strank, pač pa tudi na izbiro konkretnih kandidatov na listah posameznih strank, de facto zmanjšuje moč stranke, da kreira enotno in močno listo. Sicer drži, kar Grad posebej izpostavi, da ima preferenčno glasovanje dokaj šibke učinke na konkretno izbiro kandidatov (npr. za Nemčijo pravi, da je tudi večinski del volitev predvsem strankarsko obarvan (str. 85)), ni pa mogoče tega vedno vnaprej predvideti. Z drugimi besedami,

personalizacija v določenih okoliščinah lahko korenito zmeša štrene strankam in namesto strankinih prioriteten kandidatov v parlament pripelje povsem druge kandidate, ki jim dajo prednost volilci s svojim preferenčnim glasom. Načeloma je takšna kombinacija neposredne demokracije (izbira konkretne osebe) s strankarskimi volitvami dobrodošla in ji je težko oporekati. Naj tu še omenim, da Grad priznava, da aktualna domača ureditev ne omogoča takšne transparentnosti pri personalizaciji kot nemški sistem, saj "je pri našem sistemu, za razliko od nemškega sistema, težko ugotoviti, v kakšni meri je na izvolitev posameznega kandidata vplival njegov rezultat in koliko rezultat stranke" (str. 151). To dejstvo še dodatno zmanjšuje pomen personalizacije v domačem političnem prostoru, saj je prav transparentnost pri personalizaciji tista, ki je ključna. Volilec mora vnaprej vedeti, kako bo lahko konkretno vplival na izbiro določenega kandidata. Prav tu je naš volilni sistem slabo urejen in potrebuje dopolnitve.

Če se vrnem k mojemu glavnemu ugovoru zoper personalizacijo, naj ponovim, da je povsem drugače v tranzicijskem kontekstu, kjer potrebujemo predvsem močne politične stranke in v manjši meri "močne" neposredno izvoljene posameznike. Najbolj učinkovito sredstvo krepitev moči strank pa je, v okviru proporcionalnih volitev, sistem zaprte liste, kjer volilci glasujejo o listi kot celoti in ne o posameznih kandidatih z liste. Menim, da je v tem trenutku to najboljša rešitev za Slovenijo in druge tranzicijske države. Po določenem obdobju, ko bi se moč strank okrepila, pa bi lahko ponovno uvedli možnost neposrednega izbiranja kandidatov, bodisi s preferenčnim glasovanjem v okviru proporcionalnega sistema, bodisi z večinskim volilnim sistemom. V vmesnem času pa bi za večjo demokracijo znotraj posameznih strank lahko poskrbeli z uporabo različnih oblik notranjih strankarskih volitev.

V zadnjem delu, *Predlogi za nov volilni sistem*, avtor na zanimiv način obravnava predloge za spremembo volilnega sistema, o katerih smo še ne tako dolgo nazaj odločali na referendumih. Glavna odlika tega dela je, da avtor na zelo nepristranski način prikaže

prednosti in slabosti vseh predlaganih rešitev. Tudi v knjigi kot celoti avtor zelo nepristransko ocenjuje različne volilne sisteme. Iz njegovih argumentov ni mogoče razbrati, da bi avtor a priori favoriziral katerega od volilnih sistemov. To še dodatno potrjuje uvodoma povedano ugotovitev, da je za avtorja pri izbiri volilnega sistema zelo pomemben konkreten družbeni in politični kontekst. Avtor je manj kritičen do proporcionalnega sistema, ker meni, da v tem trenutku večinski sistem ni najboljša rešitev za Slovenijo. To pa ne pomeni, da Grad zavrača večinski volilni sistem kot tak. Takšen instrumentalen odnos do volilnega sistema je potrebno pozdraviti, saj ne gre pozabiti, da je volilni sistem predvsem sredstvo, proceduralni mehanizem, in ne vsebina politike, in zato ne kaže fetišizirati določenih oblik volilnega sistema kot "edino pravičnih in najboljših", kar je bilo značilno za starejšo generacijo volilnih teoretikov. Pri presoji o izbiri volilnih sistemov moramo tehtati različne prednosti in pomanjkljivosti različnih volilnih sistemov, se vprašati, kako bi delovali v konkretnem družbenem okolju in na koncu izbrati eno od oblik volilnega sistema. Če enkrat bi rad poudaril, da so skoraj vse oblike volilnih sistemov legitime in izbira med njimi je zato stvar konkretne presoje zakonodajalca. Ni teoretično bolj pravičnih ali, najboljših volilnih sistemov. Mogoče drži, da je za države v tranziciji v tem trenutku le bolj primeren proporcionalni volilni sistem, vendar to ne pomeni, da je večinski sistem, ob spremenjenih okoliščinah, ki bi narekemale njegovo uvedbo, manj primeren sistem in abstracto. Ocena je možna le v danem času, prostoru in zato na konkretni in ne abstraktni ravni.

V zadnjih treh poglavjih Grad predstavi še volitve članov Državnega sveta, volitve predsednika republike in lokalne volitve. Pri volitvah predsednika republike Grad ne problematizira dejstva, da je predsednik izvoljen neposredno, istočasno pa ima zelo omejena pooblastila. Sam menim, da taka rešitev ni najboljša, saj ustvarja predsednika z močno politično legitimacijo, obenem pa mu zavezuje roke, saj ob tako skromnih pooblastilih težko uresničuje širok demokratičen mandat. Bolj primerna se mi zdi rešitev

(na ta problem opozarja tudi Elster), po kateri bi predsednika s tako omejenimi pristojnostmi volili posredno. Druga opcija pa je, da obdržimo neposredne volitve, a obenem tudi povečamo pristojnosti predsednika republike.

Knjiga *Volitve in volilni sistem* se nedvomno uvršča med najboljša domača strokovna dela na področju ustavnega prava in političnega sistema. Zato jo priporočam v branje ne samo strokovnim krogom, ampak tudi širši laični javnosti, ki bo po prebrani knjigi oborožena z znanjem o volilnih sistemih veliko lažje in veliko bolj učinkovito sodelovala v javni razpravi o političnem ustroju slovenske države.

Mirsad BEGIČ

Lev Kreft

Zjeban od Absolutnega

perspektivovci in perspektivaši: portret skupine

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1998

*o Slovenci kremeniti, prehlajeni
predmet zgodovine*

(Tomaž Šalamun: DUMA 1964)

"Z ukinitvijo *Perspektiv* je bila revolucija na Slovenskem tudi simbolno končana." S tem stavkom konča Lev Kreft Pripis h glavnemu tekstu knjige *Zjeban od absolutnega*. Publikacija je eden izmed rezultatov Kreftovega večletnega ukvarjanja s fenomenom *Perspektiv*, z njo pa skuša avtor razložiti nastanek neke revije kot glasila intelektualne skupine, ki je delovala v pogojih "totalitarne legitimacijske ideologije" (str. 13). Toda aktualnost te politološko-sociološke, pa tudi (nujno) historično-filozofske analize ni samo v tej točki: avtor nam obenem ponudi tudi nastavke za razkritje nekaterih postsocialističnih mitov, kvazirefleksij novodobne demokracije in nedoslednosti (pozabljenosti), ki si jih "objektivna" zgodovina, kot pač vsaka "objektivna" znanost, lahko in tudi mora privoščiti.

Knjiga nam na zanimiv način pojasni, kako so *Perspektive* in *perspektivovci* sami postali svojevrstno občestvo in nadgeneracijski pojem, hkrati pa nam s to predstavitevjo porodi nastavke za ponovno (re)aktualizacijo določenih vprašanj. Avtor skuša (kot in predvsem skozi oči revije same, torej skozi tekste iz *Perspektiv*) predstaviti aktualnost takratnih vprašanj, jih subtilno navezati na današnji čas, postaviti takratni slovenski prostor in *Perspektive* v njem v svetovni okvir, hkrati pa opomniti predvsem na aktualnost tistih nikoli (ne)aktualnih vprašanj o vlogi, pomenu in smotru tako umetniškega, kot tudi intelektualnega početja. In kar je še pomembnejše: *Zjeban od absolutnega* je polna odgovorov. Če gre verjeti Kreftu, in priznajmo, da je s svojo "globino in širino" temeljit, pa tudi *Spremnim besedam* Tarasa Kermaunerja, so že sami perspektivovci, in *Perspektive* z njimi, podali zanimive poskuse odgovorov, ki se tičejo tudi tega, na kaj lahko upamo in kako si sploh še lahko upamo upati. Saj že ime revije - *Perspektive* - govori samo za sebe.

Avtor izhaja iz umestitve *Perspektiv* v čas in prostor totalitarizma, ne da bi ob tem izgubil ideološko in zgodovinsko posredovanost in umeščeno samega pojma totalitarizma. Izhodišče in namen kritike, ki se je izražala skozi *Perspektive*, je bila prav točka oblastne legitimacije takratne vladajoče elite. Navkljub dejstvu, da so bili svojevrstni "sinovi očetov romantičnih intelektualcev" (Kermauner, str. 167), so bili perspektivovci in z njimi *Perspektive* člani ozaveščene avtonomne skupine, z občutkom skupinskosti, kot v *Spremnih besedah* (str. 167) pravi Kermauner, sam *perspektivovec* "iz prve poveljne generacije, iz prve, ki je podražala Partiji kritično zrcalo, odklonila njene cilje kot napačne, njeno prakso kot zločinsko, njene vrednote kot zmotne ali vsaj neuresničljive na način, ki si ga je izbrala." Izhajali so iz antikapitalizma, odtujitev človeka je bila poglavitna tema, smoter "intelektualiziranja" pa samouprava.

Revija *Perspektive* je izhajala v obdobju med 1960 in 1964. Člani skupine, ki so poprej delovali pod okriljem *Revije* 57, so na povabilo Partije sprejeli idejo o izdajanju kritično-intelektualne revije. Izhajajoč iz zak-

ladnice intelektualnih spoznanj z Zahoda (*Perspektivovci* so bili npr. pod izrazitim vplivom francoskega eksistencializma) jim je že od prve številke revije naprej uspelo zanimirati takratno slovensko (kot je videti, pa tudi Kreftovo in našo) pozornost. *Perspektive* so postale nekakšen svetilnik moderne intelektualno-umetniške države, postavile so miselni referenčni okvir tako za ostale skupine, kot tudi za Partijo. Ne da bi neposredno izzivale ali celo neposredno ogrožale oblastni monopol Partije, so bile *Perspektive* projekt, katerega cilj je bil vzpostavitev javnega prostora, prostora, oziroma vsaj kanalov, za odprt, neomejen in enakopraven dialog ter komunikacijo med različnimi skupinami in posamezniki. Ta projekt je bil svojevrsten "prispevek" k Revoluciji s strani *Perspektivovcev*, nujen "reformni" korak, ki so ga predlagali za uresničitev končnega Cilja - komunistične Utopije. *Perspektive* so nudile intelektualno etičen in avtonomen dialog kot metodo, dialog o družbi na terenu temeljitosti in doslednosti mišljenja. V njihovem "boju" zoper totalitarizem, za katerega so menili, da pomeni pomanjkanje vsakršnega upanja za z represijo potlačenega Človeka, oziroma pomanjkanje upanja za s komformizmom (in zaradi le-tega) odtujenega posameznika, so ponujali prav taisto. Upanje, oziroma (vsaj) prostor dialoga enakih, zainteresiranih, zaskrbljenih in zagledanih v Prihodnost.

Kreft skuša v teh časih, ko se povsod govorijo o krizi inteligence in intelektualcev, pa tudi o izginotju le-teh in ko imajo nekateri navkljub življenju še vedno polna usta o "koncu" zgodovine, pokazati, da lahko v primeru *Perspektiv* govorimo o reviji skupine in skupinskosti *Perspektivovcev*. Z analiziranjem te trditve nam Kreft ponuja v razmislek naslednji nastavek, nastavek, ki se neposredno navezuje na t.i. (permanentno) "krizo inteligence", torej tudi na eno današnjih "aktualnosti": ali je res le "totalitarizem", kakor ga razume posttranzicijska demokracija, predvsem pa njeni protagonisti, pravi biotop za nastanek in obstoj skupin in posameznih skupnosti intelektualcev? Oziroma še eksplicitneje: ali je v novodobni totalitarnosti, ki je vsekakor različna od pretekle, torej v splošnih pogojih

tržno osmišljene parlamentarne demokratičnosti, sploh možno govoriti o tovrstni potrebi ("gonu") k oblikovanju intelektualne skupine in potrjevanju tovrstnega duha skupinskosti? Torej nastavek za preprosto, a zato nič manj globoko vprašanje: ali sploh še kdo potrebuje in ali bodo še kdaj obstajale *Perspektive*?

Kreft si pomaga z nekaterimi pogledi iz sociologije in socialne psihologije na fenomena skupnosti in skupinskosti; v delu upošteva zlasti izsledke, ki govorijo o majhnih skupinah, zlasti intelektualnih in umetniških skupinah. Tako izhaja iz klasifikacije socialnih skupin dr. Mirjane Nastran Ule, ki razlikuje (funkcionalno-tipsko) primarne, sekundarne in referenčne skupine. *Perspektivovce*, ki jih je, samo mimogrede, potrebno razlikovati od slabšalnega - perspektivaši, označi Kreft za referenčno skupino. Za razliko od primarnih in sekundarnih skupin, v katerih posameznik uresničuje (zadovoljuje) primarne, "nižje" potrebe, pa v referenčni skupini posameznik ustvari svoj socialni mikrosvet, svet najintimnejši prostor osmišljanja in vrednotenja, ki ga deli s podobno (lahko tudi identično, enako) mislečimi. Za to posameznik "prevzame" tudi vrednostni sistem take skupine, hkrati pa referenčne skupine postanejo identifikacijski model za permanentno "samoaktualizacijo" člana skupine.

To referenčnost, pravzaprav nujno presežnost, vidi Kreft prav v reviji *Perspektive*, v reviji okrog katere se je oblikovala skupina intelektualcev, ki se je kmalu "navzela" zamisli o skupnem poslanstvu. Hkrati je prav revija "omogočila" tem posameznikom, ki so sodelovali in se poznali že dalj časa, da so se zavedali svoje skupinskosti, celovitosti, intelektualne utemeljenosti in samozavedanja. Šli so še dalj: samo ime revije je postala njihova referenca, samo "*centralno programsko geslo*" (str. 22), *Perspektive* so postale simbol.

Za nadaljnjo analizo *Perspektiv* si Kreft pomaga z deli dveh avtorjev, ki sta se prav v času, v katerem so živeli *Perspektivovci*, ukvarjala s "problematico" majhnih skupin. To sta Mancur Olson in njegovo delo iz leta 1965 *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups* ter Tom

Bottomore z delom iz leta 1964 *Elites and Society*. Olson izhaja iz zanimivega prenosa prvotno ekonomskega koncepta mejne koristnosti v teorijo skupin. Tako ne verjame množicam, velikim spontanističnim gibanjem, in ne zaupa njihovi "racionalnosti", hkrati pa poudarja posameznika v skupini. Po Olsonu bo posameznik v skupini racionalen (gledano iz "skupinske" perspektive) vse do neke mere mejne koristnosti. Sploh pa so majhne intelektualne skupine v svojem smotru (razvijanje in razširjanje ideologije) veliko učinkovitejše kot velike, saj je že razkorak med posameznikovim smotrom skupine in skupinskostni ter interesom in smotrom take skupine kot celote že po definiciji večji. Tako nekako naj bi delovale tudi *Perspektive*: ves čas so se umeščale v prostor, se skušale zavedati lastnega položaja in izračunavati mejno koristnost skupnega početja. Oziroma "empiričneje": ob prvem cilju, ki je bil izhajanje revije, vedno računati na to, kako "ukiniti" neprijetni položaj v katerem je revija izhajala.

Ta zahodnjaški liberalni demokratizem Olsona pa naslednji teoretik preseže. Bottomore se v svojem delu *Elite in družba* trudi uskladiti teorijo elit (Pareto, Mosca) z načelom enakosti in soočiti teorijo elit z marksistično (razredno) teorijo. Hkrati nam teorija elit približa *modus vivendi* tako "parlamentarne" kot tudi "ljudske" demokracije. Kritičnost in zavračanje teorije elit kot modusa razlaganja parlamentarno-demokratskega sveta ob hkratnem nasprotovanju sovjetsko-uniformnim metodam je Bottomora pripeljalo do nakazovanja zanimive tretje poti - do jugoslovanskega modela samoupravljanja. Seveda se Bottomore ob tem obregne ob razloge za neuspeh oz. stranpoti proletarske revolucije, povezuje teorijo elit z realsocialistično birokracijo, ukvarja pa se tudi s problemom intelektualca tako v parlamentarnih demokracijah kot tudi v enopartijskih sistemih. Antielitizem, ki ga Bottomore izpelje iz kritike (zahodne) pluralne družbe, še bolj pa iz kritike sistema pluralnih elit (poliarhij), ki vladajo in se spopadajo za vladanje nad "množicami", ga pripelje do zanikanja koncepta konkurence in tekmovanja in do zagovarjanja sodelovanja, sovladanja, samo-vladanja (torej samo-

upravljanja) ter zblíževanja prepada med elitami in množico do najmanjše možne mere.

Z obema avtorjema nam Kreft skuša približati duh časa, vsaj kar se intelektualca, intelektualne skupine in možnosti njene (samo)refleksije tiče. Intelektualec (in s tem *perspektivovec*) ni mogel mimo kritike tako "svobodnega in priložnosti" polnega Zahoda, kot tudi mimo kritike kvazi enakega in uniformnega Vzhoda. Obstajala je, in še vedno obstaja alternativa, tretja pot. Ne velja pozabiti, na kar Kreft sam večkrat opozori, da "so prav intelektualci sposobni zasebne-mu predpostaviti skupnostno in sedanjemu užitku boljšo bodočnost" (str. 41), ti pa so v globalni družbi izpostavljeni vse širši in globlji diferenciaciji, kar še bolj slabi njihov že tako nezavidljiv položaj. Hkrati pa so se *Perspektive* s svojim razprtim pogledom in holističnim pristopom ukvarjale tudi s problemom komercializiranja umetnosti in inteligence. S "samorefleksijo možnosti lastne nemoči" (str. 43) in sooblikovanjem teorije in ideologije samoupravljanja, so *Perspektive* ohranjale "svetost smotra radikalnega humanizma" (ibid.). S svojim delovanjem so perspektivovci postali politična in umetniška avantgarda tistega časa.

V naslednjem poglavju nam Kreft predstavi še dva avtorja, ki mu s svojimi deli "pomagata" analizirati in ovrednotiti *Perspektive*, te dediče intelektualno-umetniško-politične avantgarde. Kot pravi sam Kreft (str. 48) "gre za to, da se njihovega funkcioniranja (*Perspektiv in perspektivovcev, op.p.*) kot skupine ne da razumeti iz običajne socialne psihologije, ampak le v zvezi s kulturno in politično zgodovino umetniškega in političnega avantgardizma". S prvim delom, doktorsko disertacijo Miklavža Prosenca *Die Dadaisten in Zürich* (1967), nam Kreft približa poseben tip umetniško-intelektualne skupine iz obdobja zgodovinske avantgarde ob začetku stoletja. Z opisom dadaistov opozori na nekaj pomembnih vidikov zgodovinske avantgardne skupine: način delovanja in celostni spopad z okoljem; poudarek, da tovrstne skupine nastanejo iz izrazitih individualistov ter njihov vstop ("vdor") v politično. Nadaljuje pa z delom Michaela Löwyja o revolucionarnih intelektualcih in začetkih kultur-

niškega intelektualnega antikapitalizma, študija *Pour une sociologie des intellectuels revolutionnaires* iz leta 1976, ki je nastala kot analiza političnega razvoja Georga Lukasca v obdobju 1909-1929. Löwy se v svoji študiji Lukasca ukvarja s (stran)potjo antikapitalističnega intelektualca; kako se ta iz prve svetovne vojne vrne kot revolucionar, se v ključnem trenutku, kljub etičnim pomislekom o dialektičnih smotrih cilja in metodi Revolucije, pridruži revolucionarni strani in vztraja pri Revoluciji navkljub jasno razvidnem "uhajanju" le-te.

V tretjem poglavju, s pomenljivim naslovom *Tuhtanje in tehtanje*, pa nam Kreft skozi besedila samih *perspektivovcev* in skozi prevode Gorza, Kolakowskega in Sartra, ki so jih *Perspektive* objavile, predstavi skupinskost in "namembnost" *Perspektiv*. Skupinskost, ki je nastajala zavestno, reflektirano in z neprestanim tuhtanjem in tehtanjem, je kazala tudi na odnos skupine do položaja in vloge intelektualca. O tem govorijo perspektivovci skozi tekst francoskega marksista Andrea Gorza *Položaj intelektualca*. Skozi besedila so na svojstven (samo)refleksiven način opredelili tudi skupino in skupinskost v političnem prostoru v katerem so ustvarjali, opredelili pomen revije in lasten odnos do nje. Za nosilca tega sporočila pa imamo lahko tekst *Odgovornost in zgodovina*, tekst Leszeka Kolakowskega, poljskega kritika stalinizma in birokracije. Za "posladek" pa so v *Perspektivah* objavili tudi nekaj poglavij iz Sartrove *Kritike dialektičnega uma*, ki jo je izbral Taras Kermauner in ki jo sam ob koncu izbora označi "za do zdaj najbolj adekvatno angažirajočo teorijo naše družbene prakse." (str. 112). *Perspektivovce* je najbolj zanimala Sartrova teorija grup, ki se v mnogočem razlikuje in je mnogo bolj domišljena kot statične, newtonske teorije o skupinah. Hkrati pa *Perspektive* obstajajo, da bi nadaljevale revolucijo, izven partijske hierarhije, kot suvereni, izven države in v pomoč oblastnemu suverenu, da odstopi/a od oblasti. Skozi Kreftovo interpretacijo vidimo, kako so postavili okvire za intelektualni dialog kot osnovno metodo svojega delovanja in izoblikovali občo stanovsko zavest v "debati" okoli ustavnopravnih zahtev. *Pers-*

pektive so v tretjem letniku celo objavile Spreminjevalne predloge k osnutku ustave LRS, v katerih so predlagali integralno samoupravljanje, s čimer so odprli politično fronto tako glede nadaljevanja revolucionarne poti, kot tudi glede vloge in položaja posameznih slojev (v prvi vrsti intelektualcev) na tej poti.

Avtor nas na več mestih opozori, da so perspektivovci "na hitro" opravili s common sense alternativama: totalitarizmom na eni strani in liberalizmom na drugi. Pravzaprav so *Perspektive* s kritiko obeh -izmov vzpostavile platformo za kritiko utilitarne harmonije, ki jo je, tako je bilo takrat videti, nosila s seboj socialistična družba blagostanja. Nasprotovali so totalitarni politično-tehnokratski manipulaciji usklajevanja potrošniških interesov, ki se jim je nakazovala v Bodočnosti. Skrbela jih je možnost, da pridejo (neo-orwellovski) časi, ko se niti vprašanji radikalnega humanizma ne bi dalo "zapopasti v terminologiji sistema" (str. 48). In tudi zaradi tega so bile *Perspektive* umetniška in politična avantgarda; konec koncev je bila utopija konstitutivni element slovenske zgodovinske avantgarde, ki se je zb(i)rala okoli *Perspektiv*. Ob koncu poglavja pa Kreft s historičnim sledenjem *perspektivovcem* in njihovem "oglašanju" v javnosti opozori na dejstvo, da je njihova skupina potrebovala institucionalizacijo, saj so se *perspektivovci* oblikovali vse od Mladinske revije, prek Besede, Revije 57 do *Perspektiv* (in tudi nadaljevali (vsaj) vse do Nove revije).

Prav zato je Kreft za sam konec dodal *Pripis*, v katerem razmišlja o (ne)disidentstvu perspektivovcev. Ob koncu (ukinitvi) revije je skupina spoznala, da je izgubila, in prepoznala konec Utopije (razen Veljka Rusa, ki še naprej "vztraja pri zahtevi po pravi samoupravljanju" (str. 155)). Kreft nam ponuja dvojen odgovor o (ne)disidentstvu *perspektivovcev*: po eni strani je odločitev, da ne bodo "disidenti" izhajala že iz njihove intelektualne države in poprejšnjega delovanja (samo za osvežitve: liberalna demokracija je (ne samo) za perspektivovce namreč nezadostna), na drugi strani pa je jugoslovanski model "totalitarizma s človeškim obrazom" skrbel za "odjuge in zmrazali" družbeno-političnega prostora v Sloveniji. Rajši so se

umaknili in ustvarjali v "novih" prostorih družbenega; s koncem Perspektiv je bilo konec intelektualnega občestva, hkrati pa je Partija pri svojem oblastništvu izgubila vodilo - komunistično utopijo - in naprej vladala zaradi oblasti same. *Duma 1964*, pesem Tomaža Šalamuna, pa kot *Epilog* ponazarja ukinitve utopije in *Zeit Geist* ob koncu *Perspektiv* (pesem je bila namenjena za zadnjo pripravljeno številko revije, ki ni nikoli izšla).

In če si za zaključek spet lahko "sposodim" besede Krefta in Vas z besedami avtorja samega povabim k branju te izredno poučne, berljive in ("revolucionarno") poživljajoče knjige o tem, kako so v pogojih "totalitarizma" delovali perspektivci, kako in za kaj je "živela" sama revija *Perspektive* ter o tem, kaj vse lahko tovrstna fenomena zapustita skupnosti v kateri in iz katere sta nastala (str. 10): *"Ne raziskujemo preteklosti zato, da bi iz lastne sedanosti pojasnili, kar je bilo onim prej samo megleno in nedoločeno. Raziskujemo jo zato, ker so bile številne zadeve že davno jasno in razločno razstavljene in pojasnjene, in ker tudi v primerih, ko ni bilo tako, ni mogoče zastavljati vprašanj, ne da bi navezali na tradicijo. Četudi morda ni v vseh stvareh res, da je že v preteklosti obstajalo dosti imenitnih odgovorov, je torej gotovo res, da so bila razvita in izražena že vsa pozornosti vredna vprašanja - posebej tista, ki se tičejo drže in početja intelektualca in umetnika."* Dober tek čez drn in strn tokratne edicije Znanstvenega in publicističnega središča.

Sonja LOKAR

Milica G. Antić

Ženske v parlamentu
ZPS, Ljubljana 1998

Po strahovitem porazu žensk na zadnjih parlamentarnih volitvah v Sloveniji - s štirinajstih je število parlamentark zdrknilo pod osem odstotkov - smo dobili v obliki skrbne analize, objavljene v knjigi dr. Milice G. Antić: *Ženske v parlamentu*, odlično doku-

mentiran, večplasten odgovor na vprašanje, zakaj so ženske v parlamentu potrebne in kaj bi bilo treba storiti, da bi se lažje prebile vanj.

Knjiga je prišla ob pravem času. Čustveni naboj se je po porazu na volitvah v ženskem gibanju že polegel in s hladno glavo je treba narediti analizo in na njeni osnovi načrt, kako zbrati moči za nov korak. Prva priložnost so že lokalne volitve, ravno pravljen pa je tudi trenutek za promocijo in pripravo bodočih kandidatke za parlamentarne volitve leta 2000. Knjiga prinaša pregleden prikaz argumentov, zakaj je demokracija brez žensk na mestih odločanja problematična ali nedokončana demokracija.

Pregledno je nanizala mednarodno pravno sprejete razloge, ki omogočajo strankam in celo državam, da uvedejo mehanizme politike aktivne podpore ali celo pozitivne diskriminacije, da bi podreprezentiranemu spolu olajšale prodor v politiko.

Zelo dobro je tudi predstavljeno spreminjanje odnosa civilnodružbenih ženskih gibanj do politike in države v drugi polovici dvajsetega stoletja. Le-to je prešlo od faze zapiranja v načelno žensko apolitičnost do odločitve, zavzeti politične stranke od znotraj, graditi državne podporne mehanizme z namenom, zavarovati se pred vedno možnimi vdori konservativnih strank, ki jih poskušajo obračati v njihovo lasno nasprotje. Dobro je tudi opisano, kako je ženski prodor v politično odločno zahteval in tudi dosegel, da je tako imenovana velika politika vzela v zakup nove, ženskam pomembne teme in da o stvareh, ki najbolj zadevajo enake možnosti spolov, ni več mogla preprosto odločati v škodo žensk.

Z analizo primerov nastajanja samo ženskih političnih strank, ki so se vsi po vrsti neslavno končali, avtorica dokazuje, da so tovrstna prizadevanja slepa ulica. Sama o tem nisem tako zelo prepričana. Švedski primer dokazuje, da je v določenih okoliščinah že samo učinkovito predstavljen grožnja, da bo nastala posebna ženska stranka, delovala kot dovolj velik argument, da so socialdemokrati leta 1995 izpeljali politiko doslednega zapovrstnega kandidiranja moških in žensk na svojih listah in izpolnili obljubo o vladi s polovico ministrice.

Avtorica tudi prepričljivo dokaže, da so se kvote izkazale kot edina zares učinkovita metoda povečevanja deleža žensk v politiki. Z največjim zanimanjem sem prebrala analizo, s katero avtorica odgovarja na vprašanje, zakaj se je delež žensk po zadnjih parlamentarnih volitvah v Sloveniji praktično prepolovil.

Čeprav avtorica zelo lepo nakaže vpliv velikosti volilnih enot in števila volilnih okrajev, vpliv volilnega sistema, sistema prevajanja števila dobljenih glasov v število sedežev v parlamentu, vpliv nacionalne liste in višine volilnega praga za vstop strank v parlament, vpliv "ženske" politike strank in vpliv pretežno desne ali leve opredelitve volilcev in volilk, se da vendarle njeno analizo strniti v en sam stavek, ki pa seveda v knjigi v tej obliki ni zapisan: moškimi vodstvom, na volitvah 1996 najuspešnejših strank, je uspelo ubraniti prodor žensk v njihovo politično trdnjavo.

Knjiga ni pomembna le zato, ker je z analitičnimi argumenti, primerjavami in številkami potrdila oceno, ki so jo takoj po volitvah mnogi razglašali za užaljeno in prenapeto stališče poraženih feministk. Pomembna je tudi zato, ker je avtorica tvegala tudi odgovor na vprašanje, zakaj se jim je to posrečilo.

Leta 1996 si nobena od strank, ki so se uspešno prebile v slovenski parlament, ni več drznila programske ali načelno postaviti na stališče, da ženske v parlamentu nimajo kaj iskati. Nasprotno, vse so prisegale na svojo veliko naklonjenost prodiranju žensk v politiko in skoraj vse so tudi dejansko povečale število žensk na svojih kandidatnih listah. Leta 1992 je na vseh strankarskih listah kandidiralo 12, leta 1996 pa 19 odstotkov žensk.

Toda vse te stranke so svoje ženske praviloma kandidirale v volilne okraje brez upa zmage ali v volilne enote z močno znotrajstrankarsko moško konkurenco. Naš mešani volilni sistem, ki pri volitvah posameznega kandidata ali kandidatko upošteva kot da bi šlo za večinski volilni sistem, kjer imajo sistemsko prednost politično najbolj znani, torej moški kandidati, je tudi opravil svoje. Svoje je prispevalo tudi dejstvo, da nobena od strank, ki so dobile največ glasov na tokratnih parlamentarnih volitvah, ni upora-

bila nacionalne liste kot orodje, s katerim je mogoče utreti pot v parlament tudi praviloma politično odrinjenim skupinam prebivalstva - mladim, manjšinam, ženskam. Če pa so jo že imele, večinoma so se ji hinavsko, v imenu demokracije, ki naj bojda izrazi voljo volilcev, odrekle, so nacionalno listo uporabile le kot varnostno padalo za tiste svoje že uveljavljene, praviloma moške voditelje, ki bi se jim posrečilo priti v parlament skozi vedno možna presenečenja proporcionalno-večinskega sistema. Odpoved nacionalni listi je bila, razen pri ZLSD, hinavska zato, ker je služila kot figov list, s katerim so strankarska vodstva javnosti prikrila, da so o tem, kdo bo dejansko prišel v parlament, z vse prej kot demokratičnim in razvidnim razporejanjem kandidatov v volilne okraje, odločila ona, namesto svojih članov in volilcev, potem pa so se sprenevedala, da se ne drznejo vmešavati v voljo volilcev z nekakšno nacionalno listo! Samo v ZLSD o tem, kje bo kdo kandidiral, namreč ni odločilo vodstvo stranke. Odločali so najprej sami kandidatke in kandidati, potem pa članice in člani stranke, ki so izbirali med več imeni, v vsakem volilnem okraju posebej na predhodnih strankarskih volitvah, in šele potem seveda tudi volilci in volilke.

K porazu žensk na volitvah, po mojem, ni bistveno prispevalo to, da se je volilno telo nagnilo na desno, k tradicionalnim vrednotam in programom, kot je zapisala avtorica knjige. Desno sredinska polovica volilnega spektra se je samo jasneje razdelila. Pretežno se je nagnila k SLS, desni stranki, ki je preprostemu ljudstvu obljubljala več poštenosti, pravne in socialne varnosti - torej k desni stranki z levim programom! - in k SDS, katere izrazito desničarskemu programu prav tako ni manjkalo socialnega čuta. Ne drži torej, da so se volilci nagnili v desno, pač pa so se odmaknili od tiste levice, ki ni izpolnila njihovih pričakovanj. Po mojem sta odločili dve drugi stvari. Najprej dejstvo, da so se na volitvah najbolje odrezale prav stranke, ki so najpopolneje uporabile strategijo verbalnega podpiranja in dejanskega odtravanja žensk iz politike: LDS, SLS in SDS, stranke, ki so vsaj napol resno omogočile ženskam boljše možnosti za uspeh na volitvah, zlasti ZLSD, DS in oboji zeleni, pa so te volitve izgubile.

To je dobro zaznala in argumentirala tudi avtorica knjige. Ni pa se dotaknila nekega drugega, za žensko gibanje na Slovenskem zelo občutljivega in bolečega dejstva.

Vprašanje deleža žensk in njihovih realnih možnosti, da začnejo enakopravno soodločati v parlamentu, (še) ni postalo pomembno ali celo odločujoče politično vprašanje na teh volitvah, čeprav gre za eno ključnih vprašanj vsake predstavniške demokracije. To pa je ne samo dejstvo, ki bi v tej knjigi zaslužilo, da se ga posebej poudari in ovrednoti, ampak tudi dejstvo, ki terja odgovor na silno neprijetno vprašanje: zakaj se je to zgodilo, ko pa se je resna politična kampanja o tej temi in z njo povezana javna polemika tako obetavno in pravočasno začela že januarja 1996?

Vprašanje je dvakrat neprijetno. Najprej zato, ker terja analizo, ki bi soočila spontano solidarnost moških vodstev vseh strank in popolne ujetosti vseh poslank, razen poslank ZLSD, v njihove igre. Moška vodstva so kot eden odgovorila na uspešen začetek politične kampanje za enake možnosti kandidiranja in izvolitve žensk s taktiko zlorabe svojih strankarsko najbolj znanih žensk v uničevanju in smešenju te kampanje. Neprijetno pa je to vprašanje tudi zato, ker neogibno prinese na dan tudi tehtanje, kaj so za "služenje" svojim mačističnim strankarskim vodstvom iztržile ženske, ki so se mu podredile. O njihovem bednem iztržku - od trinajstih poslank prejšnjega parlamenta sta se v novi parlament uspeli prebiti samo dve - najzgovorneje pričajo rezultati volitev!

Najsi bo še tako neprijetno, analitični odgovor na to vprašanje moramo jasno ohraniti v svojem ženskem zgodovinskem spominu ne zato, da bi pestovale zamere in si onemogočale sodelovanje v bodočnosti, ampak zato, da bi iz te zgodbe potegnile nauk o napakah, ki jih ne kaže ponavljati. Nauk pa je na kratko naslednji: nobena strankarska ženska skupina v boju za enake možnosti izvolitve žensk ne more zmagati sama in še manj tako, da v imenu svoje strankarske zvestobe uničuje dobre pobude ženskih skupin konkurenčnih strank. V kampanji za uzakonjanje boljših možnosti žensk je po letu 1991 manjšo ali večjo napako te vrste naredila tako rekoč vsaka od strankarskih ženskih skupin v Sloveniji.

Vsaka kupčija z moškimi političnimi veljaki, ki naj bi posameznici omogočila prodor na račun žensk kot skupine, se kaj hitro izkaže za kravjo kupčijo. Kar se je na prvi pogled lahko zdelo kot prebrisana poteza posamezne ambiciozne ženske, se že na kratak rok izkaže kot samomorilsko ravnanje. Poražene ženske skupine za dalj časa utihnejo, osamljene posameznice v strankinih vodstvih in parlamentu pa postanejo nevidne, saj so absolutno prešibke, da bi tekmovala za pozornost javnosti in pomembna mesta v odločanju z najvplivnejšimi moškimi, ki v politiki vedno delujejo povezani v lobistične skupine. Te skupine pa uporabljajo pravila igre, ki jim ženske večinoma fizično ne zmoremo slediti: ko gre vplivni moški politični lobi na tenis, na pivo, v savno ali na košarko, in tam odloči o vsem, kar je res pomembno, gredo strankarske aktivistke in poslanke domov kuhat, pospravljat in preverjat, ali so otroci napisali naloge.

Knjiga, ki nam jo je napisala dr. Milica Antić pa je koristna tudi zato, ker je v resnici ponudila ženskam na Slovenskem dokaj konkreten politični program: ohraniti in, če je le mogoče, okrepiti naš proporcionalni volilni sistem; uporabiti nacionalne liste kot orodje, ki naj v parlament pripelje več žensk in pripadnikov drugih politično odrinjenih manjšin; odpraviti volilne okraje in v volilnih enotah doseči uporabo list, na katerih se izmenjujejo moška in ženska imena in kjer je na vsaki drugi listi ženska tista, ki je na njej prva; prepričati stranke, da bodo sprejele svojo zavezujočo politiko postopnega povečevanja deleža žensk v svojih strankarskih organih odločanja in na listah; ponovno poskusiti s parlamentarno pobudo, ki bi obvezovale stranke, da opredelijo v svojih statutih, kako bodo zagotovili enake možnosti izvolitve ženskam in nagrajevala stranke, ki bi se jim posrečilo v parlament pripeljati spolno čim bolj uravnotežene poslanske skupine.

Zdi se tako preprosto. Toda ne smemo se slepiti! Tega programa ženske ne moremo uresničiti same. Toda tudi volilno pravico ženskam v Švici, ne tako davnega leta 1971 je izglasovala tesna večina na referendumu, na katerem so imeli volilno pravico samo moški.

Primanjkljaj žensk na mestih političnega odločanja je največja in za zdrav družbeni razvoj najbolj pogubna družbena krivica nedokončane demokracije, saj je v Sloveniji več volilk kot volilcev. Večina volilk in volilcev, ne samo v Sloveniji, se tega dejstva povsem ne zaveda. Toda ko neka družbena krivica postane dovolj očitna, začne med poštenimi ljudmi delovati preprost občutek sramu. Ko ta občutek sramu prevzame večino volilk in volilcev, ti spremenijo svoje volilno vedenje: kaznujejo stranke, ki tega ne upoštevajo in nagrajujejo stranke, ki to krivico ne samo besedno obsojajo, ampak tudi odpravljajo. Od politične modrosti prebujenih žensk in solidarnosti pa je v največji meri odvisno, kako hitro bodo zorele razmere, v katerih političnim prvakom ne bo preostalo nič drugega, kot da spremenijo svoja najljubša pravila igre.

Borut RONČEVIĆ

Gosta Esping-Andersen (ur.)
Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies
SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1996

Gosta Esping-Andersen je v tistem delu družboslovne srenje, ki se ukvarja s preučevanjem socialne politike, nedvomno ena ključnih osebnosti. O tem priča tudi odmevnost in vpliv njegovih del. Največji uspeh je nedvomno dosegel z delom 'Three Worlds of Welfare Capitalism' (Polity Press, Oxford, Cambridge, 1990), ki je postalo del železnega repertoarja študija socialne politike.

Z ureditvijo zbornika *Welfare States In Transition* se je Esping-Andersen aktivno vključil v debato o krizi socialne države, ki je aktualna vsaj od sredine osemdesetih let, v drugi polovici tega desetletja pa se je, skladno z naraščanjem teže obravnavanih težav, močno zaostрила in pritegnila številne uveljavljene družboslovce z zelo različnih področij. V tej debati se je izkazalo, da je potrebno pri preučevanju te tematike upo-

štovati dvoje predpostavk. Prva predpostavka je nujnost širokega, večdisciplinarnega pristopa. V preučevanje aktualnih sprememb v socialni politiki moramo vključevati znanja ekonomije, sociologije, politologije, demografije..., k čemur nas sili že sama narava tega fenomena. Druga predpostavka pa je nujnost upoštevati položaj v novoindustrializiranih in industrializirajočih deželah, ki prav pošteno mešajo štrene donedavno avtocentričnim nacionalnim ekonomijam. Obdobja, v katerem so se te države v istem stavku pojavljale le, če je šlo za preučevanje prvega in tretjega sveta, je nepreklicno konec. Te države postajajo v skoraj vseh pogledih najmanj enakopravne partnerice razvitim zahodnim družbam, na številnih področjih pa celo diktirajo razvojne smernice.

Esping-Andersen in ostali avtorji so v svojih prispevkih upoštevali obe predpostavki. Pri tem je še posebej zanimivo to, da so s svojimi prispevki pokrili zelo široko geopolitično področje. Zato je zbornik vsebinsko razdeljen na dva dela. V prvem delu 'Decline or Renewal in the Advanced Welfare States' so štirje prispevki, v katerih avtorji tematizirajo krizo, stanje in perspektive držav z razvitimi institucijami socialne države, pa četudi so te bolj skope. Avtorji obravnavajo stanje skandinavskih blaginjskih sistemov ki so vedno zanimivi vsaj kot prototip socialne demokracije (John Stephen), na kontinentalnem delu Evrope (Gosta Esping-Andersen), v Avstraliji in Novi Zelandiji (Francis Castles) in Severni Ameriki (John Myles). V drugem delu pa so avtorji v treh prispevkih preučili stanje v treh posebej zanimivih delih sveta in možne smernice razvoja institucij in praks socialne države. Pri tem so pokrili del Latinske Amerike (Evelyn Huber), del vzhodne Azije, kot posebej zanimivo področje zaradi številnih gospodarsko uspešnih držav brez razvitih blaginjskih institucij v pravem pomenu besede (Roger Goodman in Ito Peng) in pa srednjo in vzhodno Evropo kot področje čedalje bolj erodiranih institucij socialnega varstva (Guy Standing).

Avtorji študij v nasprotju s pisci nekaterih prodajnih uspešnic niso imeli zelo ostrega stališča o vzrokih krize socialne države in krivdo zvalili na en dejavnik. Zavedajo se, da

obstajajo različni vzroki za krizo socialne države. Del vzrokov pripišejo sami naravi socialne države, ki spodjeda težnjo po investiranju, varčevanju in delu. Del vzrokov leži v kataklizmični demografski strukturi populacije, zaradi česar postaja klasična 'medgeneracijska pogodba' preživeta in neprimerena. Del vzrokov pa izvira iz posledic nove, globalne organiziranosti ekonomije, ki je nadomestila svet zaprtih avtocentričnih nacionalnih ekonomij. Toda hkrati poudarjajo tudi to, da teže teh težav vse prepogosto precenjujejo. Poleg tega je včasih težko ločiti med eksogenimi in endogenimi viri krize. Študije so pokazale, da je kriza načinov zagotavljanja blaginje ponekod posledica nepravilnega delovanja trga dela (ZDA in Kanada), drugje pa posledica neprilagodljivosti socialne države, ki je pogosto 'zamrznjena v preteklosti', obstaja in deluje pa v povsem novih okoliščinah.

Te razlike nazorno kažejo, kako nepravilna je lahko generalizacija na podlagi določenih (omejenih) izkušenj ter implementacija teh večinoma parcialnih premis v politikah, ki naj bi se izvajale v novointustrializiranih državah. Neoliberalne struje tako predlagajo prevzemanje čilenske poti privatizacije tudi v ostalih delih Latinske Amerike in v srednji in vzhodni Evropi in ga postavljajo pred švedski socialdemokratski 'welfare' model. Ta model se je po njihovem mnenju izkazal kot neuspešen. Številni kritiki neoliberalizma pa trdijo, da bi v tem primeru prišlo do nepotrebnega in tudi kontraproduktivnega siromašenja velikega dela prebivalstva, kar se je zgodilo tako v Čilu kot tudi v ZDA, kjer so najbolj dosledno izpeljali liberalizacijo trga dela in privatizacijo socialnih storitev. Zanimivo je, da se zdi, da srednja pot med obema skrajnostma ni več mogoča, čeprav bi bila v tem trenutku morda najbolj potrebna.

Dilema med tema dvema strategijama je ena temeljnih ugotovitev te študije. Največji evropski problem je kronično visoka brezposelnost, v severni Ameriki, ki s strategijami deregulacije uspešno premaguje te težave, pa je opazna čedalje večja socialna polarizacija in seveda visoka stopnja revščine. To simptomizira morda temeljno dilemo modernih družb: ali nizka stopnja brezpo-

selnosti ali pa velikodušna egalitaristična socialna zaščita.

Neoliberalna struja, ki tako v teoriji kot v praksi postaja čedalje močnejša, nasprotuje visokim in še naraščajočim davkom in delavskim bonitetam. Te povzročajo manjšanje fleksibilnosti trga dela in rast brezposelnosti. Rešitve iščejo v preusmeritvi iz pasivnih v aktivne zaposlitvene politike, v harmonizaciji delovnih in družinskih obveznosti in socialnem investiranju: usposabljanju ljudi različnih poklicev za dela, ki so potrebna v prihajajoči post-industrijski družbi. 'Investiranje v človeški kapital' postaja ključna sintagma novega obdobja. Podobne debate se pojavljajo tudi v razvitih državah vzhodne Azije in Latinske Amerike, ki se soočajo z velikim problemom, staranjem populacije. V mnogih državah dragi socialni programi sploh ne obstajajo, ker so mnoga gospodarstva postala uspešna šele takrat, ko so razvite blaginjske države šele prišle v krizo. V teh državah obstaja, še zlasti med elitami, močan odpor do instalacije dragih blaginjskih sistemov, saj bi s tem eliminirali temeljno komparativno prednost: nizko ceno dela. Ker pa se vsi zavedajo, da tako stanje ne bo trajalo v nedogled, je že opazna preorientacija industrije v proizvodnjo z visoko dodano vrednostjo. Zato ne preseneča poudarjanje in krepitev izobraževalnih sistemov, kar je že dolgo značilnost Japonske, sedaj pa to potezo v veliki meri prevzemajo tudi te države.

Simptomi krize socialne države so postali očitni v zadnjem desetletju. To je dovolj dolgo obdobje, da so se lahko države različno odzvale na spremenjene okoliščine. Pri tem so ubirale zelo različne poti. Esping-Andersen izpostavi tri poti: skandinavsko pot, neoliberalno pot in pot redukcije dela. Skandinavski tip blaginjske družbe se je začel od ostalih izraziteje ločevati šele v sedemdesetih letih z uvedbo aktivnih zaposlitvenih politik, ekspanzijo socialnih storitev in poskusi izenačevanja spolov. Te strategije se naslanjajo predvsem na rast javnega sektorja. To ima tako pozitivne kot tudi negativne posledice. Ahilova peta tega sistema je visoko in še naraščajoče davčno breme. Težavam, ki izvirajo iz tega, se danes izogiba le Norveška in to po zaslugi naftnih

virov v Severnem morju. Vse države, tudi Švedska, so morale ubrati pot redukcije določenih bonitet. Zanimivo je, da je bil večji del teh redukcij izrazito koristen, saj so bile bonitete tako visoke, da so skoraj spodbujale absenzitem, katerega stopnja je na Švedskem zelo visoka, poleg tega pa ljudi ta sistem ni spodbujal k izobraževanju. Močno so okrepili poudarek na 'workfare' dimenziji, kar se odraža v zahtevah države po izobraževanju kot del pogojev za prejemanje nadomestila za brezposelnost. Opazen je tudi premik v smeri decentralizacije in privatizacije socialnih storitev. Vendar ne gre za klasičen neoliberalizem trženja storitev. Vsi ponudniki ostajajo podrejeni centralno definiranim normam.

Neoliberalnim strategijam sledijo številne države. Pristopi so zelo različni, vendar pa imajo močan skupni imenovalec: z upadanjem ekonomske rasti in rasto brezposelnosti se soočajo s strategijami fleksibilizacije trga dela. To kombinirajo z različnimi sistemi povečevanja selektivnosti socialno-varstvenih programov, postopnim opuščanjem bonitet in zelo močno 'workfare' orientacijo. Temeljna predpostavka je, da bo moral trg nadomestiti mrežo javnih zavodov za opravljanje socialnih storitev. Posledice take orientacije so naraščanje revščine in socialna polarizacija. Edini način, da bi se izognili temu, da bi postala slabo plačana dela vstop v začarani krog revščine, se zdijo aktivne politike socialnega investiranja.

Tretjo pot, ki jo Esping-Andersen imenuje 'pot redukcije dela', najbolj opiše pojem, ki se zadnje čase pogosto pojavlja: 'jobless growth'. To pomeni, da podjetja dosegajo lepe poslovne rezultate, makroekonomski kazalci pa so zelo ugodni. Ob tem pa stopnja brezposelnosti raste. Za razliko od Skandinavcev ali Američanov, se Evropejci tega lotevajo na povsem drugačen način, s spodbujanjem izstopa iz sfere dela. Temeljni mehanizem te strategije je zgodnje upokojevanje. Rezultati so ugodni le kratkoročno. Dolgoročno pa pomenijo dvig davkov in s tem dvig cene delovne sile. Zaradi tega so trgi delovne sile v Evropi zelo rigidni. Posledica tega pa je delitev aktivnih prebivalcev v dve skupini. Prvo tvorijo insiderji, ki uživajo relativno visoko varnost zaposlitve,

številne bonitete vezane na delovno mesto, visoke osebne dohodke ipd. V drugo pa sodi čedalje več brezposelnih, ki jim je pot do zaposlitve skoraj zaprta, še posebej, če ne posedujejo kakih posebnih veščin in kvalitet. Od tod izvira skoraj alarmantna stopnja mladinske brezposelnosti. Zaradi zelo močnih sindikatov so poskusi fleksibilizacije tega sektorja praviloma neuspešni, čeprav je čedalje bolj očitno, da bo to potrebno storiti.

Spremembe, ki se dogajajo, seveda niso hitre in radikalne. Prej bi lahko rekli, da gre za zamrznitev obstoječih odnosov. To nas pravzaprav ne bi smelo presenetiti. Gre za dolgoletno kontinuiteto socialnih in ekonomskih politik, ki so se, čeprav gre za odnose, ki lahko variirajo, institucionalizirali. Ne sme nas čuditi, da številne interesne skupine težijo k perpetuiranju teh odnosov v nove okoliščine, pa čeprav so ti še tako drugačni in neprimerni.

Seveda Esping-Andersen in ostali avtorji študij ne morejo storiti tega, česar ni storil tudi nihče pred njimi: ponuditi odgovor na vprašanje, kako naj se soočamo s temeljnimi dilemami in težavami, ki tarejo sodobne družbe. Njihovo delo nam zgolj omogoči opaziti nekatere strateške smernice, ki se jih bo treba v bodoče držati, da bi se izognili različnim pastem. Ena izmed temeljnih smernic je - in tu Esping-Andersen v veliki meri povzema švedski model izobraževanja delavcev - aktivna politika socialnega investiranja. Če se že moramo sprijazniti s tem, da vrnitev v polno zaposlenost pomeni večjo neenakost, moramo vsaj poskrbeti, da 'lousy jobs' ne bodo v tako veliki ali še v večji meri kot sedaj pot v krog revščine, ampak bodo to delovna mesta, ki bodo omogočala prvi vstop v sfero dela za mlade, imigrante in številne marginalizirane skupine. Če bomo uspeli oblikovati uspešne strategije socialnega investiranja, bodo 'lousy jobs' postali marginalen blaginjski problem. Vsekakor pa se ne smemo zanašati na to - in to Esping-Andersen izrecno poudari - da bodo kasnejše generacije pomrle in da bodo novoindustrializirane dežele dvignile stroške delovne sile. Za vsako južno Korejo na svojo priložnost čaka nova Južna Koreja.

Samo KROPIVNIK: Types of Interest Groups Regarding the Frequency of Performing Selected Activities**Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 850-860**

Different ways of influencing concrete policy making and executing could be understood as the characteristics of policy network actors and indirectly also of policy networks themselves. This is the reason for research measuring and analysing how often the selected Slovene interest groups execute 14 different activities in order to influence various sorts of policy making and executing. Empirical typology of interest groups and four types of interest groups were made out. Every type was defined according to its specific way of influencing the policy making and executing. The typology was then connected to the interest groups' activity effectiveness, the types of interests, which they represent and their organisational characteristics.

Key words: influencing concrete policy making and executing, policy networks, Slovene interest groups, empirical typology, effectiveness of interest groups' activities, sorts of interests, organisational characteristics.

Danica FINK-HAFNER: Policy Network Research**Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 816-829**

In the article, the policy network concept is instaled in the contemporary sociological and political science research endeavours in the field of network analysis. The authoress claims that network analysis could be reasonably connected to research into social and political capital. In the research reports on 'Shaping policy networks and lobbying in Slovenia' (Fink-Hafner et.al) various possibilities of using policy network concept are presented, such as follows: a) in analysing development of interest-group system and its functioning in the context of democratic transition; b) in analysing internal structure and characteristics of relations among interest groups and decision makers in the process of policy making; c) in analysing lobbying methods and strategies; d) in analysing relations between central and local government in the process of policy making; e) in tracing dynamics of relationships between policy actors; f) in analysing of correlation between policy network practice and effectiveness of economic system; and f) in developing of consultative politics.

Key words: network analysis, policy networks, social capital, political capital, Slovenia.

Danica FINK-HAFNER: Changing Policy Networks in the Context of Democratic Transition - the Case of Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 830-849

Policy network concept is a concept consistent with various theoretical approaches to studying political decision making. According to empirical research experiences in Slovenia, the concept is possible to use also in various social-political contexts and not only in those, within which the social scientists were so far most often developing the research into relations between interest groups and government in the process of policy making and implementation (e.g. in Great Britain, USA and Scandinavian countries). Creative use of the concept in the new national and also international contexts (e.g. at the level of European union) reveals not only the specific (for theory the new) sorts of policy networks, but also the new explanatory factors of changing policy networks.

Key words: policy analysis, policy network, policy actors, policy arena, policy style, democratic transition, Slovenia.

Andrej LUKŠIČ: Ecological Non-governmental Organisations in Slovenia: the First Portraying

Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 877-894

Development of ecological non-governmental organisations and ecological network in Slovenia has achieved a stage where it is necessary for further development to change understanding of the role and position of non-governmental sector at transforming public sector and at developing democracy. Secondly, at this stage it is needed with more wilful financial policy to reinstate the conditions for better utilisation and further development of existent voluntary and participative potentials. The article reveals some internal potentials of ecological non-governmental organisations and on this basis it frames the proposals for changes at conceptual, systemic, strategic and political levels.

Key words: ecological non-governmental organisations in Slovenia, cadre, financial, material and communication potentials of NGOs, direct democracy, proposals for democratisation.

Peter STANKOVIČ: Rave Subculture and Enigmatic 90s
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 800-815

Rave culture is interesting phenomenon for social scientists for at least two reasons. First, rave movement has emerged in the moment of widely shared consensus that all grand subcultural narratives are over, meaning that many recent conceptualisations of the subcultural phenomena were simply wrong. And second, as a youth movement, rave seems to be useful as an indicator of important features of our time, of pluralistic and unorthodox nineties. Author's point of departure here is idea that young people, when trying to create their distinct culture, take what is at their hands, and that it is more or less pop culture and other material or symbolic artefacts strongly related to 'here and now'. This element of youth culture thus makes it possible to infer on the condition of our times. The article starts with framing the rave movement into a wider tradition of theoretical conceptualisations of subcultures. It is continued with a description of a set of crucial features of rave culture and its music. Author concludes his writing with a rethinking, what can rave subculture tell us about our times.

Key words: Rave, subculture, youth, music, dance, drugs, nineties, Dick Hebdige, Sarah Thornton, joy, fun, Max Weber, rationalisation, Georges Bataille.

UDC 328.184:351.778.56

Srna MANDIČ: The Changing Role of the Local and Central Governments at Making National Sectorial Policies
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 918-928

The article deals with the new trends in public policy making, such as inclusion of new actors and new forms of their cooperation. However, the main focus is on the changing roles and relationships between local and national governments in policy making in the case of housing. The article also presents the results of an empirical study which analysed the particular case of Ljubljana Municipality and found that its participation in making the national housing policy is weaker than that of smaller interest groups. As a conclusion, the necessity for, and some ways of, strengthening the local levels are suggested.

Key words: public policy, policy-making, policy-network, housing policy.

Srna MANDIČ: Housing Policy and Policy Networks
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 895-917

The fact that modern policy making includes a large and growing number of public and private actors from different functional areas of government and society, is widely recognised among Western observers and is also expressed by the term policy network. The article raises a question whether this trend is manifested also in the present housing policy making in Slovenia. Using the empirical data on the interest groups which are active in the field of housing, the article's main aim is to test the hypothesis that 'democratic transition' implied breaking off the strong nep-corporatist ties between government and previous actors of housing provision, while the newly formed actors and policy networks are still weak, unstable and not enough institutionalised. The article also tries to answer the question, whether the interest groups in the field of housing differentiate among themselves regarding the influence and what is their position in comparison with the groups in other fields.

Key words: sectorial policy, housing policy, interest organisations, public policy making, policy networks

Andrej ULE: The Structure of Knowledge Transfer from Science to Technology
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 783-799

The author presents some fundamental traits of the scientific and technological knowledge. The idea of technological knowledge as a pure application of scientific knowledge is rejected although the author admits that there are many common traits in cognitive structure of scientific and technological discovery process. Some characteristics of technological paradigms are described and compared with scientific paradigms. There is also a sketch of the structural-theoretic model of technological knowledge presented. Technological knowledge demands some inferential rules which enable a connection between different kinds of referential knowledge. Technological knowledge takes into account some specific demands of correct technical problem solutions. This transcends the realm of "applications" of scientific knowledge to technology and changes the technology into a specific socially organised kind of knowledge. Therefore, the implementation of a technological system is also a societal act which needs the internalization of the system in people's minds.

Key words: science, technology, technological knowledge, goal-structure, discovery logic, inference rules, application of science, model structure.

Marko LAH: Economic Aspects of Policy Networks
Teorija in praksa, Ljubljana 1998, Vol. XXXV, No. 5, pg. 861-876

Two types of policy networks should be distinguished regarding their economic or non-economic goals. The latter produce goals which are, generally taken, unimportant for the functioning economy. On other hand, economic networks produce goals which influence the formation of economic policy and consequently macroeconomic movements. Social partnership established by employers and employees (including the government) are an example of economic networks dealing mostly with incomes policy, employment and the labour market. As the "standardisation" of monetary policy and fiscal policy is a condition for the integration into European Union, it can be expected, that in the future, this type of (post-keynesian) policy will play an important role in the economic policy in Slovenia and also other transition economies. The empirical research on the present state of the policy networks in Slovenia has show that economic networks feel stronger than non-economic networks, however employers and employees networks are inferior in comparison to the government. Employers networks clearly recognise the conflict nature of the post-socialist environment, while employees networks do not; they are not able to define their opponents, still believing that their mission is to provide benefits for the "whole" community. Both networks estimate the collaboration with the transition governments as good, which explains a relative social peace in the previous period.

Key words: policy networks, economic policy, incomes policy, postkeynesianism.

NOVEJŠE KNJIGE ZALOŽBE STUDIA HUMANITATIS

B. Anderson, Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma.

To delo je danes obvezna referenca v preučevanju narodov in nacionalizmov. Značilna širina, ki v obravnavano tematiko uvaja na videz tuje ali vsaj za razlago nacionalnega fenomena neobičajne prijeme in pojave, omogoča avtorju, da vzpostavi in argumentira pojem naroda kot "zamišljene skupnosti", skupnosti, ki je za ljudi plod njihove domišljije, za katero pa so pripravljene "tudi umirati". - Prevod Alja Brglez Uranjek, spremna beseda Jože Vogrinc
223 str.; cena: 3000 SIT

H. R. Maturana & F. J. Varela, Drevo spoznanja. Biološke korenine človekovega razumevanja.

Knjiga je naletela na velik odmev na različnih področjih znanosti. Kljub temu, da je ozadje knjige biološko, ne gre za biološko, marveč epistemološko in evolucijsko transdisciplinarno študijo. Avtorja pokažeta, da spoznavanje ni možno brez strukturnega spoja živega (spoznavajočega) sistema z okoljem, v katerem živi. éivljenjsko pot živega sistema vidita kot zgodovino vzajemnega spreminjanja strukture sistema in medija, dokler živi sistem ne umre. Prevod Uroš Kalčič, spremna beseda Miran Možina in Urban Kordeš
261 str.; cena: 4500 SIT

R. Sieder, Socialna zgodovina družine

Delo govori predvsem o avstrijskih in južno nemških razmerjih, a se v njih tudi Slovenci zlahka prepoznamo. Gre za tehtno in relevantno tematiko, ki je v domači knjižni in raziskovalni produkciji precej nezasedena, zato spodbuja k raziskovanju. Verjetno drži misel iz ocene Alenke Puhar: "Na Slovenskem seveda skoraj vsi živimo v nekakšnih družinah, ko pa gre za strokovni interes in za predstavljanje dognanj, ki se oblikujejo na tej podlagi, pa so družine ženska, bolj ženska, najbolj ženska zadeva." - Prevod Seta Knop, spremna beseda Majda Černič Istenič
384 str.; cena: 3500 SIT

R. Williams, Navadna kultura. Izbrani spisi

Avtor je začetnik teoretske tradicije, znane kot cultural studies. Izbrani spisi so prirejeni posebej za slovensko publiko, saj postavljajo v ospredje Williamsovo poudarjanje, da kulture ne gre ločevati na elitno in masovno, marveč je to navadna razsežnost vsakdanjega življenja vsakogar v družbi. Jedro knjige je spis *Kultura*, ki v historično materialistični perspektivi gradi sociologijo kulture skozi tvorbo konceptov in problematike, s pomočjo katerih je mogoče analizirati kulturne oblike, institucije, kulturne formacije. - Prevod Borut Cajnko, spremna beseda Jože Vogrinc

314 str.; cena: 3500 SIT

K. R. Popper, Logika znanstvenega odkritja

Avtor razdeluje problematike rasti znanstvenega spoznanja in ostaja zvest znanstvenemu realizmu, prepričanju, da resnica objektivno obstaja in da se ji znanost počasi približuje. Čeprav je nezanimljiv del družboslovcev po Popperjevih kriterijih sovražnik odprte družbe, družboslovje na splošno ravna v skladu z načelom kritičnega ovračanja hipotez in nadomeščanja nevzdržnih hipotez z manj nevzdržnimi. Zato se družboslovje ne razlikuje izrazito od naravoslovja in v tem smislu ima Popper prav, ko verjame, da je metoda znanosti enotna. - Prevod Darja Kroflič, spremna beseda Bojan Borstner

386 str.; cena: 4000 SIT

N. Chomsky, Somrak demokracije

Avtorja tokrat predstavlja izbor prodornih analitičnih kritičnih razprav, ki bi jih pogojno lahko uvrstili v polje politične filozofije ali družbeno-politične teoretske refleksije, vsekakor torej na področje, ki avtorja zlasti v zadnjem obdobju (svoj znanstveni interes je v šestdesetih in sedemdesetih letih namenjal znanosti o jeziku) enako močno zaposluje in ga enako suvereno obvlada kot lingvistiko. Izbor besedil zajema časovni razpon od 1969 skozi osemdeseta in zgodnja devetdeseta, ko preučevane teme sledijo političnim dogajanjem, analitični spoprijem z njimi pa daleč preseže dogodek in avtorjevo kritično refleksijo vzpostavlja kot teoretsko avtoriteto. - Prevod Zdenka Erbežnik, spremna beseda Rudi Rizman in Nikolai Jeffs

386 str.; cena: 3500 SIT

M. Klein, Zavist in hvaležnost. Izbrani spisi.

Teorija Melanie Klein (avtorica je zaslovela predvsem zaradi razhajanja s Sigmundom in Anno Freud) v psihologiji in psihoanalizi sicer velja za kontroverzna, vendar je težko spodbijati njeno temeljno opažanje, da so primitivni, infantilni agresivni vzgibi navzoči v delovanju posameznika in institucij. Manj je bila pozorna na morebitno funkcijo, ki jo imajo ti vzgibi pri reproduciranju oblastvenih razmerij (po njenem je prej narobe: obstoječa oblastvena razmerja so njihova posledica), toda po branju tega dela se nam bosta razsvetljenstvo in racionalizem pokazala kot povsem utopična projekta. - Prevod Polona Mesec, spremna beseda Bogdan Lešnik

624 str.; cena: 4500 SIT

F. de Saussure, Predavanja iz splošnega jezikoslovja

Knjiga sodi med najbolj vplivna dela 20. stoletja in je referenca modernega, zlasti strukturalnega jezikoslovja. Predavanja so izšla leta 1916 in so dolgo ostala predvsem v prostoru polemično poznavalske slasti jezikoslovcev. Preko meja znanosti o jeziku so de Saussurjevi nauki segli ob srečanju lingvistike z antropologijo - oziroma Romana Jakobsona s Claudom Levi-Straussom. Pojem strukture iz Predavanj je postajal čedalje učinkovitejše konceptualno orodje v humanističnih in družbenih vedah; nevprašljivo je njegovo historično prvenstvo pri oblikovanju strukturalizma, prav tako pa je priznan njegov vpliv na raznovrstne raziskovalne prijeme in epistemološke modele. - Prevod Boštjan Turk, spremna beseda Dubravko Škiljan in Boštjan Turk.

304 str.; cena: 4000 SIT

zbirka APES:

D. Petrovec, Kazen brez zločina. Prispevek k ideologijam kaznovanja.

Delo podaja razvoj kaznovalne ideologije v zadnjih petdesetih letih, ko je kontrast med absolutno in utilitaristično teorijo in prakso najmočnejši. Avtor, ki se sicer opredeli za utilitaristično kaznovanje, piše o posamičnih prispevkih k eni ali drugi kaznovalni ideologiji. Opozarja na razvrednotenje absolutnih teorij in na pogoste zlorabe utilitarizma. Ne nazadnje je bil v spreminjanje človeka po idealni podobi družbenega okolja vpet cel znanstveni sistem, zlasti psihiatrija, ki je znal razvrednotiti, celo psihiatrično eliminirati dozdevno premotečega posameznika.

241 str.; cena: 1800 SIT

T. Mastnak, Evropa: med evolucijo in eutanazijo

Avtor analizira konstituiranje Evrope kot politične skupnosti, ki je ekskluzivistična. Evropsko združevanje ni agresivno le do "zunanjih sovražnikov", ampak je naravnano tudi proti državi in nacionalni suverenosti; tokratno evropsko povezovanje ni izjema. Sklep je pesimističen: slovensko vključevanje v Evropsko unijo prinaša konec slovenske državnosti. Namen knjige je, po ugotovitvi Petra Kovačiša Peršina, prispevati k utemeljevanju razmer za kritiko evropske zavesti.

160 str.; cena: 1800 SIT

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

KAJ JE POLITIKA? **Kompandij sodobnih teorij** **politike**

Adolf Bibič (ur.)

Je prvi kompandij sodobnih teorij politike v slovenskem jeziku; vključuje razprave prek tridesetih sodobnih politologov in političnih filozofov; predstavlja pojem politike in političnega, novo političnost, politiko kot demokracijo, politiko v filozofski perspektivi, problematiko morale, pravičnosti, svobode in (ne)enakosti v politiki.

388 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: **4.410,00 SIT**

ZGODOVINA MEDNARODNIH ODNOSOV

Vladimir Benko

Avtor je zgodovinski tok dogajanj v svetu prikazal prek razvoja mednarodnih sistemov in procesov, ki so bili ključnega pomena za graditev mednarodnih odnosov, z začetki in staroveških civilizacijah in grškem mikrokozmosu pa vse do sodobne mednarodne skupnosti.

Knjiga je opremljena s strokovnim aparatom (literatura, indeks), dodani so tudi nekateri ključni mednarodni dokumenti - od pogodbe o sveti aliansi (l. 1815) do Pariške listine za novo Evropo (l. 1990).

432 str., 145x205 mm, broš.

Prodajna cena: **4.410,00 SIT**

ZJEBAN OD ABSOLUTNEGA – Perspektivci in perspektivaši: portret skupine

Lev Kreft

Avtor je analizo revije "Perspektive" in kroga perspektivcev izpeljal na ozadju sočasnih socioloških teorij, iz predhodnih političnih in umetniških avantgardnih intelektualnih gibanj in z namenom, da bi osvetlil možnosti in tveganja intelektualcev danes in jutri. Knjigi je spremno besedo napisal akademik dr. Taras Kermauner.

180 str., 125x205 mm, broš.

Prodajna cena: **2.940,00 SIT**

SVETOVNA ZGODOVINA PLESA

Curt Sachs

Avtor knjige dr. Curt Sachs (1881-1959), nemški muzikolog, je bil eden največjih svetovnih strokovnjakov na področju muzikologije in zgodovine plesa.

Delo spada med temeljna dela svetovne kulturne dediščine, saj pomeni teoretsko poglobljen in strnjen pregled zgodovine plesa, osvetljen z zgodovinskega, muzikološkega in etnološkega vidika. Združuje sklope plesa, glasbe, govora in petja, kar je bilo skozi zgodovino vedno povezano.

552 str., 145x205 mm, broš., ilustrirana

Prodajna cena: **5.250,00 SIT**

AVTORITETA V VZGOJI

Robi Kroflič

Avtor predstavlja idejo, da je avtoriteta neločljivo povezana z vzgojo kot tisto, kar vzgojo šele omogoča: avtoritete v vzgoji ne moremo ukiniti, lahko pa vplivamo na njeno pojavno obliko in tako omogočimo ali zavrnemo otrokove osvoboditvene procese.

Delo je zasnovano interdisciplinarno, odlikuje ga didaktično izpeljana zgradba, zato je namenjeno krogu bralcev, ki se študijsko usposabljajo ali že strokovno delujejo v pedagoški praksi.

356 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: **4.200,00 SIT**

OBZORJE GRŠTVA – Logos in bit v antični filozofiji

Franci Zore

Knjiga je posvečena dvema temeljnima vprašanjema grške filozofije in s tem tudi filozofije nasploh: vprašanju biti in problemu pomena logosa. Predpogoj obravnave omenjenih problemov je umestitev grškega filozofiranja v njegov kulturnozgodovinski kontekst. Precej prostora je posvečenega splošnim temam: kaj je grštvo, kakšno je bilo grško življenje...

232 str., 140x205 mm, broš.

Prodajna cena: **3.150,00 SIT**

Knjige lahko naročite z **20% popustom** pri založbi
Znanstveno in publicistično središče,
Beethovnova 2, 1000 Ljubljana, e-mail: znan.in.publi.sred@siol.net.

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WWter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanje recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

FRUCTAL
v sodelovanju z naravo

SVEŽINA POLNEGA OKUSA ...

ANDREJ ULE

STRUKTURA PRENOSA ZNANJA OD ZNANOSTI
V TEHNOLOGIJE

PETER STANKOVIČ

RAVE SUBKULTURA IN ZAGONETNA DEVETDESETA

POLICY OMREŽJA

DANICA FINK-HAFNER, SAMO KROPIVNIK,
MARKO LAH, ANDREJ LUKŠIČ, SRNA MANDIČ

MATEVŽ KRIVIC

USTAVNO SOJENJE IN POLITIKA

VLADIMIR WAKOUNIG

VPETI V LASTNEM RASIZMU

RICHARD RORTY

KOMUNISTIČNI MANIFEST 150 LET POZNEJE

